

Birgit Bjerre Jensen

Udnævnelsesretten
i enevældens
magtpolitiske system
1660-1730

Diss. Odense

1987

RIGSARKIVET/G·E·C·GADS FORLAG

Digitized by the Internet Archive
in 2026

Udnævnelsesretten
i enevældens
magtpolitiske system
1660-1730

The Right of Appointment
in the Power Politics
of Danish Absolutism
1660-1730

By Birgit Bjerre Jensen

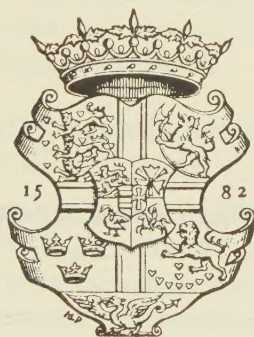
With an English Summary

Til mindet om min mor,
Ellen Bjerre

Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730

Af Birgit Bjerre Jensen

Administrationshistoriske studier nr. 12

*Rigsarkivet 1987
G. E. C. Gads Forlag*

Udgivet med støtte fra
STATENS HUMANISTISKE
FORSKNINGSRÅD

Denne afhandling er den 21. maj 1986 af Odense universitets humanistisk-samfundsvidenskabelige fakultetsråd antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

Uwe Helm Petersen
h. a. dec.

Forsvaret finder sted fredag den 26. juni 1987 kl. 13 i Teatersalen, Campusvej 55, 5230 Odense M.

Omslag: Tegnet af Birgit Bjerre Jensen, frit efter maleriet på side 112.

© Birgit Bjerre Jensen 1987
Trykt hos Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISBN 87-7497-103-4

Indhold

Forord	11
------------------	----

Kap. 1 Emne, metode, kilder og forskning

Emne	13
Emneafgrænsning, kildegrundlag og metode	15
Hidtidig forskning	20
Embedskategorier	23
Udnævnelsesbegrebet	31

I Erobringen

Generelt	33
--------------------	----

Kap. 2 Frederik IV's regeringstiltræden

Frederik IV's forudsætninger	35
Udskiftning af regeringschefer og omdannelse af regeringsapparatet	37
Embedsmændenes edsafleggelse	43

Kap. 3 Kongen flytter Rentekammerafgørelserne fra kollegiet til kabinettet

Den generelle beslutningsproces i Rentekammeret	
Afgørelser i kollegiet 1700-1702	45
Omlægning til kabinetsafgørelser jan. 1703	47
Beslutningsprocessen ved embedsudnævnelser	
Afgørelser med de deputerede 1700-1702	51
Begyndende omlægning til kabinetsafgørelser 1703-1705	54
Kabinetsafgørelser gennemføres 1706	55

Kap. 4	Kongen flytter kancelliafgørelserne fra konseillet til kabinettet	
	Den generelle beslutningsproces i Danske Kancelli	
	Afgørelser i konseillet 1699-1702	58
	Konseillet drages ind i sagsforberedelsen januar 1703	60
	Omlægning til kabinetsafgørelser	
	juli 1705-januar 1706	63
	Beslutningsprocessen ved embedsudnævnelser	
	Afgørelser med storkansleren og	
	oversekretæren 1699-1702	64
	Overgangsperiode 1703-juli 1705	65
	Omlægning til kabinetsafgørelser juli 1705-marts	
	1706	67

Kap. 5	Udnævnelsesretten før 1699	
	Udnævnelsesretten i 1650'erne	71
	Lovgrundlag	73
	Udstrækning	76
	Forvaltning	80

Kap. 6	Sammendrag og konklusion	85
--------	------------------------------------	----

II Den magtpolitiske fastholdelse

Generelt	91
--------------------	----

Kap. 7	Kongens generelle forhold til administrationens ledelse	
	Personkredsen	93
	Beslutningsprocessen	99

Kap. 8	Referatsystemets virkemåde	
	Referatsystemets fuldstændighed	104
	Ansøgningernes indgivelse	105
	Ansøgningernes indhold	111
	Referat og supplerende undersøgelser	119

Kongelig resolution og ekspedition	124
Systemets konsekvenser	129

Kap. 9 Administrationens indflydelse på udnævnelserne

Generelt	132
Kabinetssekretærernes indflydelse	133
Kongens afgørelser uden procedure og uden for referat	134
Centraladministrationens indflydelse	
Skriftlige anbefalinger og forslag	146
Referatteknik	153
Mundtlig indflydelse	167
Lokaladministrationens indflydelse	174
Indstillingsret og konstitutionsret	180
Bestikkelsesvæsenet	185

Kap. 10 Anden indflydelse

Ansøgere	190
Patronerne	192

Kap. 11 Udnævnelsesrettens omfang

Rentekammerområdet	201
Kancelliområdet	204

Kap. 12 Sammendrag og konklusion 216

III Den administrative udnyttelse

Generelt	225
--------------------	-----

Kap. 13 Ansættelsesvilkår

Ansættelsens varighed	227
Løn og pension	234
Personlig embedsvaretagelse	240

Kap. 14 Ansættelsesformer

Generelt	243
--------------------	-----

Særlige ansættelsesformer for hele embedskategorier . . .	244
Ansættelsesformer for de øvrige embedskategorier . . .	246

Kap. 15 Udvalgskriterier

Generelt	260
Krav om duelighed	261
Magtpolitiske hensyn	272
Effektivitetshensyn	278
Finansielle hensyn	283
Sociale hensyn	293

Kap. 16 Sammendrag og konklusion	296
--	-----

IV Efterskrift

Kap. 17 Udnævnelsesretten som magtfaktor i det enevældige regeringssystem	309
--	-----

Summary	313
-------------------	-----

Bilag

1. Embedsetater for Gehejmekonseillet og de vigtigste embeder
i Danske Kancelli og Rentekammeret under Frederik IV 333
2. Fortegnelse over Frederik IV's embedssalg 336

Kilder, hjælpemidler, litteratur	340
--	-----

Noter	349
-----------------	-----

Oversigter og tabeller

Gælder perioden 1706-30, hvis ikke andet er anført.

1. Gennemsnitlige ansøgertal til embeder i lokaladmini-
strationen 108
2. Højeste ansøgertal til embeder i lokaladministrationen 109
3. Frederik IV's udnævnelser uden procedure og uden for
referat 135
4. Frederik IV's udnævnelser uden procedure og uden for
referat fordelt på embedskategorier 136

5. Centraladministrationens anbefalinger og forslag til udnævnelser i lokaladministrationen	147
6. Danske Kancellis og Rentekammerets udnævnelssager fordelt efter ansøgertal	156
7. Danske Kancellis og Rentekammerets stillingtagen målt efter referatlänge	157
8. Frederik IV's reaktion på Danske Kancellis og Rentekammerets fremhævelser	159
9. Danske Kancellis og Rentekammerets anvendelse af prioritering	163
10. Frederik IV's valg af ansøgere placeret som nr. 1	164
11. Frederik IV's egne udnævnelser og konfirmationer af privatudnævnte præster og retsbetjente på landet 1699-1730	211
12. Afskedigelser i lokaladministrationen	230
13. Frederik IV's brug af ansættelsesformer	248
14. Frederik IV's brug af alternative ansættelsesformer 1700-1730	257
15. Rentekammeret, embedssalg 1700-1701	287
16. Rentekammeret, embedssalg 1712-1730	288
17. Danske Kancelli, embedssalg 1710-1725	289

Forord

Jeg vil gerne takke alle, der har bidraget til denne bogs tilblivelse.

Rigsarkivet og mine gamle kolleger dér kommer i første række: Rigsarkivet som en inspirerende arbejdsplads for alle i forskningens tjeneste og mine kolleger som har givet mig tilskyndelse og kritik i passende fordeling. En særskilt tak også til Rigsarkivet for at påtage sig udgivelsen af bogen. Carlsbergfondet er jeg ligeledes stor tak skyldig. Uden fondets beredvillige støtte i form af et to års forskerstipendium 1981-83 var bogen næppe blevet skrevet. Tak også til Alyson Borch Johansen for sproglig revision af mit engelske summary. En særlig tak retter jeg til Tage Kaarsted, som har gennemlæst manuskriptet. Og endelig tak til Det humanistiske Forskningsråd for støtte til bogens udgivelse.

Mest tak dog til mine nærmeste, Hanne, Jakob og Bent, som har affundet sig med, at jeg i lange tider snarere har levet i enevoldskongen Frederik IV's tidsalder end i vor egen.

Manuskriptet er afsluttet maj 1985.

Frørup, februar 1987.

Birgit Bjerre Jensen

Kapitel 1

Emne, metode, kilder og forskning

Emne

Denne undersøgelses generelle ramme er kampen om magten inden for det enevældige regeringssystem i de første menneskealder efter enevældens indførelse. I 1660 fik den danske konge – som senere udmøntet i Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven – den absolutte og uindskrænkede magt over rigerne. Årsagerne hertil var først og fremmest at finde i Danmarks udenrigspolitiske situation, hvor Sverige netop havde erobret hele Østdanmark og havde blotlagt residensstaden København, så den nu var en grænseby i konstant fare. En næsten lammende økonomisk ødelæggelse fuldendte billedet af en stat, der måtte se en total udseelse som en mulighed. Denne situation fremkaldte en ny regeringsform: enevælden, hvor kongen fik ekstraordinært vidtgående magtbeføjelser. Magtbeføjelser, som var uden sidestykke i Europa, ligesom statens fortilvlede udenrigspolitiske situation var det.¹

Inden for denne ramme er det min hensigt at belyse et vigtigt, men hidtil udforsket aspekt ved opbygningen af den danske enevældes magtapparat i dette politiske systems første fase: Udnævnelsesretten til embeder. Den danske konge erobrede formelt den uindskrænkede ret til at ansætte og afskedige embedsmænd ved enevældens indførelse; *hvor* den reelle magt og afgørelse lå, er det denne undersøgelses formål at afdække og i forbindelse hermed at klarlægge, hvilken betydning den reelle udnævnelsesret havde i enevældens magtstruktur.

Undersøgelsen koncentrerer sig om Frederik IV's regeringssystem, fordi han var den første enevoldskonge, der systematisk søgte at gennemføre den personlige, kongelige enevælde. Udviklingen fra 1660-99 vil kun blive belyst i grovere træk.

Undersøgelsen består af tre dele kaldet *Erobringen*, *Den magtpolitiske fastholdelse* og *Den administrative udnyttelse*.

Den første del, *Erobringen*, omhandler Frederik IV's indførelse af den personlige, kongelige enevælde og mere specielt hans erobring af

den reelle udnævnelsesmagt. Det påvises her, at Frederik IV først havde planer om at lede regeringen sammen med forvaltningscheferne i konseillet. Erfaringer bl.a. fra krigen i 1700 overbeviste ham imidlertid om, at han personligt måtte træffe beslutningerne i alle vigtige sager. Erobringen af beslutningsmagten fuldførtes i løbet af de første seks år. Sideløbende hermed erobrede Frederik IV også den reelle udnævnelsesmagt, således at han ikke alene som sine to forgængere udnævnte alle ledende embedsmænd, men også alle øvrige embedsmænd. Et tilbageblik over perioden 1650-1699 sætter Frederik IV's politik på dette område i relief.

Den magtpolitiske fastholdelse, undersøgelsens anden del, undersøges det, om det lykkedes kongen at fastholde den erobrede magt, og i forbindelse med en analyse af, hvem der søgte og fik indflydelse på udnævnelserne, vurderes det, hvilke magtpolitiske konsekvenser udøvelsen af udnævnelsesretten havde for det enevældige statsapparat. Efter en redegørelse for hvorledes det i 1706 indførte referatsystem for udnævnelsessager virkede, undersøges det, på hvilken måde central- og lokaladministrationen kunne påvirke kongen, og hvorledes ansøgerne og deres patroner søgte at opnå indflydelse. I denne forbindelse analyseres også det vigtige fænomen, som jeg kalder procedureløse udnævnelser, hvor kongen traf sin beslutning uden at have fået en udnævnelsessag forelagt. Kongens politik over for andre udnævnelsesberettigede som købstæder og privilegerede godsejere undersøges også.

Den tredje del, *Den administrative udnyttelse*, behandler endelig kongens udnyttelse af udnævnelsesretten i henseende til opbygningen af det administrative apparat, af embedsmandskorpset. Det undersøges her, på hvilke vilkår embedsmændene blev ansat. Løn og pension, mulighed for afskedigelse og krav om personlig embedsvaretagelse tages op. Endvidere undersøges det, efter hvilke retningslinjer kongen anvendte de tre ansættelsesformer: vakance, afståelse og ekspektance. Afslutningsvis undersøges det, hvilke kriterier kongen lagde til grund for sine valg af embedsmænd; det vil sige, i hvilken grad der stilledes krav om duelighed, og i hvilken udstrækning hensyn til magtpolitik, administrativ effektivitet, finanser og ansøgernes nød spillede ind.

For at lette læsningen afsluttes hver af de tre dele med et fyldigt konkluderende sammendrag, og som afslutning bringes et *Efterskrift*, hvor hovedlinjerne trækkes op.

En ukendt kunstner har malet arvehyldningen i 1660. Festligt ser det ud, men realiteterne var barske. Østdanmark var tabt til Sverige, København var nu en grænseby, og rigerne var ruinerede. Kunne enevælden, den nye regeringsform, bringe staten på fode igen og generobre det tabte land? (Rosenborg).

Emneafgrænsning, kildegrundlag og metode

Undersøgelysesgrundlaget er udnævnelsessystemet, som det anvendtes over for monarkiets dansk-norske del formidlet gennem Danske Kancelli og Danske Rentekammer. Denne afgrænsning af emnet med udeladelse af monarkiets tyske del er foretaget af praktiske grunde for at gøre undersøgelsen overkommelig og håndterlig og for at kunne gå i detaljer, hvor det er nødvendigt, uden at værkets omfang bliver for stort. Af samme grund er også hele det militære udnævnelsessystem udeladt.

Det har været nødvendigt at medtage både Rentekammeret og kan-

celliet, fordi de var forskellige i afgørende henseender. Mest afgørende var forskellen i ledelsesopbygning. Rentekammeret havde en kollektiv ledelse bestående af 3 finansdeputerede bistået af 4-6 kommitterede, som tilsammen dannede et kollegium. Kancelliet blev ledet af én mand, storkansleren eller oversekretæren, med konseillet som bistående organ. De to forvaltningsorganers forhold til deres undergivne embedsmænd var også forskelligt. I Rentekammeret var de lokale embedsmænd, regnskabsbetjentene, umiddelbart tilknyttet Rentekammeret gennem den årlige regnskabsaflæggelse. I kancelliets embedshierarki var den verdslige og gejstlige overøvrighed, stiftamtmand og biskopper, vigtige mellemlid ud til de laveste embeder. Inden for Rentekammerområdet var alle embedsmænd kongeligt udnævnte, indenfor kancelliet var en stor del unddraget den kongelige udnævnelsesret ved, at private havde birke- og kaldsret til retsbetjent- og præsteembeder. I Rentekammeret bortforpagtedes nogle af embedsområderne, mens denne fremgangsmåde var ukendt i kancelliet. Under Rentekammeret hørte forholdsvis få embeder, under kancelliet hørte mange embeder.

Inden for Rentekammeret og kancelliet omfatter undersøgelsen udnævnelserne af de to forvaltningsorganers egne embedsmænd og inden for lokaladministrationen udnævnelserne af de embedskategorier, hvis virke rettede sig mod befolkningen, idet jeg opfatter denne del af embedsmandskorpset som den egentlige administration. De helt små embedskategorier er ikke medtaget i undersøgelsen, fordi de med deres få udnævnelser ikke kan have nævneværdig betydning for undersøgelsens resultater og samtidig vil tynde fremstillingen unødigt. Undersøgelsen behandler følgelig udnævnelsesrettens forvaltning vedrørende følgende embedskategorier:

Rentekammerets embedsmænd

Overøvrigheden

Oppebørselsvæsenet

Toldvæsenet

Kancelliets embedsmænd

Landsdommere og retsbetjente

Magistraterne

Gejstligheden

Udeladt inden for Rentekammerets ressort er hofetaten, bygningsvæsenet, vejvæsenet, bjergværksvæsenet og skovvæsenet, og inden for kancelliets ressort postvæsenet og undervisningsvæsenet. På side 18

redegøres nærmere for de enkelte embedstyper inden for de medtagne kategorier.

Undersøgelsen gælder kun udnævnelserne til virkelige embedsmænd. Tildelingen af titler, det vil sige, tilladelse til at betegne sig med en titel som etatsråd, kammerråd, kancelliråd etc. udgør en anden side af enevoldskongens apparat til fastholdelse af undersåtterne, som er væsensforskellig fra de egentlige embedsudnævnelser.²

Kongen er undersøgelsens midtpunkt. Det er hans politik, hans handlinger, hans position, der er undersøgelsens genstand. Undersøgelsens kildegrundlag er derfor de oplysninger, han blev præsenteret for, de påvirkninger han blev udsat for og hans reaktioner herpå. Og det er den ramme, inden for hvilken han traf sine beslutninger. Altså regeringsapparatet, dets struktur, forretningsgang og beslutningsprocedure.

De normative kilder til belysning af kongens ændringer af regeringsapparatets struktur, af hans forvaltning af udnævnelsesretten og af hans forvaltningspraksis som helhed er instrukserne for de ledende regeringsembetsmænd og for konseillet. Dette materiale er vigtigt, men som det ofte før er påpeget, er det et kildemateriale, som rejser problemer. På dette, den tidlige enevældes stadi af forvaltningen, gav instrukserne ikke et dækkende billede af forvaltningsreglerne. Nogle forhold medtages, andre nævnes ikke. Først efterhånden og efter Frederik IV's tid bliver udarbejdelsen af sådanne forskrifter så professionel, at man gennem dem får et rimeligt dækkende billede af forvaltningsområder og forretningsgang. Instruksernes kildeværdi er yderligere problematisk derved, at regler, der medtages for første gang i en instruksrække, ikke behøver at være nye. De kan blot være en kodificering af uskrevne regler, som længe har været fulgt. Disse forvaltningsregler, der blev kodificerede gennem en instruks, behøvede ikke at være gældende i tiden efter instruksens udstedelse. Et forvaltningsapparat består af levende mennesker, der stadig ændrer deres måde at udføre tingene på uanset instruksers forskrifter. Reglerne i en instruks kunne naturligvis også være nye, være udtryk for en ændret politik, men det betyder ikke, at man kan være sikker på, at den nye politik blev fulgt. På grund af modstand i forvaltningen forblev alt måske ved det gamle, eller måske indførtes som et kompromis en helt anden forretningsgang. Instrukserne må derfor betragtes som øjebliksbilleder, der enten var en kodificering af gældende regler eller en hensigtserklæring. Først når

man ved et studium af selve forvaltningspraksis kan se, hvilken type der er tale om, kan instrukserne med udbytte anvendes som kildemateriale.

Kongens syn på udnævnelsesretten og dens forvaltning er i øvrigt meget lidt belyst i de normative kilder, og det bliver derfor selve forvaltningsakterne i Rentekammeret og Danske Kancelli, der må udgøre hovedgrundlaget for undersøgelsen. Her er det de arkivalske nedslag af forretningsgangen og beslutningsproceduren ved udnævnelserne, der er det centrale kildemateriale til belysning af emnet.

En embedsbesættelse kunne gennemløbe følgende faser i centraladministrationen, hvoraf kun de to sidste var uomgængelige.

- 1) referat for kongen
- 2) kongens resolution
- 3) ekspedition af kongens resolution

Som det er vanligt for forvaltningen i ældre tid, er det ekspeditionen af den kongelige resolution – her i form af et bestallingsbrev – som er mest nøjagtigt og fuldstændigt bogført. Det var og er enhver administrations skræk at give brev mod brev, dvs. træffe to forskellige afgørelser i samme sag. I Rentekammeret indførtes kopier af de udgivne bestallingsbreve i særskilte bestallingsbøger, i Danske Kancelli indførtes de sammen med andre såkaldte åbne breve i kopibøger, der kaldtes *Registre*.³

Bestallingsbrevene var ikke ensartede med hensyn til form og indhold, men alle angav naturligvis den nyudnævnte embedsmands navn og den stilling, han skulle tiltræde. Desuden anførtes det som regel, på hvilken måde han skulle aflønnes. Ofte vil forgængerens navn være anført og ofte med angivelse af årsagen til embedsledigheden. Desuden indeholdt bestallingsbrevet som regel en instruks for embedet. For overordnede embeder med meget lange og detaljerede instrukser blev disse dog givet særskilt. I bestallingsbrevet anførtes ikke, på hvilken dato embedet skulle tiltrædes, men hvis der var tale om ekspektance eller afståelse, anførtes det, at embedet kunne tiltrædes, når forgængeren døde eller på anden måde afgik fra embedet. Nogle få gange anførtes det i bestallingsbrevet, at udnævnelsen er sket efter en navngiven persons forbøn, og enkelte gange fremgår det også, at den nyudnævnte embedsmand havde betalt for embedet.

For at kontrollere at alle udnævnelser virkelig er medtaget, har jeg på grundlag af bestallingsbrevene udarbejdet etater for alle embeds-

mandskategorier. For hvert embede har jeg etableret en sammenhængende embedsmandsrækkefølge, og jeg har derved, og ved at sammenligne med eksisterende embedsetater, kunnet fastslå, at bestallingsbøgerne og registrene dækker udnævnelserne næsten 100 %. Dog med undtagelse af de allerhøjeste embeder. Her synes udnævnelserne at være sket uden bestallingsbrev og blot ved at kongen personligt tog den pågældende i ed.⁴ Inden for de undersøgte embedsmandskategorier foretog Frederik IV ialt 3.124 udnævnelser, 874 i Rentekammeret og 2.250 i kancelliet.

Før 1706 var der ikke noget fast dokumentationssystem for de to forudgående faser, dvs. administrationens referat og kongens resolution, og det indebærer, at man for perioden 1699-1706 ikke systematisk kan erfare, på hvilken måde de kongelige resolutioner om udnævnelser blev truffet. Kun i enkelte tilfælde findes kildemateriale, der kan belyse beslutningsproceduren. Efter 1706 er forretningsgang og beslutningsprocedure belyst gennem de enkelte udnævnelssager. Udtrykket sag bruges her i ikke-fysisk forstand, eftersom der som regel ikke var tale om, at de enkelte udnævnelssager udgjorde en fysisk særskilt enhed. Det, der nu er bevaret af udnævnelssagerne, er referaterne, som Rentekammeret og kancelliet udarbejdede og tilstillede kongen, samt kongens resolutioner. De originale embedsansøgninger er næsten alle kasseret, og de tilfældigt bevarede ansøgninger er nu henlagt på en sådan måde, at de ikke kan anvendes systematisk.⁵

Et referat vedrørende besættelse af et embede indledtes med en redegørelse for embedet, den tidligere embedsindehavers navn, og som regel anførtes også årsagen til, at embedet var ledigt. Gjorde særlige forhold sig gældende, anførtes også dette. Derefter anførtes ansøgerne, hvor der ved hver ansøger udarbejdedes en ekstrakt af hans ansøgning og af eventuelle attester og anbefalinger. Af og til knyttede kancelliet eller Rentekammeret bemærkninger hertil. Kongens resolution blev af hans kammersekretær nedskrevet ud for referatet. Det fremgik heraf, hvem kongen udnævnte til det pågældende embede, men lejlighedsvis gav kongen også her udtryk for synspunkter af principiel karakter. I nogle ansættelssager er kongens resolution ikke nedskrevet, her er bestallingsbrevet eneste kilde til udnævnelssagens udfald.

I Rentekammeret findes udnævnelssagerne i relations- og resolutionsprotokollerne sammen med de øvrige sager, der skulle forelægges kongen, i Danske Kancelli udskiltes udnævnelssagerne sammen med

nådessagerne til en særskilt protokol betegnet Bestillings- og Benåd-ningsprotokol, senere betegnet Gratia-protokollen. Kun for Gratia-protokollen er der tale om enkelte lakuner forårsaget af kongens ophold ved hæren i den første del af krigen. Der findes udnævnelssager for tre fjerdedele af udnævnelserne. Den sidste fjerdedel udnævnte kongen uden at have fået en udnævnelssag forelagt.

Kildematerialet vedr. de enkelte udnævnelser er det centrale kildegrundlag. Hvor det har været muligt at finde supplerende materiale i administrationen til belysning af beslutningsprocedurerne ved udnævnelserne, er det naturligvis medtaget. Samtidig omtale i dagbøger og breve er kun i ringe grad indgået i kildegrundlaget. Dette kildemateriale er ofte præget af løs snak og rygter, og de oplysninger, der kan uddrages, er af tilfældig karakter i modsætning til kildematerialet om udnævnelssagerne, der giver mulighed for systematiske analyser.

Der er tale om en konkret empirisk undersøgelse af emnet. Nogle aspekter af emnet vil kunne belyses gennem totalopgørelser og kan behandles statistisk. Andre aspekter belyses gennem aktørernes enkeltstående udtalelser og handlinger, og atter andre aspekter kan kun ufuldstændigt belyses gennem tilfældige, usystematiske og derfor ikke dækkende oplysninger. Det bevirker, at nok kan undersøgelsen give en rimeligt dækkende beskrivelse af emnet, men undervejs vil der blive stillet spørgsmål, som ikke kan besvares på grundlag af kildematerialet. Her bliver resultatet udokumenterede – omend forhåbentlig sandsynlige – formodninger.

Hidtidig forskning

Den danske kongemagts forvaltning af udnævnelseretten og dens betydning for enevældens magtstruktur har ikke tidligere været gjort til genstand for specialforskning.

Nærmest denne problemstilling kommer Grethe Ilsøe med værket: *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735-1765* (1978). Her undersøges, hvilken baggrund de personer havde, som blev udnævnt til retsbetjente og magistratsmedlemmer, og i denne forbindelse undersøges også faktorerne i beslutnings- og udvælgelsesprocessen, dvs. hvem der øvede indflydelse på Christian VI's og Frederik V's kongelige udnævnelser. Grethe Ilsøe opsummerer denne del af undersøgelsen således:

»... man må tillægge de tjenstlige rekommendationer og kancelliets prioriteringer den største vægt. De to faktorer understøtter i væsentlig grad hinanden og udgør samtidig det stabile element i processen. Det, der »alene af kongens nåde dependerer«, viser sig at kunne karakteriseres som et samspil mellem administrative procedurer, kancellipolitik og den enevældige konges vilkårlige nåde, således at kancelliet vedholdende gennemspiller det egentlige tema, mens kongen undertiden giver en kort solo til bedste«. ⁶

Alle forskere, der nærmere har beskæftiget sig med Frederik IV som regent, Andreas Højer, N.D. Riegels, Edv. Holm og J. Boisen Schmidt, er enige om, at Frederik IV lagde afgørende vægt på selv at regere, og af såvel Holms og Boisen Schmidts værker fremgår det, at kongen selv afgjorde embedsbesættelserne. ⁷ Men ingen af disse værker har som primært mål at analysere den magtpolitiske opbygning af enevælden, og det er vel forklaringen på, at udnævnelsesrettens forvaltning ikke er nærmere behandlet. ⁸

En del af udnævnelsesretten omtales dog i alle værker om enevældens indførelse og adelsvældens fald. Det er kongens erobring af den frie og ubundne ret til at udnævne de højeste embedsmænd: rigsemdsmænd, rigsråder og lensmænd. I alle disse værker understreges vigtigheden heraf. Det nævnes som regel også, at Kongeloven gav den enevældige konge ret til at udnævne og afskedige alle kongelige betjente, men ingen forskere giver et samlet billede af, hvilken betydning det fik.

Forskningens interesse har samlet sig om enevældens udnævnelsespolitik, og det vil sige, om hvilke kriterier der lå bag valget af embedsmænd. For de høje politiske embeder er det naturligt nok de ansattes stand (adelig eller borgerlig) og nationalitet (dansk eller tysk), der har påkaldt sig opmærksomhed. For de øvrige embeders vedkommende har man interesseret sig for de ansattes nationalitet (dansk, norsk eller tysk) og deres sociale herkomst og uddannelse (formel uddannelse som for eksempel juridisk eksamen eller praktisk oplæring). ⁹

De forskere, der ikke specielt behandler udnævnelsespolitikken, fremhæver som regel i deres omtale heraf de kriterier, der virker irregulære efter nutidens opfattelse, som for eksempel familieforbindinger, lakajisme og salg. Edvard Holm, den bedste kender af Frederik IV, giver følgende karakteristik af kongens udnævnelsespolitik, en karakteristik, som er alment accepteret, og som derfor kan stå som fælles-

nævner for forskningens generelle opfattelse af Frederik IV's forvaltning af udnævnelsespolitikken.

»Med al agtelse for kong Frederik IV's samvittighedsfuldhed som regent, kan han ikke frikendes for at have ladet hensynet til, hvem han personligt kendte eller til hvem, der personligt talte en eller anden supplikants sag, få alt for stor indflydelse på udnævnelserne. Han satte sig undertiden endog i den grad ud over indstillingerne fra kollegierne, at han gav ledige embeder til mænd, der slet ikke fandtes opførte på den liste over ansøgere, som vedkommende collegium sendte ham. Den heldige havde henvendt sig umiddelbart til ham uden at bryde sig om kollegiet, og det fandt han ganske i sin orden«. Holm anfører derefter eksempler på, at kongen bortgav mindre embeder til nødlidende personer eller til folk, der havde haft mindre stillinger ved hoffet, og han frygter, at personlige hensyn og indflydelsesrige mænd og kvinder alt for ofte indvirkede på besættelsen af vigtigere embeder. Han fremhæver, at det gjaldt om at have mægtige patroner, og han frastødes af, at ansøgerne for at opnå bønnehørelse, i høj grad udmalede deres elendighed. Noget som kongerne selv var skyld i, fordi de alt for tit lyttede til disse ynkkelige bønner. Holm slutter: »Enhver kan sige sig selv, at under lønningsforhold som de antydede, og ved embedsbesættelser, der i den grad, som vi her har set, lod andre hensyn end tanken om sagkundskab og virkelig duelighed være rådende, måtte embedspersonalet nødvendigvis frembyde alvorlige skyggesider«. ¹⁰

Heller ikke den internationale forskning har nærmere behandlet spørgsmålet om den reelle udnævnelsesret i absolutismens tidsalder. Når udnævnelsesretten behandles, sker det med den helt afgørende indskrænkning, at det alene er den formelle udnævnelsesret, altså lovbestemmelserne vedrørende udnævnelsesretten, der redegøres for. Kun G. E. Aylmer kommer lidt ind på emnet i et bredere studium af den britiske centraladministration og dens embedsmænd under Karl I. ¹¹ Aylmer viser, at udnævnelsesretten dels lå hos kongen og dels hos diverse højt placerede embedsmænd i administrationen. Aylmers redegørelse er først og fremmest interessant derved, at han med flere eksempler viser, hvor intense magtkampe der kunne udspilles mellem konge og embedsmænd eller mellem to embedsmænd om retten til at besætte et embede.

En enkelt side af kongernes udnyttelse af udnævnelsesretten er vel belyst i international forskning. Det gælder kongernes salg af embeder.

Standardværket for de franske embedssalg er R. Mousnier: *La Venalité des Offices sous Henri IV et Louis XIII* (1945, 2. udg. 1971), mens K. W. Swart: *Sale of Offices in the Seventeenth Century* (1949) gennemgår embedssalg i Frankrig, Spanien, Portugal, Italien, Tyskland, England, Tyrkiet og Kina. At den danske kong Frederik IV også solgte embeder, er ukendt uden for Norden.

Afslutningsvis kan det fastslås, at denne afhandling om den reelle udnævnelsesret ikke har nogen tidligere forskning med gennemarbejdede og accepterede begreber og metoder at støtte sig til, men det er mit håb, at de begreber, metoder og resultater, som her fremlægges, vil inspirere andre til at arbejde videre med dette væsentlige emne.

Embedskategorier

Ovenfor er der gjort rede for, hvilke embedskategorier afhandlingen omfatter. I det følgende præsenteres de nærmere. Der vil her blive gjort rede for, hvilke arter embedsmænd der fandtes inden for de enkelte embedskategorier, hvor mange de var, og om der under Frederik IV skete en udvidelse eller indskrænkning af deres antal. Desuden redegøres der for, hvilke lønninger de fik. De forskellige embedskategoriernes opgaver forudsættes bekendt i den udstrækning, det har relevans for undersøgelsen. Her henvises generelt til Harald Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark*,¹² Anne Riising: *Dansk lokaladministration i 1700-tallet* (Fyns stiftamt) og Steinar Supphellen: *Lokaladministration og avgjerdsporsess i Trøndelag omkring 1750*¹³ samt til specialartikler i *Håndbog for danske lokalhistorikere* (1952-56).

Oplysningerne om embedernes normerede løn er hentet fra reglementerne for civiletaten gældende for årene 1699, 1700, 1729 og 1730.¹⁴ Hertil kom for de fleste embedsmænds vedkommende en række indtægter som faste afgifter fra befolkningen, sportler og gebyrer. Disse indtægter, der kunne variere stærkt selv inden for den samme embedskategori, gør at kontantlønnen kun giver et ufuldstændigt billede.

På Frederik IV's tid var der kun formelle kvalifikationskrav for gejstligheden, hvor forudsætningen for udnævnelse var bestået teologisk afgangseksamen fra Københavns Universitet. De øvrige embeder kunne søges af alle, også af udlændinge. For regnskabsbetjente med ansvar for kasser med større beløb krævedes dog forud for ansættelse, at der blev stillet kaution afpasset efter kassebeløbets størrelse.

Rentekammerets personale bestod efter en omorganisering af ledelsesstrukturen i januar 1700 af tre finansdeputerede og fire kommitterede, der tilsammen dannede Rentekammerkollegiet. Under disse stod en dansk og en tysk kammerkancellisekretær (der dog indtil 1720 tillige var kommitterede), ledere for henholdsvis Danske og Tyske assignationskontor og for Zahlkammeret, ti renteskrivere og en brevkammer-skriver. Hertil kom kammeradvokaten, der tillige var søfiskal, og som også varetog brevkammerskriveriet.¹⁵

Dette personale udbyggede Frederik IV i løbet af sin regeringstid således, at det steg fra 21 i 1699 til 51 i 1730. Ekspansionen skete gennem hele perioden. En særlig tysk kammerkancellisekretær ansattes straks i 1700. I 1707 blev hovedbogholderiet udskilt fra assignationskontorerne, og et særligt hovedbogholderembede oprettedes. I 1720 adskiltes de to dobbeltstillinger kammerkancellisekretær – kommitteret i fire selvstændige stillinger. I 1720 oprettedes desuden et særskilt justitssekretærembede. Nye renteskriverkontorer oprettedes i følgende år: 1708 Norske bjergværkers kontor, 1714 De sekvestrede fyrstendømmers kontor, senere Slesvigske kontor, 1720 blev Københavnske renteskriverkontor delt i to kontorer, og Rytterdistrikternes renteskriverkontor oprettedes. I 1723 udskiltes Bergen stifts renteskriverkontor, og i 1729 oprettedes 2. Slesvigske kontor. De to slesvigske kontorer blev oprettet til at varetage administrationen af landområder, der for en stor dels vedkommende var blevet erobret under Den store nordiske Krig, mens de øvrige fire kontorer betegner en intensivering af aktiviteten over for de givne opgaver. Endelig udvidedes embedsmændenes antal ved, at de tre embeder som brevkammerskriver, kammeradvokat og søfiskal udskiltes til tre selvstændige embeder varetaget af hver sin embedsmand.

Renteskrivernes fuldmægtige gik i 1716 over til at blive kongeligt ansatte, men da de allerede forinden arbejdede i Rentekammeret, udgjorde de ikke en reel udvidelse af arbejdsstyrken. Vil man måle aktivitetsforøgelsen skal man derfor fradrage de 10 fuldmægtige, som arbejdede der allerede i 1699. Men selv da er der tale om en fordobling af personalet i løbet af Frederik IV's regeringstid.

I 1714 udnævntes i øvrigt en særskilt kasserer for Norge med placering i Christiania. Der var tale om en ny stilling, og den betød en

udlægning af en del af centraladministrationens opgaver til Norge. Baggrunden herfor var krigen, men stillingen bevarede også efter krigen.¹⁶

De finansdeputeredes løn var på 2.000 rdl. årligt, men nogle fik betydeligt mere som følge af, at de varetog flere embeder. De kommitterede fik fra 800-1.200 rdl., renteskriverne 600 rdl., deres fuldmægtige 200 rdl. Da kammerkancellisekretærembederne i 1720 blev selvstændige, fik de tillagt en løn på 400 rdl. Lederne af assignationskontorerne fik som renteskriverne 600 rdl., og hovedbogholderen 700 rdl. Kassen ved Zahlkammeret fik 1.500 rdl., og kassen i Norge 1.000 rdl.

Statholderen i Norge

Kongens øverste civile embedsmand i Norge var statholderen, der indtil 1710 tillige var stiftamtmand i Christiania stift. Statholderens løn var 4.000 rdl. Forårsaget af de ekstraordinære forhold under krigen havde statholderen fra 1710-12, således som det havde været tilfældet før 1699, samtidig kommandoen over de militære styrker.¹⁷

Overøvrigheden

Stiftamtmandene og amtmændene var centraladministrationens lokale repræsentanter. Stiftamtmandene, der endnu i denne periode kaldtes stiftsbefalingsmænd, havde stiftet som myndighedsområde. De havde tillige altid et eller flere amter, hvor de var amtmænd. Amtmændene havde et eller som oftest flere amter under sig.

I Danmark var der i 1699 7 stiftamtmand og 27 amtmænd, i Norge 4 stiftamtmand og 8 amtmænd. Frederik IV indskrænkede antallet af danske amtmænds embeder med 2 til 25, men derudover skete ingen ændringer i løbet af perioden. Ved indskrænkningen i de danske amtmænds embeder videreførte kongen den politik fra enevældens start, hvorefter amtmændenes antal på 47 skulle nedbringes ved sammenlægninger, når embederne blev ledige.¹⁸

De danske stiftamtmand lønnes efter reglementet med fra 1.000 til 2.000 rdl. Beløbet er svært at udskille for de flestes vedkommende, fordi mange tillige havde andre embeder eller pensioner og dermed fik varierende tillæg til lønnen. Amtmændene lønnes med 500-1.000 rdl., amtmanden for Assens og Hindsgavl amter fik dog kun 400 rdl. I

Norge lå lønniveauet generelt lavere. Stiftamtsmændene fik her 1.000 rdl., mens amtmændene lønnedes med 400 rdl.¹⁹

Amtsforvaltere og fogder

Amtsskriveren, hvis titel fra ca. 1700 begynder at blive ændret til amtsforvalter, havde som myndighedsområde et eller flere amter, hvor han stod for opkrævningen af skatter og forvaltningen af krongodset. I de amter, hvor de kongelige fæstninger lå, var amtsforvalterne ofte tillige proviant-, ammunitions- og materieforvaltere. I enkelte amter fandtes desuden kongeligt udnævnte ridefogder. I Norge var skatteopkrævningen hierarkisk opbygget. Øverst stod stiftamtsskriverne i hvert stift og under dem stod fogderne, der havde et eller flere fogderier under sig. Hvert fogderi var delt i et antal lensmandsdistrikter som gerne faldt sammen med præstegæld eller tinglag. Bondelensmændene udnævntes af amtmændene. De bistod også sorenskriverne.

Der var i 1699 25 amtsforvaltere, 4 stiftamtsskrivere og 37 fogder. Amtsforvalternes antal reduceredes med to i forbindelse med oprettelsen af ryttergodsdistrikterne op mod 1720, og i Norge nedlagdes to stiftamtsskriverier. Fogderierne i Christianssand stift fordeltes på Bergen og Christiania stifter i 1713, og kasseren for Norge overtog i 1716 opgaverne i Christiania. Antallet af fogder ændredes ikke.

Amtsforvalterne lønnedes med 225-350 rdl. og fik fra 1705 et tillæg på 50 rdl. årligt til dækning af ekstraarbejde i forbindelse med landmilitsten. Stiftamtsskriverne lønnedes med 350-400 rdl., mens fogdernes løn lå på 150-200 rdl.²⁰

Toldvæsenet

Toldetaten bestod af et hierarki på tre niveauer. Øverst befandt sig tre toldinspektører. I 1699 var de placeret i København, Odense og Ribe og havde som myndighedsområde hver en del af Danmark. Denne ordning blev senere ændret, og i slutningen af perioden var der 3 toldinspektører i København med hele Danmark som område. I Norge fandtes dette øverste led af hierarkiet ikke. Tolderne, som var chefer for et eller undtagelsesvis to toldsteder udgjorde næste lag i hierarkiet, og under dem stod forskellige underordnede toldembedsmænd. Ved alle toldsteder fandtes enten en toldbetjent eller en kontrollør og i

varierende grad, afhængigt af toldstedernes størrelse, tillige visitører, strandvisitører, vadridere og portnere. De største danske toldsteder var København og Ålborg. I Norge var Bergen det største toldsted med Trondhjem på andenpladsen.²¹

I Danmark var toldvæsenets personale på 176 i 1700, hvoraf ikke mindre end 71 henhørte under København.²² Dette tal var i 1730 faldet til 174, men dertil kom genoprettelsen af et strandinspektionskorps i 1716 bestående af 8 overordnede strandinspektører og 25 strandvisitører. Med fradrag af 6 strandvisitører, der var ansat i 1700 og som havde overlevet korpsets nedlæggelse i 1696, blev der dermed tale om en forøgelse på 27, således at der i 1730 var ansat ialt 203 i det danske toldvæsen.

I Norge var der i 1700 ansat 60 toldembedsmænd, et tal der i 1730 var blevet forøget til 101. Udvidelsen i Norge skete ved normering af flere underordnede embedsmænd ved de store toldsteder.

Toldinspektørerne i København fik 1.000 rdl. årligt, inspektørerne i Odense og Ribe 300 rdl. De danske toldere lønnedes med 30-200 rdl., tolderne i Ribe og Kolding fik dog 300 rdl. Toldbetjentene fik 30-50 rdl. og det dobbelte, hvis de tillige var kontrollører. Strandinspektørerne fik 150 rdl. og strandvisitørerne 75 rdl. årligt. Toldpersonalet i København lå over det øvrige Danmark med lønninger fra 50-250 rdl.

Det norske toldvæsens lønninger var generelt højere end de danske. Tolderne i Bergen og Trondhjem fik 400 rdl., i Stavanger og Lange-sund 250-270 rdl., mens de øvrige fik mellem 120 og 200 rdl., Det underordnede toldpersonale fik fra 30-100 rdl., i Bergen og Trondhjem dog op til 200 rdl. årligt.²³

Som en del af toldvæsenet, men med selvstændig status stod skibsmålingsdirektørerne i København og Christiania. De lønnedes med 400 rdl. om året.

Danske Kancellis embedsmænd

Efter ændringen af ledelsesstrukturen i efteråret 1699 var kancelliet bemandet med følgende embedsmænd: Storkansleren, der tillige var chef for Tyske Kancelli. Dette embede stod ubesat 1708-21. En oversekretær, fire sekretærer, to kancelliforvaltere, en maître des requêtes, en gehejmearkivar og en arkivsekretær. Dertil kom generalprokurøren og generalfiskalen, som begge udnævntes under Danske Kancelli i den-

ne periode. Generalfiskalen var tillige kancelliadvokat. Konseillet der efterhånden kom til at fungere som kancellikollegium, bestod af 3-5 medlemmer. Ialt 15-18 embedsmænd.

Frederik IV holdt stort set kancelliets arbejdsstyrke på samme niveau som før 1699. Han oprettede ganske vist straks i 1699 et nyt embede som maître de requêtes, dvs. som leder af journaliseringen, men da han samtidig afskedigede kancellikollegiets 6 medlemmer betød regeringsskiftet i første omgang en indskrænkning af arbejdskraften. Tabet af kollegiemedlemmerne udlignedes dog fra 1703, da konseillet kom til at udføre et tilsvarende sagsforberedende arbejde i kancelliet.

Storkansleren, der tillige altid var medlem af konseillet, fik 8.000 rdl. om året. Oversekretæren fik 2.000 rdl., sekretærerne 300-500 rdl., kancelliforvalterne hver 200 rdl., gehejmearkivaren og arkivsekretæren hver 500 og generalfiskalen 600 rdl. foruden 10 % af, hvad han indbragte. Generalprokurøren optrådte ikke i lønningsreglementet. Konseilsmedlemmerne fik vidt forskellige lønninger som følge af, at de alle havde andre embeder ved siden af. Årslønningerne spændte fra 2.000 til 8.000 rdl.²⁴

Retsbetjentene

Retsmyndigheden var henlagt til domstole opbygget i et treleddet hierarkisk system. Øverst stod Højesteretsdommerne, derunder landsdommerne og laugmændene og nederst herredsfogder og herredsskrivere, byfogder og byskrivere, birkefogder og birkeskrivere og sorenskrivere. I Norge stod desuden en særlig domstol, Overhofretten, mellem lagtingene og Højesteret. Derudover fandtes en række specialretter. Højesteret og Overhofretten er udeladt fra denne undersøgelse, fordi forholdene dér var helt specielle. Dommertjenesten ved de to domstole var ikke et egentligt embede, men var at betragte som et ombud, som kongen pålagde de højere embedsmænd. Specialretterne er udeladt for at undgå detaljer uden betydning for helheden.

Der var 5 landsting i Danmark. De tre store landsting for hhv. Sjælland, Jylland og Fyn havde hver to lønnede landsdommere og to vice-landsdommere, som ikke fik løn, og som havde ret men ikke pligt til at deltage i arbejdet. Lolland-Falsters landsting havde en lønnet landsdommer og en vicelandsdommer, mens Bornholms landsting kun hav-

de en lønnet landsdommer. I Norge varetog laugmændene domsmyndigheden i andet led. Der var ialt 9 norske laugstole bemandet med hver sin laugmand.

Landsdommerne fik 300-400 rdl. årligt, landsdommeren på Bornholm dog kun 150 rdl. Laugmændene fik ikke kontantløn, men alene hvad laugstolene kunne indbringe.²⁵

På laveste niveau blev retsmyndigheden varetaget af herreds-, by- og birkefogder, der havde herreds-, by- og birkeskrivere til hjælp. I Norge fandtes sorenskrivere, byfogder og byskrivere. I købstæder med magistrat var borgmestrene dommere i rådstueretterne. I de små byer, hvor der ikke var nogen magistrat, varetog byfogden byens anliggender. Ud over byskrivere fandtes også rådstueskrivere i større byer. De to embeder var på denne tid ofte slået sammen under én embedsmand, og de behandles derfor under et som byskrivere. Udover de kongelige birker fandtes også private birker, hvor godsejerne havde ret til at indsætte birkefogder og birkeskrivere.

Der var i Danmark godt 70 embeder som herredsfoged og kgl. birke-dommer og godt 60 embeder som byfoged. Dertil kom nogenlunde det samme antal embeder som herreds-, birke- og byskrivere. I Norge var der 58 sorenskriverembeder, 14 byfogedembeder og omtrent lige så mange embeder som byskriver. Tallene er ikke helt præcise, fordi oprettelse og nedlæggelse af kumulationer (forening af flere embeder under én embedsmand) bevirkede, at antallet stadig ændredes.

Herredsfogder og -skrivere fik som løn udlagt frigårde på hhv. 8 og 6 tdr. hartkorn, eller – hvis det ikke kunne lade sig gøre – udbetaltes der dem en kontantløn på 30 henholdsvis 20 rdl. årligt. Også sorenskriverne fik udlagt frigårde. Byfogder og byskrivere lønnedes i princippet alene af de uvisse indtægter ved embedsførelsen. Da de som regel var utilstrækkelige, fik de tillige et statsligt tilskud, hvis størrelse angaves i reglementet over lønningerne. Tilskuddene lå i størrelsesordenen 5-30 rdl. årligt for byfogderne. Kun i København, Bergen og Trondhjem var tilskuddet oppe på 70 rdl. Tilskuddet til byskriverne lå noget lavere.²⁶

Magistraterne

Godt og vel halvdelen af købstæderne styredes af en magistrat bestående af en eller flere borgmestre og et antal rådmænd, i nogle få større byer stod en præsident i spidsen for magistraten. Før enevælden havde

alle købstæder haft en magistrat, men med købstadsforordningen af 1682 afskaffedes magistraterne i alle små købstæder, og byfogderne overtog magistratsfunktionerne. I de tilbageblevne magistrater indskrænkedes antallet af borgmestre og rådmænd, således at kun de større byer havde mere end én borgmester og to rådmænd. Ålborg, Århus, Odense, Fredericia og Ribe havde således 2 borgmestre, eller 1 præsident og 1 borgmester, samt 3 rådmænd, mens København, Bergen, Christiania, Christianssand og Trondhjem havde de største magistrater med 1 præsident, 2 borgmestre og 3-5 rådmænd. I 1699 havde kun 30 ud af 62 danske købstæder magistratsstyre, og under Frederik IV afskaffedes magistraten yderligere i 3 købstæder. I Norge havde 8 ud af 13 købstæder bevaret magistraterne.

Magistratsmedlemmerne aflønnedes fortrinsvis med indtægter fra byens jorder. Der var almindeligvis tale om en indtægt på ca. 100 rdl. årligt for borgmestrene og ca. det halve for rådmændene. I de mindre byer har lønningerne dog været lavere, og i de store byer væsentligt højere. Vi kender lønniveauet i Bergen, fordi byen havde en særordning, i følge hvilken magistraten fik kontantløn af kongen. Her fik præsidenten 600 rdl., borgmestrene 300 rdl. og rådmændene 200 rdl. Lønnen i de største byer har vel ligget på samme niveau.²⁷

Gejstligheden

Øverst inden for gejstligheden stod de 9 danske og 4 norske biskopper. Under dem stod provsterne, der valgtes af herredernes præster. Kun stiftsprovsten, der tillige var sognepræst ved stiftets domkirke, udnævntes af kongen. Under provsterne stod sognepræsterne, som udnævntes af kongen, hvis ikke kirken ejedes af en privilegeret person med kaldsret. I store præstekald kunne der være tilknyttet en fast hjælpepræst, en residerende kapellan, som blev udnævnt efter de samme regler som sognepræsterne. Efter behov kunne sognepræsterne desuden antage en personlig kapellan, også kaldet en huskapellan. På valget af personlige kapellaner havde kongen ingen indflydelse.

Bisper, sognepræster og residerende kapellaner levede af indtægterne fra domkirkernes gods, præstegårdene og menighedens tiende og offergaver. De personlige kapellaner lønnedes af sognepræsterne.²⁸

Udnævnelsesbegrebet

Den almindelige form for embedsbesættelse var, at en ny embedsmand blev udnævnt, når der var en vakance, dvs. når et embede blev ledigt. Men fra denne normale fremgangsmåde var der undtagelser. Man kunne således opnå at blive udnævnt til embedsmand i en stilling, som endnu ikke var ledig. Man tiltrådte da embedet uden fornyet kongelig resolution, når den embedsmand, der havde embedet, afgik. Dette fænomen kaldtes ekspektance eller succession. En anden mulighed var, at en embedsmand kunne få tilladelse til at overlade sin stilling til en selvvalgt person. Denne form for stillingsbesættelse kaldtes afståelse.

Den generelle forudsætning for, at man kan tale om en udnævnelse, er, at der foreligger en kongelig bestalling. For mange topembedsmænd i centraladministrationen og for enkelte amtmænd blev der tilsyneladende ikke udstedt bestallingsbreve; kopierne heraf er i hvert fald ikke bevarede. Disse udnævnelser er dog medregnet, når det via embedsetater er godtgjort, at de pågældende personer tiltrådte embederne. Udnævnelser, der ikke blev til noget, fordi den udnævnte trak sig, ikke fandtes kapabel eller ikke kunne stille kaution, medregnes ikke som udnævnelser.

En persons udnævnelse til to embeder, der var kumulerede, regnes som én udnævnelse (eksempel: by- og herredsfoged, by- og herredsskriver, by- og rådstueskriver). Hvis bestallingen til en person gjaldt to selvstændige ikke kumulerede embeder, regnes det som to udnævnelser (eksempel: udnævnelse til kontrollør med ekspektance på tolderembedet, udnævnelse til rådmand med ekspektance på borgmesterembedet). Når udnævnelserne havde form af en medhjælperekspektance, regnes det som én udnævnelse eftersom den pågældende som medhjælp ikke ansattes i et kongeligt embede (eksempel: udnævnelse til personlig kapellan med ekspektance på sognepræstembedet).

Udnævnelserne dateres som grundregel efter den kongelige resolution om udnævnelserne. Resolutionsdatoerne er imidlertid kun kendt for Rentekammerudnævnelserne i perioden 1706-1730. For udnævnelserne i Danske Kancelli 1699-1730 og i Rentekammeret før 1706 kendes kun datoen for bestallingen, og udnævnelserne er derfor for disse to grupper vedkommende dateret efter bestallingsbrevet.

I EROBRINGEN

Generelt

Kongeloven gav enevoldskongen den frie og ubundne magt. Hovedstenene i den enevældige magtstruktur var de kongelige prerogativer, hvoraf det første lød: »Skall derfor ochsaa Kongen alleene haffve høyeste Magt og Myndighed till at gjøre Lowe og forordninger effter sin eygen gode Villie og Velbehag ...« Umiddelbart derefter fulgte udnævnelsesprerogativet: »Skall og Kongen eene haffve høyeste Magt og Myndighed at isette og affsette alle Betiente, høye og lawe, være sig huad naffn og titel de haffve kunde, effter sin eygen frii Villie og tycke, ...«. ¹ Den 25. august 1699, den dag Christian V døde, overgik denne enevoldsmagt til Frederik IV. Han var da 28 år gammel. Hvorledes tænkte den nye konge sig, at hans styre skulle forme sig, og hvorledes gik det, da planerne skulle føres ud i livet? I dette værks første del undersøger Frederik IV's politik med hensyn til beslutningsmagten såvel på det generelle plan som overfor værkets egentlige emne: udnævnelserne til kongelige embedsmænd.

Frederik IV's regeringstiltræden

Frederik IV's forudsætninger

Alle forskere er enige om, at Frederik IV var dårligt uddannet til sin kommende gerning. Christian V havde ikke sørget for, at kronprinsen fik en uddannelse i discipliner, som kunne støtte ham i hans fremtidige arbejde, og endnu mærkeligere var det, at Christian V heller ikke havde inddraget ham i det praktiske regeringsarbejde. Først en uge før Christian V's død fik kronprinsen tilladelse til at deltage i Gehejmekonseillets møder.² Christian V har vel ment, at der var tid nok, og først da hans helbred for alvor skrantede, lod han sønnen komme til.

Men selvom Frederik IV's teoretiske og praktiske uddannelse var mangelfuld, har han naturligvis modtaget indtryk og gjort sig sine tanker om den enevældige statsform og om den danske konges position. At enevælden var den rette styreform, kunne der for ham ikke herske tvivl om. Ved indførelsen af enevælden i 1660 var det lykkedes at redde monarkiet fra den totale ruin, som da truede, og at redde farfaderen, Frederik III, ud af de nedværdigende bindinger, som adelsvælden havde pålagt ham. Det var også den styreform, som havde gjort Frankrig til Europas mægtigste magt, og som nu efterlignedes af de fleste betydningsfulde europæiske stater. Men enevælden var i konstant fare. Hvor galt det kunne gå, havde man set i England halvtreds år tidligere, da enevældemodstanderne havde indført republikken og offentligt hals-hugget farfaderens fætter, Karl I. Også den danske enevælde havde været udsat for farlige anslag fra landsforræderen Corfits Ulfeldt. Kronprins Frederik havde imidlertid også set, at anslagene mod kongens enevoldsmagt kunne komme indefra, fra kongens egne embedsmænd. Griffenfeld, en mand fra det almindelige borgerskab, havde tilrevet sig magten i en sådan grad, at hans far, Christian V, var ved at blive sat helt ud af spillet, og han havde tilmed vist sig at være en forræder. Hans far havde fået fjernet forræderen og havde derpå erklæret, at han selv ville regere. Det skulle ske ved, at al post skulle afleve-

res direkte til kongen og først leveres videre til ekspedition i regeringskontorerne, når kongen havde bestemt, hvad der skulle foretages. Men dette system havde kongen måttet opgive, fordi det var for arbejdskrævende, og situationen havde i 1690'erne atter udviklet sig til, at hans far i betydelig grad var sat fra magten af forvaltningscheferne. Mest indflydelsesrig var direktøren for finanserne, Chr. Siegfried von Plessen. Han havde til opgave at rette rigets vaklende finanser op, og han fik gennem løsningen af denne opgave faretruende stor magt. En magt som også kronprins Frederik på ydmygende vis stiftede bekendtskab med, når Plessen nægtede at imødekomme hans eller andre af kongefamiliens ønsker.³

Christian V havde efterladt sin søn en række testamentariske råd om, hvorledes han skulle regere. Hovedbudskabet var, at han skulle vogte kongens enevoldsmagt i alle forhold, og at han skulle beholde sin fars forvaltningschefer.⁴ At der var en modsigelse mellem de to råd, havde Christian V tilsyneladende ikke blik for.

Udskiftning af regeringschefer og omdannelse af regeringsapparatet

Da Frederik IV tiltrådte regeringen den 25. august, skred han til handling med det samme. De forvaltningschefer, der truede kongens enevoldsmagt, skulle fjernes, og regeringsapparatet ændres, således at kongen fik den afgørende magt.⁵

Den 26. august udnævnte Frederik IV Conrad Reventlow til storkansler med den opgave at have den øverste ledelse af Danske og Tyske Kancelli. Reventlow havde haft denne funktion siden 1686, og udnævnelsen var derfor kun en stadfæstelse af det bestående. Men derefter kom ændringerne. Den 27. august indsatte Frederik IV sin barndomsven og fortrolige Ditlev Vibe som oversekretær i Danske

Frederik IV malet i Venezia 1708-09 af Rosalba Carriera. Da Frederik IV i 1699 overtog tronen efter sin far Christian V, havde han tænkt sig at styre ved hjælp af et statsråd bestående af alle forvaltningschefer. Han ændrede dog snart opfattelse. Han måtte personligt afgøre alle vigtige sager og herunder alle udnævnelser af kongelige betjente. I 1706 havde han fået den kongelige personlige enevælde gennemført. Skyldtes det mon den nye styreforms overvældende arbejdspress, at Frederik IV bevilgede sig selv 9 måneders ferie i Italien? (Frederiksborg).

Christian V havde høje tanker om enevælden, men evnede ikke at virkeliggøre dem. Hans ledende ministre, Griffenfeld, Plessen, Reventlow og Moth havde den afgørende indflydelse. På billedet, malet af Jacques d'Agar, fremtræder Christian V dog naturligvis som den suveræne majestæt (Rosenborg).

Kancelli i stedet for Matthias Moth, og dagen efter udskiftede han oversekretæren i Krigskancelliet, Jens Harbo, med Christian Lente, søn af Frederik III's trofaste tyske kansler Theodor Lente. Oversekretæren for Tyske Kancelli, Thomas Balthasar von Jessen, fik lov at beholde sin post, men blev 1. okt. 1700 udskiftet med Christian Sehested som følge af, at hans udenrigspolitiske linje da havde spillet fallit. I dagene derefter opløste Frederik IV kollegierne i Danske og Tyske Kancelli. Hans begrundelse for at afskaffe kollegierne kendes ikke, men deres afskaffelse må vel tages som et tegn på, at han havde fuld tillid til oversekretærerne og storkansleren, og derfor ikke mente at have behov for et kollegium som ekstra behandlingsinstans. Af de 6 kollegiemedlemmer i Danske Kancelli fik kun to fortsat ansættelse i kancelliet. En blev kancellisekretær, og en fik til sin død i 1705 løn fra kancelliet, men uden at have et særskilt embede.

Den hidtidige norske statholder, Christian V's halvbror, Ulrik Frederik Gyldenløve, fratrådte frivilligt sin stilling ved Christian V's død. I hans sted udnævnte Frederik IV den 20. oktober 1699 Frederik Gabel. Han fik kun titel af vicestatholder, og hans magt indskrænkedes i forhold til forgængerens derved, at han ikke fik kommandoen over hæren.

I januar 1700 kom turen til Rentekammeret, hvor Frederik IV fulgte den stik modsatte kurs af den, som han fulgte over for Danske og Tyske Kancelli.⁶ Ved instruks af 9. januar 1700 omlagdes Rentekammerets ledelse ved, at direktørembedet blev erstattet af en kollegial ledelse bestående af tre deputerede for finanserne. Frederik IV's formål hermed var at sikre, at kongen selv fik den afgørende indflydelse på styringen af rigets finanser. Christian V havde også haft blik for vigtigheden heraf og havde i sit testamente fra 1683 advaret efterfølgerne om, at Rentekammeret ikke måtte være afhængig af andre end kongen, men han havde rigtignok ikke selv været i stand til at følge denne regeringsmaxime.⁷ Som følge af omlægningen af Rentekammerledelsen fik Plessen sin afsked. Frederik IV slap derved af med den mand, der ville have umuliggjort kongens personlige ledelse af finanserne. Nogle forskere mener, at Plessens afsked primært skyldtes, at han stod i modsætningsforhold til storkansler Reventlow og oversekretær Jessen, idet Plessen var tilhænger af sømagterne, de andre af Frankrig.⁸ Imod dette taler dog, at Plessen bevarede sin plads i konseillet. Den nye Rentekammerledelse blev udnævnt den 11. januar 1700. Den kom til at bestå af Knud Thott, Christopher Gentsche von Breitenau og

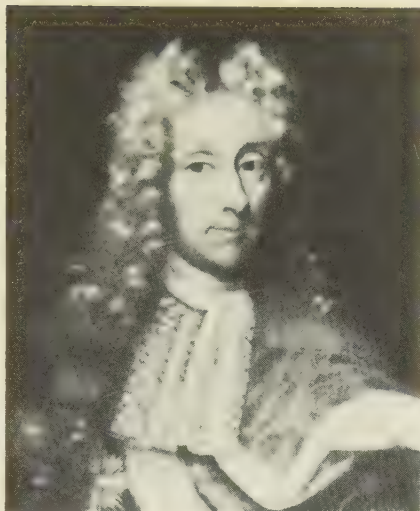

Ditlev Vibe, der var Frederik IV's barndomskammerat, blev straks i 1699 udnævnt til oversekretær i Danske Kancelli. Han var da 29 år gammel. Han fik i 1708 sæde i Gehejmekonseillet og fik der stor indflydelse på udenrigspolitikken. Da han i 1721 frarådede Frederik IV at ophøje Anna Sophie til dronning, blev hans stilling som kongens nære rådgiver umulig. Han degraderedes til statholder i Norge (Frederiksborg).

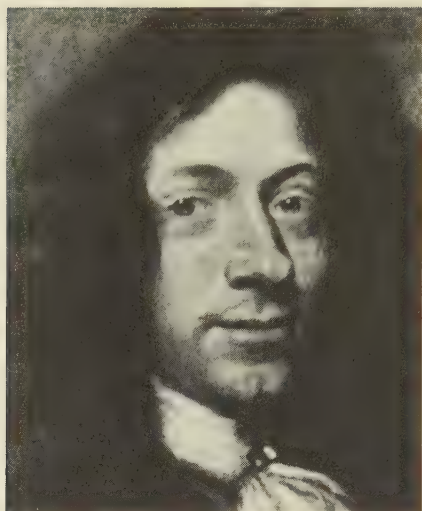
Hans Rosencreutz. De havde alle trofast tjent kongemagten, og ingen af dem var fremragende politiske personligheder. Samtidig med udnævnelsen af de tre finansdeputerede udnævnte Frederik IV også de kommitterede, der ifølge instruksens skulle bistå de deputerede og sammen med disse danne et Rentekammerkollegium. Instruksens foreskrev tre kommitterede, men Frederik IV udnævnte fire, og det blev assessorerne fra det gamle Rentekammerkollegium. Af de gamle Rentekammerassessorer udgik alene en, der blev amtmand i Norge. Kongens omlægning af Rentekammerstrukturen angik således kun direktørembedet. Det omdannedes til en trepersoners ledelse, og nye mænd kom ind på disse poster.

I begyndelsen af januar 1700 udstedte Frederik IV også en instruks for Gehejmekonseillet.⁹ Christian V havde især rådført sig med konseillet ved behandlingen af udenrigspolitiske spørgsmål, og det var derfor i nær kontakt med Danske og Tyske Kancelli, hvorunder udenrigspolitikken efter tur hørte. Rentekammerområdet havde konseillet derimod ikke haft indflydelse på. Christian V anbefalede også i 1683 i sit testamente (§ 9), at hans efterfølgere sørgede for at behandle de udenrigspolitiske sager i et Gehejmekonseil, en anbefaling han repeterede i 1698-tillægget til testamentet (§ 7). Den instruks Frederik IV gav Gehejmekonseillet i begyndelsen af 1700, viser imidlertid, at han

Fire måneder efter sin regeringstiltræden fjernede Frederik IV Chr. Siegfried von Plessen som præsident for Rentekammeret og indsatte i stedet tre ligestillede finansdeputerede. Plessen havde gennem sin dygtige indsats i 1690'erne bragt statsfinanserne i orden, og havde dermed fået mere magt, end Frederik IV kunne tolerere (Frederiksborg).

havde til hensigt at gøre konseillet til et forum for drøftelse af alle vigtige spørgsmål, såvel udenrigspolitiske som indenrigspolitiske. Han foreskrev i instruksen, at storkansleren og oversekretærene for Danske og Tyske Kancelli skulle referere alle vigtige inden- og udenrigspolitiske sager for kongen i rådet. På samme måde skulle skatmesteren eller de, som kongen gav ledelsen af finanserne, referere de vigtigste sager inden for deres område. Krigssager til lands og til vands skulle refereres for kongen i conseil af de øverste militære ledere eller af overkrigssekretæren. De nordiske sager skulle refereres af den norske statholder, når han var til stede, og ellers af storkansleren. Endelig skulle kommersesagerne refereres for kongen i conseil af de nu forordnede eller den siden af kongen forordnede kommission, samt af den gehejmeråd, som kongen betroede overinspektionen. Kongen bestemte altså hermed, at der skulle opbygges et egentligt regeringsråd bestående af de administrative chefer for hvert forvaltningsområde. Af de tidligere gehejmeråder fortsatte Conrad Reventlow, Chr. Siegfried von Plessen og Jens Juel, som imidlertid allerede døde i maj 1700. Som nyudnævnte indtrådte Christian Lente, der var blevet overkrigssekretær, og Knud Thott, den fornemste af de finansdeputerede. Hermed havde Frederik IV indledt sin regering med at opbygge et Gehejmekonseil, der bestod af cheferne for centraladministrationen: Danske og

Rigs kansler Griffenfeld var for Christian V og hans søn Frederik IV et skræmmende eksempel på, hvilken magt en minister kunne få. På kun 10 år havde en borgerlig arbejdet sig op til magtens tinde. Den alvorligste trussel mod kongernes enevælde kom ikke længere fra adelen, men fra de personer, som beherskede forvaltningsapparatet (Frederiksborg).

Tyske Kancelli, Rentekammeret og Krigskancelliet. Dertil kom Plessen, den tidligere leder af Rentekammeret og Frederik Gabel, vicestatsholder i Norge.

Frederik IV's inspiration til omdannelsen af regeringsapparatet er ikke hentet fra én kilde. Faderens politiske testamente har næppe haft større betydning i det konkrete, al den stund Frederik IV ikke anså Christian V's styreform for efterlignelsesværdig. Mest afgørende har hans egne iagttagelser af Christian V's styreform været. Hvor Frederik IV fandt den uheldig, ændrede han den, og hvor han fandt de ledende embedsmænd for mægtige eller af en uønsket observans, erstattede han dem med andre. Altså en rent pragmatisk fremgangsmåde, der ikke var baseret på generelle teorier om ministerial- eller kollegiesystemets fortrin. At lægge finansstyrelsen i hænderne på 2-3 deputerede var en tanke, som Christian V havde overvejet i 1691.¹⁰ På et andet punkt hentede Frederik IV sandsynligvis inspiration udefra. Det nye Gehejmekonseil, der skulle være et egentligt regeringsråd med repræsentanter for alle regeringsorganerne, svarede til det regeringsråd, som Karl XI havde anvendt i Sverige efter indførelsen af enevælden i 1680. Karl XI havde fået alle vigtige sager refereret i statsrådet, efter at disse var forberedt i de relevante regeringsorganer. Referaterne foretoges enten af de pågældende regeringsorganers chefer, der alle havde sæde i

statsrådet, eller af lederne for lavere placerede institutioner, som ikke var medlemmer af statsrådet. På grundlag af dette referat diskuteredes sagen i statsrådet, og kongen traf sin beslutning i dette forum.¹¹ Ifølge instruksen for Gehejmekonseillet var det Frederik IV's hensigt at indføre en tilsvarende regeringsform i Danmark. Men konseillet kom ikke til at indtage den position, som kongen oprindeligt havde tiltænkt det. Som det snart skulle vise sig, ændrede Frederik IV politik på dette væsentlige område.

Embedsmændenes edsaflæggelse

Frederik IV's magtovertagelse manifesteredes ved, at alle embedsmænd, der tidligere havde aflagt troskabsed til Christian V, nu skulle aflægge en fornyet troskabsed til den nye konge. Edsaflæggelsen tjente samtidig til at konfirmere de pågældende i deres embeder.

Christian V havde i sit testamente af 1698 (§ 2) rådet sønnen til straks ved tronskiftet at tage alle embedsmænd i ed. Christian V gjorde ganske vist opmærksom på, at det ikke gjordes nødvendig efter Kongelovens indhold, og at det kunne opfattes som en formel hyldning, som netop ikke burde ske under en suveræn arveregering. Frederik IV valgte alligevel at kræve fornyet edsaflæggelse, således som Christian V også selv havde krævet det, da han som den første arvekonge tiltrådte regeringen.¹²

De embedsmænd, der boede i residensstaden, aflagde deres ed mundtligt i løbet af de første dage efter tronskiftet.¹³ For at indhente edsaflæggelser fra embedsmændene uden for København måtte der derimod sættes et større apparat i gang. Det skete ved udsendelsen den 5. september af et patent om, at alle af Christian V's udstedte bestallinger, ekspektancer på bestillinger, benådningsbreve, privilegier og beneficier skulle indsendes til konfirmation.¹⁴ I Danmark skulle konfirmationsansøgningerne være indsendt før 1. januar 1700 og i Norge før 1. marts. Island blev først 6. april 1700 beordret til at søge konfirmation – velsagtens fordi der først da var skibsforbindelse dertil – og her blev ikke sat nogen tidsfrist.¹⁵ Straffen for ikke at indsende brevene til konfirmation var bestillingers og benådningers fortabelse.

Udover at kræve indsendt alle breve udgivet af Christian V, krævede Frederik IV også, at alle, der endnu ikke havde taget bestallingsbreve, anmeldte sig og anmodede om bestallingsbrev »paa det icke andre

dem under det skin fra deres bestillinger skulle søge at udstøde«. De grupper, det især skulle gælde, angives at være borgmestre og råd, herreds- og birkefogder, herreds-, birke- og tingskrivere og lignende betjente. Embedsmænd under Rentekammeret nævnes ikke. Der var tale om en direkte afskrift af 1670-konfirmationspatentet, men da denne passus ikke er slettet, må den tages som et udtryk for, at enevoldskongen stadig ikke havde fået hånd i hanke med alle udnævnelser af de kategorier af embedsmænd, hvortil der krævedes en kongelig udnævnelse. Når patentet omtaler birkefogder og birkeskrivere, er det retsbetjentene på de kongelige birker, der sigtes til. Retsbetjente og præster, som var udnævnt af godsejere med birke- og kaldsret skulle ikke have deres allerede en gang konfirmerede bestallinger konfirmerede på ny.

Formålet med at kræve konfirmation var først og fremmest politisk. Det var for Frederik IV, som det havde været for Christian V, vigtigt at understrege, at embedsmændene ved at aflægge en fornyet troskabsed over for ham var forpligtede til at tjene ham som personifikationen af det enevældige system. Derudover havde konfirmationen det administrative nyttige resultat, at den skaffede et fuldstændigt overblik over givne bestallinger og benådninger. Kongen kunne forøvrigt også hente en mindre økonomisk gevinst, fordi embedsmændene skulle betale gebyr ved indfrielsen af konfirmationsbestallingen.¹⁶ Selv om patentet truede med embedsfortabelse, hvis embedsmændene ikke anmeldte sig, var en stor del dog så sendrægtige, at der måtte en rykker til. 20. april 1700 advarede kongen om, at alle, der ikke havde anmeldt sig inden Pinse og Sct. Hans for henholdsvis Danmarks og Norges vedkommende, og som ikke straks indfrie deres konfirmationer, kunne takke sig selv for det, når kongen i deres sted udnævnte andre embedsmænd. Det blev dog ved truslerne, og først i 1702 var alle edsaflæggelser i hus.¹⁷

Kapitel 3

Kongen flytter Rentekammerafgørelserne fra kollegiet til kabinettet

Den generelle beslutningsproces i Rentekammeret

Rammerne for regeringens førelse var lagt, og spørgsmålet var nu, hvorledes systemet ville komme til at fungere med den nye konge som regent. Hvad var kongens intentioner? Ændringerne i ledelsesstrukturen i kancellierne og Rentekammeret tydede på, at kongen ville have mere indflydelse på statsstyrelsen, end hans far havde haft, men instrukserne for Gehejmekonseillet tydede på den anden side på, at han ville regere sammen med forvaltningscheferne i et regeringsråd, der i modsætning til hans fars Gehejmekonseil skulle omfatte alle grene af styrelsen, og som derfor kunne blive det sted, hvor den endelige koordination af rigets styrelse kunne finde sted. I det følgende skal det undersøges, hvorledes regeringssystemet kom til at fungere med hensyn til beslutningstagningen. Hvem traf afgørelserne, og hvem havde indflydelse på dem?

Afgørelser i kollegiet 1700-1702

Reglerne for beslutningsproceduren og forretningsgangen i Rentekammeret blev givet i instruks for Rentekammeret af 9. januar 1700.¹ I instruks fastlagde kongen, at de deputerede i fællesskab skulle overlægge, hvad der var gavnligt til kongens tjenestes og indtægters forbedring og formerelse og derefter forestille det for kongen til approbation. Ved uenighed skulle de indgive deres tanker skriftligt til kongen og afvente hans resolution (art. 5). Kongen ville mødes med de deputerede mindst en gang om måneden og bestemte, at dette møde skulle finde sted den første onsdag i hver måned. De deputerede skulle da have deres forslag og memorialer parat, så de kunne referere dem for kon-

gen (art. 10). Instruksen bestemte også, at det, der forelagdes kongen til underskrift, først skulle underskrives af alle tre deputerede. Det skulle også ske ved alle breve og ordrer, som afgik til de underordnede embedsmænd. I modsætning til Danske Kancelli fik de deputerede ikke kompetence til at afgøre noget ad mandatum. Det var en indskrænkning i forhold til tilstanden under Christian V, hvor Rentekammeret havde haft denne ret.²

Disse bestemmelser om beslutningsprocedure og kompetence blev suppleret med artikel 4 i Gehejmekonseillets instruks, der blev udstedt på samme tidspunkt som Rentekammerets instruks. Det hedder her: »Vores nærværende Skatmester eller de som Vi siden overlade dette Embede eller Directionen over Vore Finanser, skulle efter deres particulaire Instruction ligeledes forholde sig med, hvad angaaer Vore Intrader og de til Kammeret henhørende sager, og deraf referere Os det fornødne i Vores Raad«. Med ordet ligeledes henvises til bestemmelserne for Danske og Tyske Kancelli, hvor det pålægges storkansleren at referere for kongen i konseillet.³

De retningslinjer, der angives i de to instrukser om beslutningsproceduren, harmonerer ikke. I instruksen for Gehejmekonseillet, som er udarbejdet først (jfr. omtalen af Rentekammerledelsen i art. 4), skal det fornødne på Rentekammerområdet refereres for kongen i konseillet, og der henvises til en particulær instruks for Rentekammeret. Men i Rentekammerinstruksen omtales konseillet overhovedet ikke. Kongen vil holde møde med de deputerede en gang om måneden, men det fremgår ikke, om det er kongen alene eller kongen i konseil, der her er tale om. Skulle konseilsmedlemmerne deltage i det månedlige onsdagsmøde, eller var der tale om et andet møde, hvor det »fornødne« skulle refereres for kongen i konseillet, og hvor han så ville træffe sine beslutninger efter diskussion med konseilsmedlemmerne, hvoriblandt var Knud Thott, en af de deputerede for finanserne?

Praksis i forretningsgang og beslutningsprocedure i perioden 1700-1702 er vanskelig at fastslå, da der i disse første år af Frederik IV's regering ikke fandtes et dækkende bogføringssystem, hvorefter kongens resolutioner blev samlet og ordnet, eller hvoraf forretningsgangen fremgår. Men følgende retningslinjer synes at have været gældende. Den indkomne post gik til kammerkancelliet, hvor ekstrakter af de indkomne skrivelser blev indført i kammerkollegieprotokollen.⁴ Da de deputerede ifølge instruksen ikke havde ret til at afgøre noget ad man-

datum, måtte følgelig alle sager, der var indført i kammerkollegieprotokollen, refereres for kongen. Disse referat- og resolutionsmøder var i instruksens fastsat til første onsdag i hver måned, men det viste sig hurtigt, at der var behov for langt hyppigere møder, og der blev efterhånden afholdt møde hver mandag. På mødet refererede en af de deputerede alle sager for kongen, som derefter traf sin afgørelse under selve mødet. Afgørelsen noteredes i kollegieprotokollen. I denne anførtes også hvilke ekspeditioner der på det pågældende møde forelagdes kongen til underskrift. Dette var den normale forretningsgang, men der var afvigelser. Et tegn herpå er en gruppe originale ansøgninger og memorialer med kollegiets indstilling og kongens personligt underskrevne resolution anført på sagen. Kongen har dog også her truffet sine afgørelser i overværelse af de deputerede, eftersom de paraferede resolutionerne.⁵

Rentekammerledelsen blev repræsenteret i konseillet ved, at Knud Thott blev udnævnt til medlem.⁶ I instruksens for Gehejmekonseillet fra begyndelsen af 1700 var det pålagt Rentekammerledelsen at referere det fornødne, dvs. de vigtige sager, for kongen i konseillet, og Knud Thott ville da som sagkyndig kunne deltage i behandlingen af Rentekammersagerne. Således – viser instrukserne – var kongens hensigt i begyndelsen af 1700. Men han ændrede hurtigt opfattelse. Der er ikke bevaret spor af, at konseillet har beskæftiget sig med Rentekammersager, og i Gehejmekonseillets nye instruks af 9. januar 1703 nævnes kammersagerne ikke mere som et emne for konseillets behandling. En konsekvens af kongens ændrede politik var da også, at Rentekammeret ikke fik en ny repræsentant i konseillet, da Knud Thott døde i april 1702. Kongen udpegede da Christopher Blome, jægermester og landråd fra Slesvig-Holsten og uden tilknytning til eller erfaring inden for finanserne. Da kongen et år efter Knud Thotts død udnævnte Joachim Ahlefeldt til deputeret, fik Rentekammeret ganske vist atter dermed en repræsentant i konseillet, men Ahlefeldt var blevet konseilsmedlem et halvt år før, han blev deputeret, og hans sæde i konseillet skyldtes derfor ikke, at han skulle repræsentere Rentekammeret.⁷

Omlægning til kabinetsafgørelser januar 1703

I januar 1703 ændrede Frederik IV forretningsgangen i Rentekammersagerne på et afgørende punkt, nemlig med hensyn til, under hvilke

forhold han skulle træffe sine afgørelser. Før 1703 havde han fået refereret sagerne i et møde med de deputerede og havde truffet afgørelserne under mødet. Ekstrakter og tilhørende udtalelser fra de deputerede var anført i kammerkollegieprotokollen, og heri noteredes kongens resolution. Det nye, kongen indførte ved nytår 1703, var, at han efter at have fået forelagt sagerne traf afgørelserne alene i sit kabinet.

Om denne ændrede fremgangsmåde ved beslutningstagningen udstedte kongen igen ny instruks; den fremgår alene af de bevarede arkivalier. Hvor kongens resolutioner tidligere enten blev noteret i kammerkollegieprotokollen eller i visse tilfælde blev nedskrevet på selve ansøgningen, og dér paraferet af deputerede, blev resolutionerne nu nedskrevet i kabinettet af kammertjener Andreas Lüders, og datoen for resolutionerne er ufravigeligt mindst et par dage efter den dato, hvor kammerkollegiet afgav sit referat. Kammerkollegiet afgav referat og betænkning om de indkomne sager i form af et tyndt hæfte, som blev overdraget kongen, og som han leverede tilbage med sine resolutioner anført ud for hver sagseksrakt. Hæfterne blev indbundet årgangsvis og fremstår nu som protokoller kaldet Relations- og resolutionsprotokoller.⁸

Den magtpolitiske betydning af denne ændrede fremgangsmåde ved beslutningstagningen kan næppe overvurderes. Kongen kom væk fra de deputeredes og kommitteredes direkte mundtlige påvirkning, når beslutningerne skulle tages. Han sikrede sig mulighed for at danne sig en selvstændig opfattelse og for at kontrollere kollegiet ved at studere sagerne – og ikke mindst bilagsmaterialet – nøjere. Han kunne endelig også spørge andre til råds, før han afgjorde sagerne.

Frederik IV's erobring af beslutningsmagten i Rentekammeret skete i to tempi. I januar 1700 fik han udskiftet den almægtige finansminister Plessen med en svag kollegial ledelse, og i 1703 fik han fjernet denne ledelse fra selve beslutningstagningen. Vi ved ikke, hvorfor Frederik IV indførte ændringen på dette tidspunkt, men nye instrukser i januar 1703 til konseillet, storkansleren, Danske og Tyske Kancelli viser, at kongen i sidste halvdel af 1702 arbejdede med beslutningsprocedurerne og forretningsgangen i regeringsapparatet. Velsagtens fordi han nu følte sig hjemme i regeringsopgaverne og var blevet klar over, hvor systemet ikke fungerede tilfredsstillende for en enevældig konge.

Frederik IV gennemførte ikke kabinetsresolutionerne i Danske Kancelli i denne omgang; det skete først i sidste halvår af 1705. Forklarin-

gen herpå kan ligge i, hvilke modstandere han havde. For modstand fra de ledende embedsmænd måtte han forvente mod en ændring, der så afgørende svækkede deres indflydelse. I Rentekammeret var Knud Thott, den stærkeste personlighed, død i april 1702, og kongen havde endnu ikke udnævnt en efterfølger. Breitenau havde taget sin afsked allerede i sommeren 1701, og i hans sted havde Frederik IV udnævnt Ernst Ulrik Dose, der havde været hans kammersekretær siden 1694. En dygtig administrator, men uden politisk betydning. Den anden deputerede var Hans Rosencreutz, der som Dose var en habil administrator, men politisk betydningsløs. Fra deres side behøvede Frederik IV ikke at frygte en modstand, som han ikke kunne klare. Først 3/4 år senere, den 2. oktober 1703, da den nye beslutningsprocedure var blevet godt indarbejdet, udnævnte Frederik IV en ny deputeret: Joachim Ahlefeldt. Han var i modsætning til Dose og Rosencreutz en mand af betydning, men jo nu uden mulighed for at protestere mod forringelsen af de deputeredes indflydelse på beslutningstagningen.

Der er ikke bevaret efterretninger, der kan fortælle, om ideen til den nye form for beslutningstagning stammede fra kongen selv, eller om han er blevet inspireret af rådgivere eller udenlandske forbilleder. Direkte udenlandsk inspiration kan der ikke have været tale om, da ingen monarker før Frederik IV havde drevet deres enevældige styre ud i en sådan konsekvens. Ludvig XIV, den personlige enevældes lysende eksempel, traf således sine beslutninger i sine rådgivende råd. Skal man tale om et forbillede, må det snarest blive Frederik IV's onkel, Karl XI af Sverige, den konge der på nærmeste hold havde demonstreret, hvor store resultater der kunne nås, når statsoverhovedet personligt tog del i rigets styrelse. Karl XI havde selv stået umiddelbart i spidsen for krigskollegiet, og han havde overtaget den personlige ledelse af finanspolitikken gennem oprettelsen af statskontoret, hvor statens budget fastlagdes, og regnskabet aflagdes. Men Karl XI havde ikke deltaget i den daglige finansforvaltning, han havde ikke fungeret som chef for de øvrige regeringsorganer, og han havde ikke anvendt kabinetsbeslutninger.⁹

Årsagen til at Frederik IV ønskede selv at overtage regeringsmagten var utvivlsomt statens uholdbare udenrigspolitiske situation, som var blevet demonstreret for kongen på pinagtigste vis. endnu inden han havde regeret et år. Han havde søgt at komme truslen fra den holstenske hertug til livs, men Sverige havde ved en invasion umiddelbart nord

Den franske enevælde nåede under Ludvig XIV (1643-1715) sit højdepunkt. Et regeringssystem, som bragte så strålende resultater, måtte virke som eksempel til efterfølgelse. Det blev absolutismens tidsalder, hvor de fleste europæiske stater indførte enevælde. Ingen enevældig konge fik dog så uindskrænkede magtbeføjelser, som dem Kongeloven gav de danske konger (Amalienborg).

for København umuliggjort dette. Kun Englands og Hollands indgriben havde forhindret det svenske angreb i at få katastrofale følger og havde ladet den danske konge slippe med at betale skadeserstatning til den holstenske hertug. De ledende embedsmænd, der havde siddet i en regeringskommission i København, mens kongen var ved hæren i Holsten, havde vist sig svage og rådvilde. Skulle landet sikres mod Sverige og Holsten, og Østdanmark vindes tilbage, måtte det danske regeringssystem bringes på en anderledes stærk fod. Og dette, fortalte erfaringen ham, var der ingen anden end den enevældige konge selv, der kunne gøre.

Beslutningsprocessen ved embedsbesættelser

Ovenfor er der redegjort for forretningsgangen og beslutningsproceduren for Rentekammersagerne og for, hvorledes Frederik IV i løbet af sin regerings første tre år arbejdede sig frem til et system, hvor Rentekammerkollegiet forberedte sagerne og derefter refererede dem for kongen ledsaget af kollegiets betænkning, og hvor kongen derefter traf sine afgørelser alene i sit kabinet. I det følgende skal beslutningsproceduren ved embedsbesættelserne nærmere undersøges.

Frederik IV udstedte ingen regler for forretningsgang og beslutningsprocedure for embedsbesættelser. I Rentekammerets instruks af 9. januar 1700 nævnes intet om denne saggruppe. Instruksen var ellers ganske detaljeret i sin opregning af de deputeredes opgaver, men da den samtidig er rodet og usystematisk, kan man ikke på dette grundlag drage den slutning, at de deputerede ikke havde noget med embedsbesættelserne at gøre.

Kildematerialet til belysning af embedsbesættelserne i kongens første år er meget mangelfuldt, og beslutningsproceduren er derfor vanskelig at komme til klarhed over. Kun bogføringen af bestallingsbrevene, der var slutresultatet af embedsbesættelserne, var i fast form. Kopier heraf indførtes i særskilte bestallingsprotokoller, som alle er bevarede.¹⁰ Bogføring af forretningsgangen forud for bestallingsbrevets udstedelse er derimod meget mangelfuld.

For almindelige sager var forretningsgangen den, at de blev indført i kammerkollegieprotokollen; heri anførtes kollegiets betænkning og heri gjordes et notat om kongens beslutning, som faldt under selve mødet med kollegiet.¹¹ Embedsansøgningerne refereredes i starten kun i beskedent omfang i kammerkollegieprotokollen, men antallet af refererede ansøgninger steg dog fra år til år. Samtidig må et ukendt antal ansøgninger være indsendt direkte til kongen. Det ses af, at kongen ofte udnævnte andre personer end dem, der var anført i kammerkollegieprotokollen. Af selve kontrolmaterialet, de originale ansøgninger, er der kun bevaret tilfældige rester.¹²

Kun 4 gange traf kongen afgørelse om embedsbesættelser i kollegiemødet. Alle 4 afgørelser faldt i 1701. Det vil sige, at kongen kun i 4 tilfælde fulgte den beslutningsprocedure, som han anvendte ved de øvrige sager, der forelagdes ham. For embedsbesættelserne må han følgelig have haft en anden beslutningsprocedure.

Ud over de 4 notater fra 1701 om kongelige resolutioner findes bevaret 6 kongelige resolutioner i original eller afskrift. 3 fra 1700 og 3 fra 1702.¹³ Disse resolutioner må være levnene fra den normale fremgangsmåde ved stillingsbesættelser; og årsagen til at ikke alle de kongelige resolutioner er bevaret, er sandsynligvis, at man stadig fulgte den gamle skik at udlevere ansøgningerne med resolutionen påskrevet til ansøgerne.¹⁴ Hvad kan man udlede af de 6 bevarede resolutioner? Den

første kongelige resolution fra 6. februar 1700 er særegen derved, at resolutionen på den originale ansøgning ikke er egenhændigt underskrevet af kongen. Såvel resolutionen som underskriften er skrevet af samme hånd, sandsynligvis en af kancellisekretærene, der har nedskrevet en mundtlig besked. Resolutionen er ikke paraferet. På de to næste ansøgninger fra 3. april og 21. maj 1700 er resolutionsteksten skrevet af kancellisekretær Leth og alle tre deputerede paraferer.¹⁵ Ved den næste bevarede kongelige resolution fra 6. maj 1702 gentager dette sig. Leth har skrevet resolutionsteksten og de deputerede parafer. Der var da kun 2 deputerede, eftersom Knud Thott var død 18. april, og kongen ikke udnævnte en efterfølger før oktober 1703. De to følgende resolutioner fra henholdsvis 20. juni og 4. juli 1702 stammer begge fra kongens sommerrejse i Jylland. De er kun paraferet af den ene af de deputerede, Hans Rosencreutz, selv om Ernst Ulrik Dose, den anden deputerede, var med på rejsen og sammen med Rosencreutz paraferede de andre resolutioner fra de pågældende datoer. Den, der nedskrev resolutionsteksterne, er ikke den samme som den, der var sekretær ved de andre resolutioner.

De 6 resolutioner viser, at indtil sommeren 1702 var den normale fremgangsmåde, at kongen besatte embederne i overværelse af samtlige deputerede. Derefter var måske kun en af de deputerede til stede. De afgav ingen skriftlig indstilling, således som det ses på andre sager, hvorpå kongen resolverede samme dag. Afgørelserne blev ikke truffet i de normale referat- og resolutionsmøder, som er registreret i kammerkollegieprotokollen, men i separate møder, hvor ingen protokol førtes, men hvor kongen blot lod afgørelsen notere på de originale ansøgninger. Den første bevarede resolution viser imidlertid, at kongen også kunne besætte embeder på egen hånd. Men generelt har det ikke været muligt for kongen at afgøre udnævnelserne på denne måde. Grundlaget for udnævnelserne var embedsansøgningerne, dels de der tilgik kongen direkte, og dels de der blev refereret af kammerkollegiet. For begge kategorier gjaldt, at kongen måtte have hjælp til at sortere og samle de mange ansøgninger efter hvilke embeder, der blev søgt om. Kammerkollegiereferaterne af embedsansøgningerne blev nemlig foretaget i den rækkefølge, hvori de indløb, og kun undtagelsesvis resulterede det i, at alle ansøgere til et bestemt embede nåede at blive refereret på samme tid. I de særlige møder for embedsbesættelser var det da de eller den deputeredes opgave at præsentere ansøgerne embedsvis og

i øvrigt forsyne kongen med de nødvendige realoplysninger om embedet, herunder først og fremmest om embedet virkelig var ledigt. Det vil sige den samme metode, som anvendtes af Christian V efter Griffenfelds fald (se herom s. 81).

De deputeredes tilstedeværelse ved beslutningstagningen gav dem uundgåeligt indflydelse på afgørelserne. Et tilfældigt bevaret brev viser også, at det forholdt sig således. Den 1. maj 1700 skrev Carstens, den hidtidige skibsmålingsdirektør i København til de deputerede og bad dem ved deres »Højformaaende« hos Hans kgl. Majestæt at hjælpe Christen Ruus til at få skibsmålerembedet.¹⁶ Da Christen Ruus havde været ansat i Rentekammeret i en årrække, kan der ikke være tvivl om, at han har vidst, hvem der havde indflydelse hos kongen. Frederik IV var naturligvis også klar over, at de ledende embedsmænd påvirkede hans udnævnelser, og han søgte ved at forbyde bestikkelser at sikre sig mod, at hans rådgivere bevægedes af usaglige motiver.

Bestikkelse af embedsmænd var et gammelkendt fænomen i dansk administration. Det var et forhold, der tilsyneladende kunne fremdrages over for enhver af de centralt placerede embedsmænd, som enevoldskongerne ønskede at komme af med. Beskyldningerne om, at Griffenfeld havde modtaget skænk og gave, indgik i anklagen mod ham, og hans forsyndelser på dette område var så alvorlige, at kongen umiddelbart efter hans fald, den 10. marts 1676, udstedte en forordning mod at give eller modtage skænk og gave. Forbudet gjaldt generelt, men som det eneste specificerede område anførtes, at forbudet gjaldt »Geistlige, Civil og Militariske Bestillinger at erlange«.

Dette forbud gentog Frederik IV nu med en forordning af 23. oktober 1700. Forordningen gentager det generelle forbud og nævner fortsat udtrykkelig opnåelse af gejstlige, civile og militære bestillinger, men medtager nu også andre områder som rettens befordring, administrationens og regeringers klarering og ekspeditioner fra kancellierne og Rentekammeret. Overtrædelse af forbudet straffedes i 1676 på liv, ære og gods, i 1700 blev straffen modificeret til bestillinger, ære og gods. Det kan umiddelbart synes mærkeligt, at Frederik IV på netop det tidspunkt, hvor han stod midt i den første periode med embedssalg, udsendte forbud mod at tilbyde og modtage skænk og gave i forbindelse med opnåelse af bestillinger. Men set fra kongens synsvinkel var der tale om to helt forskellige ting. Hvis en embedsmand tog imod skænk og gave, forpligtede han sig dermed til at arbejde for at ansøgerens sag

blev fremmet, dvs. at han ville søge at påvirke kongens afgørelse ud fra usaglige hensyn. Det var en sådan påvirkning Frederik IV ville gardere sig imod. At kongen selv benyttede lejligheden til i forbindelse med sine embedsudnævnelser at tjene nogle penge, var en helt anden sag. Det anfægtede ikke hans frie valg. Om det anfægtede de saglige hensyn vil blive undersøgt senere.¹⁷

Hvor udbredt bestikkelsesvæsenet var, kan vi af gode grunde ikke vide, men et fingerpeg om, at det var almindeligt, får vi fra Christen Worm, da han i 1702 holdt ligtale over Knud Thott, deputeret i Rente-kammeret og gehejmeråd. Worm fremhævede da, hvilken afsky Thott i modsætning til mange af hans samtidige, havde for alt, hvad der hed skænk og gave i embedsforhold.¹⁸

Begyndende omlægning til kabinetsafgørelser 1703-1705

I januar 1703 omlagde Frederik IV beslutningsprocessen for Rente-kammerets almindelige sager, således at han traf afgørelserne alene i sit kabinet på basis af et skriftligt referat og en skriftlig indstilling fra kollegiet. Frederik IV havde dermed sikret sig mod upassende indblanding fra sine rådgiveres side, og man kunne have forventet, at han nu også ville lade embedsbesættelserne følge dette system. Dette skete da også i nogen udstrækning.

I kollegieprotokollen blev som før 1703 en betydelig del af embeds-ansøgningerne indført og refereret for kongen, det vil sige, at de nu findes i de referater, der blev overdraget kongen, altså i resolutionsprotokollen.¹⁹ For 17 af de 69 embeder, som Frederik IV besatte i de 3 år, lod kongen Lüders skrive resolutionsteksten ved kollegiets skriftlige referat af ansøgningerne.²⁰ Det betyder, at Frederik IV har truffet afgørelse om 17 embeder på samme måde, som han traf afgørelse om Rentekammerets øvrige sager: Alene i sit kabinet med kollegiets referat. Dog med den væsentlige forskel, at kollegiet ikke afgav indstilling om embedsansøgningerne.

Om endnu en embedsbesættelse har vi bevaret et skriftligt vidnesbyrd, nemlig kongens ansættelse af en amtsskriver for Skanderborg og Åkjær amter i sommeren 1703. Her er selve ansøgningen med kongens originale resolution bevaret.²¹ Lüders har skrevet resolutionsteksten, og kongen har underskrevet. Kongen var da på sin vante sommerrejse og medbragte den ene af de deputerede, Hans Rosencreutz. Rosen-

creutz paraferede alle de øvrige resolutioner, der er bevaret fra rejsens 2 måneder. Her var altså for de almindelige sagers vedkommende tale om et tilbagefald fra kabinetsafgørelserne.

Hvorledes kongen traf sine afgørelser om de øvrige 51 embedsudnævnelser kan ikke dokumenteres. Nogle udnævnelser har han uden tvivl nu som tidligere afgjort uden formaliteter blot ved at resolve på grundlag af direkte skriftlige eller mundtlige ansøgninger. Men det kan ikke have været den normale fremgangsmåde. Det er min antagelse, at kongen også i denne periode har været nødt til at have i det mindste en deputeret hos sig, når embedsudnævnelserne skulle afgøres. De andre sager, der blev refereret for kongen, udgjorde fuldt forberedte oplæg, som kongen kunne tage stilling til uden at behøve hjælp fra andre. Men med embedsudnævnelserne var det en anden sag. Her refereredes embedsansøgningerne fortsat i den rækkefølge, de kom ind, og nødvendigjorde derfor stadigvæk som før 1703 et efterfølgende sorteringsarbejde og en systematisk fremlægning af realoplysninger. Kongen var begyndt at afgøre embedsudnævnelserne alene i sit kabinet, men tekniske forhold – den manglende sagsforberedelse – gjorde, at han i de fleste tilfælde stadig var nødt til at have hjælp fra de deputerede og dermed udsætte sig for deres påvirkning.

Kabinetsafgørelser gennemføres 1706

I februar 1706 fandt Frederik IV frem til det referatsystem, som gjorde det muligt for ham at afgøre alle udnævnelserne i kabinettet uden hjælp fra de deputerede. Embedsansøgningerne skulle som tidligere refereres for ham sammen med de øvrige sager, men hver embedsbesættelse blev nu refereret for sig, og referatet udarbejdedes først, når man i Rentekammeret skønnede, at der ikke kunne ventes flere ansøgere. Hver embedsbesættelsessag indledtes med en redegørelse for selve embedet, om årsagen til at det var blevet ledigt og den tidligere embedsmands navn, og der gaves oplysninger om eventuelle særlige forhold. Ind i mellem anførtes tillige, hvem der havde meddelt Rentekammeret om vakancen. Derefter fulgte rækken af ansøgere, hvor der blev givet en ekstrakt af hver ansøgning og af eventuelle medfølgende udtalelser. Rentekammerkollegiet afgav som tidligere nævnt ikke betænkning i disse sager. De originale embedsansøgninger vedlagdes referatet. Bilagene er senere blevet splittet og stort set kasseret, men ved et tilfælde

Den end Vacante Leds Læge og Visiterers
 Lønning i Randers, som Hendrich Lude
 wig er allerede anholdt efterfølgende.

13. Johan Hendrich Eggens som paa en 8 a 9
 aars Tid har været Hospital's Jægermester
 i Randers.

14. Jacob Michelsen, som er Bager i Randers
 end anholdt ligesaa herom

15. Hans Jønsen Linderud som Amtmand
 i Juel ligesaa

16. Læge Læge Lauritsen, som tidligere har været
 Maarsk Visiterer og nu er Kommandant i
 anholdt ligesaa

Udvalgte af: udklæring

Hans Allmødelige Velles og at Dependens af det kongelige
 Land (Ejendommen) som Læge. Højeste: ad en udsat Læge
 Løn og Visiterers Lønning bliver givet som tidligere men
 end. af 5te Klost.

En udnævnelsessag fra Rentekammeret i 1707. Hendrich Ludewig, toldbetjent og
 visitør, er død, og 4 ansøgere refereres. Frederik IV's resolution, nedskrevet af
 kabinetssekretær Andreas Lüders går ud på, at en Jens Christensen, som ikke er
 blandt de refererede ansøgere, må udnævnes. Nok havde kongen i 1706 skabt et
 referatsystem for udnævnelsessager, et system som forblev i brug i resten af
 enevælden, men han opfattede sig ikke som bundet af det. Han udnævnte hvem,
 han ville (Rik. res. prot. 1707 II/150).

er der bevaret en udnævnelsessag i sin oprindelige form med ansøgningerne vedlagt.²²

Ændringen blev ikke fastslået i noget regelsæt, men den fremgår utvetydigt af de bevarede arkivalier. Rentekammeret havde ganske vist fået en ny instruks den 28. september 1705, men den handlede om sagområder og tog ikke spørgsmålet om forretningsgang og bogføring op. Heller ikke de senere instrukser for Rentekammeret, der udfærdigedes ved udnævnelsen af nye deputerede, berørte embedsudnævnelserne.²³ Frederik IV havde hermed skabt et referatsystem for stillingsbesættelser, som har holdt sig uændret til i dag. Et referatsystem som gjorde det muligt for kongen at træffe afgørelserne om udnævnelserne alene i kabinettet, og hvorved han opnåede de fordele, som han havde opnået i 1703 for de øvrige sagers vedkommende. Han fik tid til at vurdere sagerne selvstændigt, til at kontrollere referaterne på bilagsmaterialet og til at rådsprøge andre. Den personlige enevælde var nu også gennemført over for Rentekammerudnævnelserne.

Kapitel 4

Kongen flytter kancelliafgørelserne fra konseillet til kabinettet

Den generelle beslutningsproces i Danske Kancelli

Også i Danske Kancelli indførte Frederik IV kabinetsbeslutningerne, men udviklingen, der førte frem hertil, forløb på en anden måde end i Rentekammeret.

Afgørelser i konseillet 1699-1702

Den eneste instruks, der før 1703 siger noget om beslutningsprocedurerne inden for Danske Kancellis område, er instruks for Gehejmekonseillet fra januar 1700. Instruksens pålagde storkansleren sammen med oversekretærerne for Danske og Tyske Kancelli at referere de vigtigere inden- og udenrigspolitiske sager for kongen i konseillets nærværelse, ligesom også lederne af de øvrige forvaltningsområder skulle referere deres vigtige sager i konseillet. Instruksens definerede ikke nøjere, hvilke sager der skulle refereres i Gehejmekonseillet, men der henvistes til »den kansleren eller de hans embede forvaltende af os meddelte instruktion eller ordre« (art. 3-4).

I modsætning til konseillet og Rentekammeret fik imidlertid hverken Danske eller Tyske Kancelli nogen instruks her i regimets start. Kun fastslås det i missive til storkansleren af 2. sept. 1699, at visse sager som børns hjemmedåb, vielse uden lysning, begravelse om aftenen og udsættelse af bækkener for kirkedøren, fortsat kunne afgøres ad mandatum af oversekretæren.¹ Med hensyn til regler for afgørelsesprocedurer står vi derfor i de første 3 år svagt. Vigtigere sager skulle refereres for kongen i Gehejmekonseillet af storkansleren og oversekretæren og visse betydningsløse sagskategorier kunne afgøres ad mandatum. Det er alt, hvad der findes af formaliserede regler.

Går man over til at se på, hvorledes beslutningsprocessen foregik i

praksis, må man erkende, at de bevarede arkivalier ikke giver noget klart billede, fordi bogføringen af sagsbehandlingen var mangelfuld. Årsagen hertil er let at forstå. Den hidtidige forretningsgang var slået i stykker med kollegiets afskaffelse, og kongen har hverken haft tid eller viden nok til at udforme nye procedurer. Man har derfor brugt de dele af den gamle forretningsorden, der kunne anvendes under den nye kancellistruktur, og i øvrigt improviseret sig frem. På ét område fastlagdes dog straks i efteråret 1699 nye regler. Åbning og journalisering af kancelliets indkomne post, der hidtil havde sorteret under det nedlagte kancellikollegium, blev henlagt til et nyoprettet embede, *maître des requêtes*. I øvrigt synes forretningsgangen i denne første periode at have fulgt følgende retningslinjer.²

Maître des requêtes refererede en gang ugentligt de indkomne skrivelser for storkansleren og oversekretæren. Storkansleren afgjorde her, hvilke sager der skulle refereres for kongen, og hvilke der straks kunne ekspederes i kancelliet. Referatet for kongen foretoges af oversekretæren. Fra oktober 1701 skete der også en registrering af de indkomne skrivelser i kancellisekretærkontoret, idet der her blev indført en særskilt ekstraktprotokol, benævnt kancelliprotokollen.³ Formålet med denne ekstra registrering var, at kancellisekretærerne kunne anvende den til at ekspedere sagerne efter og til at besvare mundtlige forespørgsler fra supplikanter. Kancelliprotokollen førtes af de to yngste kancellisekretærer, som efter *maître des requêtes*' referat for storkansleren og oversekretæren fik overdraget alle ansøgninger og derpå skrev et selvstændigt resumé af hver ansøgning. Ud for de sager, der af oversekretæren skulle refereres for kongen, stod »supplikken blev hr. oversekretær leveret«, eller hvad der ofte var tilfældet i begyndelsen, at resuméet manglede, og der blot stod, »supplikken har oversekretæren taget til sig«. Notat om de kongelige resolutioner findes indtil oktober 1701 alene i *maître des requêtes*' journal, supplikprotokollen,⁴ mens de derefter også findes noteret i kancelliprotokollen.

Ét forhold er påfaldende for forholdene indtil 1703. Der er ikke bevaret arkivalier, der viser, at konseillet var tilstede ved oversekretærens referat for kongen. Betyder det, at man ikke efterlevede den ordning, der blev foreskrevet i instruksen for konseillet fra januar 1700 om, at vigtigere sager skulle forelægges kongen i konseillet? Eller har konseillets tilstedeværelse ikke givet sig skriftlige udtryk?

I januar 1703 udstedtes nye instrukser om forretningsgang og beslutningsprocedure. Samtidigt, den 9. januar, fik Gehejmekonseillet en revideret instruks og Danske Kancelli fik sin første egentlige instruks. Den 16. januar fik også storkansleren en fornyet instruks, der dog næsten kun omhandlede hans rolle i udenrigspolitikken, og den 27. januar fik Tyske Kancelli sin første instruks.⁵ De fire instrukser indgik i et helt kompleks af instrukser, 10 ialt, som i november 1702 af Frederik IV blev sendt til udtalelse i en rådstuekommission bestående af storkansler Reventlow, gehejmeråd Christopher Blome, og oversekretærene for Krigskancelliet og for Danske og Tyske Kancelli. Kommissionen afgav betænkning den 22. november 1702. Betænkningen er for så vidt bemærkelsesværdig, som den med en enkelt undtagelse alene bestod af få ændringsforslag af praktisk og sproglig art. Undtagelsen er storkanslerens instruks, hvor kommissionen tillod sig at foreslå, at fremmede gesandter, der ønskede foretræde for det danske hof, først skulle tale med storkansleren i stedet for, som kongen ønskede det, at forelægge sagen først for kongen selv. Kongen fastholdt her sit oprindelige standpunkt, mens han godtog de øvrige mere betydningsløse ændringsforslag.⁶

I Gehejmekonseillets instruks foreskrives en ny forretningsgang for behandlingen af den indkomne post. Hidtil havde *maître des requêtes* åbnet posten og efter journaliseringen refereret den for storkansleren, der i overværelse af oversekretæren havde afgjort, hvilken form for sagsbehandling sagerne skulle have og herunder bestemt, hvilke sager der skulle refereres for kongen i konseilsmøde. Nu skulle gehejmeråderne i konseillet hver torsdag morgen i konseilstuen høre oversekretæren oplæse den indkomne post. Derpå skulle gehejmeråderne overlade sager af ringe betydning til kancelliet, hvor de kunne ekspederes, mens sager af vigtighed om tirsdagen skulle refereres for kongen af oversekretæren i gehejmerådernes nærværelse for at få kongens resolution (§ 8). Samme fremgangsmåde blev foreskrevet for Tyske Kancelli for såvel uden- som indenrigspolitiske sager. Storkansleren fratoges hermed retten til at skønne over vigtige og ikke-vigtige sager; nu skulle også de øvrige gehejmeråder i konseillet med i beslutning herom. Conrad Reventlow synes hermed at være blevet desavoueret ganske kraftigt. Definitionen af, hvad der skulle opfattes som vigtige sager, kom

hverken Gehejmekonsejllets, Danske Kancellis eller storkanslerens instruks nærmere ind på.

Som noget nyt indførte instruks for Gehejmekonsejlet også et dokumentationssystem for beslutningsprocessen bag de kongelige resolutioner vedrørende udenrigspolitikken. For behandlingen af de udenlandske sager af vigtighed fastlagdes følgende fremgangsmåde. Når kongen indkaldte konsejlet til møde, skulle oversekretæren oplæse sin ekstrakt og brevene af vigtighed, og enhver havde da ret til at ytre sig. For at indføre bedre orden og for at kongen kunne have lejlighed til at erindre sig »de af Vore Geheimeraadere udviste troe Tienester«, så skulle »saavel deres Vota i Sager af Vigtighed, som ogsaa Vore paa deres Forslag faldne Resolutioner ... i Vores Nærværelse i Vores Conseil af Oversecretairen protocolleres paa det enhver i Fremtiden kan vide, hvorledes Vota har været, og hvad Vi derover naadigst have resolveret« (§§ 3-4). For de indenlandske sager i Danske og Tyske Kancelli befalede blot, at oversekretæren en gang ugentligt i konsejllets nærværelse skulle referere sagerne af vigtighed for at få kongens resolution. Det befalede ikke oversekretæren i Danske Kancelli at nedskrive kongens resolution og gehejmerådenes vota, ja, der tales end ikke om, at gehejmeråderne udtalte sig, kun at de var nærværende.

For disse instrukser gjaldt imidlertid, at regler var en ting, praksis noget andet. Gehejmekonsejlsinstruks foreskrev, at konsejlet skulle deltage i det ugentlige møde, hvor posten blev åbnet og dér skønne om, hvad der var så vigtigt, at det skulle forelægges for kongen. Dette var uægtelig en ændring i konsejllets opgaver. Indtil da havde det alene været det højfornemme råd, hvori kongen traf de vigtige beslutninger, nu skulle det tillige være et led i den løbende sagsbehandling, og det på et niveau, som måtte forekomme gehejmeråderne for uvigtigt, ja, nærmest ydmygende. Tilsyneladende har gehejmeråderne gjort indsigelse herimod, for det endte med, at kongen ikke fik gennemført sin vilje. Trods instruksens ord fortsattes den hidtidige fremgangsmåde, hvor maître des requêtes åbnede og journaliserede brevene og en gang ugentligt refererede dem for storkansleren i overværelse af oversekretæren, og hvor storkansleren udskilte den gruppe, der skulle forelægges for kongen. De mindre betydningsfulde sager ekstraheredes i kancelliprotokollen med notat om sagsbehandlingen. Ved vigtige sager udarbejdedes ikke ekstrakter; her anførtes kun løbenummeret og en bemærkning om, at de var »udtaget til conseil«.

Og dermed kommer vi til en nyskabelse: De vigtige sager blev forelagt for konseillet i et særskilt ugentligt møde, hvor kongen ikke var tilstede. I konseilsmødet foretog maître des requêtes referat af sagerne. En mindre del blev afgjort af konseillet, mens den største del blev bestemt til at refereres for kongen. Disse sager blev forbehandlet i konseilsmødet, og konseillet afgav betænkninger herom. Maître des requêtes nedskrev konseillets resolutioner og betænkninger i sin journalprotokol og gav derefter de sager, der havde været behandlet på konseilsmødet, til kancellisekretærerne, der nu ekstraherede sagerne til kancelliprotokollen med angivelse af konseillets resolutioner og betænkninger. De sager, der i konseilsmødet var blevet bestemt til at skulle forelægges kongen, blev af oversekretæren refereret for kongen i konseillet hver tirsdag, og her traf kongen afgørelse i disse. Til dette brug indførtes fra januar 1703 en ny protokol, ekstrakt- og resolutionsprotokollen, for nemheds skyld kaldet resolutionsprotokollen.⁷ Heri afskrev en kancellisekretær efter det forberedende konseilsmøde de ekstrakter og betænkninger, som var blevet indført i kancelliprotokollen, og under mødet med kongen i konseillet anførte oversekretæren ud for hver sag kongens resolution.

Efter Gehejmekonseillets instruks skulle der holdes Gehejmekonseil sammen med kongen en gang hver uge. Dette efterlevedes indtil maj 1704, men efter Norgesrejsen i sommeren 1704 afholdt kongen tilsyneladende kun møder med sit conseil med betydeligt større intervaller.⁸

Når man sammenholder praksis med forskrifterne i Gehejmekonseillets instruks, kan man nok undre sig. Instruksen foreskriver i detaljer, hvorledes gehejmeråderne i konseillet en gang om ugen skal påhøre oversekretæren oplæse alle indkomne breve og derefter afgøre, hvad der skal ekspederes straks i kancelliet, og hvad der skal forelægges kongen. Men denne ordre følges overhovedet ikke. Derimod indfører man straks efter instruksens udstedelse et nyt led i sagsbehandlingen: konseilsmøde uden kongen, hvor gehejmeråderne afgør nogle af sagerne og afgiver deres betænkning om de resterende sager, der skal forelægges kongen. Derfor er der overhovedet intet belæg i instruksen. En anden af instruksens ordrer blev overopfyldt. Det var blevet påbudt at føre en protokol over de udenrigspolitiske referater og resolutioner i kongens møder med konseillet. Et sådant dokumentationssystem indførtes også for de indenlandske sager i såvel Danske som Tyske Kancelli.

Omlægning til kabinetsafgørelser juli 1705-januar 1706

I juli måned 1705 omlagde Frederik IV atter forretningsgangen.⁹ Indtil da havde han fået refereret sagerne i konseilsmøderne og truffet afgørelserne under mødet, omend disse møder fra september 1704 var blevet sjældnere. Fra juli 1705 ændrede Frederik IV det nu således, at han fik forelagt de skriftlige referater med konseillets betænkninger i et konseilsmøde eller eventuelt fik dem overdraget uden konseilsmøde. Referaterne tog han med sig og traf senere i sit kabinet afgørelserne, der blev nedskrevet af Andreas Lüders. Referatlægget blev derefter leveret tilbage til kancelliet til ekspedition.

Denne nye og meget betydningsfulde ændring i forretningsgangen er ikke beskrevet i nogen instruks, men omlægningen fremgår klart af de bevarede arkivalier. Juni måneds referater blev indført i resolutionsprotokollen, men derefter ophørte anvendelsen af protokollen, og dens sidste mange sider står blanke. Referaterne i den resterende del af året er skrevet på selvstændige læg, som senere er indbundet til protokoller, der også betegnes som ekstrakt- og resolutionsprotokoller. Dvs. samme fremgangsmåde som blev indført i Rentekammeret i januar 1703.

I sidste kvartal af 1705 anvendtes igen den tidligere forretningsgang, hvor kongen traf afgørelserne i konseillet, omend kabinetsafgørelsen også forekommer; men fra januar 1706 blev det fast rutine, at kongen traf afgørelserne alene i sit kabinet.

Frederik IV ændrede således i løbet af de første 6 år af sin regering beslutningsprocedure flere gange. I starten refereredes vigtige sager for ham i konseillets nærværelse, og efter en diskussion dér traf kongen beslutningen i konseillet. Fra 1703 indførtes konseilsmøder uden kongen, hvor sagerne forberedtes, og gehejmerådernes vota blev nedskrevet. I et nyt konseilsmøde, hvor kongen var til stede, refereredes sagerne på ny tillige med gehejmerådernes vota. Sagerne belystes måske yderligere ved en fornyet diskussion, og kongen traf derefter sin beslutning i konseillet. Fra juli 1705 fjernede kongen sig fra gehejmeråderne i konseillet ved at henlægge sine afgørelser til kabinettet. Han ville have tid til at tænke over sagerne og konseillets betænkninger, og han ville væk fra den påvirkning og dermed indskrænkning af hans magt, som var uundgåelig, når gehejmeråderne sad med ved det bord, hvor beslutningerne skulle træffes. Konseillet var blevet et led i den forberedende sagsbehandling og var blevet fjernet fra beslutningstagningen.

Beslutningsprocessen ved embedsudnævnelser

Afgørelser med storkansleren og oversekretæren 1699-1702

Der findes ingen nedfældede regler for fremgangsmåden ved besættelsen af embederne i Danske Kancelli i denne periode. Gehejmekonseillets instruks fra januar 1700, der er den eneste instruks af relevans for Danske Kancelli, nævner intet herom.

Vender vi os mod praksis, må vi konstatere, at kildematerialet til belysning af beslutningsprocessen for embedsbesættelser indtil 1703 er nærmest ikke-eksisterende, og vor viden om beslutningsprocessen tilsvarende mager.

Kongen havde den formelle ret til at udnævne embedsmænd, og bogføringen af embedsansøgningerne viser da også, at de hørte til den kategori af sager, der skulle refereres for kongen. Dermed kunne man forvente, at de skulle følge samme forretningsgang som vigtigere sager: *Maître des requêtes* journaliserer og refererer derefter for storkansleren og oversekretæren, som senere refererer for kongen i conseil, hvor kongen resolverer. Men sporene heraf er mangelfulde.

Langt fra alle ansøgninger blev indført i supplikprotokollen og fra 1701 tillige i kancelliprotokollen. At der må have været andre ansøgninger end dem, der blev registreret i kancelliet, ses ligesom i Rentekammeret af, at kongen ofte udnævnte andre personer end dem, der var anført i kancelliets registreringssystem. En del ansøgninger er tilgået kongen direkte. Af de originale embedsansøgninger findes kun bevaret tilfældige rester som bilag til bestallingsbrevene i Registrene, kancelliets kopibøger over åbne breve.

Der findes ikke notater om kongelige resolutioner i supplikprotokollen eller kancelliprotokollen ved ekstrakterne af embedsansøgninger. Dette faktum udelukker, at kongen har truffet afgørelserne i konseilsmøde, fordi man da ville have fulgt den normale fremgangsmåde og noteret udfaldet af sagen ud for ekstrakten, således som det skete med de øvrige sager, der blev resolveret af kongen i konseilsmøde.

Når resolutionerne ikke faldt i forbindelse med referatet og blev noteret i supplik- og kancelliprotokol, burde dokumentationen af den kongelige resolution findes enten i form af et notat andetsteds eller i form af en original kongelig resolution, men heraf er der ikke fundet spor i de bevarede arkivalier. Kun kopierne af de udgivne bestallingsbreve viser, at resolutionerne blev truffet. Forklaringen herpå er sand-

synligvis den af Heiberg anførte: at kongen skrev sin resolution på selve supplikken, som derefter blev tilbagegivet ansøgeren. Heiberg nævner udtrykkeligt embedsbesættelser blandt de sagstyper, der faldt herindunder.¹⁰

Den forretningsgang, der herefter ser sandsynligst ud, er følgende: En del ansøgninger blev indsendt til kongen, og en del til kancelliet. De sidste ekstraheredes i supplikprotokollen og fra 1. okt. 1701 tillige i kancelliprotokollen og refereredes for kongen af oversekretæren i referatmøder i konseillet. Senere, når der var indkommet tilstrækkeligt mange ansøgere til et vakant embede, traf kongen beslutning i storkanslerens og/eller oversekretærens nærværelse på grundlag af de ansøgninger, der var gået gennem kancelliet, og dem der var blevet sendt direkte til ham. Ansøgningen med den påskrevne kongelige resolution overleveredes ansøgeren. Ligesom i Rentekammeret må det normalt have været nødvendigt for kongen at have hjælp fra de ledende embedsmænd til at sortere og samle ansøgningerne embedsvis og til at fremskaffe de fornødne realoplysninger.

Overgangsperiode 1703-juli 1705

9. januar 1703 fik Danske Kancelli sin første instruks under Frederik IV. Om forretningsgangen ved embedsbesættelser hedder det i § 8, at udover sager, som kunne være af sær vigtighed, skulle oversekretæren også for kongen i conseil referere benådnings, bestillinger og procesansøgninger.

Hermed er det for første gang i et regelsæt fastslået, at sager om besættelse af embeder skulle forelægges for kongen. Heri ligger dog ikke, at det var en ny fremgangsmåde, der blev indført, for udviklingen i regelsættene for forretningsgangen i den tidlige enevælde er karakteristisk ved, at de efterhånden bliver mere systematiske og mere detaljerede. Og i dette tilfælde er det netop i det foregående afsnit vist, at embedsansøgninger også før 1703 skulle refereres for kongen. Det interessante er, at det nu fastslås, at embedsansøgningerne skulle refereres for kongen i **konseillets nærværelse**. At dømme efter det billede, som arkivalierne før 1703 viser, er der heller ikke her tale om noget nyt, men snarere tale om en endelig fastslåen af en forretningsgang, som var ved at vokse frem af de mere kaotiske forhold, hvor nogle af ansøgningerne gik direkte til kongen, mens andre fulgte journalise-

rings- og referatrutinen gennem kancelliet til forelæggelsen for kongen i konseillet. Hvor selve beslutningen om embedsbesættelserne blev taget, siger instruksens intet om. Om det var i konseilsmøde eller i et særskilt møde kan kun belyses gennem en undersøgelse af arkivalierne.

De indledende faser af forretningsgangen for embedsansøgninger var som før 1703; *maître des requêtes* journaliserede ansøgningerne og refererede dem for storkansleren sammen med de øvrige indkomne breve. Storkansleren overgav dem derefter til oversekretæren sammen med de vigtige sager, der også skulle refereres for kongen. Nyskabelsen i 1703 var, at *maître des requêtes* nu refererede ansøgningerne og de vigtige sager i et sagsforberedende konseilsmøde, hvor kongen ikke var til stede. Konseillet afgav der betænkning om vigtige sager, men udtalte sig aldrig om ansøgningerne; de gik uden kommentar videre til kongens afgørelse, dvs. de ekstraheredes til resolutionsprotokollen.

I perioden 1. januar 1703 til 1. juli 1705 foretog Frederik IV 212 embedsudnævnelser. 20 af disse afgjorde kongen i konseillet, eftersom notat om resolution er anført ud for ekstrakten i resolutionsprotokollen. I 1703 drejede det sig om 10 ud af 76 embedsudnævnelser, i 1704 om 9 ud af 77 udnævnelser, og i de første 7 måneder af 1705 afgjorde kongen kun 1 embedsudnævnelse i konseillet. En forklaring på, hvorfor referaterne i konseilsmøderne i 20 tilfælde førte til, at kongen traf sin afgørelse dér, mens han i 192 tilfælde traf afgørelsen andetsteds, kan ikke gives. Der er ikke tale om bestemte stillingstyper eller om en bestemt geografisk fordeling. Det er imidlertid tydeligt, at det var en beslutningsprocedure, der var ved at blive afskaffet i 1705.

Den normale metode ved embedsbesættelser må sandsynligvis nu som før 1703 have været, at kongen i nærværelse af storkansleren og/eller oversekretæren har afgjort embedsudnævnelserne i særlige møder. Ser man på kancelliinstruksens ord, måtte i hvert fald storkansleren være til stede ved udnævnelsen af retsbetjentene. Instruksens § 4 pålagde ham nemlig »at hafve inspection ofver Iustitiens administrering ofver alt og drage omsorg for, at dygtige og rætsindige Betienter der til beskikkes«. Denne magtbeføjelse på udnævnelsesrettens område kan næppe være ny. Det er i hvert fald ikke sandsynligt, at Frederik IV på dette tidspunkt skulle give storkansleren udvidede magtbeføjelser samtidig med, at han på andre områder søgte at indskrænke sine embedsmænds indflydelse. Der er her utvivlsomt tale om en gentagelse af

en beføjelse, som storkansleren tidligere havde haft, men som ikke før havde været medtaget i nogen instruks. Spørgsmålet er, om der overhovedet var et reelt indhold i sætningen om at drage omsorg for, at dygtige og rætsindige betjente beskikkes. Der er i hvert fald ikke fundet spor af, at storkansleren har haft indflydelse på udnævnelsen af retsbetjente. Reventlows meget store privatarkiv bekræfter indtrykket af, at han ikke under Frederik IV havde nævneværdig indflydelse på embedsbesættelserne. Før 1700-1701 henvendte talrige personer sig til ham med bønsskrivelser om hjælp til at opnå et embede. Efter den tid findes ingen sådanne bønsskrivelser.¹¹ Om det så skal tolkes således, at kun oversekretæren var til stede ved de særlige udnævnelsesmøder, er et åbent spørgsmål.

Omlægning til kabinetsafgørelser juli 1705-marts 1706

I juli 1705 begyndte Frederik IV at omlægge beslutningsproceduren ved embedsbesættelserne. Ligesom for de øvrige sager, der afgjordes af kongen, er der tale om en overgangsperiode, før den endelige fremgangsmåde bliver fastlagt. I dette tilfælde strakte den sig fra juli 1705 til marts 1706.

Før juli 1705 kunne kongen besætte embeder i to møder: I konseils-møde eller i et særskilt møde med storkansleren og/eller oversekretæren. I de to og et halvt år efter januar 1703 fordelte afgørelserne sig med 20 i konseilsmøde og 192 i særskilt møde.

Nu i juli 1705 føjer kongen en ny metode til. Den samme metode som samtidig blev indført for vigtige sager: At kongen traf sine afgørelser alene i sit kabinet på grundlag af skriftlige referater. Kammersekretær Lüders nedskrev derpå resolutionerne ud for de pågældende referater. For vigtige sager var der i andet halvår af 1705 en vis vaklen i kongens valg mellem afgørelser i kabinet og i konseil. Det gælder også for udnævnelserne, at formen ikke er fastlagt. Af de 29 udnævnelser fra 1. august til 31. december 1705 afgøres 7 i kabinettet, 1 i konseilsmøde og 21 i særskilt møde.

Kongen traf dog snart sit valg. Han ville være alene, når han afgav sine resolutioner. Det er tidligere omtalt, at dette blev endeligt gennemført for de vigtige sager fra januar 1706. Udviklingen i forretningsgangen for udnævnelserne var følgende. Ved en anordning af 24. november 1705 opdelte Frederik IV kancellisagerne i grupper og angav

forretningsgangen for hver gruppe. Ansøgninger om embeder, rang og visse arter benådninger og bevillinger placeredes her i den kategori af sager, der uden at blive behandlet i kancelli eller conseil skulle gå lige til kongens egen afgørelse for derefter at blive ekspederet efter den befaling, kongen ville meddele storkansleren.¹² I 1703-instruksen bestod denne gruppe alene af lenssagerne. Det betød, at embedsansøgningerne ikke længere skulle refereres i konseillet, en rimelig rationalisering af konseillets arbejde, da konseillet alligevel aldrig afgav betænkning om disse sager. Men kongen opnåede mere end en rationaliseringsgevinst, han opnåede også, at gehejmeråderne nu ikke mere blev holdt underrettet om, hvilke embeder der var ledige. Dermed mindskedes også deres mulighed for uofficielt at øve indflydelse på afgørelserne.

Trods ordren i anordningen fra november 1705 fortsatte man dog i kancelliet med at indføre embedsansøgningerne i supplikprotokollen og i kancelliprotokollen – registreres skulle de jo. Det er ikke klart, om kongen med anordningen havde tænkt sig, at alle embedsansøgninger helt uformidlet skulle gå til hans eget kabinet. Det ville i givet fald have krævet, at han opbyggede et eget sekretariat for disse sager, og det blev ikke tilfældet. I stedet indførte han i marts 1706 det referatsystem, som han umiddelbart forinden havde indført i Rentekammeret. Kancelliet fik pålagt at modtage, registrere, sortere og samle embedsansøgningerne for hvert af de ansøgte embeder. Sagerne om embedsudnævnelserne skulle forelægges kongen i form af en skriftlig redegørelse for det vakante embede, årsag til vakance, tidligere indehaver og referat af alle ansøgninger. I modsætning til Rentekammeret, hvor udnævnelssagerne refereredes sammen med de øvrige sager, der forelagdes kongen, oprettedes i kancelliet til dette formål en særskilt ekstrakt- og resolutionsprotokol kaldet Bestillings- og benådningsprotokol. Den omdøbtes senere til Gratialprotokol.¹³ Oprettelsen af en særlig protokol til disse sager skyldtes utvivlsomt, at sagernes antal var langt større i kancelliet. Skrivearbejdet besørgedes af kancellisekretærene. Kongen fik overdraget protokollen med visse mellemrum, og traf sit valg i enrum kun med Lüders til at nedskrive resolutionen. Protokollen leveredes derefter tilbage til kancelliet til ekspedition. For denne forretningsgang udarbejdedes ingen instruks.

Fra marts 1706 havde Frederik IV da erobret den fulde ikke blot formelle men også reelle magt over embedsudnævnelserne i såvel Ren-

tekammeret som kancelliet. Embedsudnævnelserne afhang nu alene af kongens nåde.

Kapitel 5

Udnævnelsesretten før 1699

Hvorledes var forholdene i enevældens første 39 år, før Frederik IV's magtovertagelse? Dette spørgsmål gennemgås i det følgende, ikke som et centralt undersøgelsesområde, men i den udstrækning det er nødvendigt for at forstå den baggrund, hvorudfra Frederik IV formulerede sin politik. Der vil blive set på udnævnelsesrettens lovmæssige grundlag, på hvilke embedskategorier den blev udstrakt til, og på hvorledes kongerne forvaltede denne ret. Som udgangspunkt for redegørelsen gøres først en kortfattet status over forholdene umiddelbart før enevældens indførelse.

Udnævnelsesretten i 1650'erne

Kongen havde før enevælden ret til at udnævne rigsråder og rigsejendomsråd, men denne ret var ved den håndfæstning, som Frederik III måtte underskrive for at opnå tronen, blevet begrænset til det betydningsløse. Kongen kunne nemlig kun vælge blandt 3 kandidater, der var indstillet af adelen. Ledige embeder skulle besættes, og de udnævnte kunne kun afsættes med rigsrådets billigelse. I centraladministrationen var personalet på niveauet lige under kongens kansler og rigshofmesteren kongeligt udnævnt. Det var øverste sekretær og sekretærer i Danske Kancelli og rentemestre i Rentekammeret. For alle disse poster gjaldt, at de var forbeholdt danske adelige. Derudover udnævnte kongen generalfiskalen og generaltoldforvalteren, to nye embeder, der var oprettet i henholdsvis 1655 og 1651.¹

Inden for den øverste del af lokaladministrationen udnævnte kongen lensmændene og landsdommerne, men atter med den begrænsning, at de skulle være af dansk adel. Biskopperne skulle efter kirkeordinansen af 1539 vælges af købstadspræsterne, men herredsprovster og domkapitel havde som regel deltaget i valget. I den seneste tid før enevælden greb kongen imidlertid ind i de fleste bispeudnævnelser og besatte selv embederne.²

Inden for den nederste del af lokaladministrationen var billedet mere broget.

I købstæderne havde byrådene været selvsupplerende, men fra 1619 skulle lensmanden være til stede ved rådmandsvalget, og efterhånden blev rådets deltagelse i valget en undtagelse, idet udnævnelsesretten mere og mere gled over til lensmanden eller kongen selv. Borgmestrene valgtes blandt rådmændene. Borgmesterudnævnelserne havde altid skullet stadfæstes af kongen, men oprindelig havde rådet og borgerne deltaget i valgene. Fra ca. 1600 ophørte deres deltagelse imidlertid, således at det nu var kongen eller lensmanden på hans vegne, der udnævnte borgmesteren. Også byfogden ansattes af kongen eller lensmanden, hvor han tidligere var blevet ansat af rådet.³

Domstolene på det laveste niveau betjentes af herredsfogden, der var kongelig embedsmand, men som beskikkedes af lensmanden. Undtaget herfra var de områder, som ejedes af adelige godsejere med birkeret. De udnævnte selv deres birkedommere.⁴

Oppebørselsvæsenet og bestyrelsen af de kongelige godser blev i Danmark varetaget af lensmændene, som havde deres egne privat ansatte tjenere til at varetage denne opgave. I Norge var denne opgave udskilt fra lensmændenes ressort. Her var det fogder, der som kongeligt udnævnte embedsmænd sørgede for, at skatterne blev opkrævet. Tolden blev normalt opkrævet af de kongeligt udnævnte byfogeder.⁵

Med hensyn til gejstligheden var udnævnelsesretten kodificeret i recessen i 1536. Ved reformationen overtog kongen de patronatsrettigheder, som biskopperne havde haft, men således at kaldsretten til disse kirker blev overdraget menighederne. Med provsten som rådgiver fik de ret til selv at vælge deres præst. Valget var dog først gyldigt, når præsten var blevet overhørt af biskoppen, og udnævnelsen var blevet stadfæstet af lensmanden på kongens vegne. Undtaget herfra var de kirker, hvortil adelige godsejere eller korporationer som kapitler, hospitalet eller universitet havde kaldsret.⁶

Status i 1650'erne var da, at kongen havde udnævnelsesretten til de øverste embeder i den politiske top, i centraladministrationen og i det øverste lag af lokaladministrationen, men at hans valgmuligheder var politisk begrænsede, således at han kun kunne vælge sine embedsmænd inden for den stand, der som sit fornemste mål havde at svække kongemagten.

I det nederste lag af lokaladministrationen var den folkelige deltagel-

se i embedsudnævnelserne næsten fortrængt. Kun ved præstevalgene i kongens kirker havde menighederne udnævnelsesret. Tilbage på kamppladsen stod kongen og lensmanden. Lensmanden hentede nok sine magtbeføjelser fra kongen, men da de var så mange og store, udgjorde lensmændene en vældig magtfaktor. De var på stedet, hvor de lokale udnævnelser skulle ske, og da de mangfoldige regler for udnævnelser var under forvandling, havde lensmændene store muligheder for at underbygge deres magtposition ved, at det var dem, der afgjorde, hvem der skulle udnævnes. At det formelt var på kongens vegne, at lensmanden handlede, har vel for de færreste af de udnævnte haft synderlig vægt. I en konflikt mellem konge og lensmand ville de snarere mene, at deres troskab var knyttet til den nære og almægtige lensmand end til den fjerne kongemagt.⁷

Udnævnelsesrettens lovgrundlag

Den 13. oktober 1660 fik Frederik III af rigsrådet og de 3 stænder overdraget arveretten til Danmark. Den nye styreform blev den enevældige kongemagt trods flere af kongens tilhængeres ønsker om en stænderforfatning.

I januar 1661 præciserede Enevoldsarveregeringsakten, at alle majestætsrettigheder, absolut regering og alle regaler hermed blev overdraget kongemagten. Majestætsrettighederne defineredes ikke nøjere, men efter tidens statsretlige opfattelse var det givet, at udnævnelsesretten var blandt de kongelige prærogativer.⁸ Nøjagtigt hvad enevoldsherkeren ville lægge i dette begreb, kunne ikke være klart i enevældens første kaotiske tid, hvor så mange opgaver skulle løses.

Den første præcisering tilkendegav kongen i de privilegier, som adelen og borgerskabet fik den 24. juni 1661. Heraf fremgik, at adelens eneret til de høje embeder ikke eksisterede længere. I adelens privilegier hed det blot, at adelen skulle have adgang til honores og beneficia, eftersom enhver kvalificerede sig til. Københavns borgere blev tillagt lige ret med adelen til honores og beneficia, og i privilegierne for den øvrige borgerstand lovede kongen, at han ville befordre ærlige folks børn, af hvad stand de var, til hæder og nytte.⁹ Hermed havde Frederik III givet en side af udnævnelsesretten en lovmæssig formulering. Den var den i øjeblikket mest påtrængende, fordi den afskaffede de politiske begrænsninger af kongens valg af rådgivere og højere embeds-

mænd. Det var for etableringen af enevældens magtapparat af altafgørende betydning, at kongen og kongen alene havde retten til at udnævne og afsætte sine rådgivere og embedsmænd uden nogen form for begrænsning. Adelsvældens og enevældens kamp måtte altid koncentrere sig om netop denne rettighed, og med overdragelsen af alle majestætsrettigheder havde adelsvælden tabt over for kongen. I Sverige for eksempel bølgede kampen mellem adelsvælde og enevælde frem og tilbage, og i centrum af kampen stod retten til at udnævne rigsembetsmændene. Indehaveren af denne ret havde magten.¹⁰

Men var end herredømmet over rigsrådet og rigsembetsmændene forudsætningen for enevældens etablering, så kunne enevælden ikke funderes på det alene. Kongen måtte have opbygget et fundament af embedsmænd, der var loyale mod enevælden, og som udførte dens befalinger. Spørgsmålet var, på hvilken måde disse embedsmænd skulle fastknyttes til det nye politiske system. Kongeloven gav svaret: Ved at det alene tilkom kongen at udnævne og afsætte embedsmænd.

Kongeloven blev udformet af Peder Schumacher omkring 1665, omend den først blev underskrevet i 1669. Forarbejder til en sådan kongelov var påbegyndt nogle år tidligere, men arbejdet var blevet lagt til side. En af grundene til at det nye styres lovbestemmelser først blev udformet 5 år efter enevældens indførelse, finder Knud Fabricius i det forhold, at man ved hoffet i de første år ikke var nået til klarhed over, hvor vidt den nye kongemagt strakte sig i det enkelte.¹¹

Om kongens udnævnelsesret var de, der arbejdede med lovudformningen, ikke i tvivl. Den var med i det forberedende lovforslag fra 1663, som blev udarbejdet af generalfiskal Søren Kornerup og professor Rasmus Vinding,¹² og i Kongeloven gav Schumacher udnævnelsesretten følgende udformning: Skall og Kongen eene Haffve høyeste Magt og Myndighed at isette og affsette alle Betiente, høye og lawe, være sig huad naffn og titel de haffve kunde, efter sin eygen frii Villie og tycke, saa at alle Embeder og Bestillinger, i huad Myndighed de haffver, skall aff Kongens Enevoldsmagt saasom af een kilde haffve sin første oprindelse. (§ 4).¹³

Retten til at udnævne embedsmænd indgik i Kongelovens første del, der gav forfatningens grundvold gennem en præcisering af majestætsrettighederne. De øvrige majestætsrettigheder, der indgik, var den absolutte magt over lovgivning (§ 3), militær (§ 5), beskatning (§ 5) og kirke (§ 6). Fabricius påviser, at Schumacher i udlægningen af maje-

statsrettighederne ikke så meget var påvirket af de danske forarbejder, som af udenlandske forbilleder. Først og fremmest af den tyske retslærde Henning Arnisæus' værk fra 1610 *De jure majestatis*. Dog har Schumacher udvidet kongens magt i forhold til Arnisæus til også at omfatte de kirkelige forhold og herunder også udnævnelsen af gejstlige embedsmænd. Inspirationen til denne udvidelse mener Fabricius, at Schumacher har hentet hos Hugo Grotius, som netop drog kirken ind under kongens magtsfære. Det er i øvrigt kendetegnende, at tidens monarkiske statsretlige forfattere alle medtog udnævnelsesretten blandt majestætsrettighederne.¹⁴

Uden at kende til Kongeloven udarbejdede Rasmus Kornerup i 1668 et selvstændigt udkast til en Kong Frederiks Lov. Paragrafferne om udnævnelsesretten lyder i Kornerups forslag således: Kongen tager sig til råd og tjenere hvem han selv agter dygtig, og er ej kongen forbunden til nogen stand eller nation. Alle øvrighedspersoner skulle sværge kongen troskab og redelighed udi deres embede, og ingen må træde fra sit embede uden kongens vilje (§§ 5-6).¹⁵ Det er interessant at se forskellen på Kornerups udtryk »råd og tjenere« og Schumachers »alle betjente, høje og lave«. Kornerup er bundet af forestillingen om rigsrådets ophøjede placering, Schumacher er gået videre, for ham er den øverste forvaltningschef og den ringeste betjent det samme for den enevældige monark, nemlig hans embedsmænd. Schumacher så også, at en enevældig monark tillige måtte have en fuldstændig uindskrænket ret til at afskedige sine embedsmænd. Kornerup anskuede derimod den sag fra embedsmandens synsvinkel. For ham var det spørgsmålet, om embedsmanden selv kunne fratræde sit embede, eller om han skulle have kongens tilladelse.

Kongelovens tekst var kun kendt af kongens nærmeste kreds, men udnævnelsesprærogativet blev sammen med de vigtigste andre kongelige prærogativer direkte afskrevet i Danske og Norske Lovs 1. bog, 1. kapitel, 1. artikel. Det var Christian V selv, der havde ønsket, at offentligheden gennem lovbøgerne skulle få kendskab til disse vigtige bestemmelser, der udgjorde grundlaget for hele det enevældige statssystem.¹⁶

Kongelovens bestemmelse om udnævnelsesretten var klar og tydelig, den lod ingen tvivl tilbage om, at kongen havde den frie og fuldstændigt ubundne magt til at udnævne og afskedige alle betjente. Og dermed havde den danske enevoldskonge fået en ganske enestående magtbeføj-

jelse. Man behøver blot at tænke på, hvor ufuldkomne rettigheder på dette område de absolutistiske herskere i Frankrig og Preussen havde. Den franske konge måtte skabe et nyt embedskorps, les commissaires, ved siden af les officiers, på hvis udnævnelse kongen ingen indflydelse havde. Les officiers' eksistens betød, at kongemagten aldrig kunne blive totalt enevældig i Frankrig.¹⁷ Også den preussiske Frederik Wilhelm I måtte lade sig nøje med mindre end den totale udnævnelsesret. Han udnævnte embedsmændene indenfor finans og politi, mens provinsialregeringerne bevarede retten til udnævnelsen af embedsmændene inden for retsvæsenet, og magistraterne bevarede stort set deres ret til selvsupplering.¹⁸

Udnævnelsesrettens udstrækning

Med Kongelovens § 4 var det lovmæssige grundlag for kongens udnævnelsesret formuleret, men den sagde intet om det konkrete. Hvilke kategorier af embeder skulle den omfatte? Hvad skulle der lægges i Kongelovens begreb »alle betjente, høje og lave«?

Det er allerede omtalt, at kongen naturligvis nu selv udnævnte forvaltningscheferne og sine øvrige politiske rådgivere uden nogen form for begrænsninger i valget. Den næste gruppe, der stod for tur, var lensmændene. De omdannedes i 1662 til amtmænd (befalingsmænd), og deres magtbeføjelser begrænsedes ved, at kongen fratog dem skatteopkrævningen og bestyrelsen af de kongelige godser. De personer, der fremtidigt skulle varetage disse opgaver, blev bragt i direkte troskabs- og ansvarlighedsforhold til den enevældige kongemagt ved, at de blev kongeligt udnævnte embedsmænd. De fik titlen amtsskrivere, som efterhånden ændredes til amtsforvaltere. Desuden udskiltes militærvæsenet fra lensmændenes embedsopgaver. I 1671 indførtes hierarkiet i amtmandsgruppen, idet stiftamtmandene blev overøvrighed for hele stiftet og fik tilsynspligt over for såvel amtmænd som købstæder i stiftet. Tilsynet med retsbetjentene lagdes også ind under stiftamtmandene.¹⁹

De to andre embedskategorier i den øverste lokaladministration, landsdommerne og biskopperne, underkastedes ikke ændringer. Kongen valgte nu landsdommerne uden at være bundet til at vælge danske adelige, og de kongelige bispevalg, der før enevælden næsten var blevet sædvane, var nu en uomgængelig regel.

Den lavere del af lokaladministrationen, herreds- og byfogederne, magistraterne og præsterne, blev nu også utvetydigt kongelige embedsmænd. Købstæderne havde forestillet sig, at de skulle have en sådan grad af selvstyre, at de selv måtte vælge bystyrets medlemmer. De indsendte ansøgninger herom, men de blev ikke imødekommet. I privilegierne for borgerstanden af 24. juni 1661 fastsloges, at præsidenter, borgmestre, rådmænd og byfogder skulle udnævnes af kongen. I enkelte købstæder bevarede man efter 1660 de eligerede borgere, der var et rådgivende udvalg på 12-24 mand. Disse valgtes fortsat af byens borgere.²⁰

Menighedernes ret til selv at vælge deres præster forsvandt ikke med ét slag, der var tale om en glidende overgang, som imidlertid var fuldbragt, da Danske Lov blev udstedt i 1683. Her er menighedernes rettigheder indskrænket til en ret til at gøre indsigelse mod den præst, som kongen eller en privat kaldsberettiget havde udnævnt. Udnævnelsen af degne overgik også efter enevælden til kongen og de private kaldsherter. Men her skete det usædvanlige, at kongemagten overdrog biskopperne at kalde degne i kongens sted. Kaldsbrevet skulle blot konfirmeres af kongen.²¹

Kongens udnævnelsesret udstraktes også over nye embedskategorier, som oprettedes til varetagelse af de stadigt voksende arbejdsopgaver. Retsbetjentstanden i Danmark blev i løbet af enevældens første årtier udvidet til også at omfatte skrivere, således at der i hver retskreds også blev udnævnt en skriver, der var kongelig embedsmand på linje med herreds- og byfogder. De norske bondelensmænd, der bistod såvel fogderne som sorenskrivere blev dog ikke kongelige embedsmænd. De udnævntes fortsat af amtmændene.

Også på toldvæsenets område skete der en udvidelse af embedskategorier. Før enevælden havde toldopkrævningen i vid udstrækning været besørget af byfogderne, nu ansattes i stigende grad kongeligt udnævnte toldere, toldbetjente, kontrollører og visitører.

Over for én samfundsgruppe havde kongemagten ikke styrke nok til at hævde udnævnelsesretten. Det var over for de adelige godsejere. De udgjorde en så stor magtfaktor, at kongerne måtte indskrænke sig til at fratage dem deres politiske privilegier og lade dem beholde deres rettigheder som godsejere med blandt andet sigt og sagefald og skatteopkrævningsret og med retten til at udnævne dommere og præster på deres egne godser. Enevoldskongerne opfattede dog birke- og kalds-

retten som et uheldigt fænomen og søgte efter evne at indskrænke den mest muligt.²² Frederik III indskrænkede således birke- og kaldsretten i adelens privilegier af 24. juni 1661 til kun at gælde, hvor adelen fra Arilds tid med rette havde haft disse rettigheder, og han forbeholdt sig disse rettigheder ved de efterfølgende salg af krongods. Christian V havde samme opfattelse, og resolverede i 1676, at kaldsretten ikke måtte bortgives, og han pålagde i 1698 i tilføjelserne til sit testamente sine efterfølgere med tiden at indløse de patronatsrettigheder, der var bortkommet fra kronen, såfremt det ikke kunne ske i hans egen regeringstid.²³ Kongernes forsøg på at begrænse den private birke- og kaldsret led imidlertid skibbrud både af politiske og af økonomiske grunde.

Af politiske grunde måtte kongerne bringe adelens standsmonopol til ophør ved at give andre befolkningsgrupper adelige privilegier. Københanvs borgere og de højere embedsmænd fik således privilegier, der gav dem adelige rettigheder og dermed, i den udstrækning de blev godsejere, også ret til at kalde præster og dommere.²⁴ Talrige nobiliteringer af såvel danske som udenlandske bragte ligeledes tallet af privilegerede godsejere til at stige. Og da Christian V i 1671 skabte en ny højadel bestående af grever og friherrer måtte disse nødvendigvis også have disse rettigheder.²⁵ Den politisk motiverede standsnivellering af den gamle adel indebar følgelig en anden politisk uheldig konsekvens: at flere private godsejere fik birke- og kaldsret.

Men Christian V følte sig også af økonomiske grunde tvunget til at sælge adskillige kirker med tilhørende kaldsret. Finansernes stilling efter Den skånske Krig gjorde det nødvendigt for kongen at skaffe midler, hvor midlerne var at få, og et af midlerne var et ret omfattende kirkesalg. Matthias Moth, oversekretæren i Danske Kancelli, opgjorde resultatet i 1690, da han udtalte, at kongen i den grad havde tabt patronatsrettighederne, så få eller ingen var tilbage.²⁶

I 1690 slog Christian V da ind på en anden politik over for godsejerne. De privatudnævnte præster og retsbetjente skulle bringes ind under den kongelige magtsfære ved, at kravet om kongelig konfirmation af udnævnelserne blev gennemført. Dette krav var en naturlig konsekvens af Kongelovens overdragelse af al udnævnelsesret til kongen, og kravet blev for præsternes vedkommende præciseret i 1683 i Danske Lov.²⁷ Men da langt fra alle godsejere rettede sig efter lovens ord, satte Christian V sig i 1690 for at få kravet om kongelig konfirmation gen-

nemført. Den 1. juli 1690 udgik ordre til biskopperne om, at de ikke måtte ordinere eller meddele kollats til præster, der var kaldede af proprietærer med patronatsret, før de havde fået kongens konfirmation på deres kaldsbrev.²⁸ To uger efter, den 15. juli 1690, udgik besked til stiftamtmandene om at advare alle proprietærer med birkeret om, at deres birkedommere og -skrivere skulle gøre ansøgning hos kongen om at få deres bestallingsbreve konfirmeret. Ansøgningen skulle være Danske Kancelli i hænde inden førstkommande Mikkelsdag. Denne ordning skulle gælde også for fremtiden. I modsat fald kunne kongen blive forårsaget til at beskikke en anden i den udeblevnes sted.²⁹

Med biskoppen placeret i selve godkendelsesproceduren af de nyudnævnte præster kunne kongen sikre sig, at ordren om, at privatkaldede præster skulle have kongelig konfirmation, blev efterlevet. Det var vanskeligere med de privatudnævnte retsbetjente. Kongen gav i januar 1696 ordre til stiftamtmandene om atter at tilholde retsbetjente om at få kongelig konfirmation og om at undersøge, hvor mange der endnu ikke havde søgt konfirmation.³⁰ Indberetningerne resulterede i udsendelsen af en trykt forordning af 5. maj 1696 om, at birkedommerne og -skriverne skulle have deres bestallinger kongeligt konfirmerede, og at de ikke måtte betjene retterne, før dette var i orden. Det fremgår af forordningen, at de tidligere ordrer de fleste steder ikke var blevet fulgt, »men tværtimod fornemmes, at en del af de vedkommende sig derfra i en eller anden måde skal ville undslå«. Fristen for at få bestallingsbreve konfirmeret blev sat til 2 måneder. Overfor de genstridige proprietærer skærpedes tonen mærkbart. Straffen for ikke at efterkomme kongens ordre var, at de forbrød deres birkeret. Kongen var klar over, at modstanden ikke kom fra retsbetjentene, der i 1690 blev truet med at miste embedet, men fra birkeherrerne, der meget naturligt frygtede den kongelige indtrængen i deres suveræne udøvelse af birkeretten. Efter udstedelsen af 1696-forordningen synes da birkedommerne og birkeskriverne at have fået indhentet den kongelige konfirmation.

Christian V angreb samtidig birkeherrernes suverænitet på et andet område, idet han ved reskript af 16. juli 1689 fastslog, at en birkedommer kun kunne suspenderes eller afskediges efter kongelig ordre.³¹ Formålet var at gøre birkedommerne uafhængige af herskabet, men da det ofte var godsforvalteren, der var birkedommer, har reskriptet næppe haft megen effekt.

Udnævnelsesrettens forvaltning

Tilbage står spørgsmålet om, hvad det betød, at kongen udnævnte embedsmændene? Det kunne i praksis betyde, at kongen personligt afgjorde, hvem der skulle udnævnes til et embede, men det kunne også betyde, at kongen mere eller mindre automatisk underskrev udnævnelsesafgørelser truffet af en minister eller en underordnet embedsmand. Flere forhold kunne spille ind, men vigtigst var kongernes egen opfattelse af, hvorledes enevoldsmagten skulle administreres. Ved personlig deltagelse i alle afgørelser, store som små, eller gennem overladelse af afgørelserne til forvaltningscheferne.

Hvem, der reelt traf afgørelserne i udnævnelsessagerne, kan ikke systematisk dokumenteres før indførelsen af referatsystemet i 1706. I vurderingen af kongernes indsats på dette område, må man derfor forlade sig på det almene indtryk af deres regeringsindsats suppleret med de få vidnesbyrd, som kan sige noget generelt om udnævnelsesrettens forvaltning.

Indledningsvis må det dog fastslås, at kongerne naturligvis selv valgte deres nærmeste rådgivere, gehejmeråderne og forvaltningscheferne. Men hvor langt ned i embedshierarkiet disse »politiske« udnævnelser gik, er der ikke bevaret systematiske vidnesbyrd om.

Om Frederik III er det den almindelige opfattelse, at han ikke synes at have ønsket at tage aktivt del i den daglige administration med dens væld af mindre afgørelser. Og magtfulde ministre som Hannibal Sehested og Kristoffer Gabel har utvivlsomt sparet kongen for besværet med at tage stilling til udnævnelser af mere inferiøre embedsmænd.

Med Christian V kom en anden kongetype til magten. Han var opfyldt af tanker om enevældens storhed med den deraf følgende forpligtelse for den enevældige konge til at hævde denne storhed. Men åndsevner og vedholdenhed til at føre et personligt regimente havde han ikke. Det fortsatte som under Frederik III med at være ministrene, der havde en afgørende indflydelse på den store politik, og som ordnede den daglige administration.

De få vidnesbyrd, der kan sige noget generelt om forvaltningen af udnævnelsesretten, bekræfter dette. Ved Gabels fald i 1670 og Griffenfelds i 1676 var et af anklagepunkterne, at de havde solgt embeder. I Griffenfelds tilfælde, hvor der blev afholdt en egentlig retssag, blev således salg af en del embeder dokumenteret. Det interessante i denne

forbindelse er ikke pengetransaktionerne, men den indirekte oplysning, som fremgår heraf, nemlig at Gabel og Griffenfeld havde det i deres magt at befordre nogen til et embede.

Griffenfelds berømte, beklagende udbrud over for Christian V giver også et indblik i selve beslutningsprocessen. Den konkrete situation var den, at kongen selv havde udnævnt en præst til et embede, hvor Griffenfeld havde en anden kandidat i tankerne. Griffenfeld skal da have sagt: »Jeg sveder for begge kongerigers vel, derfor kunne Eders Majestæt bevise mig den nåde at lade mig besætte denne ringe bestilling med en af de folk, som jeg kender«. Udtalelsen viser naturligvis, at kongen når som helst kunne udøve sine rettigheder og udnævne, hvem han ville, men den viser også, at det var så usædvanligt, at hans førsteminister mente det berettiget at beklage sig over det. Det falder i tråd med, at Frederik III, da han i 1668 gjorde Schumacher til kancelliråd, skal have lagt ikke alene de gejstlige embeders styrelse men også deres besættelse under ham. En opgave Griffenfeld lagde et betydeligt arbejde i, dels ved at føre tilsyn med universitetsundervisningen og dels ved at overvære talrige teologiske kandidaters prædikener.³²

Da Griffenfeld var bragt til fald, svor Christian V, at han selv nu ville regere. Og det helt ned i detaljen. Alle indkomne skrivelser skulle gå til ham, og først når han havde informeret sig om deres indhold, skulle de fordeles til de respektive forvaltningschefer. Embedsansøgningerne gik nu også til kongen med det resultat, at han tog mere aktivt del i embedsbesættelserne. Det fremgår for eksempel af, at antallet af originale kongelige resolutioner om udnævnelser under Rentekammeret steg fra 1 i 1675 til 15 i 1676.³³ Men Christian V havde ikke udholdenhed til at tage del i styrelsen på det niveau, snart gled ministrene ind som de dominerende faktorer, og vi må gå ud fra, at også afgørelsen af udnævnelserne generelt gled over til ministrene. Flere ting tyder i hvert fald på, at det forholdt sig således i den sidste del af Christian V's regeringstid. Det ses for eksempel af en udtalelse i 1698 fra gehejmeråd Jens Juel til Christian Siegfried v. Plessen, direktøren for Rentekammeret, i anledning af, at Jens Juel anbefalede en af sine underordnede i Landetatens Kommissariat til en amtsforvalterstilling. Jens Juel sluttede sin anbefalingsskrivelse »udi den forhåbning, at som Eders Excellences attrå er at få kongelige bestillinger med dygtige personer forsynet, Eders Excellence i fremtiden ikke skal finde nogen fortrydelse, at slig en dygtig person, ved Eders Excellences højtformående hjælp til

dette amtsskriveri kan vorde befordret«. På linje hermed anførte en visitør i Ålborg i sin ansøgning til Frederik IV om konfirmation i 1699, at visitørtjenesten var ham tilhjulpen af hans Excellence herr Gehejmeråd von Plessen for lang og tro tjeneste og opvartning.³⁴

Ligesom Plessen havde afgørende indflydelse på udnævnelserne af embedsmænd under Rentekammeret, havde Conrad Reventlow, de facto storkansler frem til 1699, og oversekretær Matthias Moth indflydelse på udnævnelserne under Danske Kancelli. Der er ikke fra Christian V's tid bevaret forskrifter herom, men 1703-kancelliinstruksen dokumenterer som før omtalt, at storkansleren tidligere havde haft den afgørende indflydelse på udnævnelserne af retsbetjente. Men også de øverste embedsmænd inden for lokaladministrationen havde indflydelse på embedsudnævnelserne.

I instruks af 1. juli 1682 til de danske stiftamtmand gives for første gang generelle regler for overøvrighedens forhold til embedsudnævnelserne. Her hedder det i § 6: »Saa skal hand oc, naar nogen saadan Bestilling i Kiøbstæderne eller paa Ampterne, hvor vij setter Betiender, ledig vorder, gjøre os allerunderdanigst Forslag, om nogen dygtig Persohn j hans Stift til samme Bestilling findes, at da deris Supplicationer, som udj de forskrefne Betienders Sted, om de ere afsatte, forlofvede eller bortdøde, begierer at maa vorde antagne, med hans allerunderdanigste Erklæring om samme Persohns Døgtighed oc Vederheftighed j voris Cantzelier indsendes, om vii allernaadigst blifve tilsinds nogen Expedition derpaa at lade følge«.³⁵ Stiftamtmanden skulle altså, når en vakance indtrådte, undersøge, om der i stiftet fandtes en egnet person til stillingen og indsende hans ansøgning tilligemed en udtalelse om den pågældende persons dygtighed og vederhæftighed. Kongen ville derefter tage stilling til sagen. Formuleringen »om vi allernådigst bliver til sinds nogen ekspedition derpå at lade følge« skal naturligvis tjene til at understrege og bevare den handlefrihed, som Kongeloven gav kongen m.h.t. embedsudnævnelser.

De embedskategorier, der er tale om, fremgår af instruksens § 5, hvor stiftamtmanden får fuldmagt til at suspendere forsømmelige embedsmænd. Det drejer sig om amtsskrivere og ridefogder, om borgmestre og rådmænd, byfogder og hospitalsforstandere samt rådstue- og byskrivere, herredsfogder og herredsskrivere og birkefogder og birkeskrivere i de kongelige birker.

Stiftamtmandenes forslagsret afskaffedes året efter i instruks af 4. december 1683, der udfærdigedes til Otto Krabbe og Frants von Speckhahn, stiftamtmand over henholdsvis Sjællands og Ribe stifter.³⁶ Det blev her i § 6 pålagt stiftamtmanden at underrette henholdsvis kancelli og Rentekammer, hvis en af de kongelige embedsmænd ikke forholdt sig tilbørligt i deres stillinger. Om at stille forslag til embedsbesættelser ved vakancer var der ikke tale. Instruksen, der i 1690 blev udsendt til alle danske stiftamtmand, indebar en markant politisk stramning over for stiftamtmandene. Den magt i det politiske system, som forslagsretten gav stiftamtmanden, var nu totalt fjernet. Dette indgreb, der betød en centralisering af den faktiske beslutningsmyndighed, faldt i tråd med de øvrige ændringer, der med denne instruks blev gennemført over for stiftamtmandene. Hvor det tidligere var overladt stiftamtmanden selv at sørge for at retsforfølge dem, der gjorde indpas i de kongelige rettigheder eller ikke fulgte givne forordninger, er dette nu erstattet af en indberetningspligt. Stiftamtmanden kunne heller ikke længere suspendere betjente, der ikke passede deres bestilling, men skulle indberette dem. Stiftamtmanden stilledes også svagere i forholdet til købstædernes styre, idet han fratoges kontrollen med byernes ligning og regnskaber. Stiftamtmanden som magtfaktor i den lokale administration blev altså reduceret eftertrykkeligt. Nogleordet blev nu inspektion og indberetning. Tabet af forslagsretten og suspensionsretten indgår som et vigtigt element i indskrænkningerne.

De norske stiftamtmands instrukser var på grund af de forskelligartede lokale forhold ikke ens, hvad der betød, at ændringerne i magtbeføjelserne ikke som i Danmark blev gennemført samtidigt, men først i takt med nyudnævnelser og dermed udstedelse af nye stiftamtmandsinstrukser. Retten til at stille forslag i embedsbesættelser er først omtalt i 1687 i bestillingen for Hans Kaas for Trondhjem stift. Her er formuleringen klarere end i den danske 1682-instruks: § 6 »Saa skal hand oc, naar nogen saadan Bestilling i vor Kiøbstad Trondhjem eller paa amterne ledig vorder, giøre os allerunderdanigst Forslag om een dygtig oc vederheftig person, som hand formeener dend vaccerede Bestilling til voris Tieneste best at kunde forestaa, oc samme hans Forslag udj voris Cancellie eller Rendte Cammer indsende oc derfra forvendte, om vj det allernaadigst ville approbere eller anderledes derudj disponere«.³⁷ Den første stiftamtmandsinstruks, hvor forslagsretten var fjernet, ud-

stedtes 19. januar 1697, da Axel Rosenkrantz blev stiftamtmand for Bergenhus stift.³⁸ Den norske overøvrighed var dermed i dette forhold bragt ned på samme niveau som deres danske kolleger.

Vi har ikke bevaret instrukser, der siger noget om stiftamtmandenes og amtmændenes forslagsret før 1682. Jeg går imidlertid ud fra, at Christian V ikke tildelte stiftamtmandene helt nye magtbeføjelser det ene år for at fjerne dem igen året efter, og opfatter i stedet 1682-instruksen som et led i en trinvis indskrænkning af overøvrighedens indflydelse på udnævnelsen af lokaladministrationens embedsmænd. Før 1662 havde lensmændene den afgørende indflydelse, fra 1662-1671 fortsatte indflydelsen med at ligge hos amtmændene og stiftamtmandene, der endnu i denne periode var sidestillede.³⁹ Fra 1671 blev stiftamtmandene overordnet amtmændene, og indflydelsen gled sandsynligvis over til dem. 1682-instruksen fastslog, at stiftamtmandene havde forslagsret. Om det var en kodificering af tilstandene, eller om det betegnede en indskrænkning af stiftamtmandenes indflydelse på udnævnelserne, kan ikke ses. Med 1683-instruksen var afviklingen af lensmændenes dominans ført til ende ved, at forslagsretten bortfaldt.

Biskoppernes status i lokalforvaltningen før 1660 var kun svag i forhold til lensmændenes, og de havde ingen formel indflydelse på udnævnelsen af sognepræster udover, at de ved en eksamination skulle garantere deres faglige standard. Heller ikke efter enevældens indførelse, hvor præstevalgene gik fra menighederne til kongen, fik biskopperne nogen formel adkomst til at øve indflydelse på dette område.

Kapitel 6

Sammendrag og konklusion

Formålet med dette værks første del har været at undersøge, hvorledes Frederik IV forvaltede den enevældige kongemagt, som han arvede efter sin far i 1699. Mine undersøgelser viser, at Frederik IV, efter at han i de første år havde indhøstet erfaringer, opbyggede en ny regeringsstruktur og et nyt beslutningstagningssystem, der sikrede, at al magt, ikke blot i teori, men også i praksis, lå hos den enevældige konge. Denne erobring af magten – og dermed etableringen af den personlige kongelige enevælde – var fuldført i foråret 1706.

Oprindeligt havde det været Frederik IV's plan, at han i sin regering skulle have bistand af et rådgivende regeringskollegium, hvor lederne af alle forvaltningsgrenene skulle have sæde. Det er uklart, om konseillet nogensinde kom til at fungere på denne måde, men senest i 1702 havde kongen opgivet at lade konseillet fungere som overordnet regeringskollegium. Konseillets funktion blev indskrænket til Danske og Tyske Kancellis ressort, og det havde dermed ikke mulighed for at optræde som et koordinerende organ, hvor alle trådene løb sammen. Denne funktion havde alene kongen.

Ved sin regeringstiltræden ændrede Frederik IV strukturen i såvel Danske Kancelli som Rentekammeret. Hvad Rentekammeret angår, var formålet at fjerne Plessen, den almægtige leder af rigets finanser. I stedet indsatte Frederik IV en flerhovedet ledelse med tre deputerede, der gjorde det muligt for kongen at blive den egentlige leder af finansstyret. Denne struktur viste sig at fungere tilfredsstillende, og Frederik IV bevarede den derfor uændret i resten af sin regeringstid. For Danske Kancellis vedkommende valgte Frederik IV at støtte sig til to personer, som havde hans tillid: Conrad Reventlow, som allerede under Christian V havde været chef for Danske og Tyske Kancelli, blev nu udnævnt til storkansler, og Ditlev Vibe, Frederik IV's barndomskammerat, blev udnævnt til oversekretær i stedet for Moth. Samtidig afskaffede Frederik IV kollegierne i såvel Danske som Tyske Kancelli; sandsynligvis fordi han havde fuld tillid til storkansleren og de to over-

sekretærer og dermed mente at kunne undvære denne ekstra noget langsommelige behandlingsinstans.

I løbet af sine første regeringsår erkendte Frederik IV imidlertid, at han ikke dermed havde fået et tilfredsstillende regeringsapparat, og ved nytår 1703 havde han reformprogrammet klar. Det blev fremlagt i januar i form af nye instrukser for Gehejmekonseillet, storkansleren og Danske og Tyske Kancelli. Den vigtigste magtpolitiske ændring var kravet om, at konseillet i Danske og Tyske Kancelli skulle overvære brevåbningen og bestemme, hvilke sager der skulle forelægges kongen, og hvilke sager kancellierne kunne ekspedere. Hidtil havde dette sorteret under storkansleren og oversekretæren. Kongen ville nu have konseillet ind som et kontrollerende element. Det lykkedes ikke i 1703. Konseilsmedlemmerne gjorde så megen modstand mod at få pålagt en så underordnet og arbejdskrævende funktion, at kongen måtte frafalde kravet. I stedet nåede man frem til, hvad der må opfattes som et kompromis. Der indførtes ugentlige konseilsmøder, hvor konseillet forbehandlede de sager, som storkansleren havde bestemt skulle forelægges kongen. Såvel sagsreferater som konseillets betænkninger skulle nedskrives og medfølge ved den efterfølgende mundtlige forelæggelse for kongen, hvor oversekretæren refererede, og konseillet var til stede. Her traf kongen sin afgørelse, som oversekretæren nedskrev. Med indførelsen af de sagsforberedende konseilsmøder med tilhørende dokumentationssystem ændredes konseillets status i Danske Kancelli. Før 1703 var konseillet at betragte som en række enkeltindivider, der uden at have nøjere forhåndskendskab til de forelagte sager, havde kunnet udtale deres mening, og det vel at mærke uden at kongen senere kunne drage dem til ansvar, eftersom deres udtalelser ikke blev nedfældet på papir. Efter 1703 blev konseillet et egentligt kollegium. Konseilsmedlemmerne måtte på forhånd sætte sig ind i sagerne, og de måtte i hver enkelt sag finde frem til en fælles skriftlig stillingtagen, som kongen til enhver tid kunne drage dem til ansvar for.

Også i Rentekammeret bragte nytåret 1703 reformer. Mens ændringerne i Danske Kancelli havde været rettet mod det sagsforberedende element, gjaldt ændringerne i Rentekammeret selve beslutningsproceduren. I januar 1703 bestemte Frederik IV, at han fremtidigt ville træffe sine afgørelser alene i sit kabinet på grundlag af de deputeredes og kommitteredes skriftlige sagsreferater og betænkning, og ikke som hidtil under mødet med finanskollegiet. Resolutionerne skulle nedskri-

ves af hans kammersekretær. Magtpolitisk var denne ændring af fundamental betydning. Kongen unddrog sig kollegieherrernes direkte mundtlige påvirkning, når beslutningerne skulle tages, og han risikerede ikke at skulle forsvare sine beslutninger, når de gik mod kollegiets opfattelse. Han skaffede sig tid til og mulighed for at danne sig en selvstændig mening og for at kontrollere kollegiet ved at studere sagerne og det bilagsmateriale, de hvilede på. Han kunne endelig også spørge andre til råds, før han afgjorde sagerne.

Også i Danske Kancelli indførte Frederik IV kabinetsbeslutninger. Efter et halvt års tilløb blev det fra nytår 1706 en ufravigelig regel, at Frederik IV også her traf sine beslutninger i sit kabinet garderet mod konseilsmedlemmernes direkte påvirkning.

Frederik IV's overflytning af sin beslutningstagning til kabinettet betød ikke, at hans styreform kan betegnes som et kabinetsstyre. Denne styreform, som er den personlige enevælde ført ud i sin yderste konsekvens, er karakteriseret ved, at herskeren enten forbigår sit statsråd og kun rådfører sig med enkelte mere tilfældige eller fortrolige rådgivere eller, hvad der blev tilfældet under Christian VII, overlader styret til en rådgiver med frihed til i kongens navn at udstede befalinger.¹ Frederik IV's styre må karakteriseres som den personlige enevælde ført ud til den yderste grænse for, hvad der var muligt under den samtidige bevarelse af en kontinuerlig politisk-administrativ rådgivning fra de personer i forvaltningen, hvis opgave det var at udøve denne funktion.

Den hidtidige forskning har interesseret sig meget lidt for beslutningsprocessen i Frederik IV's første regeringsår. Kun Riegels og Holm omtaler instruksen for konseillet fra januar 1700, men uden at gøre det klart, at den faktisk viser, at Frederik IV's første plan med hensyn til den øverste styrelse var, at han skulle have forelagt alle vigtigere sager i et råd bestående af alle forvaltningscheferne. Derimod har de fleste forskere noteret sig, at konseillet fortrinsvis havde Danske og Tyske kancellis sager som ressort, og konseillets inddragelse i den konkrete sagsbehandling beskrives som oftest på den måde, at Danske og Tyske Kancelli nu nærmest var at betragte som ekspeditionskontorer for konseillet.² Men dermed får man ikke indtrykket af den magtpolitiske dérouté, konseillet blev udsat for på det indenrigspolitiske område. Det var i starten en højfornem forsamling, der under møder med kongen diskuterede alle vigtige sager, og som var til stede, når

kongen traf sine beslutninger. I 1703 er det degraderet til et sagsbe-handlende kollegium for Danske og Tyske kancelli alene, og fra 1706 er det ikke længere til stede, når beslutningerne tages. Denne dérouté svarer nøje til udviklingen i de øvrige absolutistiske stater, hvor konseillets tilbagetrængning til den administrative rutine, netop var et karakteristisk led i etableringen af den kongelige personlige enevælde.³

Der er ingen forskere, der har undersøgt, hvornår Frederik IV gik over til at træffe beslutningerne alene i sit kabinet. Uden at det noget sted siges direkte, får man det indtryk, at kongen indførte dette system fra starten af sin regering. Kun P. A. Heiberg har i sin administrations-historie for Danske Kancelli påpeget, at kabinetsbeslutningerne her blev indført i 1705-1706, men oplysningen drukner i udredningen af mindre væsentlige forhold.

Med den foreliggende undersøgelse er det for første gang påvist, at Frederik IV, først efterhånden, efter at han havde gjort sine erfaringer, nåede til den erkendelse, at vil man regere, må man afgøre alle sager selv,⁴ og at det først var i 1706, at han havde fået indrettet regeringsapparatet og procedurerne således, at den kongelige personlige enevælde var en realitet. Drivkraften bag disse ændringer var utvivlsomt Frederik IV's ønske om at skabe en stærk og slagkraftig stat, der kunne sikre rigerne mod Sverige og Holsten og vinde Østdanmark tilbage. På denne baggrund skal Frederik IV's politik over for udnævnelsesretten ses.

Frederik IV's forgængere i embedet havde erobret udnævnelsesretten på papiret, og de havde i praksis udnyttet dette prerogativ til at konsolidere enevælden. De havde fjernet adelens eneret til de højeste embeder i central- og lokaladministrationen, således at kongerne fik frihed til personligt at afgøre, hvem der skulle have disse politisk betydningsfulde embeder. De havde udvidet det kongelige embedsmandskorps med nye kategorier som amtsskrivere og toldfunktionærer; de havde definitivt tillagt sig udnævnelsesretten til magistrats- og præsteembeder og dermed svækket de lokale selvstyrende elementer som byråd og menigheder, og de havde endelig stækket magten hos amtmændene, de tidligere lensmænd, ved at fratage dem det meste af deres indflydelse på udnævnelserne af de kongelige embedsmænd. De havde måttet lade godsejerne beholde retten til at udnævne præster og retsbetjente inden for deres godser, men de havde gennemtrumfet, at disse embedsmænd skulle indhente kongens konfirmation på deres udnævnelser. Ved Frederik IV's tiltræden var magten over embedsudnævnel-

serne således i vidt omfang flyttet til København. Kongen afgjorde, hvem der skulle have de »politiske«, høje embeder i central- og lokal-administrationen, og han kunne, hvis han ville, afgøre, hvem der skulle udnævnes til de øvrige embeder. Alt tyder dog på, at de høje ministre, Reventlow, Moth og Plessen her reelt afgjorde hovedparten af udnævnelserne.

Forretningsgangen for embedsudnævnelser før 1699 må have været ret løs og uformel, eftersom der næsten intet kildemateriale er bevaret, som kan dokumentere sagsbehandlings- og beslutningsforløbet. Det samme gælder for de første år under Frederik IV. Det spinkle bevarede kildemateriale fra disse år har jeg fortolket på følgende måde.

Udnævnelserne blev i de første år normalt afgjort af kongen, medens henholdsvis de deputerede og storkansleren og/eller oversekretæren var til stede. I Rentekammeret ser man de deputerede gradvis blive trængt tilbage fra 1702 til 1706, mens storkansleren og/eller oversekretæren sandsynligvis har været til stede ved resolutionerne i Danske Kancelli frem til sommeren 1705. I nogle tilfælde afgjorde kongen udnævnelserne i kammerkollegiet (4 tilfælde i 1701) og i konseillet (20 tilfælde i 1703-05), i atter andre tilfælde har han sikkert uden nogen formaliteter overhovedet givet embeder til ansøgere, der har henvendt sig direkte til ham. Om styrkeforholdet mellem kongen og ministrene kan der ikke siges noget definitivt, men det er ikke usandsynligt, at Frederik IV hovedsageligt har interesseret sig for udnævnelserne til de politiske embeder, og at han først efterhånden har fået blik for den magtpolitiske betydning, der lå i også at være den, der afgjorde besættelsen af de almindelige embeder. Det blev i hvert fald den opfattelse, der sejrede. Frederik IV's politik overfor udnævnelssagerne blev den samme, som for de øvrige sager, der skulle forelægges ham. Han ville væk fra sine ministres indflydelse, han ville afgøre dem alene i sit kabinet. Kabinetsbeslutninger i udnævnelssager anvendte han lejlighedsvis i Rentekammeret fra januar 1703 og i Danske Kancelli fra juli 1705, men først fra foråret 1706 fik han denne beslutningsprocedure gjort effektiv, såvel i Rentekammeret som i Danske Kancelli, ved at indføre et egentligt referatsystem, hvor hvert ledigt embede præsenteredes særskilt med realoplysninger om embedet og med referat af alle ansøgninger. I Rentekammeret refereredes udnævnelssagerne sammen med de øvrige sager, der skulle forelægges kongen, i Danske Kancelli anlagdes en særlig protokol til dette formål. Hermed var der

for første gang skabt en forretningsgang og fastlagt en beslutningsprocedure, der sikrede, at den enevældige konge personligt kunne afgøre alle udnævnelser af de kongelige embedsmænd.

II DEN MAGTPOLITISKE FASTHOLDELSE

Generelt

Frederik IV havde i foråret 1706 fuldført sin erobring af den reelle enevældige magt. I dette værks anden del skal det undersøges, i hvilken grad kongen var i stand til over for udnævnelserne at fastholde denne personlige enevælde, og det skal endvidere søges belyst, hvilken betydning udøvelsen af udnævnelsesretten havde for kongens magtposition.

Kapitel 7

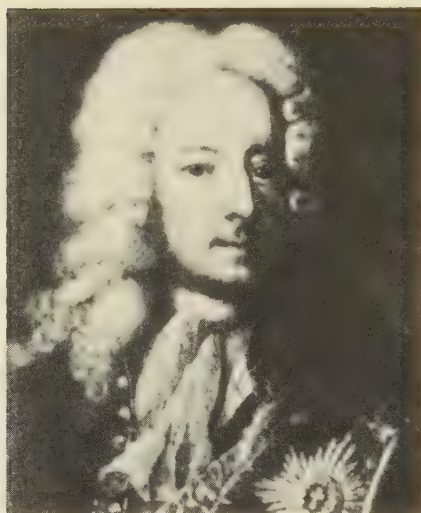
Kongens generelle forhold til administrationens ledelse

Selv om kongen i løbet af sine første regeringsår havde fået opbygget en praksis, der gav ham det frie og uindskrænkede valg ved embedsbesættelserne, var der dog fortsat mulighed for, at embedsmænd i regeringsapparatet kunne få indflydelse på afgørelserne. Det afhang af, om kongen ønskede at udøve sin magt og af modspillerne. I Danske Kancelli storkansleren, oversekretæren og konseillet, i Rentekammeret de deputerede og kommitterede.¹ I det følgende belyses forholdet mellem kongen og hans ministre på det generelle plan.

Personkredsen

Storkansler Reventlow døde den 21. juli 1708. I årene efter krigen i 1700 menes Reventlow ikke at have haft større indflydelse på udenrigs- eller indenrigspolitikken. Og han skal i følge Hojer have været som en udlevet olding i sine sidste leveår.² Efter Reventlows død genbesatte Frederik IV ikke storkanslerembedet. Det skete først 13 år senere. Kongens motiver til at lade embedet stå tomt kendes ikke. Måske frygtede han, at der i storkanslerembedet lå så store magtpolitiske muligheder, at hans egen position kunne trues, eller han fandt det overflødigt med en fælles øverste chef for kancellierne nu, hvor konseillet varetog den forberedende sagsbehandling i begge kancellier, og han selv personligt i sit kabinet styrede koordineringen af alle rigets affærer.

I 1721 udnævnte Frederik IV en ny storkansler i forbindelse med »systemskiftet«, som det er blevet kaldt. En række ledende embedsmænd blev da udskiftet med personer, som havde to ting til fælles; de stod dronning Anna Sophie nær, og de mente, at man skulle støtte sig til de vesteuropæiske sømagter. Kongen udnævnte da Ulrik Adolf Holstein, der var gift med dronningens halvsøster. Han havde været Frede-

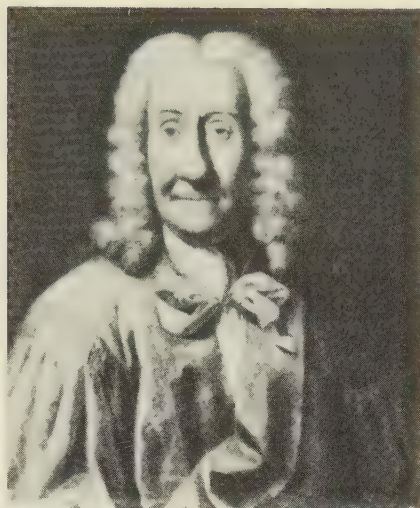

Frederik IV udnævnte i 1721 Ulrik Adolf Holstein til storkansler, dvs. øverste leder af Danske og Tyske Kancelli. Holstein var gift med en halvsøster til dronning Anna Sophie, og udnævnelsen var en del af en større udskiftning af de ledende embedsmænd. De nye embedsmænd havde to ting til fælles: de stod Anna Sophie nær, og de mente, man skulle støtte sig til de vest-europæiske sømagter (tysk privateje, gengivet i Politikens Danmarkshistorie bd. 9 s. 40).

rik IV's barndomsven og senere hans overkammerjunker og tillagdes stor indflydelse på Frederik IV i de første regeringsår. Da han var imod kongens forbindelse med Helene von Vieregg, blev han i 1703 fjernet fra hoffet og udnævnt til amtmand i Flensborg. I 1718 begyndte Frederik IV dog atter at anvende ham. Han blev sendt i mission til England, og den 29. sept. 1719 udnævnte kongen ham til medlem af konseillet. To år efter, den 20. juni 1721, besatte Frederik IV da atter storkanslerembedet ved at udnævne Holstein hertil. Om hans indflydelse på kongen mener E. Holm, at den ikke har været særlig stor. Admiral Gabel, der var oversekretær i krigskancelliet 1717-25 og senere oversekretær Møinichen i Danske Kancelli skal have haft nok så meget at sige hos kongen.³

Oversekretær i Danske Kancelli indtil 1721 var en anden af Frederik IV's barndomsvenner, Ditlev Vibe. Han blev efter Reventlows død i 1708 tillige medlem af konseillet, og han havde indtil 1721 en meget stærk position i regeringsapparatet og udøvede stor indflydelse på kongen i såvel udenrigspolitiske som indenrigspolitiske spørgsmål. Vibe var imidlertid mod Anna Sophies ophøjelse til dronning i sommeren 1721, og kongen afsatte ham derfor fra oversekretærposten og udnævnte ham til statholder i Norge den 2. december 1721.⁴ I stedet udnævnte kongen Frederik Rostgård til oversekretær. Han var i 1700 blevet ansat

Frederik Rostgård, geheimearkivar siden 1701, blev oversekretær i Danske Kancelli i 1721 som led i dette års store udskiftning af ledende embedsmænd. En ikke uvæsentlig kvalifikation var, at Rostgård var gift med en uægte, men anerkendt søster til dronning Anna Sophie (Universitetsbiblioteket).

som gehejmearkivar, efter at storkansler Reventlow havde anbefalet ham hos kongen, og han kom samme år ind i den Reventlowske familie-kreds, da han forlovede sig med og senere ægtede storkanslerens uægte, men anerkendte datter. Rostgård blev 1709 medlem af Højesteret og 1720 justitiarius der. Den 2. december 1721 udnævntes han til oversekretær. Nogen stor indflydelse på kongen synes han ikke at have haft i de tre år, han beklædte embedet. Han blev anklaget for at modtage bestikkelser og blev den 23. januar 1725 forhørt og erklæret skyldig af konseillet og fradømt sine embeder som oversekretær og gehejmearkivar. I Rostgårds sted udnævnte Frederik IV to dage efter Christian Møinichen, som sammen med biskop Deichman havde været ledende i nedsættelsen af gehejmekommissionen til undersøgelse af bl.a. Rostgårds bestikkelighed. Møinichen havde været amtsforvalter og siden landsdommer i Jylland, i 1720 blev han kommitteret i Rentekammeret og den 15. december 1724 udnævnt til deputeret for finanserne. Møinichen skal i følge samtidig omtale have haft stor indflydelse hos Frederik IV, en indflydelse han udnyttede til personlig berigelse. Man anklagede ham for kasseangel, bestikkelighed, salg af kongegunst og embeder og for ødselhed og umoralitet. Men desuagtet bevarede han sin stilling og sin indflydelse i forholdet til Frederik IV til kongens død.⁵

Den tredje magtfaktor var konseillet. Det bestod efter 1706 af 3-4

Christian Møinichen var i 1724 blevet deputeret for finanserne i Rentekammeret. Sammen med Bartholomæus Deichman, biskop i Christiania, anklagede han ved årets slutning bl.a. oversekretær Rostgård for at tage imod bestikkelse. Rostgård blev afskediget og senere faldt også overkrigssekretær Gabel. Møinichen fik Rostgårds oversekretærembede og opnåede stor gunst hos Frederik IV. Samtiden anklagede ham bl.a. for bestikkelighed (Norsk privateje, gengivet i Politikens Danmarkshistorie bd. 9 s. 51).

medlemmer og havde til opgave at afgive betænkning om alle inden- og udenrigspolitiske spørgsmål, før de blev forelagt for kongen. Kongen kunne desuden spørge det til råds om sager uden for kancellernes område. Kongen fastholdt den politik, han havde anlagt i 1702: At konseillet ikke skulle være et kollegium bestående af forvaltningschefer fra alle dele af regeringsapparatet, men først og fremmest være et kollegium for Danske og Tyske Kancelli. Derfor sørgede Frederik IV altid for, at de to kancellier var repræsenteret i konseillet. Indtil 1708 ved storkansler Reventlow, derefter og indtil 1721 var de to oversekretærer for Danske og Tyske Kancelli og fra 1721 ved den nyudnævnte storkansler.

Konseillet bestod i 1706 af ialt 5 medlemmer. Storkansler Conrad Reventlow, Otto Krabbe, stiftamtmand over Sjælland, Christopher Blome, jægermester og landråd, Christian Lente, oversekretær i krigskancelliet og Joachim Ahlefeldt, finansdeputeret. Sidstnævnte foretrak samme år at overtage vicesatholderskabet over hertugdømmerne og forlod dermed konseillet. I perioden til 1730 udnævnte Frederik IV fire nye gehejmeråder ud over Ulrik Adolf Holstein, Ditlev Vibe og Chr.

Sehested, som allerede er omtalt. I 1710 udnævntes Carl Ahlefeldt, der havde været præsident for kommercekollegiet siden 1704, og i 1712 Johan Georg Holstein, der netop var gået af som finansdeputeret. I 1721 genudnævntes Christian Lente, der som modstander af krigen var gået af som overkrigssekretær og konseilsmedlem i 1710, og som siden havde været stiftamtmand på Fyn. Lente var 73 år gammel i 1721 og fik på grund af svagelighed ingen indflydelse i konseillet. Endelig i 1725 udnævnte Frederik IV Ludvig von Plessen, som i 23 år havde været stiftamtmand i Århus.

Fra 1699-30 udgik ialt 12 medlemmer af konseillet. Kun tre af disse afgang var beordret af Frederik IV. Jens Juel, Conrad Reventlow og Knud Thott døde som medlemmer af konseillet. Otto Krabbe og Christian Lente nedlagde deres embeder på grund af alder. Joachim Ahlefeldt og senere Carl Ahlefeldt foretrak at blive statholdere i Slesvig-Holsten. To medlemmer tog selv deres afsked, fordi de var imod kongens politik: Chr. Siegfried v. Plessen og Christian Lente. Frederik IV afskedigede kun 3 af sine konseilsmedlemmer. Christopher Blome, som kongen ikke længere havde tillid til,⁶ og oversekretærene Vibe og Sehested i forbindelse med systemskiftet. Selv om man lægger Plessens og Lentes afgang til de 3 afskedigelser, som Frederik IV selv tog initiativet til, er det dog over en 30-års periode et beskedent antal. Den konklusion, der kan drages heraf, er, at Frederik IV stort set var tilfreds med sit konseil, og det betød for en enevældig konge bl.a., at det ikke gik ud over de tildelte magtbeføjelser.

I Rentekammeret var de finansdeputerede kongens nærmeste rådgivere. De kommitterede, der sammen med de deputerede udgjorde kollegiet, rangerede lavere som rådgivere for de deputerede. De deputeredes antal var i Rentekammerinstruksen fastsat til 3, men i enkelte perioder var det ene af embederne ubesat. De kommitteredes antal var sat til 4, men var fra 1708 som regel på 5.

I de første 6 år var en af de deputerede medlem af Gehejmekonseillet, nemlig Knud Thott, der blev udnævnt til medlem af konseillet efter sin udnævnelse som deputeret, og Joachim Ahlefeldt, der et halvt år forinden sin udnævnelse den 2. okt. 1703 til deputeret, var blevet udnævnt til konseilsmedlem. Men Rentekammerets repræsentation i konseillet ophørte med Ahlefeldts afgang i 1706, og i resten af Frederik IV's regeringstid var de, der stod for styrelsen af rigets finanser, ikke repræsenteret her. En naturlig konsekvens af, at Gehejmekonseillet

efter 1703 ikke havde til opgave at befatte sig med Rentekammerets opgaver.

De deputerede var i følge instruksen ligestillede, men det forhindrede ikke, at en af dem benævntes 1. deputerede, ja, Hans Schack, der udnævntes i 1719, fik endda titlen præses. Boisen Schmidt har undersøgt, om der lå politiske eller lønmæssige realiteter bag dette, men når til den konklusion, at betydningen tilsyneladende indskrænkede sig til, at vedkommende skrev først under på indstillingen til kongen, og at han måske også var den, der førte ordet ved konferencer med kongen.⁷

Frederik IV udnævnte i sin regeringstid ialt 20 deputerede og 16 kommitterede, hvoraf 4 opnåede at blive deputerede. De kommitterede havde alle en baggrund inden for administrationen, oftest som sekretærer i Rentekammerets danske og tyske kancelli eller som renteskrivere. Indtil Rentekammerets reorganisation i 1720 var de to kammersekretærer altid tillige kommitterede. Efter 1720 ophørte dette sammenfald. Det var de kommitterede, der stod for kontinuiteten i arbejdet, idet de kunne fremvise meget længere ansættelsesperioder end de deputerede. Den gennemsnitlige tjenestetid var for de 4 kommitterede-deputerede 16 år, for de øvrige 12 kommitterede 9 år og 9 måneder og for de 16 deputerede 4 år og 4 måneder. Blandt de »rene« deputerede havde Christian Gyldenchrone den længste funktionsperiode på knap 12 år fra 1719-30.

Det kan være naturligt at spørge, om de deputeredes korte ansættelser var tegn på politisk utilfredshed fra kongens side. Af de 16 »rene« deputerede døde de 6 i tjenesten, og en af dem fortsatte under Christian VI, mens 2 andre blev afskediget af ham i forbindelse med tronskiftet i 1730. Tilbage er der 7 afskedigelser foretaget af Frederik IV. For de 6 gælder imidlertid, at der ikke var tale om egentlige afskedigelser. Alle fik nye ansættelser i kongens tjeneste. Breitenau og Ahlefeldt ønskede selv forflyttelserne; hvor mange af de øvrige, der skal betragtes som degraderinger mod de pågældendes ønsker, kan ikke fastslås. Kun Henrik Ohsen havde kongen ikke brug for mere. Her var der efter alt at dømme tale om en virkelig afskedigelse. Af de 4 kommitterede-deputerede døde de 3 som deputerede, mens den 4, Christian Møinichen avancerede til at blive oversekretær i Danske Kancelli. Af de resterende 12 kommitterede døde 5 af dem som kommitterede, 2 blev afsat af Christian VI i forbindelse med tronskiftet, en blev enten

afsat i 1730 eller fortsatte. Kun en, nemlig Daniel Weise, blev afskedit af Frederik IV. Det skete i 1712, og han blev da direktør for stiftet Bremen og senere i 1721 udnævnte Frederik IV ham til kommitteret i Politi- og kommercekollegiet.

Alt i alt kan man konkludere, at kongen beholdt sine deputerede og kommitterede i sin tjeneste. Afgik de – og det skete næsten kun for de deputerede – var det til andre poster. Afskedigelser eller degraderinger var der sjældent tale om. Det synes at vise, at kongen har haft et godt forhold til sit kollegium, forstået på den måde, at medlemmerne ikke politisk eller fagligt gav ham problemer i en sådan grad, at han måtte skille sig af med dem. Af Boisen Schmidts skildring af finansforvaltningen fremgår dog også, at kongen lejlighedsvis kunne være utilfreds med Rentekammerledelsen. Især i 1718 og 1722-23 skal forholdet have været dårligt.⁸

Beslutningsprocessen

Frederik IV fastholdt kabinetsbeslutningerne i Rentekammersagerne i resten af sin regeringstid. Dette forhold blev aldrig medtaget i nogen instruks, men det fremgår af resolutionsprotokollerne, der er bevaret for hele perioden. Kollegiet afgav skriftligt referat og betænkning, kongen resolverede et par dage senere med kabinetssekretæren som pennefører. Der har som regel været tale om, at kollegiet refererede sagerne mundtligt i et møde med kongen, sædvanligvis hver mandag, men i de tilfælde, hvor kongen var borte fra København, traf han beslutningerne udelukkende på grundlag af kollegiets skriftlige referat. Der var dog perioder, hvor den normale forretningsgang ikke kunne opretholdes, og hvor det ikke var muligt for Frederik IV personligt at lede finansvæsenet i alle detaljer. Det var i de perioder fra 1711-15, hvor han opholdt sig ved hæren. Som påvist af Boisen Schmidt fik de hjemmевærende konseilsmedlemmer da kompetence til at afgøre visse Rentekammersager.⁹ Denne kompetenceudvidelse gjaldt dog ikke udnævnelsessagerne.

I Danske Kancelli havde Frederik IV i 1703 uden held søgt at få konseillet til at overvære brevåbningen og sorteringen i kancelliet. Dengang lykkedes det dem at smyge sig uden om, men kongen gav ikke op. I februar-marts 1707 kom ordren igen: medlemmerne af konseillet skulle møde hver mandag og overvære brevenes åbning og fore-

tage en første sortering. Desuden skulle de møde hver onsdag og behandle **alle** sager. Dermed blev storkansleren frataget sin selvstændige funktion, og hans onsdagsmøde i kancelliet ophørte følgelig fra dette tidspunkt.¹⁰ Konseillet var dermed for alvor blevet pålagt sagsbehandlingsens fulde byrde. Alle sager bortset fra ad mandatum sagerne, der klaredes af oversekretæren, og lens-, udnævnelses- og nådessagerne, der gik direkte til kongen, skulle forelægges konseillet.

Denne forretningsgang måtte blive tung. Oversekretær Vibe beretter, at der ugentligt kom ca. 100 sager til kancelliet, og at konseillet i sit ugentlige møde om onsdagen kun kunne nå at behandle ca. 40 sager. Konseillet og oversekretæren foreslog derfor den 20. juli 1707 og fik kongelig godkendelse til at kræve bestemte typer rutinesager bedre oplyst. Konseillet motiverede forslaget med, at over halvdelen af supplikkerne dermed ville falde væk. Dette skøn viste sig at holde stik, og konseillet kunne nu holde trit med de indkomne sager.¹¹ Trods denne reform var konseillet dog fortsat bebyrdet med alt for mange »ubillige« ansøgninger. Ved en anordning af 2. marts 1708 opregnedes derfor 30 forskellige ansøgningskategorier, der kunne afvises med bestemte svar, hvis ordlyd blev givet i anordningen. Dette havde til følge, at storkansleren og efter hans død den 31. juli 1708 oversekretæren kunne ekspedere disse saggrupper, uden at de skulle forelægges konseillet. Konseillets område var dermed igen blevet de vigtigere sager, om end dette begreb nu som før fortolkedes overordentligt bredt. Men poståbningen og sorteringen slap konseillet ikke for.¹²

I foråret 1720 – imellem den 18. og 29. april – omlagde Frederik IV atter beslutningsproceduren. Nu lød ordren afgivet i Gehejmekonseillets nærværelse, at i sager, som var »vigtige og af importance«, skulle konseillet fremtidigt gøre mundtlig forestilling.¹³ Det betød, at kongen

Frederik IV ses på dette maleri som en ældre, lidt resigneret regent. Frederik IV havde i 1706 gennemført den personlige kongelige enevælde, men 14 år efter måtte han afskaffe kabinetsbeslutningerne for Danske Kancellis vigtigere sager. Arbejdsbyrden var for stor. Måske har kongen også indset, at det var så som så med de selvstændige afgørelser i de komplicerede finanssager, hvor kammerkollegiets betænkninger uundgåeligt måtte have stor vægt. Tilbage for den suveræne kongelige afgørelse stod da udnævnelsessagerne. De dependede i sandhed af hans nåde (Rosenborg).

ville afgøre sagerne i konseillet, den fremgangsmåde som havde været anvendt før 1705. Mundtligt referat og mundtlig resolution anvendtes nu som hovedregel i resten af Frederik IV's regeringstid. Årsagen til afskaffelsen af kabinetsbeslutningerne angives ikke. Men man kan gætte på, at kongen nu har følt sig så sikker på sin magt og dømmekraft, at han ikke frygtede gehejmerådernes tilstedeværelse ved selve beslutningstagningen. Og derved kunne han opnå den fordel, at han straks gennem en diskussion kunne opklare eventuelle problemer, som måske ikke var belyst ved sagsreferat og konseillets betænkning. Helt afgørende var det dog, at kongen var kørt træt efter den lange og opslidende krig og den enorme arbejdsindsats, han havde præsteret. At træffe en afgørelse efter et mundtligt referat var langt hurtigere end selv at skulle gennemlæse sagsekstrakt og betænkning, ja, af og til også bilagene, og selv diktere resolutionens præcise udformning til kabinetssekretæren.¹⁴ Kendt er hans hjertesuk over den overvældende arbejdsbyrde. »Vi kunne ikke tage nogen Time, langt mindre nogen Dag til Rekreation for os, saa vi kunne trække en Smule frisk Luft. Have vi engang gjort os fri en Dag, maa vi for at vinde det tabte tilbage stjæle Tiden fra vor Nattero, thi Arbejdet maa gaa sin Gang; men om sligt kan vare længe, maa andre dømme om«. Kongen fortsatte denne private udatederede optegnelse med at redegøre for sin ugentlige arbejdsplan. Heraf fremgår det, at Danske Kancellis sager blev forelagt og afgjort i konseil hver fredag formiddag. Det vil sige, at optegnelsen stammer fra tiden efter foråret 1720, hvor han opgav kabinetsbeslutningerne i kancelliet. Gratialprotokollerne fra Danske og Tyske Kancelli blev indleveret lørdag formiddag, når der var embeder, der skulle besættes. Rentekammersagerne blev forelagt mandag eftermiddag af de deputerede. Det må have været et relativt kortvarigt møde, for der skulle også være plads til et 2-3 timer langt møde med overkrigssekretæren samme eftermiddag. De følgende tre eftermiddage havde kongen reserveret 3 timer dagligt til at gennemgå og afgøre rentekammersagerne, ja, af og til måtte kongen også tage fredag eftermiddag til hjælp for at nå sagerne igenem.¹⁵ Kongens arbejde med finansstyrelsen er helt dominerende i forhold til de andre regeringsområder, hvad der tydeligt viser, at Frederik IV's personlige enevælde i 1720'erne i realiteten var blevet indskrænket til alene at gælde rigets finanser. Det anså kongen for sin vigtigste opgave. Han kunne ikke nå sine uden- og indenrigspolitiske mål, hvis ikke finanserne var i orden, og det var derfor også det områ-

de, hvor det var farligst for enevoldskongens magtposition, at en minister opnåede selvstændighed. Det havde Christian V påpeget i sit testamente, og det erfarede Frederik IV selv som kronprins, hvor han var vidne til Plessens store indflydelse. Plessen har sandsynligvis for Frederik IV været et skræmmebillede af samme dimension, som Griffenfeld havde været det for hans far.

Kapitel 8

Referatsystemets virkemåde

Frederik IV havde i 1706 som den første danske konge bragt udnævnelsesproceduren af kongelige embedsmænd ind i en fast administrativ procedure. At indføre et system betød imidlertid ikke nødvendigvis, at systemet vedblev at være i brug, eller at det vedblev at tjene de formål, der lå bag indførelsen af systemet. Det skal derfor i det følgende undersøges, hvorledes systemet virkede i årene 1706-1730.

Referatsystemets fuldstændighed

Referatsystemet for embedsbesættelser indførtes i Rentekammeret og Danske Kancelli i februar-marts 1706, og det vedblev at være i funktion i resten af Frederik IV's regeringsperiode. Proceduren, som blev fastlagt i 1706, hvilede stort set på uskrevne regler. I instrukserne for de finansdeputerede, som tjente som instrukser for Rentekammeret, nævnes fremgangsmåden for embedsbesættelser ikke, hvad der måske heller ikke var særlig påkrævet, da de fulgte samme procedure som vigtige sager. I Danske Kancelli var embedsbesættelserne fra 1706 udskilt til en særskilt referat- og resolutionsprotokol: gratialprotokollen. Men desuagtet findes først i anordningen af 2. marts 1708 en omtale af gratialprotokollen med regler for dens førelse. Det hedder her, at indholdet af ansøgninger om rang og gejstlige og civile charger og om benådnings på ære og livssager skal føres til bogs med de efterretninger, som derom haves. Gratialprotokollen skulle som hidtil leveres til kongen hver 14. dag.¹

Referat- og resolutionsproceduren ved embedsbesættelserne bogførtes i Rentekammerets resolutionsprotokoller og Danske Kancellis gratialprotokoller. For Rentekammerets vedkommende gennemførtes det systematisk hele perioden igennem, at referaterne, når de var forsynet med kongelige afgørelser, blev indbundet, så de dannede resolutionsprotokoller. Og det betyder, at stort set alle embedsbesættelser, hvor

kongen fik forelagt referat, er bevaret. For Danske Kancellis vedkommende kunne bogføringen i gratialprotokollen glippe, når kongen var borte fra København i længere perioder. Første gang var under kongens Italiensrejse fra november 1708 til august 1709. De hjemmeværende gehejmeråder fik da ordre til at sende kongen ugentlige relationer også om gratialsager.² Gehejmeråderne kunne naturligvis ikke anvende gratialprotokollen til den del af de ugentlige forsendelser til kongen, som vedrørte embedsbesættelser. De afsendtes som løse referatlæg og findes indbundet i en særskilt protokol sammen med de øvrige sager, som refereredes for kongen under udlandsopholdet.³ Da kongen i juli 1711 tog ophold ved hæren, indførtes samme forretningsgang som under Italiensrejsen,⁴ men for perioden august 1711 til marts 1712 er disse løse referater med kongelige resolutioner om embedsbesættelser gået tabt. Også i de følgende krigsår opholdt kongen sig ofte ved hæren, men i disse perioder er referaterne og resolutionerne indført i Gratialprotokollen.

Med indførelsen af referatsystemet i 1706 kunne man forvente, at alle stillingsbesættelser derefter skulle gennem proceduren, der bestod i, at administrationen modtog ansøgningerne, refererede dem for kongen, og at denne på grundlag af dette referat traf sin afgørelse. Men helt således gik det ikke.

Frederik IV foretog ialt 2.582 udnævnelser inden for de medtagne kategorier i perioden fra referatsystemets indførelse i 1706 og til sin død. 727 sorterede under Rentekammeret, 1.855 under Danske Kancelli. Men en fjerdedel af disse udnævnelser foretog kongen uden at have fået forelagt et referat. En nærmere analyse af dette fænomen vil blive foretaget i følgende kapitel, hvor administrationens mulighed for at influere på kongens udnævnelser skal vurderes.

Ansøgningernes indgivelse

Det normale udgangspunkt for en stillingsbesættelse var, at en stilling blev ledig. Det skete i de allerfleste tilfælde ved, at en embedsmand døde. Var det en gejstlig embedsmand inden for lokaladministrationen, påhvilede det biskoppen i det pågældende stift at indrapportere det tillige med oplysninger om kaldsret til kancelliet. Om vakancer inden for den øvrige lokaladministration rapporterede stiftamtmanden eller amtmanden.⁵ Blev en stilling ledig ved, at en embedsmand søgte

og fik bevilget afsked, var Rentekammeret eller kancelliet automatisk underrettet, fordi afsked kun kunne bevilges ved en kongelig resolution, det vil sige, at i hvert fald ekspeditionen af afskedsbevillingen gik over dem. Der kunne imidlertid også udnævnes embedsmænd til ikke-ledige stillinger. Den udnævnte embedsmand fik da ekspektance på embedet. Her var der ikke tale om nogen konkret foranledning som indehavende embedsmands død eller afsked; en ekspektance kunne søges når som helst.

Bispen og stiftamtmanden gav af og til sammen med oplysninger om, at et embede var ledigt, en karakteristik af embedet. De oplyste måske, hvor stor den årlige indtægt var, eller placerede embedet i indtægtsgruppe. Det sidste gjaldt især præstekaldene, hvor man finder udtryk som »et af de bedste middelmådige«, »et af stiftets ringeste« eller »et af de dårligste og vanskeligste i stiftet«.⁶ Kancelliet var i øvrigt velunderrettet på det gejstlige område, fordi det i 1707 blev pålagt stiftamtmand og biskop at indberette kaldenes årsindkomster.⁷ Hvad de verdslige embeder angik, fandtes ingen lignende oversigt, men kongen fik ved indrapporteringerne om vakancer lejlighedsvis at vide, hvad et embede virkelig var værd, idet det, der opgaves, var den virkelige indtægt.⁸ Indtægtsangivelserne blev efterhånden ret hyppige, men de var ikke påbudte og blev aldrig givet systematisk for alle embeder.⁹ Var der særlige forhold ved embedet, som måtte tages i betragtning ved udnævnelsen af en ny embedsmand, påhvilede det også stedets gejstlige eller verdslige øvrighed at meddele det. Endelig benyttede biskoppen og stiftamtmanden af og til lejligheden til at foreslå ændringer i embederne. For eksempel indskrænkning af antallet af magistratsmedlemmer, så der kunne blive højere løn til de øvrige, eller sammenlægning af byfogedembedet med et tilgrænsende herredsfogderi, så lønnen kunne forbedres.¹⁰

Indberetningerne om vakancer indkom ikke altid med den ønskelige punktlighed, lader det til, for i 1722 måtte Frederik IV sende stiftamtmand og amtmænd over alt i rigerne et reskript om, at de straks skulle meddele til vedkommende kollegium, når en justits- eller regnskabsbetjent var død. Begrundelsen herfor angives udtrykkeligt som mangelfuld indberetning.¹¹ At den gejstlige og verdslige øvrighed virkelig udfyldte den opgave, som indberetningspligten pålagde dem, var af afgørende betydning for hele embedsværket. Kom oplysningerne om de ledige embeder ikke systematisk og omgående, var regeringskonto-

terne prisgivet de alt for ivrige ansøgere, der var rede til at påstå, at skrantende embedsmænd var døde. Og omvendt ville man i København kun tilfældigt blive klar over de vakancer, som var så ringe, at ingen ville søge dem.

At et embede var blevet ledigt, blev ikke bekendtgjort offentligt. Oplysning herom fik man ved at henvende sig i kammeret eller kancelliet. Mange af ansøgerne opholdt sig derfor til stadighed i København for at kunne følge udbuddet af embeder fra dag til dag. Et sådant ophold i hovedstaden kunne være af flere års varighed og kunne være helt ruinerende, hvad enten det nu var rejseomkostningerne fra Norge, eller det var familien, der ligeledes skulle forsørges i det dyre København. Igen og igen ser man i ansøgningerne klager over de lange og bekostelige ophold der. Som for eksempel Samuel Finde, der havde været kapellan i Norge i 20 år, og som nu på fjerde år opholdt sig i København for at sollicitere i stor fattigdom med kone og fire børn.¹²

Sådanne embedssøgere søgte stort set alle ledige embeder, der kunne give det daglige brød. Det betød for de ansøgere, som ikke ret hurtigt fik et embede, at antallet af indleverede ansøgninger kunne nå at blive stort, før de blev bøn hørt eller opgav. Nogle ansøgere oplyste således – vel i håb om at vække kongens medynk – hvor mange gange de havde søgt. 100 gange var ikke ganske ualmindeligt, og en enkelt angiver tallet 298!¹³ Det var i øvrigt ikke ualmindeligt, at en ansøger indsendte flere ansøgninger om det samme embede. Hans Nielsen Rue indsendte således fire ansøgninger om samme embede i løbet af 6 uger.¹⁴

Ud over skaren af ansøgere med fast station omkring regeringskontorerne, var der også ansøgere, der boede uden for København, og som betalte kommissionærer for at holde dem løbende underrettet om, hvilke embeder der blev ledige. Et brev fra Hans Gram til biskop Deichman i Oslo viser, hvorledes kommissionærerne virkede. Gram startede med at forsikre Deichman om, at han, selv om han var blevet professor, fortsat ville være ham behjælpelig med kommissioner. »Jeg hafver den Tilsagn af Cancelliforvalteren, som jeg i visse Maader obligerer dertil, at hand vil drage Omsorg for, hvis jeg i saa Maader hafver at bestille i Cancelliet, i ligemaade hafver jeg en god Ven paa Rentekammeret, saa at jeg begge Stæder ikke fattes adresse ...«. ¹⁵

Endelig var der den gruppe ansøgere, der blev klar over, at et embede var ledigt, fordi de boede i det pågældende område. Efterretningen

om, at en embedsmand var død, spredtes hurtigt, og fik embedsansøgerne til at reagere, om end de ikke alle gjorde som Rasmus Ærebo, der i januar 1714 under et ophold i Nyborg erfarede, at præsten netop var død. Ærebo fortæller med stolthed om, hvorledes han alene lejede en færgе og nåede til København en dag før, posten kunne nå at bringe efterretning om præstens død. Ærebo skrev straks en supplik og overleverede den samme middag i kongens egen hånd.¹⁶ En del ansøgere rejste som Ærebo til København for personligt at søge, men flertallet har vel nøjedes med at afsende ansøgningen fra deres bopæl.¹⁷

For kongen var det af afgørende betydning, at der kom tilstrækkeligt med ansøgere, så han havde et rimeligt stort materiale at vælge ud fra. Nedenstående oversigt viser, hvor mange ansøgere der i gennemsnit meldte sig til hver af de ledige stillinger, hvor der blev foretaget referat, og ansøgerantallet derfor fremgår. Afståelser og ekspektancer er ikke medtaget, fordi her var der tale om et lukket ansættelsesforløb, hvor kun én ansøger var inde i billedet. I opgørelsen er ikke medtaget de lavere embedskategorier som residerende kapellaner, herreds- og byskrivere og toldbetjente; ansøgerantallet lå her generelt på et noget lavere niveau.¹⁸

Tabel nr. 1 *Gennemsnitlige ansøgetal til embeder i lokaladministrationen 1706-30.*

	Danmark	Norge
Sognepræster	13,7	15,1
Magistratsmedlemmer	3,4	7,3
By- og herredsfogder	13,2	
Byfogder og sorenskrivere		17,2
Amtsforvaltere	12,1	
Stiftamtsskrivere og fogder		9,4
Toldere ¹⁹	18,7	14,6

Når bortses fra de danske magistratsembeder, var der tale om et ansøgerantal, der var så højt, at det gav kongen et rimeligt grundlag for et valg. Men ansøgerantallet var naturligvis ikke jævnt fordelt. Hørte embedet til de ringeste, meldte der sig kun få ansøgere. Lå embedet desuden i rigernes barske egne som Vestjylland og Nordnorge eller isoleret på en ø, kunne det være vanskeligt overhovedet at få nogen ansøgere frem. I sådanne tilfælde pålagde kongen biskoppen eller stift-

amtmanden at fremskaffe personer, der ville påtage sig embedet, eventuelt med løfte om senere at blive hjulpet til noget bedre. På den anden side kom der mange ansøgere frem, når de virkelig gode embeder blev ledige. Følgende embeder inden for de enkelte kategorier fik flest ansøgere.

Tabel nr. 2. *Højeste ansøgertal til embeder i lokaladministrationen 1706-30.*

Danmark		Norge	
Sognepræst, Vejby-Tibirke 1724	58 ans.	Sognepræst, Ringsager 1726	65 ans.
Borgmester, Randers 1722	14 ans.	Borgmester, Bergen 1729	22 ans.
By- og herredsfoged, Lemvig, Skodborg-Vandfuld 1722	49 ans.	Sorenskriver, Normør 1726	60 ans.
Amtsforvalter-borgmester, Holbæk 1730	52 ans.	Foged, Ydre og Indre Sogn 1726	28 ans.
Toldkontrollør, Ålborg 1725	75 ans.	Tolder, Mandal 1727	33 ans.

Oversigten må ikke opfattes som andet end eksempler på, hvor højt ansøgertallet kunne komme. Hvilke embeder, der ansås for at være de bedste, kan ikke opgøres, eftersom det meget vel kan tænkes, at en del af disse straks blev besat af kongen på egen hånd, uden at administrationen fik lejlighed til at forelægge et referat.

Grethe Ilsøe har i sin undersøgelse af danske retsbetjent- og magistratembeder i perioden 1735-65 udarbejdet en opgørelse, der viser, at det gennemsnitlige ansøgertal da var steget. Nemlig for by- og herredsfogder fra 13,2 til 16,3 og for magistratsembeder fra 3,4 til 4,0. For retskriverne kom det op på 18,5.²⁰ Denne gruppe er ikke medtaget i undersøgelseerne for Frederik IV's tid, men en stikprøve viser, at det gennemsnitlige ansøgerantal da var på 9,4.²¹ Stigningen i antallet af ansøgere til retsbetjentembederne skal sandsynligvis forklares ved, at disse gennem kumulationer efterhånden blev mere indbringende.

Mange ansøgere mente, at deres chancer blev forøget, hvis de leverede deres ansøgninger direkte til kongen uden om administration, om end det ikke altid skete under så dramatiske omstændigheder, som da det lykkedes Rasmus Ærebo at komme først. Men det faktum, at kongen afgjorde en ikke ringe del af embedsbesættelserne uden at have fået forelagt administrationens referat af de indkomne ansøgninger, viser, at han må have fået en del ansøgninger direkte. Der er bevaret enkelte tilfældige vidnedsbyrd om, at kongen leverede nogle af ansøgningerne videre til administrationen til referat, men i hvilken målestok, det skete, kan vi ikke vide.²² For øvrigt sikrede nogle af ansøgerne sig ved at sende to ansøgninger, en til kongen og en til administrationen.²³

Frederik IV lagde alle dage vægt på, at menigmand skulle kunne komme direkte i kontakt med ham. Han kunne have afvist at modtage de embedsansøgninger, der blev sendt direkte til ham, men det skete ikke. Hans atgættelighed over for administrationen er velkendt, og et af dens synlige udslag var patentet af 14. februar 1725, hvor han tillod eller måske rettere opfordrede sine undersåtter til i hans egen nærværelse hver onsdag mellem 10 og 11 at indgive klager over administrationen og forslag til landets nytte. Hans modtagelse af embedsansøgninger uden om administrationen må fortolkes ud fra samme synsvinkel: At begrænse administrationens magt ved, at den ikke var den eneste kanal, hvorigennem henvendelser til kongen kunne ske.

Den metode, ansøgerne anså for at være den mest effektive, var at komme til at tale med kongen selv. Det kunne ske ved hoffet i København, hvor man for eksempel kunne skaffe sig adgang ved at overrække dronningen »en liden curieusité« eller et lærd værk om Syrach.²⁴ Det kunne ske ved prædikener i kirker, hvor kongen overværede gudstjenesten, og under kongens hyppige rejser rundt i rigerne. Hvor kongen end viste sig, har han været belejret af tilrejsende embedsansøgere, der ville opnå tilsagn om bønnehørelse. Kom folk tilfældigt i kontakt med kongen, måtte chancen også udnyttes. Da kongen under sit besøg i Norge i 1704 gjorde ophold hos præsten i Lunde, fik denne udvirket et løfte om befordring for sin søn, og da kongen sejlede over Storebælt engang i slutningen af 1720'erne, benyttede skipperen lejligheden til at få et kongeligt løfte om, at kongen ville bære nåde for hans søn, som søgte et kald.²⁵

Kongen kunne nok irriteres over, at han dagligt blev overløbet af fatigueret, som han udtrykte det i 1717,²⁶ men han afskar sig alligevel

ikke fra kontakten med undersåtterne, og dermed var han uundgåeligt udsat for deres tryglerier om bønghørelse. Men selv en enevældig monark opnår vel også en vis tilfredsstillelse ved at se så direkte beviser på sin magtfuldkommenhed.

Ansøgningernes indhold

Ansøgningerne skulle skrives på stemplet papir og var normalt egenhændige. Det sidste var ikke et formelt krav. Man kunne indsende en supplik til kongen, som var konciperet og skrevet af en anden, men i så fald skulle det tilkendegives ved, at såvel koncipist som ansøger underskrev ansøgningen.²⁷ Denne fremgangsmåde var dog ikke tilrådelig ved embedsansøgninger, hvor ansøgeren netop måtte lægge vægt på at demonstrere sin skrive- og formuleringsevne. Men ganske regelret gik det nu ikke altid til. Gyldenløves lakaj, Mathias Skaanlund, har afsløret, at da han i 1688 søgte et sorenskriveri, som han delvis havde fået løfte på via sin herres forbøn, var det kancelliet, der skrev koncept til ansøgningen, mens Skaanlund blot afskrev den.²⁸ Heller ikke under Frederik IV var alle ansøgninger så egenhændige, som de udgav sig for. Således indgav Peter Johansen Struck i 1706 og 1707 4 ansøgninger, hvor kun underskriften var egenhændig. Skrive kunne han dog, for et brev til de deputerede om støtte var egenhændigt.²⁹ Og i 1725, da Edvard Londeman, der var præst i Jylland, bad sin gamle ven oversekretær Rostgård hjælpe sig til et bispeembede, tilføjede han, »Skulle der behøves en supplik, så er min nådige herre så god at lade den opsætte i mit navn«. ³⁰

Enkelte prøvede at fange kongens opmærksomhed ved at give ansøgningen en iøjnefaldende form. Én opstillede sin ansøgning, så den grafisk fremstod som et vers, andre søgte at rime sig til opmærksomhed; som studenten Elias Bagger, der i 1721 søgte om kontrollørstillingen i Korsør:

Stormægtigste monark, jeg trænger til at bage,
men jeg har intet mel, end ikke til en kage,
gif Nådige Konge mig dog et lidet brød,
Nu Controlleuren i Corsør by er død.

Eller som den mere kendte Jørgen Friis der skrev følgende lige så gribende digt:

Hjælp, Nådigste monark, nu gælder det at rime,

Lad lykken træffe mig, thi nu i denne time
er død i Helsing den præst, der kaldes Friis,
Gør verset rimeligt, så hjælpes Jørgen Friis.³¹

Hvad ansøgningerne skulle indeholde, angav Frederik IV selv i 1707 i anledning af, at der til et rådmandsembede i Christiania kun havde meldt sig én ansøger, der i sin ansøgning blot lovede at tjene kongen tro og vel. Kongen lod da notere ved referatet: Hos deslige Supplicanter maa først hosfølge en forklaring, hvorfra de ere, hvad de betiener, saa og hvem de har tiendt, og attestata fra de vedkommende, hvorledes de sig har forholdet, paa det at mand kunde have nogen fundament bestillinger efter meriter at udeele.³² Det, kongen kræver, er en redegørelse for ansøgerens fagkundskab bevidnet af dem, der havde kendskab dertil. Disse retningslinjer blev fulgt i vid udstrækning. Men talrige undtagelser er der. Nogle ansøgere lovede blot som ansøgeren i 1707 at ville tjene kongen tro og redeligt. Nogle ansøgere henviste alene til, at de havde tjent en kongelig person, og andre beskrev alene deres elendighed. Atter andre anså det for tilstrækkeligt at henvise til et kongeligt tilsagn om at blive hjulpet. Endelig var der også den kategori, der i referaterne blot anføres med navn. De må have været kendt af kongen, og har nøjedes med at melde sig mundtligt som ansøgere.

En normal ansøgning indeholdt imidlertid redegørelse for uddannelse og for tidligere og nuværende ansættelse. Denne redegørelse for de faglige kvalifikationer, som var, hvad kongen havde udbredt sig, supplerede nogle ansøgere på forskellig måde i håb om at øge chancerne.

I enkelte ansøgninger minder ansøgeren kongen om, at denne har givet ham tilsagn om embedet eller nok så almindeligt, at kongen har lovet at hjælpe ham.

Meget almindeligt forekommer det, at ansøgeren klager over sin betrængte økonomiske situation, hvis årsager kunne være mangfoldige. Et tilfældigt udpluk fra gratialprotokollen 1719 nævner forringet indtægt ved, at en del af grundlaget er lagt ud til rytterdistrikt, ruineret ved

Mogens Chr. Thrane, en maler i Randers, prøvede som så mange andre at opnå en kongelig ansættelse. I den anledning overrakte han Frederik IV en gouache, hvor han selv knælende foran kongen peger på det attråede livré samtidig med, at han rækker et bønsskrift frem: »Hielp for Jesu Dyre Død, Naadig Konge. Giv mig Brød.« Thrane fik dog intet ud af den originale ansøgning (Rosenborg).

Fire on the Hilling

No 31665

to the right, to the right of the
the right of the right.

[illegible]

tonne to the
the whole of the day.

N° 762

1st Sept 1775.

fjendens indfald 1716, har i halvandet år intet haft at leve af, i København i 3 år for at søge kald med kone og 7 børn. Blandt ansøgerne til embeder under Rentekammeret var der få klager af denne art. Forudsætningen for de fleste stillinger her var jo, at ansøgerens økonomi var i orden.

Et andet forhold, der fremdrages, er, at ansøgeren har gjort sig fortjent til det ansøgte embede ved at gøre kongen en tjeneste. Det kunne være ved at varetage et vanskeligt besætteligt embede i mange år, ved at gøre en ekstra indsats under krigen, ved at afsløre andre embedsmænds uhæderlighed eller ved at overbringe en hyldest til kongefamilien.³³

Endelig var der et forhold, som ansøgeren udnyttede i alle de tilfælde, hvor det var til stede. Det var slægtskab, venskab eller kendskab, nært eller fjernt, til personer, som kongen formodedes at kende. Enten anførte ansøgeren det selv, eller også sørgede han for, at hans slægtning, ven eller bekendt gik i forbøn for ham hos kongen.

Hvor det var muligt, bilagde ansøgeren sin ansøgning med udtalelser om sine faglige kvalifikationer og om de eventuelle ikke-faglige kvalifikationer, som der er nævnt eksempler på ovenfor. Disse udtalelser kunne gives enten i form af en attest, en anbefaling eller en forbøn. Mellem disse tre begreber skelnes der i denne fremstilling på følgende måde:

Attest er en udtalelse fra en arbejdsgiver, en tilsynsførende eller en, der har kendskab til ansøgerens delighed i de private og offentlige stillinger, han har haft eller har, og om hans levned og vandel i almindelighed. Attest indbefatter også karakterer opnået ved eksamen, hvor den teologiske universitetseksamen jo var den eneste på dette tidspunkt. Begrebet attest omfatter også, at den, der attesterer, eventuelt vurderer, om ansøgeren skønnes at kunne bestride det ansøgte embede.

Ansøgerne prøvede på mange måder at fange kongens opmærksomhed. Her har Hans Winsløw givet sin ansøgning om amtsskriveriet i Holbæk amt en smuk opsætning. En redegørelse for de faglige kvalifikationer blev der ikke plads til, men måske regnede Winsløw med, at kongen huskede hans meget grundige redegørelse herfor, da han året forinden søgte om Frederiksborg amtsskriveri (Rtk. embedsansøgninger).

Anbefaling er en udtalelse, som gives af samme personkreds, som kan give attester, men adskiller sig fra attesten ved at udtalelsen fremstiller ansøgeren som den, der er den bedst egnede, og som derfor bør have stillingen, eller i det mindste som meget velkvalificeret, og som derfor bør komme i betragtning ved stillingsbesættelsen.

Forbøn ligner anbefaling i det forhold, at den retter sig direkte mod at skaffe ansøgeren et embede, men den kan godt være generel, således at forbønnen retter sig mod at hjælpe ansøgeren til et eller andet embede. Afgørende er, at den, der går i forbøn, er kendt af kongen. Og den er endvidere ofte karakteriseret ved, at den, der går i forbøn – fortaleren – fremdrager andre kvaliteter hos ansøgeren end de rent faglige.

Attesten vil altid være skriftlig og behøver ikke at være afgivet i anledning af, at ansøgeren søger et bestemt embede. Anbefalingen er vel oftest skriftlig, men kan også være mundtlig, og den afgives i følge sagens natur netop ved ansøgningen til det pågældende embede. Forbønnen kan være skriftlig, men vil ofte og vel især, når der er tale om en generel forbøn, være mundtlig.

Af datidens sprogbrug fremgår, at man kendte de 3 begreber. Betegnelserne for dem var: attestata, recommendation og intercession. Det er dog tvivlsomt, om man skelnede særlig skarpt mellem dem, ja, om det overhovedet var muligt at skelne skarpt mellem dem, eftersom der var tale om glidende overgange. En udtalelse kunne meget vel indeholde både en attest og en anbefaling. For eksempel hvor en stiftamtmand først attesterede ansøgerens duelighed og hidtidige opførsel og endte med en konklusion, hvor han anbefalede ansøgeren som den bedste til embedet. Eller en feltprovst, der skulle attestere en feltpræsts duelighed og levned i felten, kunne godt i samme udtalelse ende med en forbøn, hvor han fremhævede, at ansøgeren var hans nevø.

Til vurdering af kongens beslutningsgrundlag kunne det være interessant at opgøre statistisk, hvorledes attester, anbefalinger og forbønner fordelte sig i tid og på embedskategorier, men det er ikke gørligt, dels fordi begreberne ikke var entydige, og dels fordi en stor del af udtalelserne unddrog sig referat ved at være mundtlige.

Kongens holdning til de tre former for udtalelser var klar. Det var attesterne, han ønskede at se. Det var dem, der skulle give ham grundlag for at vælge efter meritter, som han udtrykte det i 1707. Det fremgik også af regelsættet for ansøgning om gejstlige embeder. Ved forordning af 1. august 1707 om examinibus og vocation til prædikeem-

bedet foreskrev Frederik IV en omfattende registrering og rapportering af alle teologiske kandidater. Universitetet skulle føre en distinktionsprotokol, hvor alle kandidaters karakter for examen og prøveprædiken og udtalelse om levned skulle indføres. Bisperne skulle derefter via provsterne holde tilsyn med kandidaterne i hvert stift og indrapportere til distinktionsprotokollen, om kandidaten vedligeholdte sin faglige kunnen og førte et ordentligt levned. Kopi af distinktionsprotokollen skulle løbende leveres til kancelliet. Ansøgninger om gejstlige embeder skulle være forsynet med en udtalelse fra bispem. For ansøgere til verdslige embeder var der ikke noget regelsæt, men det var pålagt amtmændene, stiftamtmændene og Norges vicestatholder i deres instrukser at give udtalelser om ansøgere, der henvendte sig til dem.

Ønsket om at se attester blev gentaget i forordningen af 20. februar 1717 om indgivelse af supplikker til kancellier og kollegier. Det hedder her i § 2 om ansøgninger om embeder og rang, at ansøgeren på sømmelig måde og uden vidtløftighed skulle anføre sine formenter meriter og godtgøre og bevise disse ved »troværdige attester fra dem under hvilke han har stået«. I samme forordning frabeder kongen sig desuden rekommendationer.

De reglementerede faglige udtalelser, vi ser gengivet i referaterne, stammer fra private arbejdsgivere og – for så vidt ansøgeren allerede var ansat i en offentlig stilling – fra den myndighed, der førte tilsyn med det pågældende embede. For lokaladministrationens vedkommende var det biskop, amtmænd eller stiftamtmænd. Derimod gengives sjældnere udtalelser fra den umiddelbart overordnede som sognepræsten om kapellanen, tolderen om toldbetjenten etc. Også ansøgere, der ikke havde offentlige stillinger, men som havde boet så længe i et område, at amtmænd eller stiftamtmænd kendte dem eller kunne skaffe sig oplysninger om dem, sørgede ofte for at få øvrighedens påtegning på ansøgningen.

Det er tydeligt at se, at ansøgerne lagde megen vægt på at få så mange udtalelser som muligt. En del gejstlige, der havde tjent i flere stifter, kunne præstere påtegninger fra flere biskoper, og ikke så få sørgede for at få ansøgningen påtegnet også af den verdslige øvrighed. Andre sørgede for at såvel provst som biskop påtegnede, og ind i mellem påtegnede også præsten for sin kapellan og rektor for sine lærere. Rekord i påtegninger har dog vist Marcus Volquarts, der i sin ansøgning om præsteembedet i Øreland i Norge i 1714 havde sikret sig udtalelser

lelser fra stiftamtmandene, bisperne og stiftsprovsterne i både Bergen og Trondhjem stifter.³⁴

Bispernes og stiftamtmandenes opgave var på grundlag af deres tilsyn med embederne og deres almindelige kendskab til befolkningen i regionen at udtale sig om ansøgerens duelighed og opførsel og tilkendegive, om de anså ham for kapabel til den stilling, han søgte. Herfra var der imidlertid en glidende overgang til, at påtegningen blev til en direkte anbefaling, der udtrykte, at den pågældende var den bedste til embedet. Sådanne anbefalinger forekommer ganske ofte, og man ser i referaterne anvendt utvetydige udtryk som »anbefales af vicedatholder Krag fremfor alle andre«. ³⁵ Men i andre tilfælde anføres i referatet blot, at stiftamtmanden anbefaler eller recommenderer. Er her så blot tale om, at stiftamtmanden mener, at ansøgeren er velkvalificeret; eller udtaler stiftamtmanden, at ansøgeren er den bedste til embedet; eller går stiftamtmanden så vidt som til at gå i forbøn for ansøgeren. Det kan ikke afgøres i dag, for kilderne hertil, de originale embedsansøgninger med påtegningerne, er næsten alle kasserede. Enkelte gange forekommer det, at påtegningen er en direkte advarsel mod at ansætte vedkommende.³⁶

Endelig ser vi en del eksempler på, at ansøgeren har formået at få dem, embedsfunktionen rettede sig imod, til at anbefale ham. Det kunne forekomme, når en kapellan søgte sognepræsteembedet, at menigheden udtalte sig til fordel for ham, eller at borgerskabet støttede en borger, der søgte en magistratspost, en byfoged- eller byskriverstilling.³⁷ Normalt forudsatte dette, at ansøgeren boede og virkede på stedet, så menigheden og borgerskabet dermed udtalte sig om en person, hvis kvalifikationer de kendte på forhånd. Støtten fra lokalbefolkningen kunne antage imponerende former som i 1711, da kapellan Peder Hegelund ved Vor Frelsers kirke på Christianshavn søgte om at efterfølge sognepræsten dér. Han kunne da bilægge sin ansøgning med en anbefaling, der bar mindst 50 af menighedens personlige underskrifter. Og da Claus Finde søgte at avancere fra kapellan til sognepræst i Eidanger i Norge, kunne han fremlægge anbefalinger fra de fornemste i menigheden, de kongelige betjente, borgere i Skeen og bønderne.³⁸ Men man ser også eksempler på, at ansøgeren rejser til stedet, hvor det ledige embede findes og søger at vinde folk for sig. Det må være sket i 1714, da feltpræst Peder Damstrøm blev anbefalet af en del borgere i Nykøbing Mors, fordi han havde gjort dem en smuk prædiken.³⁹

Med redegørelsen for de ansøgninger, vi kender gennem Rentekammerets og Danske Kancellis referater, har vi imidlertid ikke dækket alle embedsansøgninger. Som det tidligere er omtalt, foretog kongen et stort antal udnævnelser uden at have fået forelagt et referat eller valgte en person uden for referatet. På hvilket grundlag foretog han da disse udnævnelser?

For de højeste stillingers vedkommende var der ikke tale om ansøgning. Hertil kaldte kongen de personer, han ønskede, ud fra sit kendskab til den snævre personkreds, der kunne komme på tale. Men for stillinger, hvor han ikke kendte ansøgerkredsen på forhånd, må han have haft ansøgninger som grundlag. En del af disse må have set ud som de, der blev sendt til kancelliet eller kammeret, blot med den forskel, at de var sendt direkte til kongen, og at han ikke oversendte dem til regeringskontorerne, så de kunne optages til referat sammen med de øvrige ansøgninger. I andre tilfælde var der sikkert ikke tale om skriftlig ansøgning, men alene om en mundtlig henvendelse. Personer, som havde adgang til kongen, har benyttet lejligheden til at gå i forbøn for personer, de ønskede udnævnt. Og ansøgere, der kunne skaffe sig mulighed derfor, er kommet i direkte kontakt med kongen.

Referat og supplerende undersøgelser

Kancelliet og kammeret modtog ansøgningerne til et embede, indtil de havde fået besked om, at kongen havde besat det. Nogen anden tidsfrist eksisterede ikke. Det var kancelliet og kammeret selv, der afgjorde, om der var indløbet tilstrækkeligt med ansøgere til at forelægge referatet for kongen. I Rentekammeret refereredes udnævnelssagerne én gang ugentligt sammen med de øvrige sager, der skulle forelægges kongen. I kancelliet var intervallerne større. Her samledes referaterne i gratialprotokollen, som forelagdes kongen med mellemrum. I begyndelsen af hver 14. dag, senere vistnok med større mellemrum.⁴⁰ Ansøgninger, der blev indleveret, efter at referatet var overdraget til kongen, blev vedføjet i de tilfælde, hvor kongen ikke traf sin afgørelse første gang, referatet blev forelagt.

I kancelliet skiftedes to kancellisekretærer hver måned til at føre gratialprotokollen. Der var et større arbejde forbundet hermed, end man umiddelbart får indtrykket af ved at se referaterne i gratialprotokollen. Frederik Rostgård angiver i hvert fald i 1720 og igen 1721, at

grunden til, at kancellisekretær Winding hver anden måned ikke kunne være tilstede i Højesteretsmøderne, der lå om formiddagen, var, at han da var ved gratialprotokollen i kancelliet.⁴¹

Det, der har krævet tid for såvel kancellisekretær som oversekretær, har vel været en uendelig række ansøgere og kommissionærer og høje patroner for ansøgere, som personligt mødte frem for at ledsage den skriftlige supplik med mundtlige anbefalinger, jammerklager over ansøgerens fortvivlede stilling og meget andet. Dertil kom, at man fra kancelliets side i hvert fald lejlighedsvis foretog nærmere undersøgelser af ansøgningernes kvalifikationer, før de blev refereret for kongen. Bruun nævner i sin Rostgård biografi eksempler herpå. Da sognepræsten i Asker sogn i Aggershus stift i 1722 søgte om ekspektance for sin svigersøn, påberåbte han sig sine fortjenester under krigen som spion mod svenskerne. Rostgård indhentede da udtalelser fra generalløjtnant v. Sponneck, kammerherre Gabel og etatsråd Møsting, før han forelagde sagen for kongen. Var det mere komplicerede sager, hvor udnævnelsessagen var et led i ændringen af andre administrative forhold som f.eks. embedsdistriktsomlægninger, indebar det et større forarbejde, hvori konseillet også ofte blev inddraget.⁴²

Kongen måtte naturligvis ønske at få præsenteret så mange ansøgere, at han havde noget at vælge imellem. Han stillede sig derfor ikke altid tilfreds med små ansøgertal, men sendte lejlighedsvis et referat tilbage med besked om, at man skulle afvente flere ansøgere. I andre tilfælde udskød kongen afgørelsen uden forklaring. Referatet blev da gentaget ved næste forelæggelse med eventuelle nyttilkomne ansøgere. Det skete f.eks. i 1721, da kongen lod referatet om byfogedembedet i Holstebro gå tilbage. Der havde da meldt sig 4 ansøgere, men da referatet atter blev forelagt en måned senere, var ansøgertallet steget til 32.⁴³

Udnævnelsessagerne blev forelagt kongen uden nogen indstilling eller betænkning fra administrationens side. Rentekammerkollegiet anførte ud for disse sager standardvendingen: »Dependerer af Eders Majestæts Naade«. Udnævnelsessagerne refereredes jo mellem andre sager, hvor kollegiet afgav betænkning. I gratialprotokollen behøvede kancelliet ikke at tilføje dette, da protokollen som sådan var reserveret sager, der afhang af kongens nåde. Og gratialprotokollen blev ikke forelagt konseillet før, den blev indgivet til kongen. Dette forhold, at udnævnelsessagerne skulle refereres for kongen uden indstilling, var

for Rentekammerets vedkommende ikke fastslået i noget skriftligt regelsæt, men det havde været fremgangsmåden siden 1703, da enkelte udnævnelsessager begyndte at blive refereret skriftligt af kollegiet. For Danske Kancellis vedkommende var det fastslået i anordningen af 24. november 1705, at udnævnelsessagerne skulle gå direkte til kongen uden at foretages i kancelli eller konseil.

Reglen om, at administrationen ikke skulle udtale sig i referatet af udnævnelsessagerne, sigtede dog kun på selve personvalget. I udnævnelsessager, der tillige indeholdt forslag om oprettelse eller nedlæggelse af stillinger, om ændring af embedsdistrikter eller kumulation af stillinger, afgav administrationen ofte betænkninger, hvor den redegjorde for sagens omstændigheder, og hvor den foreslog en bestemt løsning. Foreslog en ansøger at tage en stilling på særlige lønvilkår kunne kollegiet og kancelliet også udtale deres mening herom. Der kunne også forekomme bemærkninger, hvor kollegiet eller kancelliet mindede kongen om, at han havde lovet stillingen til en bestemt person. Men trods alt skete det også, at kollegiet eller kancelliet søgte at få direkte indflydelse på personvalget.

Rentekammerkollegiet kom meget tæt på at pege på én bestemt i de tilfælde, hvor en af de ansatte i Rentekammeret søgte en stilling uden for Rentekammeret. Det tilkom naturligvis kollegiet som arbejdsgiver at give vedkommende en udtalelse, men denne udtalelse placeredes på den del af referatarket, der var reserveret betænkninger og indstillinger, og den blev her gengivet in extenso i modsætning til de andre ansøgers udtalelser, der blot blev refereret. Var det en stilling i Rentekammeret, udtalte Rentekammerledelsen sig også i nogle tilfælde ved forelæggelsen af referatet, nemlig i 5 tilfælde (3 renteskrivere og 2 bogholdere). Men det skete ikke i alle tilfælde, hvor der blev forelagt et referat om disse stillinger. Det udelukker dog ikke på nogen måde, at kollegiet kan have givet sin mening til kende ved den mundtlige forelæggelse for kongen. Det kan vi blot ikke vide noget om. Men derudover prøvede kollegiet i 17 tilfælde at påvirke kongens valg ved at anbefale én ansøger eller ved at udvælge en gruppe ansøgere som bedst egnede. Hvorledes kongen reagerede herpå, vil der blive gjort rede for i kapitel 9, hvor det vurderes, hvilken indflydelse administrationen havde på embedsudnævnelserne.

Inden for Danske Kancellis område var billedet det, at storkansleren aldrig afgav selvstændige betænkninger. Konseillet kom uhyre sjældent

uopfordret med udtalelser. Det skete ialt i 7 tilfælde, og da drejede det sig primært om embederne, ikke om valget af personer. Kun én gang nærmede konseillet sig selve personvalget, da det i 1717 uopfordret udtalte, at viceprovsten for Bornholm burde foretrækkes til det ledige sognepræsteembede i Rønne, hvortil provstiet var knyttet, eftersom det var den sædvanlige praksis.⁴⁴ Oversekretæren var den, udnævnelsessagerne gik igennem, men heller ikke fra oversekretær Vibe findes skriftlige udtalelser ved forelæggelsen af referatet. Rostgård derimod tillod sig to gange at anbefale en af kandidaterne, og Møinichen indtog en tydeligt mere indflydelsesrig stilling, eftersom han 15 gange skriftligt anbefalede en bestemt kandidat. Men trods disse nuancer må det dog understreges, at disse uopfordrede indblandinger i personvalget hørte til undtagelserne.

Ansættelsessagen blev nu refereret for kongen. I Rentekammeret skete referatet af ansættelsessagerne sammen med de øvrige sager, der skulle forelægges for kongen. Referaterne blev forelagt mundtligt for kongen ved det ugentlige møde mellem kongen og Rentekammerkollegiet, hvorefter kongen fik overdraget referaterne af de foredragne sager med tilhørende originale ansøgninger og bilag. De vedlagte ansøgninger er senere fjernet fra referaterne, og de fleste er siden kasseret. I Danske Kancelli blev ansættelsessagerne refereret ved, at gratialprotokollen blev overdraget kongen. Om noget mundtligt referat har der ikke været tale.⁴⁵ Måske blev de originale ansøgninger med bilag i begyndelsen vedlagt på samme måde, som de gjorde i Rentekammeret. Men et direkte bevis herfor mangler. Senere fulgte ansøgningerne i hvert fald normalt ikke med. Det fremgår af et brev fra oversekretær Møinichen til kongen i marts 1725, at supplikkerne da ikke var vedlagt ansættelsessagerne.⁴⁶

På dette grundlag skulle kongen træffe sin afgørelse. Men i nogle tilfælde fandt han, at grundlaget for et valg ikke var til stede, at han måtte have yderligere oplysninger, før han kunne træffe en afgørelse. De personer, han henvendte sig til for at få supplerende oplysninger, var dels de deputerede i Rentekammeret og oversekretæren eller enkelte gange konseillet i Danske Kancelli, dels via centraladministrationen de lokale myndigheder.

Kongen bad da om yderligere oplysninger enten om den af ansøgerne, som han havde i sinde at ansætte, hvis det kunne godtgøres, at han kunne bestride embedet, eller han bad om oplysninger om 2-4 af ansø-

gerne, som han havde udvalgt som topkandidater, men hvor han ikke mente sig i stand til at vælge på det foreliggende grundlag. Ofte indebar de kongelige ordrer om at undersøge flere af ansøgerne, at den, der skaffede nærmere oplysninger om kandidaterne, også fik pålagt at pege på den bedst egnede. I de tilfælde, hvor kongen havde truffet sit valg, men gennem en supplerende undersøgelse ønskede at sikre sig at valget var forsvarligt, skete det ved en besked til de deputerede eller oversekretæren om at undersøge om den udvalgte var egnet. I Rentekammeret kom ofte til, at man skulle sikre sig, at han kunne stille kaution. Kongen brugte her vendinger som »hvis han er kapabel« eller »når intet er at sige ham på« som et forbehold ved en udnævnelse. Hvor meget der blev gjort ud af en sådan undersøgelse af den foretrukne kandidats egnethed, ved vi ikke meget om, eftersom der ikke foretoges et nyt referat med resultatet af undersøgelsen. At den som regel faldt gunstigt ud, ses af, at bestallingsbrevet næsten altid fulgte kort efter. Da oversekretær Vibe i 1708 fik besked om at undersøge, hvem af 9 ansøgere til by- og rådstueskriveriet i Frederiksstad, der var dygtigst, resulterede det i hvert fald ikke i en grundig undersøgelse. Den foretrukne ansøger frasagde sig hemlig 6 år senere embedet med den begrundelse, at han ikke var så veløvet ved pennen.⁴⁷

Kun glimtvis hører vi om disse undersøgelser. Som for eksempel i 1722, da en ansøger til tolderstillingen i Fladstrand påstod at have et krav på kronen på 5.680 rdl., som han ville eftergive, hvis han fik stillingen. Kongen pålagde Rentekammerkollegiet at undersøge prætensionen og tillige at undersøge, af hvad conduite han var, og om han kunne regne og skrive. Kollegiet gengav i et nyt referat hans karriere og udtalte desuden, at det fandt ham et skikkeligt og kapabelt menneske og vedlagde en memorial skrevet af ham selv som bevis på skrivekunsten, og som kollegiet bedømte som passabel. I et andet tilfælde får de deputerede ordre til at undersøge 4 af kandidaterne og foreslå en af dem. De indkaldte de 4 og anbefalede derefter 2 af dem som stærke nok til de idelige rejser, som embedet som visitør i Stavanger krævede. De beskrev nøjere de fysiske krav, afpatruljeringen af distriktet stillede, og tilføjede vel som forklaring på, at de ikke udtalte sig om ansørgernes skrive- og regnefærdigheder: den betjent holder ingen kontrabog.⁴⁸ I Danske Kancelli ser vi oversekretær Vibe anmode det teologiske fakultet om at examinere den person, som kongen ville udnævne til lector theologiæ i Christiania, hvis han var dygtig. For gejstlige kunne

en prøveprædiken også benyttes til at vurdere ansøgerens kvalifikationer.⁴⁹

Hvis ansøgeren ikke opholdt sig i hovedstaden, måtte stiftamtmanden eller biskoppen foretage de ønskede undersøgelser. Heller ikke her får vi i referaterne noget at vide om, hvor dybtgående undersøgelser, der blev foretaget. Kun i ganske få tilfælde giver en sådan høring et negativt resultat. Som da Sjællands stiftamtmand beskrev den person, som kongen havde tiltænkt by- og rådstueskriveriet i Roskilde, som »aldeles inhabil og udygtig«. Eller i 1710, da stiftamtmanden i Ålborg foreslog og fik udnævnt en anden end den, som kongen havde bedt ham undersøge.⁵⁰

Administrationens mulighed for at influere på udnævnelserne gennem denne rådgivning behandles nærmere i kapitel 9. Her skal det blot understreges, at det hørte til undtagelserne, at kongen på denne måde inddrog administrationen i afgørelsen af udnævnelserne.

Kongelig resolution og ekspedition af udnævnelsen

Når Frederik IV havde fået forelagt udnævnelsessagerne og eventuelt fået dem yderligere belyst ved supplerende undersøgelser, traf han i sit kabinet afgørelsen om, hvem der skulle udnævnes. Her var han alene, blot med sin kabinetssekretær Andreas Lüders til at nedskrive resolutionerne. Et arbejde som Lüders varetog til sin død i august 1727. Kammersekretær i Rentekammeret Peter Ramshart blev da udnævnt til hans efterfølger. Titlen var undervejs blevet fornemmere, idet Lüders i første halvdel af 1720'erne blev udnævnt til gehejmekabinetssekretær.⁵¹ Funktionen var dog den samme. Når kabinetssekretæren havde nedskrevet resolutionsteksten, blev udnævnelsessagen returneret til kammeret eller kancelliet til ekspedition.

Frederik IV vedblev hele sin regeringsperiode at afgøre alle udnævnelsessager i sit kabinet.⁵² Det var den samme fremgangsmåde han i 1703 og 1706 havde indført for alle de øvrige sager, der skulle refereres for ham. Den magtpolitiske betydning af, at kongen traf sine afgørelser, uden at hans forvaltningschefer var til stede, er åbenbar. Men for de almindelige sager var sagsforholdene ofte så komplicerede, at kongen i vid udstrækning måtte forlade sig på Rentekammerkollegiets og konsejllets betænkninger og følge deres indstillinger. Anderledes med udnævnelsessagerne. De var lettilgængelige og sjældent tyngede af

komplicerede omstændigheder. Her kunne kongen udøve sin uindskrænkede magt, uden at administrationens sagkyndige betænkninger og indstillinger gjorde skår i suveræniteten.

Men der var mange af dem. Frederik IV afgjorde fra 1706 til 1730 2.582 udnævnelsessager alene inden for de her medtagne embedskategorier. Og det var jo blot var en mindre del af de sager, der forelagdes ham til personlig afgørelse. Intet under, at han følte sig hårdt belastet af regeringsarbejdet, og at han søgte aflastning for noget af arbejdspresset. Som tidligere omtalt gik han i april 1720 over til at træffe afgørelser vedrørende Danske Kancellis sager i konsejllets nærværelse og på grundlag af konsejllets mundtlige referat. Men kabinetsbeslutningerne vedblev kongen at anvende i Rentekammerets almindelige sager, og han vedblev at anvende dem over for alle udnævnelsessager. Kongen skaffede sig en arbejdslettelse med hensyn til Danske Kancellis almindelige sager, men han afgav også dermed en del af sin mulighed for suverænt at afgøre sagerne. Den magtafgivelse, der var prisen for arbejdsaflastningen, ønskede han ikke at yde for rigets finanssager og for udnævnelsessagerne.

Kongen begrundede ikke skriftligt, hvorfor han udsatte en afgørelse, når bortses fra de enkelte gange, hvor han som tidligere omtalt direkte bad om at få flere ansøgere præsenteret. Men man kan tænke sig andre årsager. Han ville måske rådføre sig med andre, eller han havde ikke tid til at sætte sig ind i sagerne, som jo kunne være ganske omfangsrige.

Der er ikke bevaret sikre vidnedsbyrd, der kan fortælle os, om Frederik IV studerede selve embedsansøgningerne, før han traf sin afgørelse. I Rentekammeret, hvor udnævnelsessagerne forelagdes kongen sammen med de øvrige sager, fulgte man efter al sandsynlighed disses mønster og vedlagde bilagene, dvs. embedsansøgningerne. Som tidligere omtalt er en komplet udnævnelsessag med vedlagte ansøgninger bevaret fra 1719. Med hensyn til Danske Kancelli er billedet uklart. Et eksempel fra 1725 kunne tyde på, at kongen studerede embedsansøgningerne. Oversekretær Møinichen henviste da i en udnævnelsessag til, at kongen tidligere havde valgt en ansøger til et præstekald, for at vedkommende bedre kunne forsørge sine mange børn. I referatet af denne persons ansøgning stod imidlertid intet om de mange børn. Der er dog også den mulighed, at ansøgeren selv mundtligt kan have forelagt kongen sine trængsler. I et andet tilfælde også fra 1725 synes det at fremgå af et brev fra kongen til Møinichen, at han ikke fik ansøgninger-

ne vedlagt gratialprotokollen og følgelig heller ikke kunne studere dem.⁵³

Ekspeditionen af den kongelige resolution havde form af et bestallingsbrev, der for gejstlige kaldtes et kaldsbrev. Det opsattes straks efter resolutionen og forelå som regel underskrevet af kongen i løbet af højst 14 dage. Kringelbach anfører i forordet til Centraladministrationens embedsetat, at der ofte kunne gå endog meget lang tid mellem kongens resolution og hans underskrivelse af bestallingsbrevet, men den iagttagelse gælder ikke for perioden 1706-30. I de få tilfælde, hvor der er store intervaller mellem resolutions- og bestallingsdatoen, skyldtes det særlige forhold som for eksempel, at den nyudnævnte embedsmand ikke så hurtigt var i stand til at rejse den sum penge, som han skulle betale for embedet, eller at der var problemer med at stille kaution.⁵⁴

At en stilling ikke blev besat omgående, tog man ikke så tungt. Da næsten alle embedsmandsskift var forårsaget af den gamle embedsmands død, måtte der jo under alle omstændigheder komme en periode uden embedsmænd. Trak det ud med besættelsen af stillingerne, konstituerede stedets øvrighed en person til at varetage embedet, indtil den nyudnævnte embedsmand indfandt sig. For sognepræster og residerende kapellaner var det ordnet således, at herredets præster passede det ledige embede.⁵⁵

Hvor hurtigt et embede kunne genbesættes afhang i høj grad af, hvor i rigerne det lå. Jo længere væk fra hovedstaden embedet lå, desto længere tid måtte der nødvendigvis gå, før meddelelsen om, at det var blevet ledigt, nåede frem til regeringskontorerne. Men lå embedet ikke for langt væk, kunne det lejlighedsvis gå særdeles hurtigt. Et eksempel herpå ser vi i 1725. Præsten i Udby og Ørslev ved Vordingborg døde den 26. marts og den 13. april forelå hans efterfølgers kaldsbrev under-

Førend en nyudnævnt embedsmand kunne træde i funktion, skulle han aflægge sin embedsed. Han måtte indfinde sig i Rentekammeret eller kancelliet og der underskrive den skriftlige ed. Denne ed havde tidligere været håndskreven og individuelt udformet efter det pågældende embede. Nu omkring 1720 gik man over til at anvende fortrykte embedseder, der var udformet, så de kunne anvendes af alle (DK, embedseder).

skrevet. Og her var vel at mærke tale om en regelret procedure, hvor kongen fik forelagt referat af de 48 ansøgere til embedet og foretog sit valg derudfra.⁵⁶ På den anden side kunne der også gå lang tid, før kongen fik foretaget udnævnelsen. Kancelliet rykkede således 15. april 1713 for afgørelser med hensyn til præsidentembedet i Bergen, by- og rådstueskriveriet i Korsør og Skagen bys kapellaneri, som kongen havde udsendt. Men der kom til at gå yderligere 3 måneder, før udnævnelserne var bragt så langt, at bestallingsbrevene kunne underskrives.⁵⁷ Normalt må man regne med, at en udnævnelssag har taget fra 1 til 3 måneder at bringe til afslutning.

Bestallingsbrevene skulle afhentes i henholdsvis kammer og kancelli af den nyudnævnte embedsmand. Før han kunne få udleveret bestallingsbrevet, skulle han dog først aflægge sin embedsed. De ledende embedsmænd må have aflagt deres ed til kongen personligt. De kunne dårligt aflægge ed til deres kollegaer eller underordnede i kammer eller kancelli. Der er ingen beskrivelse af, hvorledes det foregik under Frederik IV, men ceremonien har næppe ændret sig i det væsentlige siden 1665, da Griffenfeld blev sekretær i skatkammerkollegiet. Han blev af statholder Gabel ført ind til kongen, hvor han knælede for majestæten og med opløftede fingre gentog den ed, der blev ham foresagt. Da det var sket, gav kongen ham hånden til et kys, hvorpå han stod op og takkede.⁵⁸ De mere gemene embedsmænd aflagde eden i kammeret eller kancelliet.⁵⁹ Når gebyret for bestallingsbrevet var betalt, kunne det endelig overrækkes den nyudnævnte og nu også edsvorne embedsmand.

De nyudnævnte embedsmænd skulle indfinde sig personligt i København for at ordne disse ting, men det var en regel, der kunne fraviges for fjerntboende nyudnævnte embedsmænd. Stedets øvrighed kunne da modtage edsaflæggelsen og gebyret og overrække bestallingsbrevet. Den personlige afhentning af bestallingsbrevet voldte en del problemer, for besværligt som det var, varede det ofte længe, før bestallingsbrevene blev afhentet. I 1721 varede det således 4 måneder, før den nyudnævnte portner ved Kolding Sønderport indfandt sig i København og begærede bestallingen.⁶⁰ Når bestallingsbrevet havde ligget tilstrækkeligt længe uden at blive afhentet, gik administrationen ud fra, at ansøgeren alligevel ikke ønskede stillingen, og den blev refereret igen. Det bevirkede, at embedet kom til at stå ledigt meget længe, og enkelte gange skete det også, at den senest udnævnte embedsmand mødte den

førstudnævnte embedsmand i fuld funktion, når han kom for at overtage det formodet ledige embede.⁶¹

Bogføringen af den afsluttende procedure i udnævnelsessagerne fortsatte efter den fremgangsmåde, der var blevet fastsat før Frederik IV. I Rentekammeret indførtes en kopi af bestallingsbrevet i en særskilt kopibog kaldet bestallingsbogen. I Danske Kancelli indførtes kopien i Registrerne, de almindelige kopibøger for åbne breve.⁶²

Referatsystemets konsekvenser

I de foregående afsnit er det gennemgået, hvorledes referatsystemet virkede i perioden 1706-1730, og afslutningsvis skal dets funktion vurderes.

Frederik IV indførte referatsystemet i 1706, fordi han ville afgøre udnævnelsessagerne i sit kabinet på samme måde, som han afgjorde de vigtige sager. Det formål indfriede systemet fuldt ud. Med dets overskuelige skriftlige fremlæggelse af hver udnævnelsessag for sig gav det kongen grundlaget for at træffe alle afgørelser om valg af nye embedsmænd, uden at ministrene var til stede. Magtpolitisk betød indførelsen af referatsystemet med tilhørende kabinetsbeslutninger således en styrkelse af kongens magt på bekostning af ministrenes. Men referatsystemet indebar også mulighed for, at ministrene kunne høste magtpolitiske fordele. Med referatsystemet var administrationen – i hvert fald i følge reglerne – definitivt placeret mellem kongen og ansøgerne i udnævnelsessagerne. Det uvæsen (som administrationen måtte opfatte det), at ansøgerne sendte deres ansøgninger direkte til kongen, skulle – stadig i følge reglerne – dermed blive afskaffet. I de følgende kapitler belyses disse magtpolitiske aspekter nærmere.

Systemet fik imidlertid også andre konsekvenser, som på mere indirekte vis styrkede kongemagten.

En af konsekvenserne af referatsystemets indførelse var, at der kom styr på embedsudnævnelserne. Da det var en kategori af sager, der afhang af kongens nåde, havde det betydet, at de ikke fulgte de normale veje i administrationens registreringssystem. Der havde før 1706 været alle muligheder for uorden eller ligefrem kaos på dette område. Kun for ekspeditionen af resultatet af udnævnelsessagerne – for bestallingsbrevene – var der allerede tidligere en fast bogføringsprocedure. For den del af proceduren, der lå forud, var der ingen faste retningslin-

jer, og der må have været mange muligheder for, at stillinger ikke blev besat så hurtigt som ønskeligt, eller at der blev udnævnt embedsmænd til stillinger, der ikke var ledige. Med håndhævelsen af stiftamtmandenes og bispernes indberetningspligt om ledige embeder og med anvendelsen af referatsystemet ved besættelsen af de ledige embeder var kongen stort set sikret mod at begå disse fejl.

Før 1706 blev en del af ansøgningerne refereret af administrationen. Det skete ind i mellem andre supplikker i den rækkefølge, hvori de indkom, og uden sortering efter embede. Ved referatet af de enkelte ansøgninger blev der ikke systematisk givet de relevante oplysninger om det ansøgte embede, tidligere indehaver og eventuelle særlige omstændigheder. Efter 1706 refereredes hvert embede for sig med alle relevante oplysninger. Gav oplysningerne anledning dertil, udarbejdede kammerkollegiet eller konseillet en redegørelse for de administrative problemer og foreslog løsninger. Det sikrede, at kongen fik kendskab til problemerne i administrationsapparatet, og at han kunne ændre forholdene i den udstrækning, han fandt det nødvendigt.

Også indholdet af udnævnessagerne blev stærkt forbedret, således at forstå, at de gav et bedre grundlag for, at kongen kunne træffe et kvalificeret valg. Det skyldtes, at deres indhold blev mere sagligt. Sine ønsker herom præciserede Frederik IV to gange. Første gang i 1707, da han ved en embedsbesættelse blev stillet overfor én ansøger, der blot lovede at tjene kongen tro og huld. Kongen returnerede sagen til cancelliet med besked om, at han ville have saglige ansøgninger med angivelse af kvalifikationer og bilagt attester. Og dette gentog han i 1717 i forordningen om indgivelse af supplikker, hvor han præciserede, at ansøgerne måtte fremlægge attester på deres kvalifikationer. Han frabad sig ved samme lejlighed anbefalinger, der erfaringsvis ofte blev givet udfra andre motiver end at vurdere ansøgerens faglige kvalifikationer. De kongelige henstillinger virkede. Vel forekom der stadig ansøgninger, der baserede sig på, at ansøgeren var nødlidende eller trofast, eller at kongen skyldte ham eller hans familie en gunst. Men helhedsindtrykket er – omend set gennem referaternes filter – at det er præsentationen af de faglige kvalifikationer, ansøgerne lægger vægt på, og at de i vid udstrækning sørgede for at få disse kvalifikationer attesteret hos arbejdsgivere og tilsynsførende myndigheder.

Vi kan ikke vide, om Frederik IV havde forudset, at referatsystemet ville skabe mulighed for disse forbedringer af administrationsapparatet

og dets embedsmænd. Sandsynligvis har han i 1706 kun haft blik for det magtpolitiske aspekt. Først da systemet fungerede, er han blevet klar over, at systemet skabte forudsætning for at gennemføre de administrative forbedringer.

Kapitel 9

Administrationens indflydelse på udnævnelserne

Generelt

Kongen traf sit valg alene i sit kabinet blot med sin personlige sekretær som pennefører. Det skete, for at han kunne træffe sine beslutninger selv uden andres indblanding og indflydelse. Men var kongen nu også suveræn, eneafgørende, når han afgjorde udnævnelssagerne? Var det tilstrækkeligt at trække sig tilbage til kabinettet, når selve beslutningen skulle tages? Det er allerede tidligere omtalt, at kancelliet og kammeret af og til uopfordret pegede på bestemte ansøgere, og i en del tilfælde bad kongen selv om forslag til embedsudnævnelserne. I det nødvendige samspil mellem administrationen og kongen lå i det hele taget mange muligheder for påvirkning. Spørgsmålet om administrationens indflydelse på embedsudnævnelserne tages op til nærmere undersøgelse i dette kapitel.

Som en forudsætning bag denne undersøgelse står min påstand om, at en administration til enhver tid vil søge at få så megen indflydelse på afgørelserne som muligt. Det er endvidere min opfattelse, at dette i udpræget grad gælder udnævnelserne af embedsmænd. Drejede det sig om embeder med politisk-administrativ indflydelse, var det af betydning for topembedsmændene, at få valgt de personer, der ville følge og støtte den politik, man selv ønskede fremmet. Og gjaldt det embeder uden denne indflydelse, så gav det dog en vældig prestige og magt over mennesker, hvis man havde indflydelse på besættelsen af de attræede embeder. Jo mere indflydelse man havde på dette område, desto flere klienter kunne man opregne i sit følge. Griffenfeld tillod sig over for Christian V at beklage sig over, at kongen selv havde besat et præsteembede. Således kunne man ikke ustraffet tale til Frederik IV, men ønskerne om indflydelse må have været de samme også blandt administrationens ledere under Frederik IV.

Embedsmænd, som havde – eller formodedes at have – indflydelse på embedsudnævnelserne, kunne endelig også skaffe sig indtægter ad denne vej. Nok var det forbudt at give og modtage skænk og gave, men tilbuddene var mange, og de fleste embedsmænd overtrådte vist nok forbudet, om ikke på anden måde så ved lejlighedsvis at modtage en erkendtighed fra de ansøgere, som opnåede en udnævnelse.

Kabinetsssekretærernes indflydelse

Forud for undersøgelsen af administrationens indflydelse på kongens afgørelser skal kabinetsssekretærernes rolle og indflydelse omtales. Deres opgave var at nedskrive kongens resolutioner og gå kongen til hånde, når han arbejdede i kabinettet. De havde naturligvis ingen adkomst til at udtale sig om de verserende sager, men som kongens personlige sekretær, der altid var til stede, når kongen skulle træffe afgørelserne, var der uundgåeligt betydelige muligheder for, at de kunne påvirke kongens afgørelser.

Kongens første kabinetsssekretær var Andreas Lüders, som indtil da havde tjent kongen som kammertjener, og som var uden nogen uddannelse i og erfaring med administrativt arbejde. Fra kabinetsbeslutningernes begyndelse i 1703 ser vi Lüders som kabinetsssekretær nedskrive de kongelige resolutioner. En stilling han bevarede til sin død i august 1727. Lüders berømmes fra alle sider som beskeden, hæderlig og uden ærgerrighed, og Frederik IV gav ham det eftermæle, at han var en tro tjener, og at han aldrig talte ondt om noget menneske.¹ Lüders ønskede ikke at opnå indflydelse på kongens afgørelser og fik det heller ikke. For en konge, der ønskede at håndhæve den personlige enevælde, var han den ideelle sekretær.

Anderledes stillede sagen sig med Peter Ramshart, som kongen udnævnte til Lüders efterfølger som kabinetsssekretær. Peter Ramshart havde på forhånd kendskab til administrative forhold. Han havde fra 1721 været kopist i den norske matrikelkommission, var i 1725 blevet sekretær i Gehejmekommissionen og samme år tillige kammersekretær i Rentekammeret. Endnu vigtigere var hans nøje tilknytning til biskop Deichman og oversekretær Møinichen. De havde fået ham placeret i Gehejmekommissionen, havde anbefalet ham til kammersekretærposten i Rentekammeret og havde utvivlsomt virket for hans udnævnelse til kabinetsssekretær. Ramsharts alliance med Møinichen fik et håndgri-

beligt udtryk, da han ægtede Møinichens datter i februar 1729.² Hvor stor Ramsharts indflydelse på kongens afgørelser var, kan vi ikke vide i det konkrete. Hans virke som kongens sekretær faldt i kongens sidste leveår, hvor sygelighed og personlige sorger måtte svække kongens vilje og evne til at fastholde det personlige styre, og samtiden var ikke i tvivl om, at Møinichen og Ramshart i fællig havde en stor og skadelig indflydelse på kongen.³ Denne indflydelse må uundgåeligt også have været gældende ved embedsudnævnelserne.

Kongens afgørelser uden procedure og udenfor referat

Som grundregel gjaldt fra 1706, at alle udnævnelssager skulle igennem proceduren, som bestod i, at kancelliet eller kammeret modtog ansøgningerne, udarbejdede referat og forelagde kongen udnævnelssagen. Men en gennemgang af sagerne viser, at denne regel langt fra gjaldt altid. Der er en lang række sager, hvor de bevarede vidnedsbyrd om udnævnelserne alene består i bestallingsbrevet. Ja, for topembedsmændene i administrationen mangler ofte også dette. Her har kongen truffet sin afgørelse uden procedure, altså uden at få forelagt et referat af administrationen. I Rentekammeret afgjorde Frederik IV 265 udnævnelser på denne måde, mens han i de øvrige 462 udnævnelser fik forelagt et referat. I 54 udnævnelssager, hvor kongen fik forelagt referat af kammeret, valgte han en person, som ikke var anført i referatet. I Danske Kancelli foretog Frederik IV 397 udnævnelser uden procedure og fik forelagt referat i 1.458 tilfælde. I 169 af disse valgte kongen en person uden for referatet. I det følgende skal det nærmere undersøges, hvorfor Frederik IV i omkring en tredjedel af sagerne foretog udnævnelser uden at følge det referatsystem, som han selv havde indført.⁴

For Rentekammerets vedkommende må vi først fra de 248 procedurøse udnævnelser udskille i alt 83 udnævnelser, der falder uden for det normale mønster med enkeltmandsudnævnelser. Her var nemlig tale om udnævnelser på én gang af et større antal embedsmænd af en bestemt kategori. Det drejer sig om henholdsvis 5 og 39 toldere og toldbetjente, der blev udnævnt i 1708 og 1710, da toldforpagtningerne i Norge ophørte, og toldvæsenet overgik til statslig administration. Det drejer sig endvidere om 16 privatansatte fuldmægtige i Rentekammeret, der i 1716 overgik til at være kongelige embedsmænd, og endelig

om 23 strandvisitører, der blev udnævnt ved strandinspektionens oprettelse i 1716.⁵ Da tolden for Drammen og Christiania blev ophævet i 1707, bad Frederik IV generalfiskalen sammen med en kommission vurdere, hvem af toldforpagternes personale, der var dygtige nok til at blive ansat. Efter deres indstilling udnævntes 8 toldbetjente i 1708. Hvorledes de øvrige udnævnelser er foregået, ved vi ikke bestemt. De 36 udnævnelser gjaldt det nordenfjeldske område, og det er sandsynligvis toldforpagterens personale, der er fortsat i stillingerne, og som er blevet bekræftet ved en kongelig bestalling. De 23 strandvisitører var derimod nyudnævnelser. De blev alle hentet fra militæret, således som det fremgår af resolutionsprotokollen, hvor en liste med de udvalgte er anført. Sandsynligvis har kollegiet fået til opgave fra militæret at skaffe navnene på 23 fortjenstfulde, afdankede militærpersoner.

Tabel nr. 3. *Frederik IV's udnævnelser uden procedure og uden for referat 1706-1730*

	I alt	Uden procedure	Referat forelægges	Vælger uden for referat
Danske Kancelli	1.855	397 21 %	1.458	169 11 %
Rentekammeret	644	182 28 %	462	54 12 %

Nøglen til forståelsen af de to afgørelsesformer, uden procedure og uden for referat, ligger i en analyse af, hvor hyppigt kongen anvendte disse over for de enkelte embedskategorier. I nedenstående oversigt vises en opgørelse over kongens anvendelse af de to afgørelsesformer.⁶ Lokaladministrationens embedskategorier er opdelt i danske og norske embeder, og hvor der var tale om københavnske embeder, er disse udskilt som en særlig kategori.

Tabel nr. 4 *Frederik IV's udnævnelser uden procedure og uden for referat fordelt på embedskategorier 1706-1730*

Embeder	I alt	Uden procedure	Uden for referat	Uden proc. og uden f. ref. i alt
<i>Rentekammeret</i>				
Deputerede og kommitterede	26	26 100 %		26 100 %
Kancellister-sekretærer og justitssekretærer ^{a)}	8	4 50 %		4 50 %
Vicekancellister-sekretærer ^{b)}	2	1 50 %		1 50 %
Renteskrivere	32	18 56 %	1	19 59 %
Renteskriverfuldmægtige ^{c)}	26	5 19 %		5 19 %
Chefer for assignments- kontorer, hovedbogholderi og Zahlkasse	7	5 71 %		5 71 %
Brevkammerskriver	1	1 100 %		1 100 %
Brevkammerskriverfuldmægtig	1	0 0 %		0 0 %
Kammeradvokat	1	1 100 %		1 100 %
Søfiskal	1	1 100 %		1 100 %
Statholder i Norge	5	5 100 %		5 100 %
Kasserer i Norge	2	1 50 %		1 50 %
I alt	112	68 60 %	1 1 %	69 61 %
<i>Danske Kancelli</i>				
Konseilsmedlemmer	7	7 100 %		7 100 %
Storkansler og oversekretær	3	3 100 %		3 100 %
Sekretærer, kancelliforvaltere, maitres des requetes og justitssekretær	12	12 100 %		12 100 %
Vicesekretærer ^{b)}	20	16 80 %		16 80 %
Generalfiskal og -prokurør	6	6 100 %		6 100 %
Gehejmearkivar og arkivsekretær	2	2 100 %		2 100 %
I alt	50	46 92 %		46 92 %
<i>Overøvrighed Danmark</i>				
Stiftamtmand	17	17 100 %		17 100 %
Amtmænd	35	30 86 %	2 6 %	32 91 %
I alt	52	47 90 %	2 3 %	49 94 %

Tabel nr. 4 *Fortsat*

Embeder	I alt	Uden procedure	Uden for referat	Uden proc. og uden f. ref. i alt
<i>Norge</i>				
Stiftamtmand	11	6 55 %	1 9 %	7 64 %
Amtmænd	15	1 7 %	4 27 %	5 33 %
I alt	26	7 27 %	5 19 %	12 46 %
Danmark og Norge i alt	78	54 69 %	7 9 %	61 78 %
<i>Skatteopkrævere</i>				
<i>Danmark</i>				
Amtsforvaltere	50	7 14 %	5 10 %	12 24 %
<i>Norge</i>				
Stiftamtsskrivere og fogder	56	7 10 %	2 4 %	9 16 %
Danmark og Norge i alt	106	14 13 %	7 7 %	21 20 %
<i>Toldvæsenet</i>				
<i>København</i>				
Toldinspektører	7	3 43 %	2 29 %	5 71 %
Københavns toldvæsen	55	19 35 %	7 13 %	26 47 %
I alt	62	22 35 %	9 15 %	31 50 %
<i>Danmark</i>				
Toldere og strandinspektører ^{d)}	66	5 8 %	9 14 %	14 21 %
Toldbetjente og strandvisitører ^{e)}	92	8 9 %	11 12 %	19 21 %
I alt	158	13 8 %	20 13 %	33 21 %
<i>Norge</i>				
Toldere ^{g)}	37	4 11 %	4 11 %	8 22 %
Toldbetjente ^{g)}	91	7 8 %	6 7 %	13 14 %
I alt	128	11 9 %	10 8 %	21 16 %
Danmark og Norge i alt	348	46 13 %	39 11 %	85 24 %

Tabel nr. 4 *Fortsat*

Embeder	I alt	Uden procedure	Uden for referat	Uden proc. og uden f. ref. i alt
<i>Retsbetjente i 2. instans</i>				
<i>Danmark</i>				
Landsdommere	18	9 50 %		9 50 %
<i>Norge</i>				
Laugmænd	18	10 56 %	2 6 %	12 66 %
Danmark og Norge i alt	36	19 53 %	2 3 %	21 58 %
<i>Retsbetjente i 3. instans</i>				
<i>København</i>				
Byfoged	2	1 50 %	1 50 %	2 100 %
By- og rådstueskrivere	2			
I alt	4	1 25 %	1 25 %	2 50 %
<i>Øvrige Danmark</i>				
Byfogder ^{a)}	71	9 13 %	2 3 %	11 15 %
By- og rådstueskrivere ^{b)}	86	7 8 %	8 9 %	15 17 %
Herredsfogder	58	9 16 %	6 10 %	15 26 %
Herredsskrivere	43	1 2 %	3 7 %	4 9 %
Kgl. birkedommere ⁱ⁾	33	7 21 %		7 21 %
Kgl. birkeskrivere ⁱ⁾	28	8 29 %	2 7 %	10 36 %
I alt	319	41 13 %	21 7 %	62 19 %
<i>Norge</i>				
Byfogder ^{a)}	19	3 16 %		3 16 %
By- og rådstueskrivere ^{b)}	18	5 28 %	1 6 %	6 33 %
Sorenskrivere	69	7 10 %	7 10 %	14 20 %
I alt	106	15 14 %	8 8 %	19 18 %
Danmark og Norge i alt	429	57 13 %	30 7 %	87 20 %
<i>Magistraterne</i>				
<i>København</i>				
Præsident	2	2 100 %		2 100 %
Borgmestre	10	7 70 %	1 10 %	8 80 %
Rådmænd	22	18 82 %		18 82 %
I alt	34	27 79 %	1 3 %	28 82 %

Tabel nr. 4 *Fortsat*

Embeder	I alt	Uden procedure	Uden for referat	Uden proc. og uden f. ref. i alt
<i>Øvrige Danmark</i>				
Præsidenter og borgmestre	64	16 25 %	3 5 %	19 30 %
Rådmænd	125	15 12 %	4 3 %	19 15 %
I alt	189	31 16 %	7 4 %	38 20 %
<i>Norge</i>				
Præsidenter og borgmestre	24	6 25 %	4 17 %	10 42 %
Rådmænd	29	8 28 %		8 28 %
I alt	53	14 25 %	4 8 %	18 34 %
Danmark og Norge i alt	276	72 26 %	12 4 %	84 30 %
<i>Gejstligheden</i>				
<i>København</i>				
Biskop	1	1 100 %		1 100 %
Stiftsprovst	4	4 100 %		4 100 %
Sognepræster og resid. kapellaner	40	23 58 %	4 10 %	27 68 %
I alt	45	28 62 %	4 9 %	32 71 %
<i>Øvrige Danmark</i>				
Bisper	9	6 67 %	3 33 %	9 100 %
Stiftsprovster	12	4 33 %	2 17 %	6 50 %
Sognepræster ¹⁾	514	88 17 %	68 13 %	155 30 %
Residerende kapellaner	89	10 11 %	7 8 %	17 19 %
I alt	624	108 17 %	80 13 %	187 31 %
<i>Norge</i>				
Bisper	5	1 20 %	3 60 %	4 80 %
Stiftsprovster	5	1 20 %	3 60 %	4 80 %
Sognepræster ¹⁾	307	51 17 %	28 9 %	79 26 %
Residerende kapellaner	78	14 18 %	7 9 %	21 27 %
I alt	395	68 17 %	41 10 %	108 28 %
Danmark og Norge i alt	1064	203 19 %	125 12 %	327 31 %

Kommentarer

a) Kancellisekretærene var indtil 1720 tillige kommitterede og er alene opført som sådanne. Ved reorganisationen af Rentekammeret i 1720 ophørte sammenfaldet mellem kancellisekretær og kommitteret. Der blev ansat 3 med titel af kancellister, alle gennem referat forelagt af kollegiet. Kancellisterne generobrede efterhånden sekretærtitlen, og de 3 senere udnævnelser skete alle uden procedure.^{6a}

b) Vicekancellister og vicekancellisekretærer i Rentekammeret og vicesekretærer i Danske Kancelli var kongeligt udnævnte, ulønnede medhjælpere, der stiledede efter at opnå et virkeligt, lønnet sekretærembede. Udtrykket »vice« anvendes her for at adskille de to grupper, men anvendtes ikke i samtiden.

c) Renteskriverfuldmægtigene overgik i 1716 til kongelig ansættelse. De 16 en bloc udnævnelser er ikke talt med i denne opgørelse.

d) Under toldere medregnes en dansk skibsmåler, som kongen udnævnte inden for referatet.

e) 23 strandvisitører, som ansattes en bloc, er udeladt af opgørelsen.

f) 5 toldere og 39 toldbetjente, som ansattes en bloc ved toldforpagtingernes ophør, er udeladt af opgørelsen. Under toldere er medregnet en norsk skibsmåler, som kongen udnævnte uden procedure.

g) Byfogedembederne var af ret forskellig værdi. Der var byfogder i byer med magistrat, hvor embederne i de større byer var givtige, mens embederne i de mindre byer var ringe. Og der var byfogder i byer, der var så små, at byfogden tillige var magistrat. Også disse byfogedembeder var ret ringe. Byfogedembeder, der var fast kumulerede med et herredsfogedembede, er talt som ét byfogedembede.

h) I de allerstørste byer var embederne som byskriver og rådstueskriver adskilt, men normalt var de forenede. Byskriverembeder, der var fast kumulerede med et herredsskriverembede, er talt som ét byskriverembede.

i) Udeladt fra opgørelsen er udnævnelser i forbindelse med rytterdistrikterne i 1719-20, hvor disse blot betød rokeringer. Det drejede sig om 6 birkedommer- og 6 birkeskriverudnævnelser.

j) Tallene for kongens valg af sognepræster uden for referat er vanskeligt at opgøre. Det skyldes, at der som regel var flere præsteembeder i den gruppe af embeder, som blev refereret samtidigt i gratialpro-

tokollen. Kongen udnævnte da lejlighedsvis en person, der ikke havde søgt det pågældende embede, men et af de andre i gruppen af samtidigt refererede embeder. Disse tilfælde er ikke opgjort, men tælles som udnævnelser uden for referatet.

Som udgangspunkt for en nærmere vurdering af disse tal opdeles udnævnelserne i 3 grupper. Første gruppe omfatter de embedskategorier, hvor kongen foretog alle udnævnelser uden procedure, anden gruppe hvor mindst halvdelen af udnævnelserne skete uden procedure eller uden for referat, og tredje gruppe, hvor udnævnelserne uden procedure og uden for referat udgjorde mindre end halvdelen.

Den første gruppe, hvor kongen foretog alle udnævnelser uden procedure, omfatter følgende embedskategorier. I parentes er angivet antallet af udnævnelser.

Rentekammeret

Deputerede og kommitterede (26)

Brevkammerskriver (1)

Kammeradvokat og søfiskal (2)

Statholder i Norge (5)

Stiftamtmand i Danmark (17)

Danske Kancelli

Konseilsmedlemmer (7)

Storkansler og oversekretærer (3)

Sekretær, kancelliforvalter, maître des requêtes og justitssekretær (12)

Generalfiskal og generalprokurør (6)

Gehejmearkivar og arkivsekretær (2)

Præsident for Københavns magistrat (2)

Biskop for Sjællands stift (1)

Provst for Sjællands stift (4)

Hvor der i de mere underordnede embeder kun er tale om en eller to udnævnelser, kan det ikke siges, om de procedureløse udnævnelser skyldtes tilfældighed eller et princip, men for den øvrige del af embe-

derne i denne første gruppe er det klart, at de er karakteriseret ved, at de ikke gennemløb proceduren i regeringskontorerne. Det var embeder, som man ikke kunne føre sig forhåbninger om at opnå ved at indlevere en ansøgning. Dette forhold var administrationen naturligvis også klar over. Det ses af, at der aldrig blev udarbejdet referat, når disse embeder var ledige. Kongen udpegede selv den, han ønskede. Det var naturligt, for her var der tale om de højeste embeder i Rentekammeret og kancelliet og inden for lokaladministrationen. De personer, der udnævntes til disse embeder, kom til at sidde i magtpolitiske nøglepositioner; de var kongens rådgivere, og de havde det øverste centrale og lokale tilsyn med, at hans politik blev ført ud i livet. Til denne kreds af embeder har det været altafgørende for kongen, at han havde et dybtgående kendskab til kandidaterne, således at han vidste, at han kunne være forvisset om deres troskab mod ham og den enevældige styreform og om deres dygtighed.

Under enevælden kan man ikke, som efter 1848, udskille politikere fra embedsmænd. »Politikere« var der ikke tale om. De var alle embedsmænd, men de øverste af disse havde tillige politisk indflydelse. Det er umuligt at sige, hvor langt ned i embedsmandspyramiden den politiske indflydelse gik. Det kunne veksle fra konge til konge og diverse omstændigheder kunne spille ind; men det er givet, at det er i denne første gruppe af kaldede, at »politikkerne« findes.

Den anden gruppe er kendetegnet ved, at kongen i mindst halvdelen af udnævnelsessagerne i en embedskategori besatte embederne uden procedure, eller valgte personer, der ikke var anført i referatet. I denne gruppe falder følgende:

Rentekammeret

Kancellister, kancellisekretærer og justitssekretærer

Renteskrivere

Chefer for assignationskontorer, bogholderkontor og Zahlkasse

Vicekancellister

Kasserer i Norge

Amtmænd i Danmark

Stiftamtmænd i Norge

Toldinspektører i København

Danske Kancelli

Vicesekretærer

Landsdommere og laugmænd

Byfoged i København

Borgmestre og rådmænd i København

Bisper i Danmark bortset fra København

Bisper i Norge

Stiftsprovster i Danmark bortset fra København

Stiftsprovster i Norge

Sognepræster og residerende kapellaner i København.

Denne anden gruppe er sammensat af embedskategorier med forskellige karakteristika. Der er for det første de embeder, der i administrativ betydning rangerede lige under topembedsmændene. Det er de anførte embeder i Rentekammeret og kancelliet, kassereren i Norge, amtmændene i Danmark, stiftamtmandene i Norge, dommerne i 2. instans og bisper og stiftsprovster i Danmark uden for København og i Norge. Den anden type embeder er karakteriseret ved, at de gælder embeder i København: toldinspektører, borgmestre og rådmænd, byfoged, sognepræster og residerende kapellaner.

Ser vi på den del af den anden gruppe, der udgjorde det mellemste administrative lag, er det klart, at årsagen til, at kongen foretog over halvdelen af udnævnelserne uden procedure eller uden for referat, var, at han tillagde disse embeder stor betydning.⁷ Kongen har i vid udstrækning haft forhåndskendskab til de personer, der kunne komme på tale. På den anden side anså hverken kongen, administrationen eller ansøgerne embederne for at være så ophøjede, at man ikke kunne søge dem. I anden og tredje gruppe skete det derfor af og til, at administrationen fik et referat retur med besked om, at kongen allerede havde besat embedet.⁸

Kongens flittige anvendelse af procedureløse udnævnelser over for københavnske embeder kan ikke umiddelbart begrundes med en høj placering i det administrative hierarki. Her gjorde andre forhold sig gældende. København var enevoldsmagtens absolutte midtpunkt. Den var hjemstedet for kongen, hoffet og regeringskontorerne, den var centrum for kirke- og retsvæsen, for lærdom og kultur, for hær og flåde. Derfor tilhørte embederne som præsident og biskop i Køben-

havn den fornemste klasse embeder, hvortil man blev udnævnt uden procedure, og derfor hørte de lavere københavnske embeder til den betydningsfulde midtergruppe, hvor kongen ofte foretog udnævnelserne uden procedure. De københavnske embeder skulle besættes med særligt loyale og dygtige personer. Og kongen var som regel i stand til at afgøre sagen uden at få et referat over ansøgerne, enten fordi han kendte egnede kandidater på forhånd, eller fordi han blev opsøgt af ansøgerne eller deres patroner.

I den tredje gruppe falder de resterende embeder. Her afgjorde kongen mindre end halvdelen af udnævnelserne uden procedure eller ved at gå uden for referatet.

Rentekammeret

Renteskriverfuldmægtige

Brevkammerskriverfuldmægtig

Amtmænd i Norge

Toldvæsenet bortset fra toldinspektører i København

Amtsforvaltere, stiftamtsskrivere og fogder

Danske Kancelli

Retsbetjente i 3. instans bortset fra byfogden i København

Præsidenter, borgmestre og rådmænd bortset fra København

Sognepræster og residerende kapellaner bortset fra København

Ved analysen af de to første grupper er det påvist, at jo vigtigere et embede var, desto oftere foretog kongen udnævnelserne uden procedure eller uden for referat. Den tredje gruppe skulle dermed være karakteriseret ved at bestå af de mindst vigtige embeder. Denne karakteristik synes at være rigtig for alle de anførte embeder med undtagelse af renteskriverfuldmægtige og norske amtmænd. Renteskriverfuldmægtigene udgjorde en kategori, der ikke passer ind i undersøgelsen, eftersom renteskriverne havde indstillingsret ved udnævnelsen af deres fuldmægtige. Det indebar, at der altid blev udarbejdet referat, og at kongen var forpligtet til at vælge inden for referatet. Forklaringen på, at de norske amtmænd er havnet i tredje gruppe er, at ikke mindre end

6 ud af de ialt 15 norske amtmandsudnævnelser var unormale derved, at disse 6 embeder blev solgt. Og et salg indebar, at udnævnelssagen blev refereret. Trækker man disse 6 udnævnelser fra de 15 amtmandsudnævnelser, bliver resultatet, at kongen afgjorde 5 ud af 9 udnævnelser uden procedure eller uden for referat, og dermed er denne embedskategori placeret i samme kategori som de danske amtmænd omend med en meget lavere procentsats, nemlig 55 % mod de danske amtmænds 91 %.⁹

Konklusionen af hele undersøgelsen er, at jo vigtigere et embede var i politisk-administrativ henseende, og jo nærmere kongens person det var placeret, desto større chance var der for, at kongen foretog udnævnelserne uden procedure.

Forudsætningen for, at kongen kunne foretage procedureløse udnævnelser, var, at han selv kendte egnede kandidater, enten gennem et forhåndskendskab til ansøgerkredsen eller gennem de interesseredes direkte henvendelser til ham. For de højeste embeder var denne forudsætning altid til stede, idet kongen altid hentede topembedsmændene fra den inderkreds fra administration, diplomati, militær og hof, som han personligt kendte. Også ansøgerkredsen til de vigtigste af embederne i mellemkategorien var kendt af kongen. De havde adgang til kongens person, og de søgte og fik de vigtige og indbringende embeder, som var så nær København som muligt, således at embedsmanden fortsat kunne være nær nådens sol og håbe på avancement eller andre begunstigelser. Embeder fjernt fra residensstaden var ikke eftertragtede af medlemmer, der var nået så højt til tops, at de hørte til kongens bekendtskabskreds. Selv om Frederik IV utvivlsomt anså også fjerntliggende embeder for at være vigtige poster, blev han på grund af sit manglende kendskab til ansøgerne ofte nødt til at få disse udnævnelssager refereret.

Kongens udnævnelser uden procedure eller uden for referat af lavere embedsmænd uden for København skyldtes ikke hensynet til embederne, men alene kongens ønske om at udøve den kongelige almagt og nåde. Det var vigtigt at demonstrere, at al nåde udsprang direkte fra kongen, at undersåtterne kunne henvende sig direkte til kongen, og at administrationen ikke altid behøvede at være mellemled.

Ser vi på, hvem der kunne øve indflydelse på denne form for kongelige udnævnelser, viser undersøgelsen, at det først og fremmest var ansøgerne selv – høje som lave – og deres fortalere. Men det betød ikke

nødvendigt, at administrationen var holdt uden for al indflydelse.

Centraladministrationens indflydelse på embedsudnævnelserne

Ansættelsessagerne dependede alene af kongens nåde, og indblanding i afgørelserne skulle i princippet ikke forekomme. Realiteterne svarede dog ikke til princippet. Centraladministrationen måtte nødvendigvis forbehandle de ansættelsessager, som kongen afgjorde med procedure, og dermed åbnede sig flere muligheder for at øve indflydelse. Det kunne ske ved, at centraladministrationen trods reglerne alligevel anbefalede bestemte personer til udnævnelse, eller ved at kongen bad om råd. Det kunne ske ved, at centraladministrationen benyttede sig af en tendentiøs referatteknik. Og det kunne endelig ske ved, at centraladministrationen ad mundtlig vej søgte at påvirke kongen. I det følgende undersøges centraladministrationens forsøg på påvirkning og kongens reaktion herpå inden for de tre områder.

Centraladministrationens skriftlige anbefalinger og forslag

Administrationen havde ikke adkomst til at blande sig i embedsudnævnelserne. Alligevel skete det lejlighedsvis, som omtalt side 153, at Rentekammerkollegiet og oversekretæren ved forelæggelsen af udnævnelssagerne uopfordret kom med skriftlige anbefalinger om at udnævne bestemte personer, og i andre tilfælde overdrog kongen ved et skriftligt notat det til de to instanser at stille forslag om, hvem de fandt bedst egnet. Nedenstående oversigt viser antallet af administrationens anbefalinger, fremsat på eget initiativ, og antallet af forslag, fremsat efter kongelig ordre, samt kongens reaktion herpå. Samtidig angives det samlede antal embedsudnævnelser, hvor centraladministrationen havde mulighed for at komme med skriftlige udtalelser, nemlig de udnævnelser, som kongen afgjorde efter at have fået forelagt et referat. Opgørelsen omfatter kun embeder i lokaladministrationen. For embederne i centraladministrationen var forholdene specielle. Kongen udnævnte naturligvis de øverste embedsmænd uden at lade lavere placerede embedsmænd få indflydelse på udnævnelserne. Omvendt må man gå ud fra, at kongen i vid udstrækning rådførte sig med de ledende embedsmænd om, hvem der skulle ansættes som deres umiddelbart underordnede, omend denne rådgivning kun for renteskrivernes vedkom-

mende var formaliseret i en indstillingsret ved besættelsen af fuldmægtigembederne. I 5 tilfælde (2 bogholdere og 3 renteskrivere) udtalte Rentekammerkollegiet sig skriftligt til fordel for en af ansøgerne, og sandsynligvis har kollegiet i de fleste andre tilfælde mundtligt givet deres mening til kende. Det skal dog ikke forstås således, at det var de ledende embedsmænd, der afgjorde udnævnelser i kammer og kancelli. I ovennævnte 5 tilfælde, gik Frederik IV to gange direkte imod kollegiets skriftlige anbefalinger.¹⁰

Tabel nr. 5 *Centraladministrationens anbefalinger og forslag til udnævnelser i lokaladministrationen 1706-1730*

	Udnævnelse efter forelagt ref.	Adm.s anbef. på eget initiativ		Kongen følger anbef.	Adm.s. forslag efter kongens ordre		Kongen følger forslagene
Danske Kancelli							
Gejstlige udnævn.	861	10	1 %	10	2	0,2 %	1 (+1?) ^{a)}
Verdslige udnævn.	593	7	1 %	5	10	2 %	1 (+8?) ^{a)}
Rentekammeret							
alle embeder	418	17	4 %	9	21	5 %	17 (+1?) ^{b)}

Noter til oversigten

- a) Ét gejstligt og 8 verdslige forslag er ikke refereret, så det kan ikke opklares, hvorledes kongens reaktion var.
- b) Én udnævnelsessag bortfaldt, før kollegiet nåede at reagere, og i én sag blev forslaget ikke refereret.

Oversigten viser, at det hørte til undtagelserne, at oversekretæren og Rentekammerledelsen på eget initiativ skriftligt vovede at anbefale en bestemt ansøger. I kancelliet skete det i 1 % af sagerne, i kammeret i 4 % af sagerne. Af oversigten fremgår også, at der var forskel på kongens reaktion over for Rentekammerkollegiets og oversekretærernes anbefalinger.

Ser vi først på de uopfordrede anbefalinger, gik de 17 anbefalinger fra Danske Kancelli alle igennem på nær to. Anbefalingerne fordelte sig på følgende måde. Oversekretær Rostgård fremsatte i 1723 2 anbefalinger til besættelse af 2 præsteembeder, og Frederik IV udnævnte i

begge tilfælde de anbefalede ansøgere. Oversekretær Møinichen var langt mere fripostig og anbefalede i 15 udnævnelsessager en bestemt kandidat (1 i 1725, 2 i 1726, 2 i 1727, 4 i 1728, 5 i 1729 og 1 i 1730). De fleste anbefalinger gjaldt præsteembeder (8) og retsbetjentembeder i 3. instans (5), derudover anbefalede Møinichen én gang en rådmand og én gang en borgmester. Kun to gange fulgte kongen ikke Møinichens anbefalinger. Da Møinichen anbefalede én blandt 22 ansøgere til byfogedembedet i Hobro, og da han anbefalede én ud af 22 ansøgere til borgmesterembedet i Bergen. Med den sidste anbefaling har Møinichen måske вовet sig op på et for højt niveau, hvor embederne var betydningsfulde og eftertragtede af fornemme personer, og hvor kongen mere nidkært vogtede over sin udnævnelsesret.

Af Rentekammerets 17 anbefalinger blev kun de 9 imødekommet af kongen. I de tilfælde, hvor kongen gik imod kammerets anbefalinger, skete det uden begrundelse eller kommentar. Kongens misbilligelse af kollegiets indblanding ses kun af det faktum, at han foretog et andet valg. Kollegiet fremkom første gang med en anbefaling i 1711, og de øvrige anbefalinger er jævnt fordelt over perioden frem til og med 1728.

Anbefalingerne gjaldt såvel danske som norske embeder spændende fra amtmandsembedet for Finmarken til visitørstillingen i Rørvig. I 4 af de 14 udnævnelsessager, hvor kollegiet anbefalede en af ansøgerne, var der kun den samme ansøger, så kongens imødekommelse af disse forslag har ikke den store vægt. Omvendt viser det sig, at kongen ved de eftertragtede embeder, hvor der var mange ansøgere, hver gang gik imod kollegiets anbefalinger. Det gjaldt de 4 udnævnelsessager, hvor der var over 11 ansøgere.

3 af kollegiets anbefalinger var specielle derved, at kollegiet pegede på en mindre del af ansøgerne som bedst kvalificerede. I det ene tilfælde, hvor kollegiet fremhævede 4 ud af 20 ansøgere til et fogedembede, valgte kongen en af de 4 anbefalede,¹¹ men kongens reaktion på de to andre uopfordrede anbefalinger siger noget væsentligt om hans forhold til Rentekammerkollegiet, og de to sager skal derfor omtales mere detaljeret.

I 1716 blev strandinspektionen indført generelt i Danmark. Det indebar blandt andet ansættelse af 8 overordnede strandinspektører. 55 søgte disse embeder, og kollegiet ydede kongen den service at sortere 34 ansøgere fra med den begrundelse, at de var ubekendte eller ikke

kapable. Kongens besættelse af stillingerne viste, at han nok selv skulle vurdere ansøgerne. 5 af stillingerne blev besat med ansøgere fra kollegiets anbefalede række, men 2 valgte kongen fra den frasorterede række! Og dertil kom én, der ikke var med blandt de 55 refererede ansøgere.¹² Kollegiet fik dermed en lærestreg, og først i 1728 vovede det atter uopfordret at udpege en gruppe som særligt kvalificerede, nemlig i det oven for anførte eksempel med besættelsen af det norske fogedembede.

En gang og kun én gang ses det, at kollegiet har handlet på egen hånd og faktisk stillet fast ansættelse i udsigt. Det kom frem, da kollegiet i peståret 1711 anmodede om konfirmation af 7 stillinger ved Københavns told- og konsumtionsvæsen, som kollegiet havde besat midlertidigt. Kollegiet forklarede i indstillingen, at de havde besat de 7 tjenester ad interim, fordi de ikke kunne stå ledige, »og som benefnte Personer samme tjenester paa nogen tid upaaklagelig haver forestaaed, og mand udi disse besværlige og svage tider har maattet forsikred denem, inden de tienisterne har villet antage om Eders Maytt. Naade, at de til samme tienister frem for nogen skulde nyde præference; Alt saa vilde vi her med allerunderdanigst derofver have os tilbedet Eders Kongl. Maytt allernaadigste confirmation«. Kollegiet vovede dog ikke at undlade at referere de øvrige 19 ansøgninger, der var indkommet til de pågældende stillinger. Resultatet blev, at kongen kun konfirmerede 2 af de 7 konstituerede. De øvrige 5 stillinger besatte han med nye ansøgere.¹³ Her kan kun være tale om en bevidst afgørelse fra kongens side. Det var en effektiv måde at fortælle kollegiet, at det havde vovet sig ind på forbudt område. Finanskollegiet har givetvis husket denne ydmygende eipisode til Frederik IV's dødsdag, for de fremkom aldrig mere i indstillinger i anledning af en konstitutions overgang til varig ansættelse med udtalelser om, at *de* havde lovet den konstituerede præference.

På den anden side var kollegiet ikke mere slukøret, end at det anbefalede en af de forbigangne konstituerede, da han en måned senere var den ene af 2 ansøgere til en af stillingerne, der atter var blevet ledig ved dødsfald. Men kongen tog den anden ansøger.¹⁴

Den anden type forslag fra centraladministrationen fremkom ved, at kongen, når han var i tvivl, bad kammeret eller kancelliet se nærmere på ansøgerne og foreslå en af disse. Oversigtens tal repræsenterer kun de tilfælde, hvor kongens anmodning blev noteret i gratial- og resolu-

tionsprotokollen. Tilfældigt bevarede breve mellem Frederik IV og oversekretærene Vibe og Møinichen og kancelliforvalter Klog viser imidlertid, at kongen også i andre tilfælde bad om hjælp. I 1716 i forbindelse med nogle embedssalg bad kongen således Vibe om at orientere sig nærmere om 3 personer, som han ville udnævne, og kancelliforvalter Klog fik besked på at få yderligere oplysninger frem om 3 af ansøgerne i en anden udnævnelsessag.¹⁵ Og i 1725 bad kongen ved mindst 4 embedsbesættelser Møinichen om nærmere efterretning om ansøgerne.¹⁶ Hvor mange gange kongen på denne nu udokumenterbare måde har bedt om hjælp, kan vi ikke vide, men eksistensen af denne »uregelmenterede« fremgangsmåde betyder, at oversigtens tal er at betragte som minimumstal.

Oversigten viser, med ovennævnte forbehold, at kongen stort set så sig i stand til at besætte de gejstlige stillinger på grundlag af de ansøgninger, der blev forelagt ham. Kun i 2 udnævnelsessager ud af 862 overlod kongen det til kancelliet at pege på den bedst egnede. Det afspejler det forhold, at netop for denne kategori af embeder var ansøgningskravene fastlagt i offentlige bekendtgørelser, og at eksamenskaraktererne tillige med det veludviklede attestsystem fra de kirkelige instanser gav et godt grundlag for et valg. Det var også inden for denne gruppe, at kongen færrest gange bad centraladministrationen kontrollere, om den person, som han ville udnævne, var kapabel. Det skete 15 gange, det vil sige i knap 2 % af de gejstlige udnævnelser.

Danske Kancellis verdslige embeder, magistrater og retsbetjente, var en gruppe, der gav kongen flere bryderier. Her var ingen regler, og disciplinen med hensyn til attester var ikke så udviklet. I 10 udnævnelsessager, og det vil sige i 2 % af sagerne, måtte kongen bede kancelliet se nærmere på ansøgerne og pege på den bedst egnede; og i 36 sager eller godt 6 % måtte kongen bede kancelliet foretage en efterkontrol af de personer, han havde udvalgt.

Udnævnelsen af Rentekammerets regnskabsbetjente voldte ligeledes bryderier. I 21 sager eller 5 % måtte kongen bede kammeret om hjælp, og i andre 21 sager måtte kongen bede kammeret kontrollere om den person, han ønskede at udnævne, var egnet. Spørgsmålet om ansøgernes evne til at stille kaution spillede her en stor rolle.

Hvorledes reagerede Frederik IV da på de forslag, som han selv bad centraladministrationen komme med?

For kancelliets vedkommende drejede det sig om 2 gejstlige og 10

verdslige udnævnelsessager i perioden fra 1706 til 1717. I 11 sager, der drejede sig om landsdommeren på Bornholm, 8 retsbetjente i 3 instans og 2 sognepræster, var det oversekretær Vibe, der fik pålagt opgaven; men da kongen var i tvivl om, hvem blandt 21 ansøgere han burde vælge som borgmester i Christiania, var det fra konseillet, han udbad sig en betænkning om, hvem af ansøgerne der var den kapableste.¹⁷ Vibe skulle i 3 tilfælde kun stille forslag ud fra en mindre gruppe, som kongen havde udskilt som de bedste; i de øvrige tilfælde skulle Vibe vurdere ud fra alle de indkomne ansøgninger. I 2 tilfælde var der dog kun 2 ansøgere. Vi er ikke nu i stand til at se, om kongen fulgte oversekretærens og konseillets forslag, da det som regel ikke blev refereret, hvem de foreslog. Kun 2 gange refereredes Vibes forslag om besættelsen af to herredsskriverier, og da fulgte Frederik IV forslaget den ene gang og gik imod den anden gang.¹⁸

For Rentekammeret tegner følgende billede sig. Der var ialt tale om 21 stillingsbesættelser, hvor kongen pålagde kollegiet at foreslå en af ansøgerne. Forsåvidt kongen overhovedet gav en begrundelse, lød den enten på, at ansøgerne var kongen ubekendte, eller at han ønskede visse forhold nærmere undersøgt som f.eks., om ansøgerne kunne stille kaution. I ét tilfælde gav kongen en begrundelse, der kunne opfattes som en generel delegation. Det skete ved udnævnelsen af en strandrider i 1727, hvor kollegiet selv fik lov at besætte stillingen »efterdi det ickun er en liden betjening«. Det var dog ikke tanken, at det skulle gælde generelt. Det fremgik, da en strandriderstilling ved Middelfart skulle besættes 3 måneder senere. Da fik kollegiet ganske vist også lov til at bringe en af ansøgerne i forslag, men denne gang var begrundelsen den vante, at kongen ikke kendte ansøgerne.¹⁹

De stillingsbesættelser, som kongen således gav kollegiet indflydelse på, spændte fra de mere betydningsfulde amtsforvaltere, toldere og de meget eftertragtede konsumtionsskriverstillinger ved Københavns toldbod ned til de oven for nævnte strandridere. Bemyndigelserne til kollegiet forekommer nogenlunde jævnt i perioden 1706-1730, dog med et større ophold fra 1710-1716. Om det kan tolkes som mistillid til kollegiet, kan ikke godtgøres på et så spinkelt materiale. Bemyndigelserne var af forskellig rækkevidde. I 6 udnævnelsessager bad kongen kollegiet nærmere eksaminere et angivet mindre antal ud fra det samlede antal, mens han i de resterende 15 sager gav kollegiet frit valg mellem alle ansøgere. I et tilfælde var der dog kun 2 ansøgere.

Det er interessant at se, hvorledes kollegiet reagerede på disse ret sjældne tillidshverv. Det har ikke kunnet opklares i alle tilfælde. En udnævnelssag blev ikke til noget, og en kan ikke opklares, da referatet mangler. De øvrige 19 fordeler sig således, at kollegiet i 10 tilfælde foreslog én kandidat, altså faktisk gjorde, hvad der var bedt om, og kongen fulgte indstillingen i alle tilfælde undtagen to. Det ene tilfælde, hvor kongen valgte en anden end kollegiets kandidat, var ved besættelsen af kontrollørstillingen på Samsø i 1724.²⁰ Her havde kongen i sin henvendelse til kollegiet endda undtagelsesvis tilføjet, at det samtidig med, at det forelagde indstillingen, skulle vedlægge den udfærdigede bestalling. Kongen var fortsat magtfuldkommen, også i sager, hvor han havde overdraget andre at træffe bestemmelse. I et tilfælde, da der var 19 ansøgere til amtsforvalterembedet i Århus, skulle kollegiet ikke pege på én, men på 3 af ansøgerne. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at kollegiet i yderligere 8 tilfælde ikke pegede på én bestemt, men refererede ansøgningerne for et mindre selvvalgt udsnit af ansøgerne eller, som det skete i et tilfælde, for det samme lille antal, som kongen havde peget på. I disse tilfælde valgte kongen derefter selv en, og det blev i alle tilfælde en fra kollegiets gruppe af ansøgere. De to typer reaktioner fra kollegiets side forekommer blandet hele perioden igennem, og det er vanskeligt at se, hvorfor kollegiet i nogle tilfælde ikke pegede på én ansøger, således som kongen havde anmodet dem om. Men måske giver besættelsen af fogedstillingen i Ryfolke nøglen til forståelsen. Denne tjeneste blev, da indehaveren var død i 1721, søgt af 7 personer. Kongen kendte ikke nogen af ansøgerne og bad den 6. juli 1721 kammeret om at bringe én i forslag, for hvilken kammeret selv ville være responsabel. Kollegiet refererede den 26. juli, at ingen kunne stille generalkaution eller kaution for halvdelen af fogderiets indtægter. Derefter refererede kollegiet, hvem der nu søgte, og hvilken kaution de kunne stille. 2. august resolverede kongen, at Oluf Schultz, der kunne stille den højeste kaution, måtte få stillingen, hvis han kunne præstere kautionen. Kunne han ikke, måtte Niels Hundt få stillingen, såfremt de deputerede »for ham ville cavere«, ville være ansvarlige for ham. Kollegiet refererede igen den 27. oktober. Schultz kunne ikke stille kaution. 4 søgte nu, heriblandt en der tilbød at stille generalkaution. Kollegiet anbefalede ham, men kongen udnævnte den 3. nov. Hundt uden at skrive noget om deputeredes ansvar.²¹ Hvad han jo

heller ikke kunne gøre, da de deputerede netop havde undladt at pege på ham.

Gangen i denne stillingsbesættelse er ekstraordinært vel belyst, og den afslører, at grunden til kollegiets tilbageholdenhed her var angst for at blive gjort ansvarlig for personer, der ikke havde tilstrækkeligt økonomisk rygstød til at klare tjenesterne. Det er dog det eneste tilfælde, hvor kongen explicit ville gøre kollegiet ansvarlig for den person, de anbefalede. Ellers lyder ordren alene på at finde den bedst egnede, eller hvordan det nu udtrykkes. Og man må nok snarere opfatte dette, at kollegiet ikke fuldt ud udnyttede det råderum, som kongen lejlighedsvis gav det, som et svaghedstegn. Når der var risiko for, at kongen ikke fulgte kollegiets indstillinger, var det sikrere at ligge lavt og undgå ydmygende afgørelser.

Sammenfattende må man sige, at centraladministrationens indflydelse var beskeden, når det drejede sig om skriftligt fremsatte anbefalinger og forslag. Anbefalinger fremsat på eget initiativ var imod reglerne og forekom kun sjældent, og kongen fulgte langt fra altid disse. I slutningen af kongens regeringstid var der dog tegn på, at oversekretær Møinichen havde mere indflydelse, end hans forgængere havde haft. Det var heller ikke ofte, at kongen var så meget i tvivl, at han bad centraladministrationen om at fremsætte forslag, og selv i disse tilfælde ser vi eksempler på, at kongen alligevel ikke fulgte forslagene. Ledelsen i kammer og kancelli, oversekretær Møinichen iberegnet, kunne nok opnå en vis, beskeden indflydelse, men de kunne aldrig være sikre på at få deres kandidater valgt.

Centraladministrationens referatteknik

Centraladministrationen havde imidlertid andre muligheder for at påvirke kongens valg af embedsmænd, eftersom det var centraladministrationens opgave at udarbejde referaterne af embedsansøgningerne, og det skal i det følgende undersøges, om der skete påvirkning ad denne vej.

Administrationens nærmestliggende mulighed for at øve indflydelse på udnævnelserne var at referere ansøgningernes indhold tendentiøst og eventuelt helt undlade at referere visse ansøgere. Om administrationen anvendte disse metoder, kan vi ikke nu bevise eller modbevise, da

de originale ansøgninger, som referaterne i så fald skulle sammenholdes med, næsten alle er kasseret. Men sandsynligt er det dog ikke, at der kan have været tale om noget sådant, da kongen havde flere kontrolmuligheder. Han kunne altid kræve at få de originale ansøgninger udleveret, hvis de ikke var vedlagt referatet, når det blev overdraget kongen. Og selv om kongen ikke så den ansøgning, som ansøgeren indsendte til administrationen, kunne kongen meget vel alligevel have kendskab til ansøgningen. Ansøgeren kunne enten have talt med kongen, eller han kunne have indsendt to ansøgninger, én til kongen og én til administrationen.

Når man vil undersøge, om administrationen søgte at påvirke kongen gennem referaterne, og om han på sin side lod sig påvirke, må man koncentrere sig om de direkte målelige fænomener ved referatteknikken. Det vil sige referaternes længde og deres placering i nummerrækkefølgen.

Først skal referatlængden undersøges. En sådan undersøgelse består i en sammenligning af ansøgningsreferaternes længde inden for de enkelte udnævnelsessager. Undersøgelsen udspringer af mine iagttagelser under gennemlæsningen af ansøgningsreferaterne. Det er nemlig iøjnefaldende, at referaterne inden for de enkelte udnævnelsessager er af meget forskellig længde, uden at man af indholdet kan se nogen begrundelse herfor. Man får uundgåeligt det indtryk, at administrationen ved at give en eller flere ansøgere et væsentligt fyldigere referat end konkurrenterne handlede bevidst med det formål at pege på de pågældende som dem, der burde udnævnes. Dette indtryk understreges yderligere af det ikke ualmindelige forhold, at en ansøger i én udnævnelsessag får et meget fyldigt referat, mens han i en anden udnævnelsessag fra samme tid, hvor han må have fremlagt en ansøgning med samme indhold, får et meget kortere referat. Der er enkelte eksempler på, at referater bliver fyldige på grund af forhold, som enten var neutrale eller negative for ansøgerens chancer. Der kunne være tale om redegørelser for særlige forhold ved embedet eller om, at attesterende myndigheder frarådede ansættelse af ansøgeren. Men det er undtagelser fra reglen om, at særligt fyldige referater var positive referater.

Administrationen kunne pege på én bestemt ansøger ved at give vedkommende et væsentligt fyldigere referat end alle andre ansøgere, eller den kunne fremhæve 2-4 ansøgere ved at referere dem fyldigere end de øvrige. I det første tilfælde var hensigten at få kongen til at

vælge en bestemt ansøger, i det andet at få kongen til at vælge inden for den gruppe, administrationen fandt burde komme i betragtning. I følgende oversigt er det undersøgt for et 20 % udsnit af perioden (årene 1708, 1713, 1718, 1723 og 1728)²² hvor ofte administrationen udarbejdede referater på en sådan måde, at én ansøgning blev refereret væsentligt mere fyldigt end de øvrige, hvor ofte den pegede på en særligt kvalificeret gruppe, og hvor ofte den var neutral. Jeg har her valgt den metode, at referater, der er refereret med 33 % flere linjer end det næstlængste referat, regnes som væsentligt længere. For referater, hvor næstlængste referat er under 11 linjers længde, bliver forskellen mellem længste og næstlængste referat dog ikke tilstrækkelig markant med en forskel på 33 %. For disse referater har jeg derfor fastsat, at længste referat skal være mindst 3 linjer længere, når næstlængste referat er fra 1-4 linjer, og mindst 4 linjer længere, når næstlængste referat er fra 5-10 linjer. Forudsætningen for at man kan tale om en gruppe som særligt fremhævede er, at den består af højst 4 ansøgere, og at gruppens korteste referat er væsentligt længere end de øvrige målt efter den anførte skala. Undersøgelsen bygger på de udnævnelsessager, hvor administrationen foretog referat af mere end en ansøger. De tilfælde, hvor der kun blev refereret to ansøgere til et embede, er opgjort for sig, fordi et ansøgertal på 2 begrænsede kongens valg og bevirkede, at der var uforholdsmæssigt store chancer for, at kongen fulgte eventuelle anbefalinger fra administrationen. Da tallene her er så små, at der ikke kan udledes noget af årsopgørelserne, gives der for disse kun det samlede antal.

Anden del af opgørelsen viser, hvorledes kongen reagerede på administrationens referater. Hvor ofte han valgte den person, som administrationen havde fremhævet fremfor alle andre, og hvor ofte han valgte én af 2-4 ansøgere, som blev fremhævet. Nedenstående oversigt viser indledningsvis, hvorledes udnævnelsessagerne for de undersøgte år fordeles sig efter ansøgerantal. Centraladministrationens uopfordrede anbefalinger er ikke medtaget. Det drejer sig om 7 sager under Rente-kammeret og 6 sager under Danske Kancelli for de undersøgte år.

Tabel nr. 6 *Danske Kancellis udnævnelsessager fordelt efter ansøgerantal*

	I alt	Uden procedure	1 ansøger	2 ansøgere	Flere ansøgere	Følgeudnævnelser
Centraladm.	13	12 92 %	1 8 %			
Verdslig lokaladm.	155	33 21 %	18 11 %	20 12 %	83 54 %	1 1 %
Gejstlig lokaladm.	201	37 18 %	12 6 %	8 4 %	138 69 %	6 3 %
I alt	369	82 22 %	31 8 %	28 8 %	221 60 %	7 2 %

Rentekammerets udnævnelsessager fordelt efter ansøgerantal

Centraladm.	37	23 61 %	3 8 %	1 3 %	8 22 %	2 6 %
Lokaladm.	203	51 25 %	42 20 %	12 6 %	97 48 %	1 0 %
I alt	240	74 31 %	45 19 %	13 5 %	105 44 %	3 1 %

I 22 % af sagerne i Danske Kancelli og i 31 % af sagerne i Rentekammeret blev der ikke udarbejdet referat, fordi Frederik IV afgjorde udnævnelserne uden procedure.²³ 13 af sagerne i Danske Kancelli gjaldt udnævnelser til embeder i centraladministrationen, og de blev alle undtagen for en vicesekretærs vedkommende afgjort uden procedure. I Rentekammeret var det kun knap to tredjedele af de 37 embeder i centraladministrationen, der afgjordes uden procedure. I Danske Kancelli var der i 8 % af sagerne kun én ansøger, i Rentekammeret lå tallet herfor noget højere, nemlig på 19 %. (I kancelliet var 15 ud af de 31 sager ekspektancer og afståelser, i kammeret var 14 ud af 45 ekspektancer og afståelser). 7 af udnævnelsessagerne i kancelliet og 3 i kammeret var følgeudnævnelser. Hermed menes, at kongen ud fra den oprindelige ansøgerliste også besatte det embede, der blev ledigt, fordi den nyudnævnte forlod sit hidtidige embede. Følgeudnævnelserne medregnes ikke i de efterfølgende undersøgelser. Det vil sige, at det kun i henholdsvis 249 og 118 sager var muligt for kancelliet og kammeret at påvirke kongen gennem referatteknikken. Påvirkningsmulighederne var forholdsvis ringere i kammeret end i kancelliet, eftersom procenttallene for udnævnelsessager med 2 og flere ansøgere lå lavere i Rentekammeret: 5 % og 44 % mod kancelliets 8 % og 60 %.

Efterfølgende oversigt viser, i hvilken udstrækning kancelliet og

Rentekammeret benyttede sig af muligheden for at fremhæve ansøgere ved at give dem et særligt fyldigt referat.

Tabel nr. 7 *Danske Kancellis stillingtagen målt efter referatlængde i udnævnelsessager med mere end 2 ansøgere*

	I alt	Kancelliet peger på én		Kancelliet peger på 2-4		Kancelliet er neutral	
1708	39	21	54 %	6	15 %	12	31 %
1713	45	21	47 %	10	22 %	14	31 %
1718	43	18	42 %	7	16 %	18	42 %
1723	43	18	42 %	3	7 %	22	51 %
1728	51	15	29 %	1	2 %	35	69 %
I alt	221	93	42 %	27	12 %	101	46 %
Verdslige	83	33	40 %	10	12 %	40	48 %
Gejstlige	138	60	44 %	17	12 %	61	44 %

i udnævnelsessager med 2 ansøgere

I alt	28	22	79 %		6	21 %
Verdslige	20	16	80 %		4	20 %
Gejstlige	8	6	75 %		2	25 %

Rentekammerets stillingtagen målt efter referatlængde i udnævnelsessager med mere end 2 ansøgere

	I alt	Kammeret peger på én		Kammeret peger på 2-4		Kammeret er neutral	
1707-8	18	7	39 %	2	11 %	9	50 %
1712-13	21	13	62 %	1	5 %	7	33 %
1717-18	19	6	32 %	2	10 %	11	58 %
1722-23	23	12	52 %	2	9 %	9	39 %
1727-28	24	6	25 %	3	12 %	15	63 %
I alt	105	44	42 %	10	10 %	51	48 %
Centrale	8	5	63 %	3	37 %		
Lokale	97	39	40 %	7	7 %	51	53 %

i udnævnelsessager med 2 ansøgere

I alt	13	9	69 %		4	31 %
Centrale	1				1	100 %
Lokale	12	9	75 %		3	25 %

Oversigten viser, at kancelliet i 42 % af udnævnelsessagerne fremhævede én af ansøgerne fremfor de øvrige ansøgere. Var der kun to ansøgere til en stilling, gav kancelliet i 79 % af sagerne den ene af ansøgerne et væsentligt mere fyldigt referat end den anden. Selv med forbehold for, at enkelte af de lange referater ikke anvendtes til en positiv redegørelse for den pågældende ansøgers kvalifikationer og særlige omstændigheder, så er det dog åbenbart, at kancelliet havde en mening om ansøgerne og ikke undlod at komme frem med den. Denne mening kom i øvrigt også frem i negativ retning ved, at nogle af ansøgerne blev spist af med 1 linjes referat som for eksempel, når der efter navnet blot anførtes »studiosus«.

I de tilfælde, hvor kancelliet ikke fremhævede en bestemt ansøger, fremhævede de lejlighedsvis 2-4 ansøgere ved at give dem væsentligt længere referater end de øvrige. Det skete i 12 % af sagerne. I 46 % af tilfældene afgav kancelliet referater, hvor ingen af ansøgerne blev fremhævede ved at blive refereret væsentligt fyldigere end de øvrige.

Den særskilte opdeling i gejstlige og verdslige embeder viser, at der var ret stor overensstemmelse mellem de to kategorier omend med en svag tendens til, at kancelliet lidt oftere pegede på én bestemt af de gejstlige ansøgere, nemlig i 44 % mod 40 % i de verdslige sager.

Ser vi på udviklingen fra 1708 til 1728 er det åbenbart, at forholdene ikke er ens. I 1708, 1713, 1718 og 1723 fremhævede kancelliet en ansøger i 42-54 % af sagerne. Men dette tal faldt til 29 % i 1728. Ser vi på, hvor ofte kancelliet tog stilling til ansøgerne ved at pege på en eller 2-4 ansøgere, bliver forskellen mellem 1728 og de tidligere år endnu mere markant. I årene 1708, 1713, 1718 og 1723 tog kancelliet stilling i 69 %, 69 %, 58 % og 44 % af sagerne, mens det i 1728 kun tog stilling i 31 % af sagerne. Samtidig var referaterne i 1728 generelt, og i fuldstændig kontrast til de tidligere år, kortet ned til kun at være på 2-3 linjer. I det følgende afsnit om centraladministrationens mundtlige indflydelse belyses denne udvikling nærmere.

Opgørelsen over Rentekammerets stillingtagen viser, at det i 52 % af sagerne fremhævede enten én ansøger (42 %) eller 2-4 ansøgere (10 %), mens det i 48 % af sagerne præsenterede dem for kongen uden at tage stilling. I sager, hvor der kun var 2 ansøgere, fremhævede kammeret i 69 % den ene af ansøgerne. I Rentekammeret besattes nogle af embederne i centraladministrationen ved, at der blev forelagt kongen et referat af ansøgningerne, mens alle sådanne udnævnelser i kancelliet foregik uden procedure i de 5 undersøgte år, når bortses fra udnævnelser af en vicesekretær, hvor der kun var én ansøgning. Ved disse embedsbesættelser gav Rentekammeret hver gang udtryk for sin mening, fortrinsvis ved at pege på én ansøger som den bedst egnede.

Af oversigten fremgår, at Rentekammeret hyppigst anvendte referatteknikken til at fremhæve én af ansøgerne i 1712-13 og 1722-23, nemlig i 62 % og 52 % af sagerne, mens kammeret kun i 25 % af sagerne i 1727-28 pegede på én ansøger. Lægger vi tallene fra kammerets anbefalinger af 2-4 af ansøgerne til, bliver årsudsvingene mindre; men dog stadig således, at kammeret i 1712-13 og 1722-23 gav sin mening til kende i flest tilfælde (67 % og 61 %), mens det holdt sig mest tilbage i 1727-28 (37 %). I modsætning til kancelliet var der ikke her tale om perioder med en generel afkortning af referaterne.

I den følgende oversigt er opgjort, hvorledes kongen reagerede på kancelliets og kammerets fremhævelser.

Tabel nr. 8 *Frederik IV's reaktion på kancelliets fremhævelser i sager med mere end 2 ansøgere*

	Kancelliet peger på én	Kongen vælger denne	Kancelliet peger på 2-4	Kongen vælger én af disse
1708	21	9 45 %	6	4 67 %
1713	21	7 33 %	10	6 60 %
1718	18	3 17 %	7	4 57 %
1723	18	7 39 %	3	
1728	15	4 27 %	1	
I alt	93	30 32 %	27	14 52 %
Verdslig	33	10 30 %	10	3 30 %
Gejstlig	60	20 33 %	17	11 65 %

i sager med 2 ansøgere

I alt	22	14	64 %		
-------	----	----	------	--	--

Frederik IV's reaktion på Rentekammerets fremhævelser i sager med mere end 2 ansøgere

	Kammeret peger på én	Kongen vælger denne	Kammeret peger på 2-4	Kongen vælger én af disse
1707-08	7	2 29 %	2	
1712-13	13	5 38 %	1	
1717-18	6	3 50 %	2	1 50 %
1722-23	12	5 42 %	2	1 50 %
1727-28	6	3 50 %	3	2 67 %
I alt	44	18 41 %	10	4 40 %
Centr.	5	2 40 %	3	1 33 %
Lokal	39	16 41 %	7	3 43 %

i sager med 2 ansøgere

I alt	9	6 67 %		
Centr.	0			
Lokal	9	6 67 %		

Opgørelsen viser, at Frederik IV kun i 32 % af de tilfælde, hvor kancelliet fremhævede én ansøger, fulgte kancelliets anbefaling. Det vil sige, at kongen i 68 % af sagerne gik direkte imod den opfattelse, kancelliet havde givet udtryk for. I de tilfælde, hvor kancelliet havde fremhævet 2-4 ansøgere, lod kongen sig i de 52 % af sagerne lede af kancelliets vejledning og valgte inden for den fremhævede gruppe. For de to grupper tilsammen fulgte kongen anbefalingerne i 37 % af sagerne. I udnævnelsessager med kun 2 ansøgere valgte kongen i 64 % af sagerne den ansøger, som kancelliet fremhævede.

For Rentekammerets vedkommende viser opgørelsen, at kongen i de tilfælde, hvor kammeret fremhævede én ansøger, fulgte anbefalingen i 41 % af sagerne. Når Rentekammeret anbefalede 2-4 ansøgere, valgte kongen en af de fremhævede i 40 % af sagerne. For de to grupper under ét fulgte kongen i 41 % af sagerne kammerets anbefalinger. I

udnævnelssager med kun 2 ansøgere fulgte kongen kammeret i 67 % af sagerne.

Konklusionen på undersøgelsen af centraladministrationens indflydelse på kongens udnævnelser via referaternes udarbejdelse er da, at kancelliet og kammeret havde en mening om ansøgerne og gav udtryk for den. I udnævnelssager med mere end 2 ansøgere gav administrationen i godt halvdelen af sagerne på denne indirekte måde sin mening til kende. I knap halvdelen af sagerne ved at referere én ansøger særligt fyldigt, i godt en tiendedel af sagerne ved at give 2-4 ansøgere et særligt fyldigt referat. Kun i 1728 holdt såvel kancelliet som kammeret sig noget tilbage, idet de kun i godt en tredjedel af sagerne fremhævede nogle af ansøgerne. I knap halvdelen af de sager, hvor administrationen fremhævede en eller flere af ansøgerne, fulgte kongen deres indirekte anbefaling. I godt halvdelen af sagerne gik kongen sine egne veje, enten ved at vælge en af de ansøgere, der ikke var fremhævede, eller ved at vælge en person, som ikke var anført i referatet. I de forholdsvis få sager, hvor der kun var 2 ansøgere, gav administrationen i de tre fjerdedele af sagerne den ene ansøger et væsentligt længere referat end den anden ansøger, og her, hvor valgmulighederne var så få, fulgte kongen i højere grad (76 %) administrationens indirekte anbefalinger.

Kongens store selvstændighed i forhold til administrationens fremhævelser er bemærkelsesværdig, når man betænker, at de faglige grunde, som administrationen fandt talte for en bestemt ansøger, ofte måtte være grunde, som kongen måtte tillægge samme betydning. Og dertil kom, at administrationen ofte fremhævede ansøgere, som havde så indflydelsesrige anbefalere, at den regnede det for sandsynligt, at kongen ville vælge vedkommende. Som et eksempel herpå kan nævnes besættelsen af by- og rådstueskriveriet i Nyborg i 1724, hvor den ansøger, der refereres som nr. 1, beskrives som kammertjener hos storkansleren på 10. år, og det oplyses desuden, at storkansleren selv har overbragt ansøgningen til kongen. Dette referat fylder 9 linjer, mens de øvrige 49 ansøgere spises af med referater på halvanden til to og en halv linje.²⁴

Den anden metode, hvorved administrationen eventuelt kunne øve indflydelse på kongens valg af embedsmænd, var at anføre ansøgeren i en prioriteret rækkefølge med administrationens kandidat placeret som nr. 1, eller, hvis der var tale om flere kandidater, ved at placere en af

disse som nr. 1. Grethe Ilsøe viser i sin undersøgelse af Christian VI's og Frederik V's udnævnelser til magistrats- og retsbetjentembeder, at Christian VI i 51 % af de sager, der blev refereret for ham, valgte nr. 1, og at Frederik V i 72 % af sagerne valgte nr. 1. En tilsvarende opgørelse for Frederik IV for de særligt undersøgte år viser, at han valgte nr. 1 i 30 % af de refererede sager i Danske Kancelli og i 21 % af de refererede sager i Rentekammeret.²⁵ Disse tal skal i det følgende belyses nærmere.

En prioritering forudsatte, at ekstrakterne af samtlige ansøgninger i en udnævnelssag blev indskrevet på én gang. I kancelliet var det langt fra altid tilfældet. Man synes ofte på forhånd at have reserveret et antal sider i gratialprotokollen til hvert af de i øjeblikket ledige embeder, og derefter ført ansøgerne ind i flere omgange. Man ser ofte skift i sekretærens skrift, og af og til forekommer to sekretærhænder i samme sag.²⁶ Kun i én periode i Danske Kancelli kan man se, at referaterne til hvert embede er udarbejdet på én gang, eftersom der da blev anvendt en særlig systematik. Det var fra foråret 1723, hvor ansøgerne til gejstlige embeder anførtes efter rang. Første gang, metoden anvendtes, var ved referatet vedrørende præstekaldet i Sakskøbing og Majbølle, hvor de 43 ansøgere anførtes i 5 grupper i følgende orden: 1. professor, 2.-12. sognepræster og kapellaner, 13.-16. rektorer, 17.-21. hørere og kateketer og 22.-43. studenter.²⁷ Opdelingen efter stilling anvendtes ikke ved alle gejstlige kald, og den gik ud af brug i løbet af 1724. Med en sådan embedsrangfølge kunne der ikke være tale om prioritering fra kancelliets side, medmindre man da altid ønskede at topprioritere den ansøger, der havde den højeste rang.

I Rentekammeret var forholdene anderledes. Her blev udnævnelssagerne refereret sammen med de øvrige sager, der skulle forelægges kongen i det ugentlige referatmøde. Det betød, at alle sager blev indført i referathæftet i én løbende række. Her var muligheden for en prioritering naturligvis altid til stede.

Spørgsmålet er da, om kammeret og kancelliet foretog en prioritering. Svaret er i ret vid udstrækning et ja. I 43 % af de sager, hvor Rentekammeret fremhævede én ansøger, placerede de vedkommende som nr. 1 og i 50 % af de sager, hvor Rentekammeret fremhævede 2-4 ansøgere, placerede de en af disse som nr. 1. I Danske Kancelli tillagde man placeringen i referatrækkefølgen endnu større betydning. Det ses af, at kancelliet i 66 % af de tilfælde, hvor én af ansøgerne fremhæve-

des ved et særligt fyldigt referat, placerede vedkommende som nr. 1. Og i de tilfælde, hvor 2-4 ansøgere fik længere referater end de øvrige, blev en af disse placeret som nr. 1 i 67 % af tilfældene. Kancelliet anvendte prioriteringen igennem hele perioden, medens Rentekammeret først begyndte herpå i 1720'erne, således som det fremgår af nedenstående årsopgørelse.

Tabel nr. 9 *Danske Kancellis anvendelse af prioritering i udnævnelsessager med mere end 2 ansøgere*

	1 ansøger fremhævet	Placeret som nr. 1	2-4 ansøgere fremhævet	En heraf placeret som nr. 1	I alt placering som nr. 1
1708	21	15	6	4	70 %
1713	21	11	10	8	61 %
1718	18	9	7	5	56 %
1723	18	14	3		67 %
1728	15	12	1	1	81 %
I alt	93	61-66 %	27	18-67 %	66 %

i udnævnelsessager med 2 ansøgere

I alt	22	18			91 %
-------	----	----	--	--	------

Rentekammerets anvendelse af prioritering i udnævnelsessager med mere end 2 ansøgere

1707-08	7	1	2		11 %
1712-13	13	3	1		21 %
1717-18	6	2	2	1	38 %
1722-23	12	8	2	2	71 %
1727-28	6	5	3	2	78 %
I alt	44	19-43 %	10	5-50 %	44 %

i udnævnelsessager med 2 ansøgere

I alt	9	8			89 %
-------	---	---	--	--	------

Som tidligere omtalt valgte Frederik IV i henholdsvis 30 % og 21 % af de refererede sager i kancelliet og Rentekammeret den ansøger, som

var placeret som nr. 1. Spørgsmålet er da, om prioriteringen havde en selvstændig indflydelse på kongens valg, således som Grethe Ilsøe fremhæver, at den har haft det på Christian VI og Frederik V. Det kan belyses ved at undersøge, hvor ofte kongen valgte nr. 1 i de sager, hvor han ikke valgte de personer, som administrationen havde givet de længste referater. I de sager, hvor han valgte ansøgerne med de længste referater, var det nemlig ofte ensbetydende med, at han valgte en ansøger, der var placeret som nr. 1.

Tabel nr. 10 *Frederik IV's valg af ansøgere placeret som nr. 1 i udnævnelsessager med mere end 2 ansøgere*

	I alt	Vælger ansøgere med lange ref.	Vælger andre	Vælger her nr. 1	
Danske Kancelli	221	44	177	28	16 %
Rentekammeret	105	22	83	13	15 %

i udnævnelsessager med 2 ansøgere

Danske Kancelli	28	14	14	3	11 %
Rentekammeret	13	6	7	0	

Opgørelsen viser, at kongens valg af nr. 1 ikke ligger påfaldende højt. Det vil sige, at når kongen ikke valgte personer med særligt lange referater, (hvoraf en god del var placeret som nr. 1), er der intet, der tyder på, at han særligt ofte valgte nr. 1. Ansøgernes placering som nr. 1 i referatrækkefølgen har altså ikke spillet en selvstændig rolle under Frederik IV. På den anden side er det sandsynligt, at prioriteringen havde en vis supplerende indvirkning på kongens valg. Den opfattelse havde i hvert fald administrationen, eftersom den i stigende grad anvendte prioriteringen.

Undersøgelsen af centraladministrationens referattekniik viser, at administrationen ønskede at øve indflydelse, og da direkte indstillinger ikke var tilladt, forsøgte man sig ad den indirekte vej gennem referaternes længde og deres prioritering. Kongen tolererede denne referattekniik, der tilkendegav, hvem administrationen fandt bedst egnet, og han benyttede sig af den vejledning, der lå heri i henved halvdelen af sager-

ne. Men – og det er det afgørende – i godt halvdelen af de sager, hvor administrationen »anbefalede«, gik kongen imod. Dette forhold bliver endnu mere iøjnefaldende, når man betænker, at de grunde, som administrationen fandt talte for en bestemt ansøger, ofte måtte være grunde, som kongen måtte tillægge samme betydning, og at administrationen i en række tilfælde fremhævede den ansøger, som kongen under alle omstændigheder ville have valgt. Ser man på administrationens indflydelse via referatteknikken i forhold til samtlige udnævnelser i de undersøgte år, viser den sig at være yderst beskednen. Kun i hhv. 16 % og 12 % af udnævnelserne valgte Frederik IV den ansøger, som kancelliet og kammeret havde peget på. Det var helt åbenbart Frederik IV's politik, at administrationen aldrig skulle kunne være sikker på, at han fulgte dens anbefalinger. Kongen havde magten, og det sørgede han for at demonstrere.

I sammenhæng med at man vurderer, hvad udformningen af referaterne betød, må man også se på, hvorledes referaterne blev til, og hvor stor indflydelse kancelli- og kammersekretærene, som skrev referaterne, havde i forhold til deres overordnede: oversekretæren og de finansdeputerede.

Der er tydelig forskel på sekretærernes referatteknik. Nogle fatter sig i korthed, andre refererer meget fyldigt. Kan man tænke sig, at der udover de individuelle forskelle i referatteknik også har været tale om direktiver fra oven – fra den umiddelbare overordnede eller fra kongen – om referaternes længde? Det er i hvert fald påfaldende, at kancelliet i det ene af prøveårene i 1728 udarbejder meget korte referater, i nogle sager var referaterne ikke mere end 2-3 linjer for hver ansøger. Er det sekretærene, der alene har taget stilling til ansøgerne, eller har oversekretæren og de finansdeputerede sagsbehandlet ansøgningerne, før referatet udarbejdedes og peget på den eller dem af ansøgerne, der skulle fremhæves?

Kilderne til belysning af disse forhold er meget få. En af dem er et brev fra apoteker Seidelin til sin nevø Claus Seidelin om, at borgmesterposten i Nykøbing Falster var ledig. Stiftamtmanden anbefalede en bestemt ansøger, men hvis Claus Seidelin var interesseret, håbede apoteker Seidelin at kunne skaffe ham den. Hans søn havde nemlig Gratialkontoret i kancelliet. Seidelin betakkede sig, og stiftamtmandens kandidat blev valgt.²⁸ Vi kan ikke vide, om apotekeren blot pralede med sin fine familie, men hvis det havde været almindelig kendt, at

gratalsekretæren overhovedet ingen indflydelse havde, ville han næppe have udtalt sig, som han gjorde.

En anden kilde er de udnævnelsessager, hvor oversekretæren eller de finansdeputerede anbefalede en ansøger. I Danske Kancelli anbefalede oversekretæren i 17 sager en ansøger. 12 af disse anbefalinger var inkorporeret i selve referatet af den pågældende ansøgning, 5 anbefalinger bestod i oversekretærens personlige tilskrift. De 5 tilskrevne anbefalinger ligger samlet fra sept. 1727 til april 1728, med 3 af dem i samme referatgruppe. Når oversekretærens anbefaling indgår i referatet af en ansøgning, kan det kun betyde, at kancellisekretæren har fået besked fra oversekretæren, inden han udarbejdede referaterne i den pågældende sag. Oversekretæren har ud fra et forhåndskendskab til ansøgeren eller som følge af henvendelser fra ansøgeren selv eller hans patron besluttet at anbefale denne. I 6 af de 12 tilfælde er den ansøger, oversekretæren anbefaler, anført som nr. 1 i referatet. Denne overvægt kan ikke være tilfældig, men må skyldes, at oversekretæren har givet kancellisekretæren besked, før denne er begyndt på udarbejdelsen af referatet. I de øvrige tilfælde er den ansøger, oversekretæren anbefalede, anbragt længere nede i referatrækken. Her må oversekretærens besked være kommet efter, at kancellisekretæren er begyndt at indføre referaterne i gratialprotokollen. De 5 sager, hvor oversekretærens anbefaling skete i form af en tilskrift, er vanskeligere at tolke. Referaterne kan være udarbejdet alene af kancellisekretæren, og oversekretæren har derefter gennemgået referaterne og tilføjet sin anbefaling. Men da 3 af de ansøgere, som Møinichen anbefalede, er anført som nr. 1 (ud af henholdsvis 13, 21 og 12 ansøgere) ser det snarere ud til, at oversekretæren har givet kancellisekretæren besked om, hvem der skulle anføres som nr. 1, og han har da bagefter tilføjet anbefalingen. Måske mente han, at den fik mere vægt ved at fremtræde som en personlig tilskrift.

Selv om de 17 udnævnelsessager ikke giver noget klart billede, kan nogle kendsgerninger dog uddrages. Oversekretæren har været orienteret om ansøgningerne til embederne, og der har været et samarbejde mellem ham og kancellisekretæren om referaternes udformning i alle eller de fleste tilfælde, hvor oversekretæren ønskede direkte at anbefale en af ansøgerne. Men disse specielle sager giver ikke svar på, om det var oversekretæren eller kancellisekretæren, der i alle de øvrige sager bestemte, om én af ansøgerne skulle fremdrages ved et særligt fyldigt referat. Min formodning er, at det var kancellisekretærerne selv, der

bestemte dette, og at oversekretærernes forsøg på indflydelse oftest har været i form af mundtlige anbefalinger til kongen.

Rentekammerreferaterne til stillingsbesættelserne blev til på en anden måde end i Danske Kancelli. I kancelliet holdtes ansøgningerne adskilt fra de andre sager, der skulle refereres for kongen. I Rentekammeret var der ikke denne adskillelse. De blev samlet om hvert embede og forelagt Rentekammerkollegiet, når det skønnedes, at der var indkommet tilstrækkeligt med ansøgere. Referat af udnævnelssagen blev så medtaget i den ugentlige skriftlige relation fra Rentekammerkollegiet, hvori også indgik de øvrige sager, der skulle refereres for kongen. Ansøgningerne blev gennemgået i det forberedende kollegiemøde, hvor de øvrige sager også blev behandlet. Det ses af, at kollegiet jævnlgt udtaler sig om spørgsmål vedrørende selve embederne, de økonomiske vilkår, restancer fra forgængerne, afgiver udtalelser om ansøgere, der var ansat i Rentekammeret og som tidligere omtalt jo også enkelte gange kommer med direkte anbefalinger om personvalget. Disse udtalelser og forslag var enten integrerede i referaterne af ansøgningerne eller anførtes efter referaterne som en betænkning. Når der gennem referatteknikken blev gjort forsøg på at påvirke kongen, er det efter al sandsynlighed Rentekammerkollegiet som helhed, der står bag. Den danske kammerkansellisekretær, der stod for udarbejdelsen af sagsreferaterne i relationerne, kan ikke have haft mange muligheder for at påvirke kongen gennem referatlængde eller prioritering, uden at kollegiet er blevet klar over det og har standset det. Skulle nogen søge at påvirke kongen direkte eller indirekte, måtte kollegiet ønske at forbeholde sig denne mulighed.

Centraladministrationens mundtlige indflydelse

Man kan imidlertid ikke behandle centraladministrationens indflydelse på embedsudnævnelserne uden at søge at indkredse det fænomen, der hedder forvaltningsledningens påvirkning af kongen ud over den påvirkning, der fremgår af gratial- og resolutionsprotokol. Storkansleren, oversekretæren og de finansdeputerede var i jævnlig kontakt med kongen og kunne dermed mundtligt anbefale ansøgere uden at en sådan anbefaling ses af de skriftlige referater. I hvor vid udstrækning det skete, og om kongen lod sig påvirke deraf, er det i følge sagens natur umuligt at sige noget mere præcist om. Tilfældige udsagn herom er

Bartholomæus Deichman var en usædvanlig prælat. Efter at have været i hofstjeneste blev han i 1700, 29 år gammel, biskop i Viborg, og i 1713 fulgte bispesædet i Christiania. Hans hovedinteresse var dog statens verdslige affærer, hvor han ydede en stor, og ingenlunde uegennyttig indsats. Han kom i modsætningsforhold til oversekretærerne Rostgård og Gabel, og det skal have givet anledning til, at han gennem beskyldninger for bestikkelse fik Frederik IV til at afskedge dem (stik af Tanjè gengivet i Politikens Danmarkshistorie bd. 9 s. 47).

bevaret; de kan give oplysninger om, hvorledes beslutningsprocessen i visse tilfælde forløb, men de kan ikke bruges til at udsige noget alt for konkret om beslutningsprocessen i almindelighed.

Frederik IV's oversekretær gennem den første snes år, Ditlev Vibe, siges at have haft megen indflydelse på kongen, men jeg har ikke i kilderne truffet vidnesbyrd om, at han ad mundtlig vej har påvirket kongens valg af embedsmænd. Oversekretær Rostgårds forsøg på mundtlig påvirkning af kongen kender vi derimod en del til, takket være Gehejmekommissionens undersøgelser af Rostgårds bestikkelse. I den anledning blev flere ansættelsessager draget frem, og selv om kommissionens arkiv senere blev tilintetgjort, har Chr. Bruun i sin Rostgårdbiografi alligevel fået samlet en del materiale, der belyser oversekretærens mundtlige indflydelse.

Da Rostgård blev forhørt i konseillet, fremførte han til sit forsvar, at alle embedsbesættelser var sket på sædvanlig måde: Ansøgernes navne og deres attester indførtes i gratialbogen, denne sendtes til kongen, som gennemgik den og lod sin kabinetssekretær tilføje resolutionen for udnævnelsen; når gratialbogen kom tilbage, lod han ekspeditionerne udfærdige af kancelliforvalteren så hurtigt, som det var muligt. Når han

mundtligt havde anbefalet nogen ansøger til kongen, havde han altid været forsynet med stiftamtmandenes, biskoppernes eller andre troværdige mænds attester, eller også efter kongelig ordre måtte indhente dem.²⁹ Altså et klart udsagn om, at det var normalt, at oversekretæren i nogle af udnævnelsessagerne mundtligt anbefalede en af ansøgerne.

Lad os se nærmere på de eksempler, som fremdrages af Bruun. Da Bartholomæus Deichman, biskoppen over Aggerhus stift, var Rostgårds hovedfjende, har Bruun især koncentreret sig om de tjenester, som Deichman bad Rostgård gøre for sig. Deichman takkede i 1722 Rostgård for »den gunstige Reflexion Deres Excellence haver behaged at give paa min ringe intercession for Gerbrand Normans ansøgning om Rakkestad Præstekald, hvortil hand ved Deres Excellences naadige forsorg saa snart og vel er blevet expedered«. Og samme år skrev Deichman igen og takkede Rostgård »for den gunstige Reflexion Deris Excellence haver behaged paa min intercession for Sogne Præsten til Asker Præstegield Hr. Søren Michelsens ansøgning om expectance for hands Capellan«. Da Deichman sendte Rostgård en julehilsen i 1723 benyttede han lejligheden til at vedlægge en supplik fra sin amanuensis om Onsøe præstegæld, »som sandelig er ringe«, ... »deres Excellences naadige forsorg at insinuere«.³⁰

Men også andre søgte at få Rostgård til at tale deres sag over for kongen. Morten Christophersen henvendte sig i 1722 til Rostgård med tilbud om at ville betale 200 rdl., hvis en Søren Høeg kunne få by- og rådstueskriverembedet i Viborg. Søren Høeg havde engang tjent storkansler Holstein i 3 år, og Rostgård havde i følge brevskriveren lovet Holstein sin rekommendation og lovet at bevise supplikanten den nåde: hans supplik på beste måder at rekommandere.³¹ Endelig fremdrager Bruun også, at Rostgårds gamle ven, Edv. Londeman, der var præst i Jylland, ved nytår 1725 skrev til Rostgård og bad om hans hjælp til at blive biskop i Viborg eller Bergen, »hvilket De let og vel kand gøre om De og Gud vil... Skulle der behøves en supplik, så er min nådige herre så god at lade den opsette i mit navn«.³²

Af disse citater fremgår tydeligt, at ansøgerne og deres patroner havde tiltro til, at Rostgård gennem en anbefaling til kongen kunne udvirke en udnævnelse. Lad os se, hvorledes det gik. Rostgård blev ikke i stand til at gøre sin ven Edv. Londeman nogen tjeneste, for han var afsat, da bisperne skulle udnævnes. Sognepræsten i Asker opnåede derimod at få ekspektance på kaldet for sin kapellan, der samtidig var

hans svigersøn. Denne afgørelse blev truffet uden procedure, altså uden skriftligt referat.³³ »Uden procedure« betød imidlertid ikke, at ansøgningen var gået uden om kancelliet, direkte til kongen. Deichmans brev er henvendt til Rostgård, og denne tog selv initiativ til nærmere at undersøge de fortjenester, som ansøgeren påberåbte sig.³⁴ Enten har Rostgård forelagt kongen sagen uden om gratialprotokollen, eller også har Deichman henvendt sig direkte til kongen. Da kongen resolverede, at Norman Gerbrand skulle have Rakkestad præstekald, skete det på grundlag af et referat i gratialprotokollen, hvor Deichmans anbefaling får en fyldig omtale. Der er ikke noget skriftligt bevis for, at Rostgård har været inde i billedet som anbefaler. Blot er det påfaldende, at der kun refereres denne ene ansøger til embedet.³⁵ Da Onsø præstekald skulle besættes, blev der refereret 23 ansøgere, og det lykkedes ikke Deichman at få sin kandidat valgt. I referatet anførtes han som nr. 12, først i gruppen af studenter, og af hans 7-linjers referat fremgår, at Deichman bevidnede, at han var bekvem til prædikeembedet af god lærdom og uforargeligt levned. Altså et ret neutralt referat.³⁶ I udnævnelsessagen om by- og rådstueskriveriet i Viborg blev 19 ansøgere refereret. Søren Høeg blev refereret som nr. 17 med et 3 linjers referat. Kun få andre blev refereret så kort, og Rostgård gik i hvert fald ikke skriftligt i forbøn for ham. Kongen valgte uden for referatet en Alexander Montros, der tjente hos Storkanslerinde Reventlow.³⁷

Af disse eksempler, hvor vi er kommet lidt ind bag kulisserne, kan man uddrage følgende konklusioner. For det første betød kongens besættelse af et embede uden procedure ikke nødvendigvis, at kancelliet var uden indflydelse. For det andet, at det fænomen, at der kun refereredes én ansøger, kan betyde, at oversekretæren havde anbefalet en bestemt ansøger. I så fald må det være sket på den måde, at han mundtligt har anbefalet ansøgeren over for kongen, der har resolveret, at han gerne ville se et referat af pågældendes ansøgning, uden at det var nødvendigt at anføre eventuelle andre ansøgere. At oversekretæren skulle have dristet sig til på eget initiativ at undlade at referere indkomne ansøgninger, er ikke troligt. Det ville for let kunne opdages, da kongen på mange måder kunne være orienteret om, at der var andre ansøgere. For det tredje, at en bønsskrivelse til en centralt placeret embedsmand ikke kan tages som bevis på, at embedsmanden har antaget sig sagen. Ja, man bør gå videre endnu og sige, at en takkeskrivelse for et opnået embede ikke uden videre er et bevis på, at embedsman-

den har talt vedkommendes sag. De høje embedsmænd med virkelig eller formodet indflydelse har været udsat for et sandt bombardement af mundtlige og skriftlige henvendelser om at støtte diverse ansøgninger, og når kongen valgte en af ansøgerne, kunne den heldige eller dennes patron jo meget let tro, at embedsmanden havde støttet netop deres ansøgning. Og samme embedsmand har vel sjældent haft nogen interesse i at fortælle, at han ingen indflydelse havde haft på udnævnelsen.

Rostgård skal ifølge samtidens og eftertidens vurdering ikke have haft større indflydelse på kongen. Anderledes stiller det sig med Chr. Møinichen. Samtiden anklagede ham blandt andet for bestikkelse, salg af kongegunst og embeder. Alt sammen forhold, der hang sammen med, at han havde stor indflydelse og stod i høj gunst hos Frederik IV. En indflydelse og gunst han bevarede til kongens død.

Det er tidligere omtalt, at Møinichen flere gange end sine forgængere udtalte sig i referaterne i gratialprotokollen til fordel for en bestemt ansøger. Men ved et tilfælde har vi også bevaret 3 breve fra Møinichen til kongen, hvor han efter kongens ønske udtaler sig om embedsbesættelser.

Det første brev er skrevet af Deichman og medunderskrevet af Møinichen. Det er dateret 27. januar 1725 og drejede sig om besættelsen af den stilling som finansdeputeret, som netop var blevet ledig ved Møinichens udnævnelse til oversekretær. Kongen havde mundtligt bedt de to overveje, hvem der burde efterfølge Møinichen. De foreslog Filip Bornemann, der havde været kommitteret i Rentekammeret næsten lige så længe som Peder Rasmussen. I Bornemanns sted kunne kongen da udnævne justitsråd Lime fra Christiania, og i hans sted kunne kongen udnævne forrige stiftsskriver Schønendahl, der havde kongens reskript på at blive genansat. Da kommitteret Meyer nok ville blive fornærmet over at blive forbigået, kunne han ansættes på Generalkommissariatet, kammersekretær Basballe kunne så blive kommitteret og Peter Ramshart, sekretær i Gehejmekommissionen, kunne blive kammersekretær. Aflønningen blev der også gjort rede for. I stedet for et råd om én stillingsbesættelse, blev det til en udførlig vejledning om 6 stillingsbesættelser, hvor Deichman tydeligvis havde nogle norske interesser, der skulle varetages. De to forslagsstillere slutter dog med ordene: »Dog indstille vi alt dette til Deris Mayestæts Egen Allernaadigste Behag og Gotfindende ...«³⁸ Kongen fulgte kun nogle af rådene. Peder Rasmus-

sen og ikke Bornemann blev deputeret, den norske kabale med Lime og Schönendahl blev der ikke noget ud af, og Meyer forblev i Rente-kammerkollegiet. Basballe blev imidlertid kommitteret i Rasmussens sted, og Peter Ramshart fik som foreslået Basballes sekretærpost. Forløbet er interessant, fordi det viser forholdet mellem konge og rådgivere i den periode, hvor kongens tillid til sine hidtidige rådgivere havde fået et dødsstød. Han reagerede ikke ved at ville alt selv, han spurgte de to loyale og fortjenstfulde mænd til råds, som havde afsløret bestikkelsesvæsenet. Men da rådet kom, må vi formode, at kongen har set anslaget med sin magtposition. At bede om ét råd og få en hel kabale med 6 stillingsbesættelser forelagt. Det var for voldsomt. Kongen fulgte kun en mindre del af rådene og understregede dermed sin uafhængighed.

Fra marts 1725 har vi bevaret et brev med udtalelser fra oversekretær Møinichen til kongen om besættelsen af embederne som borgmester og rådmand i Viborg, herredsskriver i Galtén og rådmand i Århus og Fredericia.³⁹

Brevet indledes med »Siden Deris Majestæt iaftis allernaadigst talte med mig om Wiborg Bye med Magistrat at faa forsiuvnit«, og derefter følger en redegørelse for de oplysninger, Møinichen har kunnet finde herom i ældre gratialprotokoller, tillige med hans egen mening om, hvem der ville være bedst som borgmester. Han peger her på en anden, end stiftamtmanden havde gjort, mens hans vurdering af rådmandskandidaten falder sammen med stiftamtmandens. Om herredsskriverriet havde 12 ansøgt. Møinichen giver det ene et godt skudsmål, to andre et dårligt og siger om de øvrige, at han ikke kender dem. Om embedet som rådmand i Fredericia skriver han, at kun en af ansøgerne fortjener reflexion, og til Århusrådmandsembedet bliver også kun en af ansøgerne fremdraget som egnet.⁴⁰ Kongen fulgte alle råd med undtagelse af det sidste. Ved udnævnelsen af rådmanden i Århus gik kongen stik imod Møinichens anbefaling og udnævnte Søren Gylling, der af Møinichen var blevet karakteriseret som en ærlig men fattig mand.⁴¹ Efter Møinichens mening skulle en rådmand være en utrængt mand, for at borgerskabet kunne have estime for embedet. Kongen forlod sig tydeligvis i høj grad på Møinichens vurdering af ansøgere. Men som altid sørgede kongen for også at hævde sin suverænitet ved ikke at følge alle anbefalingerne. Det er interessant at se, hvorledes Møinichens omgangsform med kongen er, mindre end et halvt år efter at han blev

udnævnt til finansdeputeret, og mindre end 3 måneder efter at han blev udnævnt til oversekretær. Brevets titulatur og afsluttende hilsen er naturligvis efter reglerne for undersåtternes rette opførsel: Stormægtigste allernaadigste Arveherre og Konge« og »jeg forbliver til min sidste Dødsstund Deres Kongelige Majestæts allerunderdanigste og tropligt-skyldigste Tjener«. Møinichen omtaler også »Deres Majestæts allernaadigste Tanker«, »Deres Majestæts allermaadigste Resolution« og »dersom Deres Majestæt dette allernaadigst skulle ville approbere«, men derudover er der intet underdanigt. Møinichen udtaler sig ganske bramfrit og med en vis onskabsfuld humor.⁴²

Der er bevaret endnu en skriftlig redegørelse fra Møinichen om nogle embedsansøgere.⁴³ Hverken tid, ansøgernes navne eller embedet angives. Møinichens stil er endnu mere bramfri, og hans bedømmelse er hård. Kun én finder nåde. Og her er slet ingen skrabud for den enevældige hersker. En mand, der kunne skrive således, må have været på en særdeles fortrolig fod med sin herre og konge, sikker på at være fast forankret i hans gunst.

I løbet af 1720'erne mindskedes kongens eneherre-dømme i Danske Kancelli. Det er tidligere påvist, at Frederik IV i 1720 opgav kabinets-afgørelserne for de vigtige sager, og i resten af 1720'erne afgjordes disse i det konseilsmøde, hvor sagerne mundtligt var blevet forelagt ham. Flere forhold tyder på, at kongen heller ikke var i stand til eller ikke lagde vægt på at opretholde det fulde herredømme over udnævnelsessagerne. Oplysningerne fra Møinichens breve til kongen og hans direkte anbefalinger i referaterne tyder på, at Møinichen fik ganske stor indflydelse på embedsbesættelserne i Danske Kancelli. Og i dette lys skal man da sandsynligvis forstå de tidligere omtalte meget kortfattede og neutrale referater i denne periode som endnu et tegn på oversekretærens indflydelse. En ansættelsessag, der alene bestod af kortfattede referater på 2-3 linjer, gav ikke kongen mulighed for at træffe et valg, et sådant sagsreferat var alene brugbart som udgangspunkt for en efterfølgende drøftelse mellem kongen og oversekretæren.⁴⁴

I Rentekammeret var forholdene anderledes. Finansstyrelsen havde første prioritet hos Frederik IV, og han var til sin død den faktiske leder af Rentekammeret. Det betød, at han havde en langt større indsigt i Rentekammersagerne end i kancellisagerne, og dermed også et bredere kendskab til den personkreds, som kunne komme på tale ved valg af embedsmænd.

Udnævnelsessagerne blev sammen med de øvrige sager refereret for kongen under hans ugentlige møde med de finansdeputerede eller under kongens fravær fra København leveret til ham, uden at der blev afholdt møde. Under disse møder kan de deputerede på eget initiativ have udtalt sig om ansøgerne til embeder, der skulle besættes, eller kongen kan have rådspurgt dem. Det er sandsynligt, at der er foregået drøftelser, når embeder i selve Rentekammeret skulle besættes. Her var der jo tale om de deputeredes direkte underordnede, og i disse tilfælde tog kollegiet ofte stilling i det skriftlige referat. Men at det i øvrigt skulle være sædvane, at kongen drøftede personvalget med de deputerede i referatmøderne, er næppe troligt. I så fald måtte man forvente at finde spor heraf i det skriftlige materiale for eksempel i form af, at kollegiet gav sin mening skriftligt til kende, når referatmøderne på grund af kongens fravær ikke kunne finde sted, eller at kongen i sine resolutioner refererede til kollegiets stillingtagen. Men heraf er der intet spor i det bevarede kildemateriale.

Forklaringen på Frederik IV's større selvstændighed i Rentekammerudnævnelserne er hans høje prioritering af finansstyrelsen. Jo vigtigere en sektor var, jo mere måtte kongen lægge vægt på at sætte sig ind i sagerne og træffe selvstændige, uafhængige afgørelser. Dertil kom, at Rentekammerledelsens opbygning med 3 ligestillede deputerede forhindrede kongen i at knytte sin tillid til og dermed i nogen grad afgive magt til en enkelt person, som det skete i Danske Kancelli til oversekretær Møinichen og i Krigskancelliet til oversekretær Gabel.

Lokaladministrationens indflydelse

Ved lokaladministrationen forstås i denne sammenhæng de verdslige og gejstlige myndigheder, der havde ret og pligt til at udtale sig om ansøgere fra deres myndighedsområde. Det var hovedsageligt stiftamt-mænd og biskopper, mens man kun undtagelsesvis ser udtalelser fra det lavere niveau i hierarkiet, amtmændene og provsterne.

Overøvrighedens indflydelse på embedsbesættelserne i lokaladministrationen var som tidligere omtalt af gammel dato. Før enevælden havde lensmændene haft det afgørende ord med hensyn til, hvem der skulle udnævnes til kongelige betjente. Og dette forhold fortsatte i de første årtier efter enevældens indførelse. Fra 1683 var indflydelsen dog blevet indskrænket ved, at stiftamt-mændene blev frataget retten til at

stille forslag om, hvem der skulle udnævnes som embedsmænd. Men stiftamtmandene spillede fortsat en betydelig rolle ved embedsbesættelserne inden for stiftet. Det påhvilede dem at give udtalelser om de personer, der meldte sig hos dem som ansøgere. Udtalelser som meget let kunne glide over i erklæring om, at en bestemt ansøger var den mest velegnede til embedet. Stiftamtmandene blev desuden ofte inddraget i de nærmere undersøgelser af ansøgernes kvalifikationer og forhold, som kongen udbad sig, eller som centraladministrationen iværksatte på egen hånd. Og kneb det med at få ansøgere til de mindre attraktive embeder, påhvilede det også stiftamtmandene at få overtalt nogen til at søge.

Bisperne havde ikke siden reformationen haft formel adkomst til at øve indflydelse på valget af præsterne. Før 1660 havde menigheden og provsten afgjort valget af præst, og efter 1660 gik valgretten over til kongen. Hvor patronatet tilhørte en adelig, var det patronen, der kaldte præsten. Biskoppernes formelle rolle var alene gennem en efterfølgende eksamination at sikre, at præsternes teologiske kvalifikationer var i orden. Med forordningen af 1. august 1707 om vocation til prædikeembedet gav Frederik IV imidlertid bisperne en indflydelse, der kunne måle sig med stiftamtmandenes. Ifølge forordningen skulle de føre tilsyn med de teologiske kandidater, der efter eksamen bosatte sig i stiftet, og som efter kortere eller længere ansættelse i andre stillinger ønskede at opnå et præstekald. De skulle gøre kancelliet opmærksom på, om nogle af kandidaterne i mellemtiden førte et forargeligt levned, og de skulle give kandidaterne en udtalelse om deres studeringer, evner som prædikanter og deres levned, når de meldte sig som ansøgere til et kald. I kirkelige kredse var der samtidig ønsker om at gå langt videre. En kommission fremlagde i 1707 forslag om oprettelse af et konsistorium bestående af Københavns førende gejstlige, som skulle have betydelig indflydelse på præstevalgene. Sjællands biskop var dog klar over, at dette ville stride mod kongens enevoldsmagt, og forslaget blev naturligvis afvist af Frederik IV.⁴⁵

Attestationssystemet gjorde stiftamtmandene og bisperne til lokale magtcentre, hvor supplikanter og forskellige interesserede parter trængte sig på for at få så gunstige udtalelser som muligt. Vicesatholder og stiftamtmand Gabel sukkede lidt over systemet i 1706, da Vrans præstekald i Aggershus stift skulle besættes. Han skrev i sin udtalelse om kapellanen fra præstekaldet, at han aldrig for nogen kapellans suc-

cession var bleven af bønderne så overløben, som til overflod tilskikkede ham tvende deputerede med hosføjede supplikker.⁴⁶

Stiftamtmandenes og bispernes udtalelser grundede sig vel sjældent på noget personligt kendskab til kandidaterne, og i de tilfælde, hvor de gik videre og direkte anbefalede en ansøger frem for alle andre, har magistrater, amtmænd, provster eller private patroner utvivlsomt været virksomme. Besættelsen af en rådmandspost i Kerteminde i 1721 giver et indblik i, hvorledes stiftamtmandens anbefaling blev til, fordi magistraten skiftede mening undervejs. Det gav nemlig stiftamtmand Lente lejlighed til noget irriteret at udtale, at når han først havde givet den person, som magistraten først foreslog, sin rekommendation, så kunne han ikke tillige rekommendere magistratens nye kandidat.⁴⁷ Dermed er ikke sagt, at stiftamtmandene blot var talerør for de højestråbende lokale magtgrupper. De kunne også tage selvstændig stilling til forholdene, som f.eks. da samme stiftamtmand Lente anbefalede kongen at undgå interne stridigheder i Middelfart ved at tage en udenbys ansøger til byfoged dér i stedet for en af de fire indenbys ansøgere, der var støttet af hvert sit parti.⁴⁸ Stiftamtmandenes anbefalinger stod ikke altid alene. Især når magistrats- og byfogedstillinger skulle besættes, kunne byernes interne magtkampe slå ud i lys lue, og man ser af og til magistraten eller en gruppe af borgerne gå ind for en anden end den, stiftamtmanden anbefalede.⁴⁹ Attestationssystemet gjaldt primært embederne inden for Danske Kancelli. Stiftamtmandene udtalte sig sjældent om ansøgerne til embederne, der sorterede under Rentekammeret. Her ser man oftere alene udtalelser fra ansøgernes private eller offentlige arbejdsgivere.

På linje hermed er det også, at de få direkte forslag til embedsudnævnelser, som fremsattes af lokaladministrationen, alle vedrørte embeder under Danske Kancelli. Inden for de verdslige embeder drejede det sig alene om magistratsembeders besættelse i små danske købstæder, hvor kongens problem ikke bestod i at vælge, men i overhovedet at finde personer, der ville påtage sig embederne. Her ser vi i 9 tilfælde stiftamtmanden løse denne opgave ved at bringe en person i forslag. Forslag som kongen i alle undtagen et tilfælde fulgte. For de gejstlige embeders vedkommende drejede det sig i alt om 7 præsteudnævnelser. Der var dels præsteudnævnelserne ved Sct. Petri tyske kirke i København, hvor forstanderen, de ældste og menigheden havde ret til at stille forslag, og dels enkelte præsteudnævnelser, hvor offentlige institutio-

ner som Trondhjems bispestol, Ålborg Skole og De fattiges Direktion hævdede at have kaldsret, men hvor udnævnelsen alligevel foregik som en almindelig udnævnelssag, som regel med flere ansøgere. Kongen valgte i alle tilfælde de foreslåede kandidater. Endelig ser vi Missionskollegiet foreslå en person udnævnt til et embede i Finmarken. Også dette forslag fulgte kongen.

Som det vil ses, hørte de direkte forslag til undtagelserne; til gengæld skete det i mange tilfælde, at stiftamtmanden eller biskoppen pegede på bestemte ansøgere som værende bedst egnede til de pågældende embeder. Kancelliet lagde sig ofte på linje med stiftamtmanden og biskoppen og gav den ansøger, de anbefalede, det fyldigste referat. Men samtidig var man i gratialkontoret i den position, at man dér også så de ansøgere, der kom fra andre dele af rigerne, og man måtte derfor i nogen grad optræde som deres fortalere. Et slående eksempel herpå finder vi i 1713, da kancelliet refererede 41 ansøgere til Køge præstekald. Kancelliet ofrede da 26 linjer på Hans Caspar Dreyer, der var præst på Femø, og dér levede i yderste armod, endskønt hans ansøgning overhovedet ikke var støttet af attester eller anbefalinger. Biskop Worm for Sjælland stift anbefalede en anden af ansøgerne med ordene, at han var dygtig fremfor mange andre, men det refereredes med blot 6 linjer.⁵⁰ Hvor ofte man fra centralt hold støttede lokaladministrationens anbefalinger kan ikke opgøres, først og fremmest fordi det som tidligere omtalt meget ofte ikke er muligt at skelne mellem attester og anbefalinger.

Kongens reaktion på lokaladministrationens anbefalinger må have været grundlæggende præget af forskellen mellem de verdslige og gejstlige udnævnelssager.

Enhver ansøger til et præstekald, der havde sin eksamen fra universitetet i orden, og om hvem der ikke blev udtalt noget ufordelagtigt, var pr. definition kvalificeret til et præsteembede, og kongen kunne med god samvittighed vælge, hvem han ville. Anderledes forholdt det sig med verdslige embeders besættelse. Her kunne ansøgerens evner til embedet kun sandsynliggøres ved ansøgerens hidtidige karriere og udtalelser fra personer med kendskab til ham. Kongen var her meget mere afhængig af anbefalere, og her måtte de lokale instanser i det pågældende område, der kendte de fleste af ansøgerne, have en betydelig indflydelse.

En opgørelse af kongens udnævnelser til embeder under Danske

Kancelli i de 5 undersøgte år viser, at kongen i en tredjedel af de verdslige udnævnelssager, hvor han valgte indenfor referatet, udnævnte personer, der støttedes af udtalelser fra de lokale myndigheder (stiftamtmand, amtmand eller magistrat), mens han i de gejstlige udnævnelssager i halvdelen af tilfældene valgte personer, der havde udtalelser fra de lokale gejstlige myndigheder (biskop eller provst)⁵¹. Disse tal viser altså det modsatte af, hvad man skulle forvente ud fra ovenstående betragtninger om forskellen i vurderingen af verdslige og gejstliges kvalifikationer. Måske skal de derfor blot tages som udtryk for, at attestsystemet var mere gennemført for de gejstlige embeders vedkommende. Hvad tallene imidlertid siger ganske klart er, at kongen i vid udstrækning udnævnte personer til lokale embeder, uden at disse havde udtalelser fra lokaladministrationen. Kongen og kancelliet lagde vægt på, at ansøgningerne var bilagt attester. Oversekretær Rostgård fremhævede som tidligere omtalt overfor Gehejmekommissionen, at han ikke mundtligt anbefalede nogen ansøger over for kongen, medmindre de havde været forsynet med stiftamtmandenes, biskoppernes eller andre troværdige mænds attester, eller han efter kongelig ordre havde indhentet dem. Og for de teologiske kandidater havde kongen krævet opbygget et sindrigt udtalelssystem, alt med det formål at give sig selv det bedst mulige beslutningsgrundlag. Men han handlede særdeles selvstændigt i forhold til attesteringsystemet og sørgede dermed for, at der ikke blev opbygget en automatik, der bevirkede, at det var de lokale myndigheder, der med deres udtalelser kom til at bestemme, hvem der skulle udnævnes.

Kongen inddrog enkelte gange lokaladministration direkte i beslutningerne enten ved, at han bad om at få en vurdering af en person, som han ville ansætte, hvis det kunne godtgøres, at han var kapabel, eller ved at han overlod det til de lokale myndigheder at pege på den bedst egnede blandt ansøgerne.

Ved besættelsen af de gejstlige embeder overdrog kongen det i 6 tilfælde til de lokale gejstlige myndigheder at pege på den bedst egnede. Biskoppen i Ålborg fik det overdraget én gang, biskoppen i København 4 gange og provsten, der havde tilsynet med feltpræsterne, én gang. I de sidste 5 tilfælde drejede det sig om, at de pågældende måtte foreslå en af felt-, skibs- eller pestpræsterne.

For de verdslige embeder under Danske Kancelli udbad kongen sig i 10 tilfælde forslag fra de lokale myndigheder. De, der blev spurgt, var

Slotsloven om en borgmester i Tønsberg, statholder Vibe om to rådmænd i henholdsvis Frederikshald og Frederiksstad, stiftamtmanden og præsidenten i Christianssand om to rådmænd, stiftamtmanden i Århus om en borgmester og rådmand i byen, stiftamtmanden i Ålborg om en rådmand, amtmanden i Stavanger om en byfoged der og amtmanden i Hillerød om en byskriver i byen.

Kun to gange, da statholder Vibe skulle foreslå en ud af 7 ansøgere til rådmandseembedet i Frederikshald, og da Slotsloven skulle udtale sig om, hvem der ville være bedst som borgmester i Tønsberg, veg de udenom og gav neutrale udtalelser om flere ansøgere. I de øvrige tilfælde pegede de adspurgte på en af ansøgerne, som kongen da udnævnte. I øvrigt af og til med den tilføjelse i resolutionen, at det skete efter stiftamtmandens eller biskoppens recommendation.

Inden for Rentekammerets område blev lokaladministrationen, dvs. stiftamtmandene, ikke bedt om at komme med forslag. Her var det alene Rentekammeret, kongen henvendte sig til. En naturlig følge af, at embederne som regnskabsbetjente ikke kun blev besat med lokale folk, således som det især var tilfældet med magistratseembederne.

Som omtalt s. 124 blev lokaladministrationen også inddraget i høringerne. Enten ved at kongen direkte bad en bestemt stiftamtmand, amtmand eller biskop om at udtale sig om en bestemt kandidat, eller ved at kancelliet efter at have fået til opgave at undersøge en kandidats kvalifikationer nærmere, henvendte sig til de relevante lokaladministrative ledere. Det er ikke muligt at adskille høringerne i centraladministrationen og i lokaladministrationen, da det må formodes, at kancelliet ofte har forhørt sig i lokaladministrationen, uden at det fremgår af referatet. Og det må desuden have været ret tilfældigt, om kongen formulerede sit høringsønske med ordene »oversekretæren må undersøge« eller »det må undersøges« eller »stiftamtmanden må erklære sig«. Kun sjældent ser vi et referat af undersøgelsens resultat, og kongens reaktion kan derfor heller ikke måles. Men til belysning af forholdet mellem kongen og hans lokale ledende embedsmænd er det vigtigt at erindre sig, at de godt kunne finde den, kongen havde udvalgt, for ikke-kapabel, og at kongen ikke trumfede sin vilje igennem, men da som regel fulgte eventuelle forslag fra lokal side.⁵²

Indstillings- og konstitutionsret

Kongen havde den suveræne udnævnelsesret, men den kunne indskrænkes ved, at kongen formelt eller reelt gav afkald på afgørelserne enten ved at overdrage andre indstillingsret eller ved, at han automatisk udnævnte personer, som andre havde konstitueret.

Ved indstillingsret forstås, at kongen generelt overdrog en embedsmand ret til at indstille de personer, der skulle udnævnes til embeder inden for en bestemt kategori. Mest vidtgående skete dette ved, at den pågældende embedsmand kun indstillede én person, og ingen andre ansøgere omtaltes. Her blev kongens udnævnelsesret reelt indskrænket til en konfirmation af et valg, en anden havde truffet. Mindre vidtgående var den fremgangsmåde, hvor alle ansøgere blev refereret, og hvor én derefter blev indstillet. Her havde kongen mulighed for at vurdere den indstilledes kvalifikationer i forhold til de øvrige ansøgere. En endnu svagere form for indstillingsret var den, hvor embedsmanden skulle indstille flere ansøgere sidestillet. Her havde kongen forbeholdt sig selve valget omend på et begrænset grundlag.

Inden for undersøgelsens embedskategorier er der i Rentekammeret kun ét eksempel på indstillingsret. Det var renteskrivernes ret til at gøre indstilling om deres fuldmægtige. Denne rettighed havde sit ud-spring i 1716, da kongen mod renteskriverens ønske krævede, at renteskriverfuldmægtigene skulle være kongelige embedsmænd. Som kompensation fik renteskriverne indstillingsret. En indstillingsret som skulle give anledning til en del sammenstød mellem kongen og Rentekammeret.

I 1716, da renteskrivernes fuldmægtige overgik til kongelig ansættelse, var der ikke tale om nyudnævnelser; overgangen markeredes blot ved, at fuldmægtigene aflagde ed til kongen.⁵³ Første gang, renteskriverne fik brug for indstillingsretten, var ved den store reorganisation af Rentekammeret ved årsskiftet 1719-20, da der blev behov for ikke mindre end 7 nye fuldmægtige. De pågældende renteskrivere indstillede da hver en person, som kongen derefter udnævnte.⁵⁴ Men i juli 1720 gik det anderledes til. Ved en kontordeling oprettedes en ny fuldmægtigstilling, hvortil 3 ansøgere refereredes uden nogen form for indstilling. Denne udnævnelssag falder helt uden for mønstret, idet det er den eneste, hvor der ikke er tale om indstilling fra Rentekammeret. Allerede i september 1720 var en fuldmægtigstilling atter ledig. 4 ansø-

gere meldte sig, og nu indskrænkede Frederik IV renteskrivernes indstillingsret til, at de fremtidigt skulle indstille 2 ansøgere sidestillet.⁵⁵ Han ville ikke længere tillade, at renteskriverne selv kunne bestemme, hvem der skulle udnævnes.

Et år senere, i august 1721, ansattes atter en fuldmægtig. Renteskriveren lod som ingen ting og indstillede alene én kandidat, som kongen derefter udnævnte.⁵⁶ I sommeren 1723 var der atter to stillinger ledige, og denne gang indstilledes to ansøgere sidestillet af de to renteskrivere; i det ene tilfælde blev der yderligere refereret en ansøgning fra en tredje ansøger. Kongen havde atter trumfet sin vilje igennem over for renteskriverne.⁵⁷ På den baggrund er det mærkeligt at se de næste to fuldmægtige blive udnævnt i andet halvår af 1724 på grundlag af et referat fra Rentekammeret, hvor der kun indstilledes én kandidat til hvert embede og ikke refereredes andre ansøgere.⁵⁸

I april 1725 refererede kollegiet, at 3 ansøgte om en ledig fuldmægtigstilling. Kollegiet anbefalede en af ansøgerne, men kongen tog en anden af de 3 ansøgere. Det fremgår, at kongen følte, han måtte forsvare sit valg. Han pålagde de deputerede at kalde den pågældende, Jonas Dedekam, for sig og »examinere hvad for en Capacitet han haver, og skulle vi formeene, at efterdi han har været 4 Aar skibsskriver og 4 Aar i Renteskriver Lunds Contoir, at hand vell skulle være døgtig til at være fuldmægtig«. De deputerede fandt ham derefter dygtig, og ansat blev han, selv om der skete det helt uhorste, at hans fremtidige chef, renteskriver Grauløv, gjorde indsigelser.⁵⁹ Halvandet år efter, i december 1726, lykkedes det imidlertid kollegiet at få oprejsning for dette nederlag på fuldmægtigfronten. Jonas Dedekam havde vist sig uduelig. Vi har tidligere sagt, at han ikke dur som fuldmægtig i kontoret, lød det i kollegiets indstilling om afskedigelse. Kollegiet mente dog nok, at han kunne klare et fogderi, og det fik han så i januar 1727. Dedekams stilling skulle nu besættes, og denne gang indstillede kollegiet 2 ansøgere sideordnet, hvoraf kongen valgte den ene.⁶⁰ Kollegiet havde fået fyret den mand, som kongen havde valgt mod deres ønske, men det bestyrkede vel kun kongen i at stå fast på, at han ville have valgmulighed og ikke styres af renteskriverne. Eksemplet med Dedekam viser måske oven i købet, at kongen for at hævde sin suveræne afgørelse er blevet tvunget til at vælge den næstbedste.

I oktober 1727 stod atter en fuldmægtigstilling ledig. Kollegiet refererede 3 ansøgere, renteskriveren indstillede én og kun én af dem – og

kongen tog en af de to andre. Kongens valg var så meget mere påfaldende, som Borneman, en af de deputerede, i en meget lang indstilling støttede renteskriverens kandidat. Dette lignede åben krig mellem de to parter.⁶¹ Et halvt år senere scorede rentekammeret point ved at få kongen til at udnævne en fuldmægtig, uagtet der i sagen kun indstilledes én kandidat og ikke refereredes andre ansøgere.⁶² Men tre måneder senere gik det galt igen. 4 søgte en ledig fuldmægtigstilling, og kollegiet og renteskriveren anbefalede én af ansøgerne, en tidligere renteskrivers søn. Den tidligere renteskriver støttede naturligvis også indstillingen. Kongen gik uden begrundelse imod og valgte en af de andre ansøgere.⁶³ Et halvt år senere, i januar 1729, slap Rentekammeret atter godt fra alene at indstille én kandidat til et fuldmægtigembede.⁶⁴ Men til gengæld forløb den sidste fuldmægtigansættelse i kongens levetid efter kongens forskrifter: Renteskriveren indstillede 2 ansøgere sidestillet, og kongen valgte en af dem.⁶⁵

Ikke alle udnævnelser er lige lette at placere i denne magtkamp. Tre fuldmægtige blev udnævnt uden procedure. Bestemte Frederik IV suverænt her, eller godtog han en mundtlig indstilling fra Rentekammeret? Og ligeledes betød indstillingen af én kandidat og kongens udnævnelse af denne måske ikke altid den store sejr for renteskriveren. I nogle tilfælde var der måske kun den samme ansøger. De øvrige udnævnelsessager viser imidlertid klart modsætningsforholdet mellem de to parter. Hvor kongen vedholdende kæmpede for at sikre sig valgmulighed og dermed herredømmet over fuldmægtiggruppen, mens renteskriverne støttet af kollegiet stred for selv at bestemme, hvem der skulle være deres umiddelbare underordnede.

Uden for undersøgelsens embedskategorier kan det i øvrigt nævnes, at Frederik IV efterhånden afskaffede overjægermesterens traditionelle indstillingsret til skovriderembederne. Overjægermesteren, Chr. Ditlev Reventlow, der var dronning Anna Sophies bror, gjorde ophævelser derover, idet han antydede, i underdanige vendinger, at de skovridere, som udgik af den suveræne kongelige beslutningsproces, var uduelige. Men kongen gav ikke magten tilbage til overjægermesteren.⁶⁶

Også inden for Danske Kancellis område var Frederik IV varsom med at give afkald på sin magt ved at udstyre andre med indstillingsret. Enkelte eksempler er der dog.

Missionskollegiet fik ved reskript af 19. april 1715 om missionen i

Nordnorge ret til at indstille missionspræster. Missionskollegiet kunne udnævne kateketer, og når de havde vist frugten af deres arbejde, kunne kollegiet foreslå dem som præster. Kollegiet fik ved samme reskript tilladelse til selv at oprette præstekald i Nordnorge, men det fremgår ikke af reskriptet, om det kun er ved besættelsen af disse kald, at de fortjenstfulde kateketer kunne foreslås. I reskript af 12. januar 1720 om missionen i Nordlandene fremgår det klart, at Missionskollegiet må forestille for kongen de missionærer og kateketer samt de personer, de ellers finder dygtige til kaldene i den norske missionsmark, hvilke kongen efter befindende til samme embeder allernådigst ville beskikke.⁶⁷ Også Sct. Petri tyske kirke havde indstillingsret til præsteembederne.⁶⁸ Præster ved byernes hospitaler blev ansat af kongen, men Ålborg Hospital udgjorde en undtagelse fra denne regel. Her havde hospitalsdirektørerne, dvs. stiftamtmanden og biskoppen, indstillingsret. I perioden 1706-30 blev der ansat 2 hospitalspræster. Første gang i 1712, indstiller direktørerne en Thomas Speid og beder om kongens konfirmation. De har allerede aftalt lønvilkår med ham. Der præsenteres ikke andre ansøgere, og kongen følger indstillingen. Thomas Speid døde allerede det følgende år, og de to hospitalsdirektører præsenterede en egnet mand og henviste til, at forgængeren var blevet ansat i følge deres præsentation. Denne gang refereredes imidlertid også en anden ansøger, og tonen i henvendelsen til kongen var mere ydmyg. De to direktører har fornemmet, at deres indstillingsret let kunne fortabes. Kongen fulgte dog også denne gang indstillingen.⁶⁹

Som et apropos til de undersøgte embedskategorier kan nævnes, at Sjællands biskop og feltprovsten fra 1709 havde indstillingsret ved besættelsen af feltpræstembederne. Før krigsudbruddet var det tilsyneladende kongen, der alene afgjorde sagen. Af udnævnelsessagerne ses det, at kongen hævdede de gejstlige instansers indstillingsret over for forsøg på fra militær side at foreslå kandidater til feltpræstembederne.⁷⁰

De verdslige embeder var stort set uden indstillingsret. Kun to eksempler er fundet inden for de undersøgte embedskategorier. Trondhjems privilegier gav borgerskabet ret til at foreslå dygtige personer til ledige rådmandspladser. Kancelliet gjorde kongen opmærksom på dette forhold i 1716,⁷¹ men hverken før eller efter ses det at have haft nogen betydning. Kongen besatte hver gang selv rådmandsembederne, uden at der var tale om indstillinger fra byens side. Christianssands

magistrat havde også ret til at foretage indstilling til rådmandsemployerne i byen. Indstillingsretten var hjemlet i magistratens instruks af 14. januar 1688, hvor det hed, at magistraten ved vakance skulle konferere med stiftamtmanden og foreslå en dygtig borger. I de 3 rådmandsudnævnelser, der fandt sted under Frederik IV, foretoges hver gang et normalt referat, hvor ansøgerne anførtes. I de seneste tilfælde foreslog magistraten selv en kandidat, i de to tidligere tilfælde overlod kongen det til stiftamtmanden og byens præident at foreslå én person. I alle tre sager fulgte Frederik IV forslagene og viste dermed en uvant imødekommende holdning. Måske fordi de forslagsberettigede holdt sig noget tilbage.⁷²

I følge kancelliinstruksen af 1703 skulle storkansleren have indstillingsret med hensyn til retsbetjentemployerne, idet han skulle »bære omsorg for at dygtige og retsindige Betienter der til beskikkes«. Har en sådan indstillingsret eksisteret, kan den kun have været gældende før 1703. Fra referatsystemets indførelse i 1706 kan det dokumenteres, at han ikke har udøvet en sådan indstillingsret, og heller ikke i perioden 1703-05 er det sandsynligt, at storkansleren har haft en sådan afgørende indflydelse på retsbetjentudnævnelserne. I politisk henseende ville det i hvert fald gå imod kongens generelle bestræbelser for at erobre udnævnelsesretten, og dertil kommer, at der intet arkivalisk belæg er fundet herfor.⁷³

Administrationen havde mulighed for at øve indflydelse på kongens afgørelse på endnu en måde, nemlig ved at kongen udnævnte personer, som andre havde konstitueret. En konstitution kunne blive nødvendig, hvis embedsindehaveren var blevet suspenderet under en pågående retssag, eller hvis han var blevet syg og affældig og ikke selv sørgede for, at en fuldmægtig passede embedet. Det kunne også blive nødvendigt, hvis embedet stod vakant i længere tid, fordi ingen ville søge det.

For Rentekammerets vedkommende var det alene Rentekammerkollegiet, der havde konstitutionsret. Kun under de unormale forhold under krigen, hvor forbindelserne til Norge var dårlige, ses det, at statholder Løvendal og Slotsloven foretog enkelte konstitutioner inden for Rentekammerområdet, nemlig af ialt fire toldbetjente.⁷⁴ Kancelliet derimod befattede sig tilsyneladende ikke med konstitutionerne. Her var det stiftamtmandene, der foretog alle konstitutioner, som næsten udelukkende gjaldt retsbetjentene. De få undtagelser skyldtes som for Rentekammeret de usikre forbindelser til Norge under krigen. I 1710

beskikkede statholder Løvendal »på kongens behag« såvel borgmester som rådmand i Christiania, i 1711 approberede Løvendal, at stiftamtmanden havde konstitueret en byskriver i Frederiksstad, og vi ser også Slotsloven konstituere en sorenskriver.⁷⁵

Kongen blandede sig ikke i konstitutionerne, bortset fra nogle enkelte embeder, hvor der var så mange og vedholdende problemer med regnskabsaflæggelsen, at disse embeder i lange perioder betjentes af konstituerede. Enkelte af disse konstituerede nød den særlige ære at være kongeligt konstituerede.⁷⁶

Når konstitutionerne skulle ophøre, og embederne besættes varigt, var der tale om en ny situation, hvor kongen havde afgørelsen. I nogle tilfælde, som da statholder Løvendal beskikkede borgmester og rådmand i Christiania, anmodede statholderen blot om konfirmation og fik den. I en række tilfælde overgik den konstituerede til varig ansættelse nærmest ved en formsag, idet der ikke blev refereret andre ansøgere. Men det almindeligste var, at der blev foretaget et normalt referat, hvor den konstituerede anførtes på linje med andre ansøgere. Ofte blev den konstituerede da foretrukket, men ikke sjældent skete det, at kongen undlod at ansætte den konstituerede, uden at det af referatet fremgår, at der skulle være grund til at vrage ham. Som eksempel kan nævnes udnævnelsen af en herredsskriver for Øster og Vester Han herred i 1728. Stiftamtmanden udtalte da om den person, som han havde konstitueret, da den tidligere herredsskriver blev suspenderet, at han var den vittigste og lovkyndigste i Ålborg stift. Kongen udnævnte imidlertid en anden ansøger, der af stiftamtmanden blot fik det skudsmål, at han var en ærlig og forstandig mand.⁷⁷ Fra Rentekammerområdet er tidligere omtalt kongens negative reaktion, da kollegiet i peståret konstituerede 7 toldbetjente og lovede dem præference, når embederne skulle besættes.⁷⁸

Rentekammerkollegiet og stiftamtmandene havde uundgåeligt via deres konstitutioner en del indflydelse på udnævnelserne, men der er ingen tvivl om, at kongen ved lejlighedsvis at vælge en anden end den konstituerede sørgede for at håndhæve sit frie valg.

Bestikkelsesvæsenet

Med i vurderingen af administrationens indflydelse på udnævnelserne hører også det dengang så udbredte fænomen bestikkelse.

Bestikkelse af embedsmænd blev anset for moralsk forkasteligt og var efter loven strengt forbudt. Inden for de gejstlige embedsbesættelser havde simoni, dvs. det at opnå et gejstligt embede ved at betale for det, været forbudt helt fra katolsk tid, og nyudnævnte præster skulle aflægge en særskilt simonied, hvor de svor på, at de ikke havde opnået embedet ved skænk og gave. Inden for de verdslige embedsbesættelser kom det første egentlige forbud først i 1676, da Christian Verfarede, i hvor høj grad Griffenfeld havde taget imod bestikkelse. Forbudet var ikke generelt, men tog alene sigte på, at undersåtterne ikke ved bestikkelse måtte overtale embedsmænd til at krænke retten eller gøre det muligt for ansøgeren at opnå gejstlige, civile eller militære embeder. Den, der tilbød bestikkelse, skulle bøde det dobbelte, hvoraf angiveren skulle have halvdelen, mens den embedsmand, der modtog bestikkelse, skulle have forbrudt liv, ære og gods.⁷⁹

Frederik IV gentog forbudet i oktober 1700, fordi han med største mishag havde erfaret, at en del civile og militære betjente havde overtrådt Christian V's forordning. Forbudet blev nu udvidet til også at omfatte administrations og regeringers klarering, expeditionerne i cancellierne og Rentekammeret og alle andre forhold, der kunne skade kongen. Det vil sige, at forbudet mod bestikkelse nu gjaldt generelt. Strafbestemmelserne ændredes også. Den, der tilbød gave, skulle som før bøde det dobbelte beløb, men skulle tillige regnes som uværdig til at opnå et embede, mens den embedsmand, der lod sig bestikke, skulle fortabe sit embede, ære og gods.⁸⁰ Ved lempelsen af straffen blev loven mere brugbar, eftersom dødsstraf for bestikkelse næppe er blevet anset for at være realistisk hverken af dommere eller syndere.

Samme dag udstedte Frederik IV også en forordning om vocation til prædikeembedet, hvor det forbødes patronatsindehavere at udnytte kaldsretten til at modtage penge for præsteudnævnelserne. Nogle patroner sagdes ligefrem at »have solgt kaldene for penge ligesom på en offentlig auktion til den mestbydende«. Forordningen gengav den simonied, som bisperne skulle afkræve alle præster før ordinationen, og hvor de måtte sværge på, at ingen form for direkte eller indirekte gave var indgået i kaldelsen.⁸¹

Årsagen til, at kongerne vendte sig så hæftigt mod bestikkelse af embedsmændene i forbindelse med embedsudnævnelserne, var naturligvis, at embedsmændene dermed ikke længere over for kongen afgav uvildige vurderinger af ansøgernes kvalifikationer, og at bestikkelses-

væsenet gjorde embedsmændene interesserede i at opnå indflydelse på embedsudnævnelserne. I kampen om herredømmet over udnævnelserne gav bestikkelserne embedsmændene en vægtig grund til ad alle tænkelige veje at søge at opnå indflydelse på afgørelserne. Det er forklaringen på, at Frederik IV reagerede omgående og voldsomt i de tilfælde, hvor der rejstes berettiget mistanke om, at ledende embedsmænd modtog bestikkelse. I efteråret 1722 afskedigedes således generalmajor C. Rantzow for at have modtaget bestikkelse.⁸² Og i 1723 blev 2 embedsmænd fra Rentekammeret suspenderet på grund af mistanke om bestikkelse. Det drejede sig om Jens Casimir Gölner, renteskriver for slesvigske kontor, og Chr. Carl Schäffer, tysk kancellist. En kommissionsdomstol blev nedsat, og i efteråret 1725 blev de begge dømt for at have modtaget skænk og gave. Gölner skulle arbejde på livstid i jern på Hammershus og have ære og gods forbrudt. Schäffer slap med at blive landsforvist.⁸³ De ulovlige forhold vedrørte ikke stillingsbesættelser, men rigets finanser, et område Frederik IV vogtede over med endnu større nidkærhed. I 1727 blev kammeradvokat Thomas Bredal af Højesteret dømt for at have modtaget bestikkelser, og blev som straf sendt til Nordlandene som laugmand.⁸⁴ Justitiarius ved den norske Overhofret, Hans Blixenkrone, viste sig også at have modtaget gaver. Kongen lod ham slippe for offentlig domfældelse, men han blev afsat fra sit embede og idømt en større pengebod.⁸⁵

Den sag, der kom til at give genlyd over begge rigerne, var imidlertid sagen mod oversekretær Rostgård, som rejstes i december 1724. En hemmelig kommission blev nedsat for at undersøge om Rostgård og andre som påstået havde modtaget gaver mod løfter om at skaffe givoren et embede. Sagen var delikat, fordi dronning Anne Sophie var inde i billedet som en af dem, der mod betaling skulle kunne fremskaffe en kongelig udnævnelse. Initiativtager til anklagen var biskop Bartholomæus Deichman hjulpet af den nyudnævnte deputerede i Rentekammeret Christian Møinichen. Deres motiver var ikke omsorg for, at alt skulle gå rigtigt til ved embedsudnævnelserne. Der havde Deichman selv deltaget i transaktioner, som ikke tålte dagens lys. De ønskede derimod Rostgård fjernet af politiske grunde, og det lykkedes. Rostgård blev i januar 1725 indstævnet for konseillet, som dømte ham for at have modtaget bestikkelser, og han blev straks efter afsat fra sine embeder. To dage efter, den 25. januar udnævnte kongen Møinichen som oversekretær i Rostgårds sted. Senere på året fik Deichman også

via Gehejmekommissionen fjernet en anden af sine modstandere, overkrigssekretær Chr. Gabel, som blev fældet på nogle uregelmæssigheder i marinens styrelse. Medvirkende til Gabels fald var, at han stod for en udenrigspolitik, som Frederik IV da havde forladt. Lederen af Højesteret, Christian Scavenius, og en af assessorerne blev også fradømt deres embeder på grund af, at de havde modtaget bestikkelser.⁸⁶

Kommissionens undersøgelser giver nogle interessante indblik i den hektiske, gedulgte aktivitet, der kunne ligge bag de kølige referater i gratialprotokollen, men der kan ikke uddrages håndfaste vidnesbyrd om Rostgårds indflydelse på udnævnelserne. Ansøgernes formodning om, at han havde indflydelse, var ikke nødvendigvis sand. Bestikkesvæsenet var udbredt, og ledende embedsmænd må have fået utallige tilbud om gaver fra ansøgere. Kongens valg, der måske blev truffet helt selvstændigt, måtte ofte ramme en af dem, der havde tilbudt en embedsmand en gave. Embedsmanden kunne derfor modtage gaven, og hans ry for at have indflydelse kunne udbredes uden at have grund i virkeligheden. Tildragelserne kaster derimod lys over kongens opfattelse af udnævnelsesrettens betydning. Deichman kan synes at have spillet højt spil, da han over for kongen anklagede Rostgård, som ikke var i kongelig nåde, og som havde storkansler Holstein som svoger og støtte. Men Deichman har kendt sin konge godt. Han vidste, at han ved at anklage Rostgård for at tage mod gaver ved embedsudnævnelser kunne gøre Frederik IV så ophidset, at han ville fjerne Rostgård fra oversekretærposten. Det skulle ikke hedde sig i befolkningen, at en embedsmand havde del i udnævnelsesretten, et kongeligt prærogativ. Det tangerede majestætsforbrydelse, og Deichman kunne være sikker på, at kongen ville straffe den formastelige.

Knap halvtrede år tidligere havde Frederik IV's far, Christian V, været i en lignende situation. En ledende embedsmand, Griffenfeld, var bragt til fald gennem angivelser bragt til kongen af hans fjender. Også under retssagen mod Griffenfeld spillede bestikkelser i forbindelse med udnævnelser en rolle og indgik i domfældelsen. Men dermed ophører ligheden, eftersom det var andre forhold, der var afgørende for, at kongen dengang lod sin førsteminister falde. Han var blevet for mægtig og optrådte i visse situationer, som om han regerede. Det kunne han ikke anklages for, uden at man samtidig afslørede enevoldsmonarkens svaghed. Derfor blev Griffenfeld dømt for at have fornærmet majestæten og for bestikkelse. Det sidste forhold i henhold til den

forordning, der blev udstedt straks efter Griffenfelds fængsling. Rostgård derimod var ikke nogen almægtig førsteminister. Kongen lod ham falde, **fordi** han havde modtaget gaver i forbindelse med embedsudnævnelserne. At igangsættelsen af sagen mod Rostgård skyldtes Deichmans politiske kabale var efter alt at dømme ikke erkendt af Frederik IV.

Frederik IV havde baseret sin politik for enevældens bevarelse og udbygning på, at han traf alle afgørelser suverænt. Når det gjaldt de almindelige sager, var denne forestilling i nogen grad illusorisk, fordi kongen måtte forlade sig på konseillets og kammerkollegiets betænkninger. Men for nådessagerne – hvoriblandt embedsudnævnelserne var den fornemste juvel – var kongen den, der suverænt skulle træffe alle afgørelser. Det gjorde intet skår i suveræniteten, at han efter eget behov rådførte sig med familie, venner og embedsmænd herom, men at få at vide, at det, som han troede var suveræne afgørelser, i virkeligheden var noget, der afgjordes i regeringskontorerne og på kroerne, det måtte virke dybt chokerende på kongen. I sin første choktilstand måtte han mene, at hele hans politik lå i grus. De forhold, der blev afdækket, var dog ikke så alarmerende. Rostgård havde modtaget gaver, men ikke særlig mange, og det var sket efter embedsudnævnelserne. Det påstod han i hvert fald selv. Dronningen havde slet ikke haft noget med sagen at gøre, og de personer længere nede i systemet, som havde taget imod bestikkelser, havde naturligvis ingen adgang til at influere på embedsudnævnelserne. Kongen mildnede ret hurtigt de domfældtes straffe, og embedsudnævnelserne fortsatte efter samme procedure som før. Ironisk nok synes kongen at være blevet så beroliget med hensyn til sin suveræne magt, at han i årene efter 1725 i ret høj grad forlod sig på de råd, som han fik af Rostgårds efterfølger, Chr. Møinichen. Og ironien bliver end mere udtalt, når man betænker, at Chr. Møinichen netop havde ord for at være meget bestikkelig.

Kapitel 10

Anden indflydelse

Med udtrykket »anden indflydelse« tænkes på den indflydelse, der nåede frem til kongen på anden vis end den, der bestod i, at kammeret eller kancelliet forelagde ansøgningerne for kongen. To grupper kommer her på tale: ansøgerne selv og deres patroner. Det er karakteristisk for denne anden indflydelse, at den sjældent lader sig dokumentere. Der var i vid udstrækning tale om mundtlig indflydelse, som ikke efterlod sig systematisk bogførte spor, men som man glimtvis kan se i udnævnelsessagernes referater og i kongens resolutioner. I det følgende skal disse spredte spor samles og analyseres.

Ansøgerne

Ansøgerne selv falder ind under denne kategori, i den udstrækning de søgte at opnå en udnævnelse på anden måde end den regelrette: at indgive en ansøgning til kammeret eller kancelliet med redegørelse for kvalifikationer bilagt udtalelser fra arbejdsgivere og tilsynsmyndigheder.

I kapitel 8 om ansøgningernes indgivelse er der redegjort for det forhold, at en del af ansøgerne sendte deres ansøgninger direkte til kongen. Nogle ansøgninger videregav kongen til administrationen, hvorved de indgik i det efterfølgende referat for kongen. Men andre ansøgninger forblev hos kongen. I nogle tilfælde indsendte en ansøger to ansøgninger, en til administrationen og en til kongen, og han kunne da overfor kongen fremhæve forhold, som ikke indgik i den ansøgning, der sendtes til administrationen.¹

Man kan næppe tænke sig andet end, at det øgede ansøgernes chancer at indsende ansøgningen direkte til kongen. De gav i hvert fald kongen mulighed for at træffe afgørelse om en udnævnelse, før referatet blev udarbejdet i administrationen. Og selv når kongen først traf sin afgørelse, når han havde fået forelagt referatet, kan man forestille sig, at en ansøgning, som han har læst igennem i originalen, har vejet godt

til i forhold til de ofte meget summariske referater, som administrationen kortede ansøgningerne ned til.

Den anden måde, hvorpå ansøgerne selv kunne søge at fremme deres chancer, var at komme i personlig kontakt med kongen.

Havde man tilknytning til de mere indflydelsesrige familier, kunne man opnå at blive forestillet for kongen. Det skete vist nok sædvanligvis, når en ung mand med de rette forbindelser vendte hjem fra den store udenlandske uddannelsestur og meldte sig klar til at træde i kongens tjeneste. Det skete for eksempel i 1708, da Christian Møinichen vendte hjem efter et flerårigt ophold i udlandet. Hans far, kongelig livlæge og højesteretsassessor Henrik Møinichen, udvirkede da, at sønnen blev forestillet for Frederik IV, som under audiensen tilsagde ham sin nåde. Han blev samme år amtsforvalter i Skive og Hald amter.² De fleste ansøgere havde imidlertid ikke så let ved at komme i personlig kontakt med kongen. I afsnittet om ansøgningernes indgivelse er der givet eksempler på, hvilke anstrengelser ansøgerne udfoldede i så henseende. I heldigste tilfælde med det resultat, at de opnåede et kongeligt løfte om hjælp.

Spørgsmålet er, om disse personlige kontakter havde nogen indflydelse på kongens beslutninger. Dette forhold kan ikke på nogen måde opgøres statistisk, men betydningen af den personlige kontakt kan indkredses ad forskellige veje.

Det mest håndgribelige bevis på kontaktens betydning er, at en ansøger ansættes, fordi han henviser til, at kongen har lovet ham det bestemte embede. Herpå findes kun enkelte dokumenterede eksempler i kancelliets og Rentekammerets udnævnelssager, men sandsynligheden taler for, at den type afgørelser er at finde blandt de sager, som kongen afgjorde uden procedure eller uden for administrationens referat. Hvor almindeligt det var, kan vi ikke vide. Derimod ser vi ofte ansøgerne henvise til et kongeligt løfte afgivet til ansøgeren personligt, men uden at det gælder noget bestemt embede. Når et sådant kongeligt løfte refereredes med angivelse af, hvornår og hvor kongen havde afgivet det, og hvad der var årsagen dertil, var der store chancer for, at kongen indfrie sit løfte, dog ikke nødvendigvis første gang den pågældende søgte om et embede. Men i de tilfælde, hvor ansøgeren blot i vage vendinger kunne henvise til et kongeligt løfte om hjælp, ses det i hvert fald i de refererede sager langt sjældnere at have påvirket kongens valg.

Der er imidlertid ingen tvivl om, at kongens kendskab til ansøgerne har været noget meget afgørende. I mange af de tilfælde, hvor han overlader til kancelliet eller kammeret at foreslå en kandidat, begrundes det med, at han ikke »kender« nogen af ansøgerne. Kongen opbyggede gennem årene et meget vidtstrakt personkendskab, fordi han gerne gav undersåtterne adgang til at tale med sig. Han havde en god hukommelse, og vi ser ham desuden lejlighedsvis notere navn og kort karakteristik i sine private annotations- og anmærkningsbøger, når en ansøger havde gjort et godt indtryk på ham.³ Det er derfor sandsynligt, at han ofte blandt ansøgerne til et embede personligt har kendt en af ansøgerne, og havde han fået et positivt indtryk af vedkommende, har han sikkert ofte valgt netop ham. Givet er det i hvert fald, at ansøgerne tillagde denne faktor overordentlig stor vægt, eftersom de med alle midler søgte at opnå personlig kontakt med kongen. De slog sig ned i København, eller de opsøgte ham på hans rejser, og de sparede sig ingen anstrengelser for at nå frem til kongen selv. Og det blev de ved med perioden igennem.

At vælge ud fra sit personlige kendskab var en fremgangsmåde, der stemte godt overens med kongens opfattelse af sig selv som den, der bedst kunne dømme og afgøre. Og så havde denne fremgangsmåde den fordel, at den gjorde ham uafhængig af administrationens forsøg på påvirkning. Han kunne gennem sit personkendskab skaffe sig et beslutningsgrundlag, der gjorde ham i stand til at handle selvstændigt i forhold til administrationens referater, der jo ofte var udarbejdede således, at en bestemt kandidat fremstod som den bedste. Det er umuligt at sige, hvor mange udnævnelser kongen afgjorde ud fra et personligt kendskab til ansøgerne. Men selv for en mand, der som Frederik IV ofrede sig helt for kongegerningen, var det umuligt at det skulle gælde alle udnævnelser.

Patronerne

En anden måde ansøgeren kunne søge at opnå indflydelse på, var at få en anden person til at tale sin sag for kongen. Man søgte at skaffe sig en patron, der havde adgang til kongens øre.

Det afgørende karaktertræk ved en patron var, at han eller hun udnyttede sin egen position i forhold til kongen til at skaffe sin klient en begunstigelse, i denne forbindelse et embede. Forholdet mellem pa-

tron og ansøger, klient, kunne være mangefold. Ofte var patronen ansøgerens arbejdsgiver, eller de kunne være beslægtede; men forbindelsen mellem dem kunne også være fjernere som venners venner og mindre end det. Den særlige form for patronisme, som bestod i, at indflydelsesrige mænd og kvinder sørgede for, at deres egne tjenere fik et embede, benævnes lakajisme. Det var naturligvis ikke i alle tilfælde, at arbejdsgiveren optrådte som patron. Det var normal og regelret fremgangsmåde, at ansøgeren sørgede for at få en udtalelse fra sin arbejdsgiver. Arbejdsgiveren optrådte først som patron, når han udnyttede sin egen position i forhold til kongen til at gå i forbøn for ansøgeren.

Patronisme var så udbredt et fænomen, at de ansøgere, der ikke havde en patron, prøvede at fremme deres chancer ved at fremhæve dette. Peder Bendtzen skriver således i 1706, at da han ingen patroner har, er det ikke lykkedes ham at få et embede, og Johan Danxst slår samme år sin lid til Gud og kongen, »som mig aldeles på promotores og patrones fattes«. Også Didrik Mouritzen Kray skriver i sin ansøgning i 1704 til Rentekammeret, »da jeg ingen patron har uden Gud«. Samtidig sendte han dog til Ernst Dose, en af de finansdeputerede et ekstra brev, som han indleder med ordene »Grosser Patron«. Så hvis han ingen patron havde, så forsøgte han da i hvert fald at skaffe sig en.⁴

Det forhold, at ansøgeren ingen patron havde, fremhævedes af ansøgeren selv, men kammer- og kancellisekretærene fandt det normalt ikke relevant at medtage det i referatet. Men enkelte gange sker det, som for eksempel i 1718, da kancellisekretæren om Christian Lassøn Trandberg, der sammen med 4 andre søgte Mandø præstekald, skrev, at han var en fattig student af bondestand, der hverken havde venner eller patroner. Han fik kaldet med forbigåelse af kancelliets kandidat, hvis fortjenester med blandt andet to provsters berømmelige skudsmål fyldte 19 linjer, mens referatet af Trandbergs ansøgning kun fyldte 6 linjer.⁵ Om det var Trandbergs herkomst eller de manglende patroner, der var udslagsgivende hos kongen, melder historien intet om.

En patron kunne anbefale sin klient ved at påtage ansøgningen med sin recommendation, forbøn, intercession, eller hvorledes det nu benævnedes. Og i de tilfælde har vi dokumentationen af patronens forbøn i referatet. Men i de tilfælde, hvor patronen anbefalede sin klient direkte hos kongen – i skriftlig eller mundtlig form – har vi intet vidnesbyrd. Kun enkelte gange kan en patrons virksomhed dokumenteres, som for

Frederik IV ægtede i 1695 Louise af Mecklenborg-Güstrow. Her malet af Jacob D'Agar. Hun døde i 1721 tilsidesat og forsmået. To gange giftede Frederik IV sig til venstre hånd. Hun var dog ikke mere tilsidesat, end at hun lejlighedsvis kunne få kongen til at udnævne personer, som hun gik i forbøn for (Frederiksborg).

eksempel når kongen i sin resolution direkte nævner, at udnævnelsen sker efter en bestemt persons intercession. Konsekvensen heraf er, at vi kun kan få enkelte kiks ind bag kulisserne med hensyn til patronernes indflydelse. Vi kan herigennem få eksempler på, hvorledes patronismen fungerede, men vi kan ikke få et dækkende billede. Vi kan ikke se, i hvilken udstrækning patronerne søgte at påvirke kongen, og vi kan ikke se, i hvilken udstrækning det lykkedes. Hvilket billede giver da de spredte oplysninger fra udnævnelsessagerne?

Patronerne kan opdeles i tre grupper: Medlemmer af den kongelige familie, personer med tilknytning til hoffet og ledende embedsmænd. Gennem nogle eksempler fra hver af disse grupper skal det i det følgende belyses, hvorledes den patronisme foregik, som afspejledes i udnævnelsessagerne.

Medlemmer af den kongelige familiekreds optræder ikke sjældent som patroner. Enkedronning Charlotte Amalie sørgede i 1707 for, at kapellanen i Nykøbing fik Ørre og Hodsagger præstekald i Ribe stift. Der blev refereret 9 ansøgere, men enkedronningen må have talt med kongen, før han traf sin afgørelse, for han resolverede, at kaldet skulle gives til kapellanen i Nykøbing, som enkedronningen havde anbefalet. Kapellanen var ikke blandt de refererede ansøgere.⁶ Vi ser flere gange enkedronningen med held gå i forbøn for en ansøger; men vi ser også,

Anna Sophie, datter af storkansler Reventlow, blev Frederik IV's store kærlighed. Han ægtede hende til venstre hånd i 1712 og til højre hånd i 1721, dagen efter dronning Louises død. Denne handlemåde forargede såvel kronprinsen som ledende embedsmænd. Sidstnævnte blev skiftet ud med den nye dronnings tilhængere. Når Anna Sophie og kronprinsen gik i forbøn for hver sin kandidat, kan det ikke undre, at dronningen sejrede (givet i Danmarkshistoriske billeder II, s. 180).

at hun kunne anbefale forgæves. Det skete for eksempel ved besættelsen af Nørre Vedby præstekald i 1711, da enkedronningen anbefalede Didrik Schytte, der i 10 år havde været hører i Nykøbing skole. Der var 32 ansøgere, og kancelliet gik klart ind for enkedronningens kandidat ved at placere ham som nr. 1 og give ham en hel sides referat. Men kongen tog i stedet en feltpræst ved livgarden.⁷

Dronning Louise og senere dronning Anna Sophie ser vi naturligvis også som fortalere. For eksempel fik dronning Louise udvirket et kongeligt løfte om promotion for Henrik Julius Bartels, så han blev kontrollør ved Østerport i København.⁸ Og dronning Anna Sophie gav en af sin mors domestikker løfte og tilsagn om hjælp, hvad der bevirkede, at domestikkens forlovede blev byfoged i Christiania i 1722.⁹

Anbefalede to fra familiekredsen hver sin kandidat, kunne kongen ikke gøre begge tilpas. I 1725 intercederede dronning Anna Sophie og kronprins Christian for hver sin kandidat, da Udby præstekald skulle besættes. Kongen valgte dronningens kandidat Christian Peter Runge, der var søn af overførster Runge. Denne tilsidesættelse harmede kronprinsen, hvad vi kan se, da kronprinsens kandidat blandt 42 andre søgte Søndersogn kald det næste år. I gratialprotokollen står der da at læse: Hans kongelige Højhed anbefalede Ole Langsted til Udby kald, men da samme kald på grund af dronningens intercession blev givet til

en anden, forlanger Hans Kongelige Højhed af oversekretær Møinichen, at Ole Langsteds ansøgning tillige med Hans Kongelige Højheds recommendation forestilles«. Kancelliet placerede Ole Langsted som nr. 1, og kongen gav da også kaldet til ham. Han var ikke på nogen måde en uværdig kandidat til præstekaldet, thi han trællede nu på 13. i skolearbejde både publice og privatim, og havde været hører i Frue Kirke i København. Hans ansøgning støttedes desuden af adskillige positive udtalelser.¹⁰

Personer med tilknytning til hoffet udnyttede naturligvis også muligheden for over for kongen at lægge et godt ord ind for slægt og venner.

De tre kongelige konfessionarii Jespersen, Lemvig og Lintrup ser vi således optræde som patroner ved adskillige lejligheder. Da præsteembedet i Findaas skulle besættes i 1713, anbefalede Peter Jespersen meget kraftigt sin nevø, idet han dog samtidig undskyldte, at han anbefalede en slægtning. Kancelliet placerede nevøen som nr. 1 og gav ham det længste referat. Kongen gav da også Jespersens nevø kaldet.¹¹ Jespersen undskyldte dog ikke altid, når han intercederede for familien. Da der få måneder før skulle udnævnes en toldbetjent i Svendborg, anfører gratialprotokollen ud for ansøger nr. 2 Povel Evertsen: »Doktor Jespersen anholder om denne tjeneste for sin dattersøn P. E., hvis forældre bor der på stedet«. Referat slut. Også denne intercession gav positivt resultat.¹² Christen Lemvig, Jespersens efterfølger, hjalp også familien. I 1723 var Øjestad præstekald vakant, 24 søgte og ved nr. 13 anførtes, at han recommanderedes af konfessionarius Lemvig. Han var gift med Lemvigs afdøde brors datter og var ifølge Lemvigs udtalelse et bedre embede værdig. Kancelliet foretrak tydeligvis en anden ansøger. De gav førstepladsen og et 25-linjers referat (næstlængste var på 7 linjer) til kapellanen i kaldet, der havde anbefalinger fra 2 biskopper, og som den afdøde præsts enke gik i forbøn for. Hendes forbøn fik vægt ved, at hun var generalmajor Numsens brordatter. Kancelliet og præsteenken kunne have sparet sig ulejligheden, for Lemvig fik talt med kongen, som resolverede, at Lemvigs slægtning skulle have embedet »efterdi vi konfessionarius Lemvigh har tilsagt dette kald«. ¹³ Også konfessionarius Lintrup udnyttede forbindelsen med kongen. Hans svigersøn blev i 1726 præst ved Vor Frue kirke i Århus og provst tillige, »efterdi konfessionarius Lintrup har bedt for ham, der er hans svigersøn, at han må få det og også til provst bestilles«. Der var 26 ansøgere til embedet, men svigersønnen var ikke iblandt dem.¹⁴

Kongelig livtjener Torm havde også mulighed for at hjælpe familien. Mogens Brasch søgte i 1729 embedet som præst i Torsted sammen med 16 andre. I referatet anføres, at Livkarl Torm recommenterer Mogens Brasch, der er af hans kones slægt. Kongen gav Mogens Brasch embedet med begrundelsen »ud af besynderlig nåde og udi allernådigste henseende til livtjener Torms intercession«. ¹⁵

Peder Bisgård søgte 1730 med 9 andre at blive byfoged i Holbæk. Han fik embedet, sandsynligvis fordi »hans morbroder kongelig mundskænk Fischer recommenterer«. ¹⁶

Men selv om man daglig havde adgang til kongen, var det ikke givet, at ens forbønner gav resultat. I 1730 skulle der udnævnes en herredsfoged i Uldborg-Hinds herred. 44 søgte, og livtjener Torm anbefalede Hans Nielsen Ryberg, der havde en lang og imponerende karriere, men nu var uden arbejde, og som med sin familie blev underholdt af Torm. Kongen udnævnte imidlertid Søren Henriksen Greested, hvis referat indskrænkede sig til følgende: »bor i herredet ved en liden forpagtning og har mange små uopfødte børn«. En for eftertiden skjult indflydelse må have gjort sig gældende. Enten har ansøgeren selv været i forbindelse med kongen, eller også har han haft en indflydelsesrig patron. ¹⁷

De høje embedsmænd udnyttede naturligvis også muligheden for at skaffe deres klienter fordele. Kancelliforvalter Peter Neve intercederede med held for sin farbrors søn, da han søgte om Vorre og Fiskbæks kald, og Frants von Hagen, der da var arkivar i Tyske Kancelli, fik sin svoger udnævnt til præst i Ulkebølle. Også kancellisekretær Hans Kålund intercederede, så en slægtning fik præstekaldet på Bogø. ¹⁸

Også højt placerede eller særligt fortjenstfulde militære kunne optræde som patroner ved besættelsen af ikke-militære embeder. Generalmajor Hvitfeldt opnåede således i 1728 et løfte om, at Børge Gløersen måtte få det første vakante sorenskriveri, og selv om to sorenskriverier blev givet til andre i 1729, opnåede Gløersen dog at blive udnævnt til sorenskriver i 1730. Sophia Wissing, enke efter generalmajor von der Porten, bad for sin svigersøn Edvard Hammon, der var amtmand i Stavanger og gerne i 1710 ville være stiftamtmand i Bergen. Det blev han da. Schoutbynacht Tordenskjold optrådte også som patron. For eksempel i 1719, da præsteembedet ved Trondhjem hospital var ledigt. Tordenskjolds bror, Eiler Wessel, der var kapellan, søgte som en af 18, og Tordenskjold anbefalede ham og sagde ifølge referatet, at

Det var Frederik IV's politik lejlighedsvis at belønne fortjenstfulde undersåtter, når de gik i forbøn for ansøgere. Tordenskjold fik således en bror udnævnt til hospitalspræst i Trondhjem. Og efter hans død opnåede hans mor at få et præstekald først til en svigersøn og efter hans død til en søn, således at hun kunne blive forsørget (Frederiksborg).

han var så dygtig og kristelig en prædikant i embede og levned, som fandtes i al Norge. Kongen udnævnte Eiler Wessel.¹⁹

Overjægmester grev Christian Ditlev Reventlow kunne, da et borgmesterembede skulle besættes i Århus i 1723, erindre Frederik IV om, at han havde lovet ham, at Niels Pedersen Fogh, der tidligere i 16 år havde været i Reventlows tjeneste, skulle have dette embede. Kancelliet refererede kun denne ene ansøger, så overbevist var man om, at kongen ville indfri løftet, hvad da også skete. Reventlows mor, enke efter storkansler Conrad Reventlow, var ikke så heldig i 1722, da hun gik i forbøn ved besættelsen af tolderembedet i Randers. Rentekammerkollegiet skriver i referatet, at storkanslerinde Reventlow af dem har forlangt, at en Montros måtte være recommanderet, så kollegiet foreslår følgelig ham. Kongen valgte imidlertid en anden af ansøgerne. Storkanslerinde Holstein fik derimod en af sine ansatte gennem 14 år ansat som herredsskriver i Flakkebjerg herred ved at ledsage hans ansøgning med sin anbefaling.²⁰

Blandt de mere usædvanlige patroner ser vi den moskovitiske ambassadør, som gik i forbøn hos kongen og fik løfte om, at kongen ville se i nåde på Johan Garman, når han ansøgte om at få ekspektance som laugmand i Bergen stift.²¹

Ovenstående eksempler viser, hvorledes patronismen kunne foregå,

men de har som tidligere fremhævet ingen repræsentativitet. Vi får ikke et dækkende billede af, hvem der optrådte som patroner; vi ved ikke, i hvilken udstrækning denne metode anvendtes; og vi kan ikke vide, hvilke resultater den gav.

Der er antydninger af, at i hvert fald nogle af patronerne fandt metoden lidt forkert. Koffessionarius Jespersen undskyldte i 1713, at han anbefalede en slægtning, og kancellisekretær Kålund fremhævede i 1716, da han intercederede ved besættelsen af Bogø præstekald, at han i de 27 år, han havde tjent kongen og hans far, ikke havde understået sig i at bede for nogen af sine venner. Alle, der havde mulighed derfor, søgte at optræde som patroner, men hos enkelte var der samtidig en opfattelse af, at det ikke var den korrekte fremgangsmåde.

Kongens egen opfattelse må have været, at det var ganske naturligt, at personer han kendte, overfor ham anbefalede ansøgere, hvis kvalifikationer de havde kendskab til. Kun for teologerne var der eksamens-karakterer at gå ud fra, for alle andre var de refererede kvalifikationer vanskelige at vurdere. Derfor måtte kendskabet til ansøgerne spille en meget stor rolle. Enten komgens eget personlige kendskab til ansøgeren eller det indirekte kendskab via en person, kongen havde tillid til.

Magtpolitisk havde metoden store fordele. Den vigtigste var, at den satte kongen i stand til at handle uafhængigt af administrationen. Den gav ham oplysninger, der kunne pege på andre ansøgere end dem, administrationen fremhævede. En næsten lige så vigtig magtpolitisk gevinst var den, som kongen opnåede over for patronerne. Nemlig at alle indflydelsesrige personer herigennem gjorde sig afhængige af kongens nåde. En persons prestige afhang blandt andet af, i hvor høj grad han kunne skaffe andre andel i de goder, som kongen herskede over. Kongen kunne derfor ved skiftevis at imødekomme og nægte patronerne deres ønsker, bringe dem i et konstant afhængighedsforhold af sig. Administrationen, der gennem udarbejdelsen af referaterne uundgåeligt havde megen indflydelse, fik denne indflydelse særdeles kraftigt beskåret, fordi patronerne vidste, at der var større chancer for at udvirke en udnævnelse ved at henvende sig direkte til kongen i stedet for at bearbejde dem, der virkede ved referatudarbejdelsen. Endelig kunne kongen ad denne vej helt suverænt belønne og straffe dem, der forsøgte sig som patroner. En resultatløs forbøn kunne være et signal om, at man var i unåde, og man kunne ved at se, hvis forbøn der bar frugt, erfare hvem der stod nærmere den kongelige nådes sol. Patronismen

var et fænomen, der på den mest iøjnefaldende og håndgribelige måde styrkede den enevældige konges magtposition.

Udnævnelsesrettens omfang

Til en udredning af enevoldskongens magtposition på udnævnelsesområdet hører også en undersøgelse af udnævnelsesrettens omfang. Det er i bogens første del vist, hvorledes de første konger udstrakte begrebet kongelig betjent til kategorier, der tidligere havde været privat ansatte, som for eksempel amtsforvalterne, der før 1660 hørte under lensmændene, og herredsskriverne, der tidligere var herredsfogdernes private hjælpere, og hvorledes Christian V havde fået en vis kontrol med de privatudnævnte præster og dommere ved at kræve, at disse skulle have kongelig konfirmation. I det følgende skal Frederik IV's politik på dette område nærmere undersøges, såvel inden for undersøgelsens embedskategorier som i grænseområderne.

Rentekammerområdet

Inden for Rentekammerområdet styrkede Frederik IV sin magtposition ved at drage fuldmægtiggruppen i renteskriverkontorerne ind under sin udnævnelsesret. Det skete, da han i maj 1716 bestemte, at han ville udnævne en fuldmægtig i hvert renteskriverkontor som et led i en forbedring af Rentekammerets revisionsarbejde. Begrundelsen var, at de skulle tjene ham og ikke renteskriverne. I januar 1717 aflagde 16 fuldmægtige ed til kollegiet og tillagdes 200 rdl. i årsløn.¹

Fuldmægtigene havde hidtil været antaget af renteskriverne og fået løn, kost og logi hos disse. En ordning, der gav renteskriverne en suveræn magt over fuldmægtigene, og en magt som renteskriverne ikke ønskede at miste. For at mildne renteskrivernes modstand mod ændringen, lod kongen renteskriverne bevare deres løn ubeskåret, selvom kongen overtog aflønningen af fuldmægtigene, og han lod dem få indstillingsret til fuldmægtigembederne. Renteskriverne var dog fortsat modstandere, og fuldmægtigudnævnelserne gav som tidligere omtalt anledning til talrige stridigheder i resten af Frederik IV's regeringstid.²

Der er ingen tvivl om, at kongens erhvervelse af udnævnelsesretten over fuldmægtigene var sagligt velmotiveret. Deres arbejdsopgaver voksede i selvstændighed og betydning sammen med administrationens vækst. De fungerede som renteskrivere under renteskrivernes hyppige rejser i kongelig tjeneste, og det måtte nødvendigvis være fra fuldmægtiggruppen, at renteskriverne hovedsageligt rekrutteredes.

I Rentekammerkancelliet udnævnte kongen indtil 1719 også den danske og den tyske kopist.³ Men med reorganiseringen i 1719 blev kopisternes umiddelbare overordnede, sekretærerne, placeret på et lavere niveau i Rentekammerhierarkiet. De havde siden 1700 tillige været kommitterede, men det ophørte nu. Ved reformen i 1719 blev de to sekretærer afløst af 3 kancellister, og denne degradering ramte også de underordnede kopister på den måde, at kongen herefter overlod det til kancellisterne selv at antage kopisterne og have det fulde ansvar for dem. Kopisterne var ikke længere kongelige betjente.⁴

Inden for lokaladministrationen gjorde bortforpagtningen af tolden dybe indhug i den kongelige udnævnelsesret. Frederik IV anvendte forpagtningssystemet som et middel til at sikre sig så høje og stabile toldindtægter som muligt og fortsatte dermed den politik, som også de tidligere enevoldskonger havde brugt, og som anvendtes i stor målestok i hele Europa.⁵

I Danmark bortforpagtede Frederik IV tolden og konsumtionen på den måde, at der afholdtes en auktion for hvert toldsted, bortset fra København. Det skete første gang i efteråret 1700 og gjaldt 3-årsperioden 1701-1703. Kongens udnævnelsesret blev derved sat ud af spillet, eftersom det blev den højstbydende ved hvert toldsted, der blev tolder og fik kongeligt bestallingsbrev.⁶ Var den hidtidige tolder ikke den højstbydende, mistede han embedet. Kongen fortsatte dog med at udnævne det underordnede toldpersonale. Ved auktionen i efteråret 1709 var det på grund af de usikre tider ikke alle steder muligt at få buddene tilstrækkeligt højt op, og tolden gik derfor en del steder over til kongelig administration. I løbet af de nærmestfølgende år ophørte forpagtningssystemet ved alle de danske toldsteder.⁷ Toldforpagterne forblev da i embederne uden videre formaliteter.

I Norge skete bortforpagtningen under ét for hvert af de to områder, Nordenfjelds og Søndenfjelds, til en generalforpagter. Vilkårene, hvorpå det skete, var ikke ens fra gang til gang. Da tolden Nordenfjelds i 1700 blev bortforpagtet, skulle generaltoldforpagterne selv ud-

nævne og lønne personalet, såvel toldere som underordnede toldbetjente og kontrollører.⁸ Ikke destomindre fik to toldbetjente i Bergen kongelig bestalling i henholdsvis 1700 og 1702.⁹ Da kommerceråd Schrøder og bjergråd Nobel i 1704 forpagtede den nordenfjeldske told, forbeholdt kongen sig at udnævne det underordnede personale, men at dømme efter resolutionsprotokoller og bestallingsbøger benyttede kongen sig ikke af denne rettighed.¹⁰ Generaltoldforvalternes udnævnelse af personale blev ikke bekræftet med kongelige bestallingsbreve.

Da generaltoldforpagtningen Søndenfjelds ophørte i 1707, og kongen overtog administrationen, blev det personale, der var blevet antaget af generaltoldforpagteren, afskediget. Generalfiskalen og en inkvisitionskommission fik derefter til opgave at undersøge, hvem af disse der var dygtige nok til at blive ansat. Og efter deres udtalelser skete derefter udnævnelserne af personale til de søndenfjeldske toldsteder.¹¹ Den Nordenfjeldske toldforpagtning blev ophævet i 1710 på grund af krigen. Der blev ansat en generaltoldforvalter på fast løn for hvert af de to store toldsteder Bergen og Trondhjem, og i løbet af 1710 bekræftede kongen det øvrige personales overgang til kongelig ansættelse ved udstedelse af bestallingsbreve til disse.¹² Tilsyneladende var der ikke tale om samme forudgående undersøgelse som for toldpersonalet Søndenfjelds.

Da toldforpagtningerne blev opgivet, fik Frederik IV den midlertidigt bortgivne udnævnelsesret over toldvæsenet tilbage, men en lang række embeder var dermed besat med folk, som kongen blot havde konfirmeret i ansættelsen, og på hvis udvælgelse han ikke havde haft nogen indflydelse. I 1716 blev toldetaten udvidet med en ny afdeling, strandinspektionen, og om udnævnelsesretten til de 8 strandinspektør- og 25 strandvisitørembeder herskede ingen tvivl. Frederik IV's resolution herom lød: »Vi vil selv dertil nominere dem«.¹³

Inden for Rentekammerområdet bevarede i øvrigt de traditionelle grænser mellem den kongelige og den private udnævnelsesret med de inkonsekvenser, som skyldtes de forskellige embedsgrenes oprindelse. For eksempel udnævnte kongen personligt den usleste toldbetjent ved det mindste toldsted, mens amtsforvalterne selv udnævnte deres fuldmægtige. De fuldmægtige, som ofte selv avancerede til amtsforvaltere. I det ene tilfælde var der tale om en af kongemagten oprettet etat, i det andet om at kongemagten i 1660'erne havde overtaget en funktion, som indtil da havde ligget under lensmændene.

I Danske Kancelli skete ingen forskydninger i udnævnelsesretten i denne periode, men inden for den del af lokaladministrationen, der sorterede under kancelliet, bevægede grænserne sig. I nogle tilfælde lykkedes det kongen at lægge nye embeder ind under sig, i andre tilfælde måtte han afgive embeder.

Det område, hvor Frederik IV først og fremmest arbejdede på at få mere indflydelse, var de kommunale embeder. Ledelsen af købstæderne, hvad enten denne bestod af en magistrat eller en byfoged, havde ret til at besætte de små bestillinger i købstæderne. Denne ret var hjemlet i kgl. forordning af 3. august 1670, i købstadsforordningen af 28. januar 1682, i Danske og Norske Lov 3-4-9 og i købstædernes privilegier, som Frederik IV konfirmerede ved sin tronbestigelse. Udtrykket »små bestillinger« var ikke præciseret i lovteksterne, men omfattede i praksis alle kommunale bestillinger. Frederik IV gjorde imidlertid indpas i magistraternes rettigheder, i nogle tilfælde ved ad lovens vej at forbeholde sig udnævnelsesretten til bestemte embeder, men oftest ved imod lovforskrifterne at erobre udnævnelsesretten ved nybesættelsen af embederne.

En erobring ad lovens vej ses, da der den 22. oktober 1701 blev udstedt en instruks for Københavns politivæsen. Kongen forbeholdt sig her udnævnelsesretten til embederne som politimester, politifiskal og politifuldmægtig, mens det blev overladt til politimesteren at udnævne betjentene. Uden for København fik by-, herreds- og birkefogeder tillagt politiopgaverne, så her var ikke noget udnævnelsesproblem. I enkelte større norske byer oprettede man senere politimesterembeder, men her krævede kongen ikke udnævnelsesret.¹⁴

En kategori, som kongen særligt eftertragtede, var embederne som auktionsdirektør og notarius publicus, som fandtes i København, Bergen, Christiania og Trondhjem.

I Bergen besatte kongen de to stillinger, uden at det kan ses, at magistraten søgte at modsætte sig det.¹⁵ I Christiania udnævnte kongen auktionsdirektøren, mens magistraten prøvede at bevare udnævnelsesretten til notarius publicus stillingen. Christian V havde konfirmeret magistratens valg i 1695, og da embedet blev ledigt i 1723, indsendte magistraten bestallingsbrev for rådmand Hans Sørensen Lemmich i forhåbning om »at vorde konfirmeret, eftersom loven tillader magi-

straten at beskikke personer til deslige byens tjenester«. Kongen gav Lemmich stillingen, ikke i form af en konfirmation af magistratens bestallingsbrev, men som en kongelig udnævnelse, hvorved han fastslog at det var ham, der udnævnte notarius publicus. Kongen begrundede udnævnelsen med ordene: »efterdi Os hans far er bekendt, og han også er en god og ærlig mand«. Det var magtpåliggende for kongen at vise, at udnævnelsen fremstod af hans valg blandt de 8 ansøgere, der var refereret, og ikke som en følge af magistratens beskikkelse.¹⁶

I Trondhjem var notarius publicus stillinger kombineret med byskriverembedet og faldt dermed under kongens udnævnelsesområde; auktionsdirektør udnævnte kongen ligeledes her.¹⁷

I København var forholdene omkring de to embeder uafklaret. Kongen udnævnte i 1715 Rasmus Ærebo til notarius publicus. Der fandtes i forvejen en notarius publicus, som var udnævnt af magistraten, og det ser ud, som om kongen egenmægtigt har forsynet byen med en ekstra notar. Ærebo bad i hvert fald kongen om nærmere retningslinjer om forholdet til den anden notar.¹⁸ Frederik IV havde 26. sept. 1699 konfirmeret Christian V's resolutioner af 5. og 16. januar 1686 om, at magistraten selv måtte antage en auktionsdirektør, og at denne derefter skulle have kongelig konfirmation. Alligevel udnævnte kongen selv en auktionsdirektør i 1712.¹⁹ Udnævnelsen skete uden procedure, hvad der betyder, at vi ikke kan se nærmere omstændigheder ved udnævnelsen. I 1715 fik Severin Michael Kuur imidlertid ekspektance på auktionsdirektøreembedet, og det blev i form af en kongelig konfirmation af magistratens bestallingsbrev.²⁰ Magistraten havde protesteret mod kongens overgreb, og det usædvanlige skete da, at kongen gav sig. Kongen havde tilsyneladende lettere ved at fastholde sine intentioner over for de fjerne norske magistrater end over for den københavnske, hvor bystyrets mænd i personlige møder med kongen kunne tale deres sag.

Med i billedet af kongens forhold til magistraternes udnævnelsesret hører også, at kongen udnævnte branddirektøren i Bergen i 1709,²¹ branddirektøren i København i 1707, 1722 og 1723 og brandmajoren i 1723.²² Desuden udnævnte han i 1711 inspektøren over Københavns vægtene, men nøjedes i 1722 med at konfirmere magistratens valg.²³ Kongen interesserede sig også for et embede som kommunal accise-skriver i København. Da det blev ledigt i 1713, tilkendegav kongen skriftligt over for magistraten, at han ønskede en bestemt person ansat,

og magistraten bøjede sig; men da stillingen blev ledig året efter, opregnede magistraten meget omhyggeligt alle de lovbestemmelser, der gav magistraten udnævnelsesret til stillingen og indsendte det bestallingsbrev, de havde udstedt til den nye acciseskriver. Kongen gik ikke videre, men konfirmerede magistratens udnævnelse. At ansøgerne og kancelliet ikke på forhånd var klar over slagets udfald ses af, at der refereredes 9 ansøgere samtidig med magistratens anmodning om konfirmation.²⁴

De kommunale embeder som vejere og målere ønskede Frederik IV også at besætte, uagtet forordningen af 5. maj 1683 om mål og vægtforhold gav magistraterne ret til at udnævne disse. I 32 tilfælde tiltog kongen sig udnævnelsesretten og afgjorde selv, hvem der skulle være vejer og måler. Dertil kom nogle få tilfælde, hvor kongen havde udnævnelsesretten i kraft af, at vejer- og målerbestillingen var fast kombineret med et embede som for eksempel kontrollør eller byskriver. I de øvrige 60 tilfælde hvor der blev udnævnt vejere og målere, konfirmerede kongen imidlertid magistratens valg.²⁵

Vragerbestillingen tilhørte samme kategori som vejere og målere og var ofte lagt sammen med disse. Vragerbestillingen optrådte dog også selvstændigt, og her ser vi i 2 tilfælde kongen udnævne en vrager, nemlig i Roskilde i 1725 og i Bergen i 1723.²⁶

Klare retningslinjer for kongens indgreb er svære at se, men der er en tendens til, at kongens interesse gælder de store byer med den store handel. I Danmark kom Ålborg under kongen, men på den anden side opgav kongen Ribe efter at have foretaget én udnævnelse, og København, Århus og Odense bevarede deres udnævnelsesret uantastet. I Norge interesserede kongen sig for Bergen, Christiania og Trondhjem. Men for begge rigerne gælder, at også vejer- og målerbestillinger i ganske små byer blev erobret af kongen. Havde kongen først erobret udnævnelsesretten, bevarede han den. Han bad ofte kancelliet undersøge, hvem der havde foretaget den sidste udnævnelse, og var den blevet foretaget af ham, foretog han også den næste. Kun i to tilfælde opgav han det erobrede terræn. Det ene tilfælde var Vardes ladeplads Hjerting. Kongen udnævnte selv blandt 4 ansøgere, hvem der skulle være vejer og måler i 1720, men i 1727 konfirmerede han Varde bystyres valg uden kommentar. I Ribe gav valget af en vejer og måler i 1719 anledning til uenighed i magistraten. Nogle ville udnævne byfogden, men kongen fandt det forkert i henseende til, at byfogden var den, som

skulle skaffe ret for dem, der kunne have årsag til at klage over vejermesteren. Kongen skar derfor igennem og udnævnte Lauritz Nielsen, som i 17 år havde tjent i kongens sølvkammer og taffeldækkeri. Magistraten enedes nu skyndsomst om en anden end byfogden og gav ham deres bestallingsbrev, endnu før kongen havde nået at underskrive Lauritz Niensens bestallingsbrev. De indsendte det derefter med anmodning om at få det konfirmeret. Til held for Ribe-magistraten fraskagde Lauritz Nielsen sig bestillingen, da han opdagede, at den kun indbragte 30 rdl. årligt, og kongen konfirmerede derefter magistratens bestallingsbrev.²⁷ Men i de øvrige købstæder fastholdt kongen udnævnelsesretten, når han først havde erobret den. Af kancelliets responsa fremgår for øvrigt, at i hvert fald i tre tilfælde havde udnævnelser til vejor og målor under Christian V været ekspederet af kancelliet, dvs. at magistratens udnævnelsesret var tilsidesat.²⁸ Det var med andre ord en politik, hvortil grunden var lagt allerede under Christian V.

De store norske byer kæmpede imod efter bedste evne. Da Bergens stadsmålorembede skulle besættes i 1723, efter at den af kongen udnævnte stadsmålor var død, opregnede magistraten alle de love, der gav den ret til at besætte denne stilling og indsendte dens udgivne bestallingsbrev til konfirmation. Kongen udnævnte uden argumentation en anden til embedet. Ansøgerne til stillingen må have vidst, at kongen selv ville besætte stillingen, for ikke mindre end 20 meldte sig i kancelliet som ansøgere.²⁹

Heller ikke magistraten i Christiania gav sig uden sværdslag. I 1706 besatte kongen vejorembedet, fordi det også sidste gang i 1698 var blevet besat fra kancelliet. Embedet blev på ny ledigt i 1720, og kongen besatte det atter.³⁰ Ved begge lejligheder havde magistraten selv udnævnt en vejor og indsendt hans bestallingsbrev til konfirmation, men uden noget resultat. Målorbestillingen havde magistraten derimod selv besat, og i 1720 ansøgte målor og vrager Oluf Simonsen om tillige at blive vejor, da de tre bestillinger altid havde været kombinerede. Kongen gjorde kort proces på Oluf Simonsens målorertjeneste, idet han udnævnte en anden til at være både vejor og målor, og det uanset at kancelliet præciserede, at det kun var vejortjenesten, kongen plejede at besætte. Noget tyder på, at kongen her kom til kort, for den følgende vejor, som han udnævnte i 1724 – denne gang uden indsigelse fra magistraten – blev ikke målor tillige, og i 1726 ser vi magistraten få konfirmation på en af dem udnævnt målorers bestallingsbrev.³¹

Motiverne til kongens angreb på magistraternes rettigheder udtrykkes intetsteds, og nogen saglig begrundelse er svær at se. Med hensyn til embederne som auktionsdirektør og notarius publicus er det karakteristisk, at de var indbringende. Indtægterne kender vi ikke, men ansøgetallene viser, at de var eftertragtede. For eksempel ansøgte 46 om stillingen som auktionsdirektør i Bergen i 1710,³² og embedet som auktionsdirektør i Christiania kunne i 1728 sælges for 2.400 rdl.³³ Det var magtpolitisk noget værd at kunne bestemme, hvem der skulle have et sådant embede. Over for vejer- og målerembederne kan denne forklaring ikke bruges. Nok var embederne i de store byer en del værd, men hvorfor erobrede kongen udnævnelsesretten til embederne i mange små købstæder, hvor indtægten var ringe? Og hvis kongen mente, at vejer- og målerfunktionen var så vigtig, at den burde sortere under ham, hvorfor overtog han så ikke udnævnelsesretten generelt ved udstedelsen af en forordning. Frygtede kongen, at det skulle udløse et fælles modangreb fra magistraterne, og at en stykkevis erobring lettere lod sig gennemføre? Med i billedet hører, at Christian VI opgav denne politik og lod magistraterne få udnævnelsesretten tilbage.

De øvrige forskydninger i udnævnelsesretten foregik inden for den gejstlige verden. Her udvidede Frederik IV sin magtsfære i 1728 ved at gennemføre, at huskapellanerne skulle have kongeligt kaldsbrev og aflægge ed til kongen.

Huskapellanerne var hidtil blevet ansat af sognepræsterne i et helt privat ansættelsesforhold, men dette ændredes ved forordningen ang. huskapellanerne af 9. januar 1728 til,³⁴ at sognepræsten måtte foreslå en kandidat. Biskoppen skulle derefter undersøge, om det var nødvendigt at holde en kapellan, og om den pågældende var dygtig nok til at bestride embedet. Præstens forslag og biskoppens godkendende udtalelse skulle derefter sendes til kongen, som da udnævnte huskapellanen ved at give sin konfirmation til forslaget. Kongen tiltog sig dermed udnævnelsesretten over huskapellanerne; han udnyttede den ikke til at foretage et valg mellem flere ansøgere, men til at sikre sig at visse forudsætninger var i orden. Kongens erklærede formål var at komme eksisterende misbrug til livs. Det præciseres i forordningen, at nogle sognepræster antog huskapellaner af magelighedsgrunde, at huskapellanerne ofte fik en ussel løn, og at de ofte blev afskediget, når en ny sognepræst overtog embedet. Huskapellanerne gik heller ikke ram forbi, idet det hævdedes, at mange af dem kort efter ansættelsen tog til

København for at søge et præstekald og derfor forsømte deres embeder.

Forordningen fastsatte derfor følgende, som skulle gælde alle kald, private som kongelige: Biskoppen skulle godkende, at det var nødvendigt at holde en huskapellan, enten fordi kaldet var vidtstrakt og besværligt, eller fordi sognepræsten på grund af alder og sygdom ikke kunne passe det. Sognepræsten skulle betale huskapellanen en nøje fastsat løn, der skulle udgøre ca. 1/6 af præstens indtægter. Skulle denne løn afskrække nogle sognepræster fra at antage en huskapellan, selv om han efter ovenstående kriterier måtte anses for nødvendig, skulle biskoppen sørge for, at der blev antaget en huskapellan. Problemet med afskedigelsen af huskapellanen, når en ny sognepræst overtog embedet, skulle løses på følgende måde: Hvis huskapellanen var antaget, fordi kaldet var for stort for én person at varetage, skulle huskapellanen fortsætte i embedet. Var begrundelsen den forrige præsts svaghed, skulle kapellanen forblive i embedet, til han havde skaffet sig et andet levebrød.³⁵ Til gengæld for de bedre ansættelsesforhold skulle kapellanerne blive i sognet og passe deres arbejde. Ingen måtte, før de havde tjent i mindst 7 år, hos kongen personlig gøre ansøgning om befordring, men det stod dem dog frit for at indsende ansøgninger eller lade andre indlevere dem til kancelliet. Alle allerede antagne huskapellaner skulle indenfor 3 måneder indsende deres vocationer til kongelig konfirmation. Den angivne frist blev som vanligt ikke overholdt, men i løbet af 1728 og 1729 indhentede 57 danske og 95 norske huskapellaner kongelig konfirmation på deres kaldsbreve.³⁶

Kongens magtposition styrkedes ved, at denne gruppe personer, der varetog offentlige funktioner, blev kongelige embedsmænd. De skyldte – om end først i sidste instans – kongen deres udnævnelse, og de knyttedes til kongemagten gennem edsaflæggelsen. Sognepræsternes selvstændighed svækkedes desuden ved, at deres uindskrænkede magt over huskapellanerne ophørte. Kongens magtposition styrkedes desuden ved, at der blev skabt ordnede forhold for huskapellanerne. En række misbrug blev fjernet, og biskoppen, kongens lokale stedfortræder, fik øget kompetence til at kontrollere, at alt foregik efter kongens hensigt.

Private privilegerede godsejeres kalds- og birkeret var for Frederik IV som for hans forgængere en ubehagelig politisk realitet. Christian V havde fået en vis kontrol hermed ved at gennemføre, at de privatudnævnte præster og dommere skulle indhente kongelig konfirmation på

deres udnævnelse, men samme Christian V havde fra 1684 af finansielle grunde følt sig tvunget til at sælge et stort antal danske kirker med tilhørende kaldsret. I sit testamente pålagde han sine efterkommere at bringe de bortsolgte kirker tilbage til kronen.³⁷ Men Frederik IV havde ikke midler til at købe kirkerne tilbage, og da krigen brød ud i 1709, måtte han tvunget af finansernes fortvivlede tilstand allerede året efter genoptage faderens politik og fortsætte salget af kronens kirker.³⁸ Også i Norge greb kongen til dette middel. I 1722 og 1723 solgte kongen ved auktioner ca. 600 norske landsbykirker til private eller til menighederne,³⁹ men det skete dér med den udtrykkelige bestemmelse, at kongen forbeholdt sig kaldsretten. Ikke alle regnede med, at denne reservation skulle tages alvorligt. Kongens kommitterede ved auktionerne lokkede i hvert fald køberne til at give mere, end kirkerne var værd, ved at udtale, at det vel kunne hænde sig, at Hans Majestæt kunne forunde køberen jus vocandi, dersom noget anseligt blev budt. Biskop Deichman, der refererede dette for kongen, mente, at kongen derfor burde imødekomme den køber, der havde budt meget højt for Vang, og som nu anmodede om at få jus vocandi, oven i købet mod at betale 500 rdl. ekstra. Kongen afviste med henvisning til de generelle konsekvenser af at imødekomme denne ansøgning. Auktionsdirektiverne indeholdt reservationen med hensyn til kaldsretten, og derved skulle det forblive.⁴⁰

Udover at kongerne i Danmark tabte udnævnelsesret ved at sælge kirker, tabte de også kirke- og kaldsret, når de forærede godser og kirker til særligt begunstigede personer inden for deres egen kreds. For disse gjaldt, som for grever og friherrer, at de for at kunne hævde sig over for den gamle adel måtte have alle de rettigheder, som adelen besad. Frederik IV bekendtgjorde ganske vist både i anordning af 2. marts 1708 og i forordning af 20. februar 1717, at ansøgninger om nye birkerettigheder ikke ville blive bevilget. Men det var en besked til undersåtterne om ikke at besvære ham og kancelliet med sådanne ansøgninger. Det var ikke en regel, som skulle berøve kongen dette middel til at belønne de særligt fortjenstfulde. Nye grever og friherrer fik jo desuden helt automatisk ifølge deres privilegier birke- og kaldsret inden for grevskabets og baroniets område.

Resultatet af denne politik ses af følgende opgørelse, der viser fordelingen af præste- og retsbetjentudnævnelserne mellem kongen og de private godsejere med udnævnelsesret i perioden 1699-1730. Under præster er medregnet alle sognepræster og residerende kapellaner på

landet, under retsbetjente alle herredsfogder og skrivere, kgl. birke-
dommere og -skrivere, sorenskrivere og alle privatudnævnte birkefog-
der og -skrivere.

Tabel nr. 11 *Frederik IV's egne udnævnelser og konfirmationer af pri-
vatudnævnte præster og retsbetjente på landet 1699-1730*

	Danmark		Norge	
Præster				
Kgl. udnævnelser	517	37 %	415	93 %
Private udnævnelser	892	63 %	33	7 %
I alt	1409		448	
Retsbetjente				
Kgl. udnævnelser	281 ^{a)}	57 %	82	91 %
Private udnævnelser	214	43 %	8	9 %
I alt	495		90	

^{a)} Heraf var 77 udnævnelser tillige udnævnelse til byfoged eller byskriver.

I Danmark afgjorde Frederik IV kun 37 % af periodens præsteudnævnelser, mens han afgjorde 57 % af udnævnelserne af danske retsbetjente.⁴¹ Matthias Moth overdrev derfor noget, når han i 1690 påstod, at der ikke var nogen præsteembeder tilbage, hvortil kongen havde kaldsret. Men han havde unægtelig ret, når han påpegede, at kronens rettigheder led stor skade ved, at udnævnelsesretten lå hos andre end kongen. Det er en meget tydelig demonstration af, at kongen ikke kunne ændre det danske samfunds opbygning. Godsejerstyret med vidtgående rettigheder for de private godsejere var arvegods, som ikke lod sig ændre. Den enevældige konge måtte acceptere denne stat i staten. I Norge var forholdene anderledes. Her var ingen mægtig adelsstand, og af privatejede privilegerede godser var der kun 6.⁴² Det bevirkede, at kongen kunne bevare udnævnelsesretten til næsten alle præste- og retsbetjentembeder. I perioden afgjorde Frederik IV henholdsvis 93 % og 91 % af udnævnelserne. Og denne for enevælden tilfredsstillende tilstand sørgede Frederik IV for at bevare, da han forbeholdt sig kaldsretten ved det store kirkesalg i 1720'erne.

Godsejernes udøvelse af birkeretten gav ikke med hensyn til selve udnævnelsen af retsbetjente anledning til større problemer i Frederik

IV's tid. Deres udøvelse af kaldsretten var derimod ofte en vanskelig sag. Det skyldtes, at en stor del af præstekaldene bestod af en hovedkirke, hvortil der var knyttet en eller to annekskirker. Det vil sige, at der til et præsteembede kunne være flere, der havde kaldsret. Hvis kongen havde kaldsret til en af disse kirker, skulle den private kaldsherre ikke forvente i ham at finde en samarbejdsvillig partner. Forholdet var ordnet således, at kaldsherrerne skulle skiftes til at kalde, og den måde, hvorpå Frederik IV administrerede denne bestemmelse, viser, at han lagde stor vægt på at få udnævnelsesretten så ofte det overhovedet var muligt. Godsejerne lagde tilsvarende stor vægt på at forsvare deres rettigheder. At have kaldsretten øgede deres prestige og gav dem mulighed for at forsørge slægtninge og venner. Ja, nogle øgede også deres indtægter ved at lade embedet gå til den ansøger, der ville betale mest for det.⁴³ De prøvede af og til, selv når loven utvetydigt gav kongen ret til at kalde, at få kongen til at konfirmere deres kaldsbreve, og i enkelte tilfælde tilbød de kongen en kontant sum for at få kaldsretten én gang. Proprietær Hans Christensen Ancher til Vormark havde således købt Frørup kirke og tiende, men havde som uprivilegeret ikke jus vocandi. Da embedet blev ledigt i 1711, anholdt Ancher om adelige privilegier og bad om, at han måtte kalde præsten. Da det trak ud med kongens afgørelse, tilbød han i en henvendelse til Rentekammeret at betale 200 rdl. for jus vocandi. Kongen var nådig og resolverede: »Han må få jus vocandi for denne gang for 200 rdl., men ikke for stedse«.⁴⁴ Tilbudene om kaldsret for en enkelt udnævnelse var i øvrigt få, de gik fra 200 til 600 rdl., og kongen imødekom kun en enkelt mere; nemlig generalfiskal Brostorph Albertin, der i 1715 søgte og fik jus vocandi til Oure præstekald i Trondhjem stift mod at betale 600 rdl.⁴⁵ Tilbudene faldt hovedsageligt i 1715-16 og forklares ved, at det netop var i denne periode, at kongen solgte en del verdslige embeder for at få penge i statskassen.⁴⁶

Bestemmelsen for udnævnelserne i de præstekald, hvor der var mere end en kaldsherre, lød på, at der skulle alternere mellem kaldsherrerne. Kaldsherre var kongen for de kirker, der ikke var solgt, og desuden for de kirker, hvor kongen udtrykkelig havde forbeholdt sig kaldsretten ved salget, eller hvor køberen var uprivilegeret. Bestemmelsen om alternationen udlagde kongen således, at han altid var den, der skulle begynde alternationen. En typisk sag herom var præsteudnævnelsen i Brøndum-Nebel i 1720. Viceadmiral Kaas, der havde kaldsret til an-

nekset Nebel, indsendte sit kaldsbrev til konfirmation med henvisning til, at kongen kaldte sidste gang. Kancelliet og konseillet ledsagede imidlertid anmodningen med oplysning om, at nok havde kongen kaldt den sidste præst, men det var i 1679, og Nebel var først blevet solgt i 1695. Altså var det kongen, der skulle begynde alternationen. Kongen stod på sin ret og udnævnte selv en præst.⁴⁷

Det var også praksis, at en ny alternation blev påbegyndt med kongen som første kaldsherre, når den anden kirke i kaldet blev købt af en ny patron. Et sådant tilfælde fik en ret udførlig redegørelse i 1718, da Mygind-Krogsbæk-Sjørring skulle besættes. Kongen havde kaldt sidste gang i 1702 i kraft af, at han havde kaldsretten til Sjørring, mens en anden kaldsherre havde Mygind-Krogsbæk. Disse to kirker var derefter blevet købt af en ny patron, stiftamtmand Gersdorf, der nu indsendte kaldsbrev til konfirmation. Kancelliet redegjorde i referatet for praksis, men lagde interessant nok op til, at det måske var rimeligt, at Gersdorf fik lov at kalde: »saa dependerer det af hands Kongelige Majestets allernaadigste behag og Villie, om Hands Majestet nu allernaadigst behager at excercere denne sin havende Rettighed, i henseende til at Hands Kongelige Majestet haver kaldet Præst sidste gang, og eyer ikkun Een af Kirkerne, og Amtmand Gersdorf derimod eyer de tvende«. Kongen var ikke nådig. Han udnævnte selv en præst og tilføjede lidt irettesættende begrundelsen: »Eftersom det er coutume, at når en ny propriætær igen ved kirkerne kommer, at vi da hver gang kalder«. ⁴⁸

Dette, at kongen skulle begynde alternationen, gjaldt, uanset hvor ringe kongens kald var.⁴⁹ Og kongen opretholdt denne praksis, selv om patronerne prøvede at rokke derved. I Vig-Asminderup mente patronen, kommerceråd Svane, i 1725, at det måtte tilkomme ham at kalde, selv om han også kaldte sidste gang, eftersom hovedsognet Vig, som tilhørte ham, var på 600 tdr. hartkorn, mens annekset, hvortil kongen havde kaldsretten, kun var på 187 tdr. Tilsvarende mente landsdommer Poulsen, at det tilkom ham at kalde i Thorning-Karup, eftersom han havde hovedsognet på 206 tdr., mens kongen kun ejede annekskirken på 49 tdr. Kongen så imidlertid ikke på størrelsen af hartkornet, han hævdede sin ret og foretog udnævnelserne selv.⁵⁰

En patron, der havde kaldsret til et landsogn, som var annekteret et købstadsogn, fik aldrig tilladelse til at kalde. I disse tilfælde gjaldt bestemmelsen om alternation ikke, her kaldte kongen hver gang. Man skulle tro, at dette princip var kendt af alle godsejerne, men ikke desto

mindre indsendte Chr. Bentzon sit kaldsbrev til konfirmation, da Æbeltoft-Dråby blev ledigt i 1725 med henvisning til, at kongen havde kaldt sidste gang. I referatet af de 45 ansøgere til kaldet fnøs kancelliet formelig over Benzons formastelighed ... »aldrig vides noget Exempel udi Cancelliet, at, hvor et Landsbye Kald er annecteret til Kiøbstædkald, een Proprietarius da som Eyere til den annecterede Kirke haver kaldet Præst«. ⁵¹

Kancelliet havde svært ved at holde styr på, hvem der havde kaldsret. Rentekammeret lå inde med oplysningerne om, hvem kirkerne var solgt til, og dermed også hvem der havde kaldsretten. Men det kneb med at få oplysningerne ajourført ved videresalg. Det var bisperne, der ved vakancer skulle give kancelliet oplysning herom, men deres indberetninger var ind imellem mangelfulde, så det skete, at kongen kom i den pinlige situation at måtte annullere en af sine egne udnævnelser, når det viste sig, at ikke kongen, men godsejeren havde ret til at kalde. ⁵² Med forordning af 8. nov. 1726 søgte kancelliet at få tilvejebragt en viden om, hvem der havde kaldsrettighederne. De, der købte eller solgte en kirke i Danmark, skulle inden en måned efter salget indberette dette til Danske Kancelli eller til stedets biskop. I forordningen begrundedes påbudet med, at biskopperne skulle vide besked af hensyn til kirkernes vedligeholdelse og til indberetningerne til Danske Kancelli om vakancer. Som yderligere begrundelse angives, at det ville forebygge lovstridighed mellem kaldsherrerne, og endelig anførtes, at man ville den trafik til livs, som i forordningen beskrives således: »det skal og hælde sig i blandt, at een eller anden Uprivilgeret som eyer en kirke, skal, naar Præsten til samme bliver saa svag at der er lidet eller intet haab om hans Liv, overdrage Kirken til een, som er privilegeret, indtil Præst er kaldet, da den siden igien kommer til sin forrige uprivilegerede Eier«. ⁵³

Man må sige, at godsejerne ydede kongen en værdig modstand i kampen om udnævnelsesretten!

Kom indberetningerne ikke inden fristens udløb, mistede patronen midlertidigt kaldsretten. At der var alvor bag truslen, mærkede Niels Linde til Kjærgårdsholm. Han indsendte i 1730 et kaldsbrev til konfirmation for Eising præstekald. Men oversekretær Møinichen påpegede, at han endnu ikke havde bevist, at han havde kaldsret. Han havde i 1726 som svar på forordningen oplyst, at han var midt i et skifte med sin svoger Holger Rosenkrantz, så det var uvist, hvem af dem kirken

tilhørte. Udgangen på skiftesagen var kancelliet ikke blevet underrettet om, og følgelig tilkom det kongen at kalde denne gang. Møinichen lagde dog op til, at kongen skulle udnævne Lindes mand, der så ville få et kaldsbrev i kongens navn. Men som det er set før, var kongen strengere end sine ministre, når det gjaldt kronens rettigheder. Han fulgte ikke Møinichens forslag, men valgte en anden ansøger.⁵⁴ Spørgsmålet om, hvem der i de enkelte tilfælde havde kaldsretten, blev ikke anset for at være ligegyldige rutinesager. Vi ser ikke alene kancelliet, men også konseillet udtale sig, og under Christian V kom en sag endog for i en af rådstuekommissionerne. Her havde baron Winterfeldt indsat en præst i Vindeby, efter at han havde annekteret kaldet, selvom kaldsretten tilkom kongen. Sagen sluttede med, at biskoppen, baronen, præsten og forvalteren i Danske Kancelli fik tildelt skarpe reprimander.⁵⁵

Sammenfattende kan konkluderes, at Frederik IV kun afgav udnævnelsesrettighederne, når hensynet til finanserne tvang ham dertil. Det var begrundelsen for bortforpagtningen af tolden og for salget af kirkerne. Ellers udvidede han enevældens magtfundament ved at drage de privatansatte renteskriverfuldmægtige ind under kronen som kongelige embedsmænd; han bød magistraterne trods ved at besætte visse kommunale embeder, som magistraterne havde ret til at besætte, og han indskrænkede sognepræsternes frie antagelse af huskapellaner ved at kræve, at kaldelsen skulle bekræftes af en kongelig konfirmation og gøre denne afhængig af, at visse betingelser var opfyldt. I de tilfælde, hvor han måtte dele udnævnelsesretten med andre, var han en nidkær vogter af sine rettigheder.

Sammendrag og konklusion

Frederik IV havde i 1706 fået gennemført den personlige, kongelige enevælde; men én ting var at indføre et system, noget andet var at opretholde det. Proceduren med kabinetsbeslutninger stillede overordentligt store krav til kongens arbejdsformåen, og da han efter krigen fik tid til at gøre status, måtte han også erkende, at han ikke kunne overkomme det store arbejde. I 1720 opgav han derfor kabinetsbeslutningerne for de almindelige sager i Danske Kancelli og gik tilbage til at afgøre sagerne i konseilsmøderne på grundlag af mundtlige sagsreferater og betænkninger. I Rentekammeret bibeholdte Frederik IV derimod kabinetsbeslutningerne til sin død. Magtpolitisk var finansstyret det primære, mens retsvæsenet, byernes forhold, kirke og skole var af sekundær betydning. Men trods kabinetsbeslutningerne må Frederik IV have erkendt, at de fleste sager, der blev ham forelagt, var så komplicerede, at han i høj grad måtte forlade sig på kammerkollegiets og konseillets sagsforberedende arbejde og måtte følge deres betænkninger. Den personlige kongelige enevælde lod sig ganske enkelt ikke gennemføre i et samfund, der var blevet så kompliceret som det, der karakteriserede begyndelsen af det 18. århundrede. Det er i denne sammenhæng, at Frederik IV's forhold til udnævnelsesretten skal ses.

Emnet for bogens 2. del er en undersøgelse af, hvem der havde indflydelse på kongens embedsudnævnelser fra 1706 til 1730. Men som en nødvendig baggrund herfor er der først givet en skildring af udnævnelsessagernes forløb fra det tidspunkt, hvor embederne blev ledige, og ansøgningerne indleveredes, over sagsbehandlingen i kancelli og Rentekammer til den kongelige resolution og den nyudnævnte embedsmands edsaflæggelse.

Referatsystemet blev opretholdt i hele perioden, og det blev effektiviseret ved at de lokale øvrigheder fik indskærpet deres pligt til straks at indberette ledige embeder. En opgørelse over ansøgernes antal viser, at det efterhånden blev ganske stort. Det skyldtes i det sidste tiår af perioden, at mange blev ledige efter Den store nordiske Krigs afslut-

ning, mens årsagen før den tid sandsynligvis var den, at referatsystemet gav flere ansøgere tiltro til, at det kunne nytte at indsende en ansøgning. Ja, systemet var simpelthen en forudsætning for, at et stort antal ansøgninger kunne håndteres. Nogle embeder var dog mindre eftertragtede end andre, og til magistratsposter i små danske byer var der gennemgående få ansøgere. Ansøgningernes kvalitet bedredes som følge af de krav om eksakte oplysninger og attester, som kongen stillede til dem. Forelå der ikke tilstrækkelige oplysninger, krævede kongen ofte supplerende undersøgelser. Det er endelig påvist, at det kunne give problemer, at embedsmændene i hvert fald i Danmark skulle aflægge deres embedsed i København. Det varede af og til så længe, før embedsmanden indfandt sig, at administrationen ikke altid var klar over, om en nyudnævnt embedsmand overhovedet ønskede det pågældende embede. Trods dette, og trods vanskelighederne med at få alle vakancer indberettet, er det dog åbenbart, at den nye forretningsgang betød store forbedringer. Den gav en bedre kontrol med embedsbesættelserne, bedre oplysninger om ansøgenes faglige kvalifikationer og i de fleste tilfælde et tilfredsstillende stort ansøgetal.

I selve undersøgelsen af, hvem der havde indflydelse på de kongelige udnævnelser, skelnes mellem to kategorier: Administrationen og Andre, det vil sige mellem de embedsmænd, der tjenstligt var inddraget i udnævnelssagerne, og så alle andre, der søgte at påvirke kongen.

Ved undersøgelsen af administrationens indflydelse er det, der først falder i øjnene, det forhold, at Frederik IV foretog op mod en fjerdedel af de 2.582 udnævnelser i Rentekammer og kancelli uden procedure, altså uden at få forelagt et referat fra administrationen, og at han yderligere i næsten en tiendedel af udnævnelserne valgte en ansøger, der ikke var anført i administrationens referat. De procedureløse udnævnelser gjaldt først og fremmest de højeste embeder i central- og lokaladministrationen. Disse politisk betydningsfulde embeder kunne ikke søges. Hertil kaldte kongen de personer, om hvis loyalitet og evner han følte sig forvisset. Men ikke alene embedets placering i embedshierarkiet afgjorde, om kongen traf afgørelse uden procedure. Placering i forhold til rigets centrum spillede også ind. De fleste embeder i København besattes på denne måde, sjællandske amtmænd blev altid udnævnt uden procedure, de øvrige danske amtmænd blev det som regel, mens norske amtmænd sjældnere blev det. De underordnede embeder i lokaladministrationen besatte Frederik IV hovedsageligt

på grundlag af administrationens referat, men der var talrige undtagelser, hvor kongen udnævnte embedsmænd uden at have fået forelagt referater, eller hvor han valgte personer, der ikke var anført i administrationens referater. Frederik IV havde indført et effektivt referatsystem for embedsudnævnelserne, men han betragtede sig ikke som bundet af det. Han kaldte de personer, han ønskede, til de betydningsfulde stillinger, og han så bort fra referatsystemet, når han enten selv havde en kandidat til embedet, eller når han blev overbevist af andre om deres kandidaters fortrin. Mænd fra administrationen kan have omgået referatsystemet og henvendt sig direkte til kongen, en metode som oversekretær Møinichen givetvis har brugt, men sandsynligheden taler for, at størstedelen af disse udnævnelser skyldtes påvirkninger fra andre end administrationens embedsmænd.

Administrationen havde først og fremmest mulighed for at påvirke kongen ved forberedelsen af udnævnelsessagerne. I centraladministrationen medvirkede følgende embedsmænd ved sagsforberedelsen: I Rentekammeret den danske kammerkancellisekretær og kollegiet, i Danske Kancelli to kancellisekretærer og oversekretæren. De skulle forelægge sagerne uden indstillinger, men enkelte gange anbefalede de alligevel ansættelse af en bestemt person. I Danske Kancelli skete det 17 gange; Rostgård kom med to anbefalinger, Møinichen med 15, og kongen imødekom dem alle undtagen 2. Rentekammerkollegiet fremsatte ligeledes 17 anbefalinger, men de spredte sig jævnt over perioden og var ikke som i kancelliet især koncentreret om kongens sidste 5 regeringsår. Her imødekom kongen kun 9 af anbefalingerne. Heraf ser man, at kongen vogtede sin suverænitet i udnævnelsessagerne ved at håndhæve, at de skulle refereres uden at administrationen ytrede sig om, hvem de foretrak. Kun knap i 2 % af sagerne vovede administrationen trods forbudet at fremkomme med anbefalinger. Forholdet mellem konge og administration var dog ikke sådan, at kongen reagerede mod disse, som om de var majestætsforbrydelser. I Danske Kancelli fulgte han oftest anbefalingerne, mens han mere hævdede sin suverænitet over for Rentekammerkollegiet, især i 1711 da kollegiet samtidig med anbefalingen afslørede, at det for at få passet toldopkrævningen ved de københavnske porte under pesten havde stillet 7 konstituerede toldkontrollører en fast ansættelse i udsigt.

Kongen så sig næsten altid i stand til selv at afgøre udnævnelsessagerne. Kun i knap 2 % af sagerne overlod han til administrationen at pege

på den bedst egnede, og selv da fulgte han ikke altid de råd, han selv havde bedt om. Det er i øvrigt påfaldende, at Rentekammerkollegiet i disse sager ofte var meget tilbageholdende og undlod at pege på en bestemt, men refererede flere ansøgere sidestillet. Kan man dømme ud fra en enkelt af disse sager, som er vel belyst, skyldtes det nervøsitet for at blive gjort ansvarlig for den pågældende embedsmands regnskabsafregning.

Mine undersøgelser viser endvidere, at centraladministrationens største chance for at influere på stillingsbesættelserne lå i referatteknikken. I min undersøgelse heraf har jeg koncentreret mig om de sider af referatteknikken, der kan måles: referatlængde og prioritering. Resultaterne af disse undersøgelser viser, at kancelliet og Rentekammeret i godt halvdelen af de refererede udnævnelsessager tog stilling til ansøgerne og udtrykte deres stillingtagen ved at give én ansøger et referat, der var væsentligt længere end de øvrige ansøgers, eller ved at give 2-4 ansøgere væsentligt længere referater. Ofte placerede administrationen disse fyldigt refererede ansøgere som nr. 1 i referatrækkefølgen, men undersøgelsen viser, at prioriteringen som på virkemiddel var en sekundær faktor i forhold til referatlængden. I knap halvdelen af de udnævnelsessager, hvor administrationen på denne indirekte måde havde udtalt sin mening, fulgte Frederik IV deres anbefaling, men i godt halvdelen af sagerne fulgte kongen ikke anbefalingerne. Kongens valg af andre ansøgere end dem, administrationen fremhævede, er så meget mere iøjnefaldende, som kancelliets kriterier for at fremhæve bestemte ansøgere ofte måtte være sammenfaldende med kongens vurderinger. Kongen benyttede sig altså af den vejledning, der lå i administrationens fremhævelser, men han hævdede sin suverænitet ved meget ofte at gå imod denne vejledning.

Administrationen kunne imidlertid også påvirke kongen ad mundtlig vej. Denne form for påvirkning kan ikke dokumenteres systematisk, men glimtvis får man indblik heri. Forhøret over Rostgård i Gehejme-kommissionen viste, at Rostgård lejlighedsvis mundtligt anbefalede nogle af ansøgerne over for kongen, og breve og notater fra Møinichen sandsynliggør, at kongen ofte spurgte ham til råds. Det vil sige, at oversekretærerne – i hvert fald efter 1721 – havde en del indflydelse, som ikke fremgår af gratialprotokollen, og hvis omfang vi ikke nu kan måle. Rentekammerlederne ses derimod ikke at have øvet mundtlig indflydelse på kongen, når bortses fra besættelsen af embederne i selve

Rentekammeret. Forklaringen er sandsynligvis, at Frederik IV med sin høje prioritering af finansstyrelsen som helhed også i udnævnelssagerne lagde større vægt på at handle selvstændigt i forhold til sine embedsmænd. At Rentekammerledelsen bestod af tre ligestillede deputerede, styrkede yderligere kongens selvstændighed. Her var det ad organisatorisk vej udelukket, at en enkelt af de deputerede kunne placere sig som kongens nære rådgiver og dermed som deltager i magtudøvelsen.

Stiftamtmand og biskopper, de ledende embedsmænd inden for lokaladministrationen, havde også mulighed for ad tjenestevejen at øve indflydelse, i det de havde pligt til at give de ansøgere, der ønskede det, en udtalelse. Dette attestationsystem anvendtes dog fortrinsvis i Danske Kancelli. I Rentekammeret ser man oftere alene udtalelser fra ansøgernes private og offentlige arbejdsgivere. Både stiftamtmand og biskopper gik i mange tilfælde betydeligt længere end til at give udtalelser om ansøgernes evner og livsførelse, idet de ved mange embedsbesættelser anbefalede en bestemt ansøger som den bedst kvalificerede til embedet. Ansøgninger med sådanne anbefalinger fra lokalt hold blev ofte støttet af centraladministrationen ved at blive refereret væsentligt fyldigere end andre, men ikke sjældent valgte kancelliet at fremhæve ansøgere uden lokale anbefalinger. Kongen gjorde ikke indsigelser mod disse anbefalinger, selv om han i 1707 og 1717 generelt understregede, at det var attester, han ønskede at se. I det undersøgte udsnit af udnævnelserne under Danske Kancelli valgte han i en tredjedel af de verdslige udnævnelser og i halvdelen af de gejstlige udnævnelser en person, der havde en anbefaling eller en tilfredsstillende attest fra de lokale myndigheder.

Frederik IV benyttede enkelte gange disse myndigheders lokal kendskab ved at bede om forslag til udnævnelser. Det skete ved 9 verdslige og 6 gejstlige udnævnelser under Danske Kancelli, mens stiftamtmandene ikke blev anmodet om at komme med forslag til besættelse af stillinger under Rentekammeret. I Danske Kancelliudnævnelserne blev de lokale myndigheder desuden ofte inddraget i de supplerende undersøgelser af ansøgernes kvalifikationer, som kongen lejlighedsvis krævede. Over for én kategori af embeder var stiftamtmandenes indflydelse helt afgørende. Det var de embeder, der var så lidet attråverdige, at ingen søgte dem. Her var det ligefrem stiftamtmandens opgave at finde personer frem, som ville påtage sig embederne. Når bortses fra

denne særlige og beskedne kategori bliver den samlede vurdering af lokaladministrationens indflydelse, at Frederik IV, ligesom han gjorde det over for centraladministrationen, benyttede sig af lokaladministrationens gode råd og vejledninger, men kun i en vis udstrækning. En stor del af afgørelserne traf han på tværs af alle anbefalinger og udtalelser. Der måtte ikke opbygges en administrativ automatik, der satte hans suverænitet ud af spillet.

Frederik IV måtte med sit ønske om at afgøre sagerne selv være imod indskrænkninger i form af, at andre havde indstillingsret til de kongelige embeder. Kun på ét område inden for de undersøgte embedskategorier fandtes indstillingsret. I 1716, da Frederik IV gjorde renteskrivernes fuldmægtige til kongelige embedsmænd, måtte han til gengæld give renteskriverne indstillingsret til fuldmægtigembederne. Ordningen huede ikke kongen, og han indskrænkede den i 1720 til, at renteskriverne skulle indstille 2 kandidater sidestillet. Renteskriverne gav sig ikke godvilligt, og i resten af Frederik IV's tid gav fuldmægtigudnævnelserne anledning til problemer.

Frederik IV var også på vagt over for administrationens muligheder for at påvirke udnævnelserne via konstitutionsretten. Det måtte ikke blive en formssag, at han fastansatte de konstituerede, som jo var indsat af administrationen. Følgelig gik han ofte imod ansættelse af konstituerede, selv om de havde varetaget embederne upåklageligt.

En anden fare for sin magt over udnævnelserne så Frederik IV i bestikkesvæsenet. Der måtte ikke gå skår i folkets opfattelse af ham som den, der personligt traf alle afgørelser, ved at embedsmænd tog mod bestikkelse. Thi den opfattelse, der lå bag bestikkeselsene, var jo netop, at det var de bestukne embedsmænd, der havde den afgørende indflydelse. Derfor slog kongen hårdt ned på de embedsmænd, der sagdes at være bestikkelige. Oversekretær Rostgård var blandt dem, der faldt af denne grund, og til forskel fra Griffenfeld, der også blev dømt for bestikkelse, faldt Rostgård, fordi han havde taget imod bestikkelse, og ikke fordi kongen af politiske grunde ønskede at komme af med ham.

Med gennemgangen af administrationens indflydelse er dog kun beskrevet en del af de kræfter, der søgte at påvirke kongen. Ansøgerne selv søgte med alle midler at komme i direkte kontakt med kongen og derigennem få udvirket et kongeligt løfte om et embede. Og de fik personer, som havde adgang til kongen, til at gå i forbøn for sig. Disse

patroner kunne være den kongelige familie, personer ansatte ved hof-fet og høje embedsmænd. Hvor mange udnævnelser, der afgjordes ved ansøgernes direkte kontakt eller ved patroners mellemkomst, er umu-ligt at vide. Det kunne være fristende at sige, at det var den fjerdedel, som kongen afgjorde uden procedure, men undersøgelsen har vist, at grænsen mellem administrationens og andres påvirkning ikke kan dra-ges på denne enkle måde. I denne fjerdedel er for det første indeholdt alle udnævnelser til høje embeder, hvor kongen selv afgjorde valget, og for det andet er det påvist, at administrationen godt kunne påvirke kongen gennem mundtlige anbefalinger, uden at det fremgår af udnæv-nelsessagerne. Omvendt kunne sager, der blev refereret, udmærket blive afgjort ved, at andre end embedsmændene påvirkede kongen. I en tiendedel af alle refererede sager valgte kongen en person, der ikke var medtaget i referatet, og i mere end halvdelen af de sager, hvor kancelliet og kammeret »anbefalede« en eller flere ansøgere, valgte kongen en anden, i mange tilfælde vel efter påvirkning fra andre.

Konkluderende kan det fastslås, at Frederik IV i sine embedsudnæv-nelser inden for Danske Kancellis og Rentekammerets område var udsat for stærk påvirkning fra administrationens, fra ansøgeres og fra patroners side, og at han i vid udstrækning lod sig influere af denne påvirkning. Det afgørende er imidlertid, at kongen ikke dermed satte sit herredømme over udnævnelssagerne over styr. Den magt herover, som han havde erobret i 1706, fastholdt han til sin dødsdag. Han kunne imødekomme embedsmænds og patroners forslag til udnævnelser, men det afgørende var, at han selv afgjorde, hvem han ville lytte til. Ingen kunne være sikre på at få deres kandidater valgt – selv ikke Møinichen, der nok var den mest indflydelsesrige. Magtcentret lå i det kongelige kabinet. Før 1699 havde kongerne personligt afgjort, hvem der skulle have de højeste embeder, men magten over udnævnelserne til de lave-re embeder havde stort set ligget hos lederne af Rentekammeret og kancelliet. Frederik IV satte sig for at erobre denne magt. Det mulig-gjordes ved indførelse af en forretningsgang og en beslutningsprocedu-re, som viste sig så effektiv, at han kunne fastholde magten i resten af sin regeringsperiode. De mange forsøg på at påvirke ham indskrænke-de ikke hans magt, men udgjorde tværtimod grundlaget for en magtpo-litisk udnyttelse.

Det havde været kongens hensigt, at den personlige, kongelige ene-vælde skulle være styreformen for alle vigtige sager, men han måtte på

grund af arbejdspresset opgive denne styreform i Danske Kancelli i 1720, og selvom han bibeholdt den i Rentekammeret, bevirkede sagernes mængde og kompleksitet, at han i vid udstrækning måtte forlade sig på sine embedsmænds redegørelser og følge deres indstillinger. Tilbage blev da udnævnelsessagerne som enevoldskongens vigtigste magtposition. Her kunne den personlige, kongelige enevælde udøves uden at være bundet af love og forordninger efter kongens eget forogdtbefindende. Og det over et område, der var af grundlæggende betydning i det enevældige statssystem – som det er det i ethvert statssystem. Da Frederik IV i slutningen af sin regering, syg og sorgbetynget, tænkte på at trække sig tilbage og overlade styret til kronprinsen, ser vi kongens egen vurdering af magtelementerne komme til udtryk: Han forbeholdt sig kun følgende ekspeditioner: at bortgive embeder, at fastsætte indtægter og udgifter og underskrive (lønnings)reglementerne.¹ Af altafgørende betydning var de høje embeder i central- og lokaladministrationen. Denne kreds af embedsmænd var med til at udstikke den politiske kurs, og de skulle udforme og formidle de love og direktiver, der skulle omsætte denne politik til praksis. De enkelte embeder i den nedre del af embedshierarkiet var ikke i sig selv betydningsfulde, men tilsammen udgjorde den lavere embedsstand det instrument, der skulle føre den vedtagne politik ud i livet.

De kongelige embeder var stærkt eftertragtede. De høje embeder gav indflydelse og magt. Det alene gav indehaveren en uvurderlig prestige. Og enevoldskongen Christian V underbyggede yderligere denne prestige ved at indføre rangforordningen, hvor de høje embedsmænd blev placeret i de øverste rangklasser, og ved at tildele kongelige embedsmænd over et vist niveau adelskab. De lavere embeder var naturligvis ikke omgivet med denne nimbus af rang og adelskab, men også inden for de samfundslag, hvorfra disse embedsmænd rekrutteredes, opfattedes et kongeligt embede som magt- og prestigegivende. Og for begge kategorier gav embederne et udkomme. De høje embeder var vellønnede, men her havde den økonomiske side ikke så megen vægt, da embedsindehaveren som regel tilhørte godsejerklassen og var økonomisk uafhængig. For de lavere embedsmænd var lønnen og de ekstraintægter, der knyttede sig til embederne, altafgørende. For dem var der virkelig tale om »et stykke brød«, et udkomme, om end aldrig så usselt, i et samfund, hvor fattigdom og sult var truende realiteter.

Det faktum, at embederne var så eftertragtede, gav kongen magten

over hele ansøgerskaren, over såvel de stormænd, der tragtede efter de høje embeder, som over de mere anonyme undersåtter, der søgte at erhverve sig et embede, der kunne give dem det daglige brød. De var alle afhængige af kongens nåde. Mindst lige så vigtigt i magtpolitisk henseende var det dog, at kongen ved at beherske udnævnelserne fik magten over alle de personer, der søgte at øge deres egen magt og prestige ved at få kongen til at udnævne deres klienter. Denne personkreds bestod dels af kongens familie og ansatte ved hoffet og dels – og nok så vigtigt – af de høje embedsmænd. De embedsmænd, hvis magt og indflydelse på alle andre områder greb så desillusionerende ind i det enevældige styre.

Frederik IV's ønske om at udnytte udnævnelsesretten magtpolitisk ses også af, at han udstrakte den kongelige udnævnelsesret til grupper, der hidtil havde været ansat af andre. Det gjaldt renteskriverfuldmægtigene, der ved at blive kongeligt udnævnt blev fjernet fra renteskrivernes uindskrænkede herredømme, og det gjaldt en række kommunale embedsmænd, der hidtil havde været udnævnt af magistraterne. Han brød præsternes frie ret til at antage og afsætte huskapellaner ved at kræve huskapellanernes ansættelse bekræftet ved en kongelig konfirmation, som kun blev meddelt, når visse betingelser var opfyldt.

På den anden side ser vi også Frederik IV afgive udnævnelsesretten. Årsagen hertil var økonomisk. Den ene kategori var bortforpagtningerne af tolden, når det var mere profitabelt, end at staten selv administrerede opkrævningen af toldindtægterne. Her var kun tale om en midlertidig opgivelse af udnævnelsesretten. Den anden kategori var salget af mange danske kirker med tilhørende kaldsret. Disse salg betød en varig afgivelse af udnævnelsesretten og var i modstrid med enevoldskongernes politik. De blev fremtvunget af krigen mod Sverige, hvor finanserne anspændtes til det yderste, og hvor alle midler måtte tages i brug for at skaffe penge. Salget af en stor del af de norske kirker umiddelbart efter krigen skete uden at kongen afgav kaldsretten. I Norge var der ingen godsejerklasse, der kunne trumfe et sådant krav igennem. I Danmark derimod måtte de enevældige konger bøje sig for den stærke danske godsejerstands krav om, at også kaldsretten skulle følge med ved kirkesalget. I kampen om udnævnelsesretten på de privilegeredes godser var godsejerne sejrherre. En vis ringe trøst kunne Frederik IV dog hente ved krasbørstigt at hævde sine rettigheder i de tilfælde, hvor han måtte dele kaldsretten med disse.

III DEN ADMINISTRATIVE UDNYTTELSE

Generelt

Undersøgelsen af enevoldskongens udnævnelsesret har indtil nu koncentreret sig om Frederik IV's erobring og fastholdelse af udnævnelsesretten med den umiddelbare magtpolitiske styrkelse af enevælden, der udsprang af, at det var enevoldskongen alene, der afgjorde hvem, der skulle opnå de eftertragtede kongelige embeder. I undersøgelsens sidste del skal de mere indirekte magtpolitiske konsekvenser af kongens erobring af udnævnelsesretten tages op. Det er spørgsmålet om, hvilket indhold kongen gav udnævnelsesretten. Det er her min opfattelse, at kongen gennem sit arbejde med udnævnelsessagerne fik et vidtgående kendskab til embedsmændenes forhold, og at han udnyttede denne indsigt til at forbedre embedsstandens kvalitet og dermed fortsatte det arbejde, som var påbegyndt under Christian V på at skaffe den enevældige stat et loyalt, hæderligt og effektivt embedsmandskorps.

I sin kamp for at erobre og fastholde udnævnelsesretten stod Frederik IV i et mere eller mindre udtalt modsætningsforhold til sine ledende embedsmænd i Rentekammer og kancelli, men i arbejdet for embedsstandens forbedring havde kongen og de ledende embedsmænd samme interesser. Begge parter ønskede at få opbygget det bedst mulige apparat til udførelse af de ordrer, der udgik fra centraladministrationen. Jo, bedre ordrene fra centralt hold blev udført, desto stærkere blev fundamentet for den enevældige stat.

Undersøgelsen af Frederik IV's arbejde for at forbedre embedsstandens kvalitet samler sig om tre forhold af central betydning: på hvilke vilkår ansattes og fungerede embedsmændene, hvilken form havde deres ansættelse, og efter hvilke kriterier valgtes de.

Kapitel 13

Ansættelsesvilkår

Et trofast og effektivt embedsmandskorps blev ikke skabt alene ved, at embedsmændene blev udnævnt af kongen personligt og dermed skyldte ham deres ansættelse. Af mindst lige så stor betydning var de vilkår, hvorpå embedsmændene ansattes. Hvilken varighed havde ansættelsesforholdet, hvordan var løn og pensionsforhold, hvilke krav stillede embedet. Disse vilkår beskrives i det følgende, og det undersøges, hvilken politik Frederik IV førte i disse spørgsmål.

Ansættelsens varighed

Ansættelse i et kongeligt embede gjaldt for livstid, men med det forbehold, at Kongeloven gav kongen ikke blot den uindskrænkede ret til at udnævne, men også til at afskedige alle kongelige betjente.¹

Afskedigelsesretten var et nødvendigt supplement til udnævnelsesretten, thi kun ved at have afskedigelsesretten kunne kongemagten sikre sig mod, at embedsmændene kom til at danne en uafhængig stat i staten. Det var sket i Frankrig, hvor de oprindelige embedsmænd, les officiers, var uafsættelige, og hvor kongen havde set sig nødsaget til at opbygge et nyt afsætteligt embedsmandskorps, les commissaires, for at omgå les officiers selvstændighed. Karakteristisk var det også, at uafsættelighedsprincippet brød igennem i Sverige i Frihedstiden.²

En gennemgang af Frederik IV's forvaltning af afskedigelsesretten viser klart, at kongen brugte denne rettighed. Afskedigelserne blev naturligvis fremkaldt af vidt forskellige grunde.

Over for de høje politiske embeder gjaldt, at kongen greb til afskedigelser, når de pågældende embedsmænd ikke passede ham. Det vil sige, at de stod for en politik, udenrigs-, indenrigs- eller magtpolitisk, som ikke var på linje med kongens synspunkter, eller de var kommet i et personligt modsætningsforhold til kongen. De politiske afskedigelser begrænsede sig til de ledende embeder i det centrale regeringsapparat.

I 1699-1701 og igen i 1721 foretog Frederik IV således omfattende udskiftninger af topembedsmændene. Ved sin regeringstiltræden afskedigede Frederik IV sin fars ministre, Plessen, Moth, Jessen og Harboe, lederne af henholdsvis Rentekammeret, Danske og Tyske Kancelli samt Krigskancelliet. Årsagen hertil var blandt andet, at kongen fandt, at de havde tilrevet sig for stor magt. I 1721 afskedigede Frederik IV atter oversekretærerne i Danske og Tyske Kancelli, dels fordi de havde en anden opfattelse af, hvilken udenrigspolitisk kurs der var bedst, og dels fordi de misbilligede kongens giftermål med Anna Sophie så hurtigt efter dronningens død. Afskedigelserne skete normalt ved, at embedsmændene fik rimeligt højt placerede retræteposter for eksempel som statholder i Norge eller som stiftamtmand.

Modtagelsen af bestikkelse var en anden grund til afskedigelse. Som tidligere omtalt var det et forhold, der i særlig grad vakte Frederik IV's afsky. Til at undersøge og dømme i sådanne sager nedsattes kommissionsdomstole, og embedsmænd, der fandtes skyldige, afskedigedes straks. Eksempler herpå er oversekretær Rostgård, overkrigssekretær Gabel, renteskriver Göllner, kancellist Chr. Schäffer og justitiarius i Højesteret Chr. Scavenius. Højesteret kunne dog også bruges i bestikkelsessager. Således i 1727, da kammeradvokat Thomas Bredal fik dom for at have modtaget skænk og gave og følgelig blev afskediget.³ Justitiarius ved den norske Overhodret, Hans Blixenkrone, blev ligeledes afsat, fordi han havde modtaget gaver, men i modsætning til de øvrige slap han for en offentlig domfældelse.⁴ Korruption blandt embedsmændene afskaffedes ikke med disse domme, men vejen frem mod den ubestikkelige embedsstand blev dog afstukket ved, at kongemagten ikke blot i ord, men også i gerning fastslog, at embedsmænd, der modtog bestikkelse, ville blive straffet.

Alderdomssvaghed, sygdom, manglende evner og forsømmelighed kunne også bevirke, at kongen greb til afskedigelser over for centraladministrationens embedsmænd. I Rentekammeret afskedigede kongen en del embedsmænd af disse grunde. Renteskriver Andreas Jørgensen blev således så svagtseende, at han måtte forlade sig på sine folks syn og hænder. Han undgik afskedigelse ved selv at søge sin afsked og blev i stedet amtsforvalter for Københavns amt. Renteskriver Frans Erdman Klug, der på grund af svagelighed ikke mere kunne bestride tjenesten, blev afskediget med pension,⁵ mens renteskriver Christian Rhode blev afskediget, fordi han var for langsom; også han fik pension. Fuld-

mægtig Johannes Hunderup blev efter to advarsler afskediget »for forsømmelige og liderlige forhold«,⁶ og fuldmægtig Jens Dedekam, hvis ansættelse kongen havde trumfet igennem imod kollegiets ønske, endte også med at blive afskediget, da han ikke havde »den udfordrede Capacité og Kyndighed«.⁷

Afskedigelser af denne type ser man ikke i Danske Kancelli. Her var færre embedsmænd, og de var måske dygtigere, men det har nok også spillet ind, at sagområderne her ikke var af samme fundamentale betydning for statens ve og vel, som finanserne var det.

Overfor lokaladministrationen havde kongen og centraladministrationen kun direkte kontrolmuligheder overfor regnskabsbetjentene, eftersom de årligt skulle aflægge regnskab til Rentekammeret. Med hensyn til de øvrige embedsmænd, var kongen afhængig af indberetninger om mislige embedsforhold fra stiftamtmand og biskopper. Kongen stolede imidlertid ikke på, at han ad denne vej fik meddelelse om alle uregelmæssigheder, og han håndhævede derfor det princip, at alle undersætter kunne komme direkte til ham med klager over embedsmændene. Efter den store bestikkelsessaffære i 1725 udgav Frederik IV ligefrem en forordning om, hvor og hvornår undersætterne kunne aflevere deres klager til ham.⁸

På følgende side vises en oversigt over afskedigelser i lokaladministrationen 1706-30 på grundlag af ansættelsessagernes oplysninger om, hvorfor embederne blev ledige. Afskedigelser er her forstået som afsættelse mod embedsmandens ønske. De opgivne tal er minimumstal; de rigtige tal kan være lidt højere, da vakanceårsagerne ikke altid anføres. Dette gælder dog kun toldere og toldbetjente, magistratsmedlemmer og sognepræster, idet jeg ikke har efterkontrolleret disse grupper på offentliggjorte embedsetater.

Oversigten viser klart, at det hovedsageligt var regnskabsbetjentene, der var udsat for afskedigelser. 17 % af nyudnævnelserne til amtsforvalter, stiftamtsskriver og foged skyldtes således, at den hidtidige embedsmand var blevet afskediget. Og med 9 % afskedigelser følger tolderne efter som den næststørste gruppe. Manglende regnskabsaflægelse og underslæb blev indklaget for Kammerretten, og fandtes embedsmanden skyldig, blev han afskediget og dømt til at betale de manglende beløb, også selv om disse var så store, at hverken embedsmanden eller hans efterkommere kunne gøre sig håb om nogensinde at få udredt sådanne summer. Stiftamtsskriver Mohrsen blev således i 1711

Tabel nr. 12 *Afskedigelser i lokaladministrationen 1706-1730*

	Danmark		Norge	
	Udnævn. i alt	Afskedi- gelser	Udnævn. i alt	Afskedi- gelser
<i>Under Rentekammeret</i>				
Stiftamtmand, amtmænd	52		26	1 4 %
Amtsforvaltere, stift- amtsskrivere, fogder	50	7 14 %	56	11 20 %
Toldere	73	6 8 %	42	4 10 %
Toldbetjente	170	4 2 %	130	4 3 %
<i>Under Dansk Kancelli</i>				
Landsdommere, laugmænd	18		18	
Byfogder	73	2 3 %	19	
Byskrivere	88	3 3 %	18	2 11 %
Herredsfogder, kgl. birke- dommere, sorenskrivere	91	3 3 %	69	3 4 %
Herredsskrivere, kgl. birke- skrivere	71	2 3 %		
Præsidenter, borgmestre	76	3 5 %	24	
Rådmænd	147	2 1 %	29	
Bisper, stiftsprovster	26		10	
Sognepræster	541	2 0,3 %	307	1 0,3 %
Res. kapellaner	102		78	1 1 %

dømt til at betale 143.000 rdl. til statskassen. Opdagedes det, at embedsmændenes kautioner ikke var i orden, kunne det også medføre afskedigelse.⁹

De øvrige embedsmænd kunne ligeledes blive afskediget, fordi de havde begået kriminelle handlinger i selve embedsførelsen, som da en 74-årig herredsskriver i 1728 blev fradømt embedet, fordi han havde svindlet med et tingsvidne. I andre tilfælde angives blot »uanstændige« eller »formastelige forhold« som begrundelse i ansættelsessagerne.¹⁰ Var der tale om ulovlige forhold, indklagedes embedsmændene for en kommissionsdomstol eller for Højesteret. Ikke alle indklagede sager endte med domfældelser. For eksempel sluttede to års kommissionsundersøgelser over for magistraten i Skeen med frifindelse, ligesom der også er eksempler på embedsmænd, der – efter at have været suspenderet under en retssag – er blevet frikendt og atter har overtaget deres embeder.¹¹

Sammenfattende kan man sige, at Frederik IV brugte afskedigelsesretten først og fremmest med det formål at forbedre den del af embedsmandskorpset, som havde med statens finanser at gøre. Han fjernede og straffede de uhæderlige og efterladende såvel i central- som lokaladministration, og fik dermed mulighed for at ansætte ærligere og dygtigere embedsmænd, og han jog samtidig en skræk i livet på de øvrige embedsmænd. De måtte uundgåeligt blive animeret til at varetage deres embedsopgaver med større nidkærhed, når de hørte om deres kollegers vanskæbne.

Derudover ønskede Frederik IV at sikre befolkningen mod overgreb fra embedsmændenes side. Dette ønske, der ofte gentages i forordninger og i interne skrivelser, har utvivlsomt ligget Frederik IV stærkt på sinde. Hans opfattelse af enevælden standsede ikke ved dette, at kongen personligt skulle styre; den havde i høj grad det mål, at kongen skulle bruge sin magt til at være en fader for sine børn. Edvard Holm, vor bedste kender af enevælden, fremhæver netop dette træk som karakteristisk for den danske enevælde. De få afskedigelser uden for regnskabsbetjentenes kreds viser imidlertid, at kongemagten trods styrkelsen af stiftamtmandenes tilsynsvirksomhed ikke havde et kontrolapparat, der kunne bringe mislighederne frem i lyset. Der er nemlig ingen tvivl om, at der var brådne kar blandt de lokale embedsmænd, derom er alle forskere af perioden enige.¹² Systematiske gennemgange af hele embedskategorier som dem, der blev iværksat over for retsbetjentene i 1680'erne,¹³ greb Frederik IV ikke til.

Kongens afskedigelser må dog suppleres med de afskedsansøgninger, som biskopper og stiftamtmand fik uduelige og korrupte embedsmænd til selv at indgive. I nogle tilfælde angav embedsmanden selv grunden, som for eksempel herredsskriver Jens Olesen Anrum i Lejre, der om sig selv erklærede, at han ikke var »så expedit i pennen«; stiftamtmanden anførte, at han af alle ansås for ubekvem, og at han havde måttet betale andre for at passe embedet.¹⁴ I andre tilfælde fremgår den virkelige grund ikke af afskedsansøgningen. Et eksempel herpå er præsten i Svenne og Flensberg præstegæld, der søgte om at måtte afstå sit embede på grund af svagelighed. Han trak imidlertid sin afskedsansøgning tilbage, fordi han var kommet sig af sin svagelighed. Biskoppen forklarede da, at sagens rette sammenhæng var, at han havde besvangret en kvinde, og at biskoppen havde tvunget ham til at søge sin afsked.¹⁵ Omfanget af de fremtvungne afskedsansøgninger kan

derfor ikke opgøres; man må blot konstatere, at der lokalt – afhængig af biskoppens og stiftamtmandens energi – blev udført et supplerende arbejde for at få de dårligste embedsmænd fjernet.

Embedsmændene havde ingen ret til at opsiges ansættelsesforholdet. Ønskede de at blive frigjort fra deres embede, måtte de ansøge kongen om tilladelse hertil. Embedsmænd, der var utilfredse med deres embede, forsøgte ofte at opnå et andet og bedre, men en del søgte deres afsked. De fleste angav som grund, at de ikke kunne leve af embedet. Magistratsmedlemmer anførte, at de ikke havde tid, fordi de skulle passe deres næring, og enkelte begrundede ansøgningen med, at de ikke kunne forliges med stedets øvrige embedsmænd eller med befolkningen. Kongen imødekom stort set alle sådanne afskedsansøgninger, hvortil der ikke var knyttet ønske om afståelse,¹⁶ for regnskabsbetjentene dog med den væsentlige betingelse, at regnskaberne først skulle være bragt i orden. Nogle ganske få embedsmænd, mindre end en snes, tog sagen i egen hånd og flygtede. Det var en kriminel handling, men for så vidt det ikke var regnskabsbetjente med et økonomisk udestående, synes der ikke at have været udfoldet særligt store anstrengelser for at bringe synderne til doms. En præst, som flygtede fra Avernakø, tog kongen oven i købet til nåde og gav et bedre kald.¹⁷

Tilbage stod imidlertid et af de helt store problemer for såvel kongen som embedsmændene. Det var spørgsmålet om de aldrende embedsmænd. Afskedigelsen af byskriver Niels Mouritsen i Slangør i 1727 giver en god illustration af de uheldige tilstande, der kunne opstå, når en embedsmand på grund af alder ikke længere kunne passe embedet. Mouritsen havde nemlig i 10 år ikke kunnet passe sit embede på grund af alder og svaghed og havde i al den tid boet i Helsingør. Embedet blev passet af en anden, som stiftamtmanden havde konstitueret, mens den gamle byskriver fik 12 rdl. af byens visse indtægter til at leve af.¹⁸ Når man ser bort fra, at byskriveren havde taget ophold i en anden by, var denne ordning lovlig. En udnævnelse til embedsmand var en udnævnelse for livet, og kunne embedsmanden på grund af alder ikke længere klare embedet, måtte han antage og lønne en stedfortræder, der under hans ansvar kunne varetage embedet. Sørgede embedsmanden ikke selv for at ansætte en stedfortræder, sørgede stiftamtmanden eller biskoppen for at få en person udpeget.

Denne ordning var utilfredsstillende både for kongen og for embedsmændene. Kongen ønskede et effektivt korps af embedsmænd og måt-

te derfor være imod et system, hvor det var en alderdomssvækket mand, der havde ansvaret for embedet, og hvor dette oven i købet blev varetaget af en mand, som kongen ikke kendte og ikke havde udnævnt. Den aldrende embedsmands primære interesse var at få etableret en ordning, der sikrede ham og hans familie økonomisk. Antog han en stedfortræder, en fuldmægtig eller en personlig kapellan, havde han stadig embedets indtægter minus stedfortræderens løn at leve af. Men denne ordning ophørte ved embedsmandens død og efterlod enke og børn uden indtægter. Aldrende embedsmænd søgte derfor ofte om at måtte afstå deres embeder til en person, der ved en privat kontrakt forpligtede sig til at yde embedsmanden og efter hans død enken og børnene et årligt beløb. Men denne form for pensionsordning var Frederik IV af principielle grunde modstander af, fordi sådanne afståelser udhulede den kongelige udnævnelsesret. Reelt blev det derved embedsmanden og ikke kongen, der udnævnte den efterfølgende embedsmand.

Kongen gav gentagne gange udtryk for, at han ikke bevilgede afståelser. I årene 1705-08, under arbejdet med at skabe en mere effektiv forretningsgang i centraladministrationen, fik Rentekammeret og cancelliet blandt andet fuldmagt til at afvise ansøgninger om ekspektancer og afståelser med den begrundelse, at de ikke ville blive bevilget.¹⁹ Og med forordningen af 20. februar 1717 om supplikkers indgivelse blev det atter fastslået, at ekspektancer og afståelser ikke ville blive bevilget.

Men dette princip var ikke let at håndhæve. Kongen pegede selv på problemet, da han forhandlede med Rentekammerledelsen om anordningen af 1708. Kongen var her inde på, at der skulle gøres en undtagelse »for sådanne som deres tjeneste ej selv kunne forestå, altså ville vi videre være betænkt på, hvem vi til samme tjenesters besættelse ville employere«. ²⁰ Denne undtagelse kom ikke med i anordningen eller i 1717-forordningen, men i praksis blev der tale om en hel række undtagelser, hvor kongen gav embedsmænd tilladelse til at afstå deres embeder. Det var fortrinsvis gamle svage embedsmænd, der havde tjent kongen trofast gennem mange år, som fik deres belønning på denne måde (se side 250).

Afskedigelser på grund af alderdomssvækkelse eller sygdom imod embedsmandens egne ønsker var sjældne. En herredsfoged blev afskediget efter at have ligget målløs et år, og en byskriver led samme

skæbne, fordi han var i urolige tanker,²¹ men ud af oversigtens 60 afskedigelser skyldes kun 7 dette forhold. De tilsynsførende stiftamt-mænd og biskopper har nok ikke været særlig hårdhændede på dette punkt.

Embedsmænd, der blev afskedigede på grund af administrative om-lægninger, fik almindeligvis et kongeligt løfte om genansættelse i en anden stilling.²² I gunstige tilfælde kunne de oppebære en pension i ventetiden. Det gjaldt renteskriver Kaspar Rosenberg og kopist Daniel Grottschilling, der blev overflødige ved Rentekammerets reorganisa-tion i 1719, og det gjaldt den norske kancellist Andreas Ørbeck, hvis embede blev lagt ind under danske kammerkancelli.²³ Befandt man sig længere nede i embedshierarkiet, måtte man som regel klare sig uden pension, mens man ventede på at ens ansøgninger skulle give resultat.

Anderledes forholdt det sig med tolderne. Da den danske told gik til bortforpagtning i 1701, blev de toldere, der ikke bød højest ved auktion-erne, afskediget uden nogen forsikring om anden ansættelse eller gen-ansættelse, når forpagtningsperioden udløb. Kongens ræsonnement sy-nes at have været, at de selv havde forårsaget afskedigelsen ved ikke at byde tilstrækkeligt højt.

Forholdet mellem kongen som arbejdsgiver og embedsmændene som arbejdstagere var reguleret ved Kongeloven, Danske og Norske Lov og ved de individuelle bestallinger, instruktioner og embeder. Heri fandtes ingen bestemmelser om de ansattes sikkerhed i embedet, men kongens udøvelse af afskedigelsesretten viser, at han opfattede em-bedsmandene som værende ansat for livstid, og at de kun kunne afsæt-tes med skellig grund, det vil sige, hvis de overtrådte landets love, hvis de forbrød sig mod embedsinstruktionen, eller hvis de på grund af kronisk sygdom var ude af stand til at have ansvaret for embedet. Bestallingen var en kontrakt, som også kongen følte sig bundet af. Men stærke økonomiske interesser kunne få kongen til at bryde det kon-traktlige forhold, som når tolderne afskedigedes som følge af bortfor-pagtingerne.

Løn og pension

De kongelige betjente aflønnedes på forskellig vis. Nogle embedskate-gorier fik en årlig kontant løn fra statskassen. Det gjaldt ansatte i centraladministrationen, stiftamt-mænd og amtmænd, regnskabsbetjen-

te og retsbetjente i byerne. Retsbetjentene på landet fik en gård, magistratsmedlemmerne fik andel i byens jorder og visse faste indtægter, og præsterne levede af præstegården, som de købte ved embedsovertagelsen. Hertil kom for alle kategorier en del andre indtægter. Det kunne være faste afgifter som dommerkorn, offer og lignende, og det kunne være afgifter i forbindelse med udførelsen af embedet. Den sidste gruppe indtægter bevirkede, at indtægterne indenfor samme embedskategori kunne være meget forskellige, og at det som regel er umuligt at få andet end glimtvis indtryk af den reelle løn.²⁴

For ansatte i centraladministrationen lå lønniveauet ret højt, og sportelindtægterne kunne være betydelige. Det øvre lag af lokaladministrationen var også rimeligt lønnet, men for ansatte i lokaladministrationens nedre lag, synes embedsindtægterne generelt at have været lave. I hvert fald hvis man skal dømme efter de mange klager fra embedsmænd, som fandt, at de ikke kunne leve af indtægterne. Ganske ofte betakkede en nyudnævnt embedsmand sig, når han fik nærmere rede på, hvad embedet kunne indbringe; men det må da også betænkes, at der næsten altid var andre, der var rede til at forsøge at leve af indtægterne. Når embeder var vanskelige at besætte, skyldtes det som regel ikke alene, at lønnen var lav, men også at embedet lå i barske egne som Nordnorge eller Vestjylland eller på fjerne øer.

For de embedsmænd, der aflønnedes fra statskassen, blev krigstiden en ekstra prøvelse, fordi der fra 1710-20 næsten ikke blev udbetalt lønninger. Efter krigens ophør bragtes restancerne hurtigt ud af verden. Ansatte i centraladministrationen fik først deres tilgodehavender, de lokale embedsmænd bagefter.²⁵

Enevælden befandt sig i de første 100 år i det dilemma, at embederne i lokaladministrationen efterhånden krævede embedsmandens hele dagsværk. Det betød, at han ikke som tidligere kunne have en anden næring ved siden af.²⁶ Denne ændring i vilkårene burde have resulteret i højere løn, således at embedsmanden ikke alene kunne leve af embedet, men også have så høj en levestandard, at embedet blev omgivet med den prestige og økonomiske uafhængighed, som var nødvendig for skabelsen af et fagligt dygtigt og ubestikkeligt embedsmandskorps.

Frederik IV kunne måske nok have forståelse for, at de lavest gagerede embedsmænd havde svært ved at klare sig – han accepterede som nævnt, at nyudnævnte embedsmænd trak sig, når de fandt lønnen for ringe – men han fandt ikke, at rigets finanser tillod lønforbedringer.

Frederik IV bibeholdt derfor det samme lønniveau hele sin regeringstid, og det vil sige det niveau, som lønningerne blev fastsat til efter de store reformer af lønninger og embedsdistrikter, som fandt sted i de første 30 år af enevælden.²⁷ Kun enkelte personalekategorier fik generelle lønforhøjelser. Amtsforvalterne fik lønnen hævet med 50 rdl., men denne forhøjelse var direkte begrundet i det øgede arbejde, som landmilitsen gav amtsforvalterne.²⁸ Denne lønforbedring dækkede ikke alle steder omkostningerne, påstod amtsforvalteren i Nyborg, der søgte sin afsked med den begrundelse, at han satte penge til på embedet. Men da hans fuldmægtig, som må have haft kendskab til forholdene, samtidig ansøgte om embedet, skal klagerne måske ikke tages alt for alvorligt. Også birkedommerne på ryttergodserne fik en mindre lønforhøjelse.²⁹

Frederik IV var desuden opmærksom på de meget store indtægtsforskelle, der var på præstekaldene, og han pålagde i 1707 provsterne at indsende oplysninger om kaldenes indtægter, for at de bedste kald ved vakance kunne pålægges at yde noget til de ringeste.³⁰ De udjævnende virkninger heraf ser vi f.eks. i 1715, da Stokkemarke præstekald på Lolland blev ledigt. Kaldet var vurderet til 470-500 rdl. årlig indtægt, og den nye præst måtte derfor betale 200 sletdaler årligt til kaldene på Askø, Bogø og Femø, der lå på en årsindtægt på 80-120 rdl. Også den nyudnævnte præst for Lyngø og Uggeløse præstekald fik pålagt at yde 100 rdl. til et andet præstekald i Frederiksborg amt.³¹ Huskapellanerne fik Frederik IV også sikret bedre levevilkår, idet de fra 1728 blev sikret en løn, der svarede til ca. en sjettedel af præstens indtægter. Tidligere havde præsterne ofte givet dem så ringe en løn, at de dårligt kunne leve deraf.³² Når kongen i øvrigt søgte at mildne kårerne for de fattigste embedsmænd, var det karakteristisk, at det som i tilfældet med sognepræsterne og huskapellanerne måtte ske uden udgift for statskassen, enten ved at vedkommende fik løfte om et bedre embede eller ved at den pågældende fik et ekstra embede at varetage.

At lade en embedsmand varetage flere embeder var en politik, som man allerede havde taget i brug i 1670'erne og 1680'erne, da embedernes antal reduceredes kraftigt ved at lade præsterne varetage flere kirker og herredsfogederne varetage flere herreder og ved at indskrænke magistratsmedlemmernes antal. Systemet med lønforbedringer via kumulationer fortsattes i tiden derefter, men nu således, at der blev taget stilling fra gang til gang, når der ansøgt herom.

Frederik IV var ikke tilhænger af kumulationer, og hans accept opnåedes kun, når der blev argumenteret overbevisende for, at den pågældende embedsmand ikke kunne leve af embedet. Kongens grundholdning var, at de kongelige embeder skulle give så mange som muligt et levebrød. Tolder Didrik Mouritsen Kray fra Ringkøbing gengav i en ansøgning i 1703 kongens holdning: «... helst det dog er Eders Kongelige Majestæts allernådigste vilje og befaling, at ingen som haver to tjenester, hvor af dog 2 af Eders Majestæts undersætter kunne leve, skal samme beholde». Og med kongens egne ord, da han afviste en ansøgning om kumulation: »Dette maatte forblive som det hidtil har været, efterdi toe deraf haver levet og kunne derfor til een icke begge gages tillegges». ³³ En vis bekymring for, om embedsmanden kunne overkomme mere end en stilling, spores også. En renteskriver, der ansøgte om tillige at blive virkelig assessor i Politi- og kommercekollegiet, fik således at vide, at renteskriverne ikke havde nogen tid til overs, hvis de skulle passe deres tjeneste forsvarligt. Det er sandsynligvis også det synspunkt, der ligger bag beslutningen om at ophæve kumulationen i tre tilfælde, hvor én tolder havde to toldsteder under sig. ³⁴

Endelig var kumulationer i visse tilfælde utilstedelige. Nemlig når det ene embede havde en kontrolfunktion over det andet. Med denne begrundelse forbød Frederik IV magistratsmedlemmer og byfogder samtidig at være ansat i toldvæsenet. Ligeledes var det heller ikke foreneligt samtidig at være dommer og regnskabsbetjent. ³⁵ Men selv om stillingerne betragtedes som uforenelige, og talrige ansøgninger om kumulation blev afvist, og tidligere kumulerede stillinger blev separerede med henvisning hertil, så ser man dog perioden igennem, at der også kunne ses bort herfra. Især i årene 1727-30 synes der at være gået skred i forbudet mod kombinationen af magistrats- og toldembeder. Det blev tilladt i 3 nye tilfælde, og en tidligere kumulation blev fornyet. ³⁶

De embedsmænd, der blev hjælpne gennem kumulationer, var først og fremmest underordnede inden for toldvæsenet, der f.eks. fik tilladelse til at forene kontrollør- og visitørtjenesterne ved samme toldsted, og byfogeder og byskrivere, der tillige blev fogder og skrivere i det tilliggende herred. Embeder som vejer og måler og som postmester blev i ret stor udstrækning tillagt lokale embedsmænd, som således fik en ekstra indtægt. ³⁷ Endelig skal det også nævnes, at det lykkedes enkelte magistrater at få deres indtægter forøget ved at kongen indvilligede i at nedlægge et rådmandseembede. ³⁸

Over for de højere embedsmænd viste Frederik IV langt fra den samme tilbageholdenhed. Her fik ganske mange ved overgang til et lavere lønnet embede tilladelse til at bevare den hidtidige løn. Det skete for eksempel hyppigt, når topembedsmænd fra centraladministrationen rykkede ud til poster i lokaladministrationen. Gesandt og generalmajor Povl Løvenørn, der i 1725 blev stiftamtmand i Århus, fik således tilladelse til ud over stiftamtmandslønnen på 1.000 rdl. at bevare generalmajorslønnen på 2.000 rdl. Og Alexander Møsting fik som stiftamtmand over Christianssand stift den samme gage på 1.500 rdl. som i hans hidtidige stilling i Landetatens Generalkommissariat. Den reglementerede løn var 1.000 rdl. Overkrissekreter Valentin von Eickstedt bevarede sin hidtidige gage på 4.000 rdl., da han blev amtmand over Kronborg amt, ligesom overkrissekreter Christian von Lente bevarede sin gage, da han blev stiftamtmand i Odense, og deputeret ved finanserne, Frederik Chr. von Adeler bevarede sine 3.000 rdl. som stiftamtmand over Sjællands stift.³⁹

Til spørgsmålet om løn føjede sig spørgsmålet om pension. Højerestående embedsmænd, der med eller mod deres vilje blev afskediget fra offentlig tjeneste, fik som regel en pension, der i gunstige tilfælde kunne være lig lønnen.⁴⁰ Men at skaffe afgående lokale embedsmænd og deres enker og børn noget at leve af var et alvorligt problem.

Kun for præsternes vedkommende var der før Frederik IV's regeringstiltræden lovmæssige ordnede pensionsforhold. Præsteenkerne havde fra gammel tid ret til et nådensår, det vil sige, ret til at beholde halvdelen af indtægterne fra præsteembedet i et år. Det var desuden pålagt den efterfølgende præst at yde et fast årligt beløb til forgængerens enke, så længe hun forblev ugift.⁴¹ Det kunne være en alvorlig belastning for en nyudnævnt præst, og beløbet var utilstrækkeligt, hvis der var mere end én præsteenke at forsørge. Det har dog nok hørt til sjældenhederne, at der som i Sparebo præstegæld i Trondhjem stift var ikke mindre end 3 enker med ialt 11 børn om at dele enkepensionen. Her blev det pålagt den nye præst at give noget ekstra.⁴² Som supplement var det i de gejstliges privilegier af 15. dec. 1670 bestemt, at alle bøder pålagt præstegårdens tjenestefolk skulle gå til fattige præsteenker.⁴³ Til disse ordninger føjedes i de første årtier af 1700-tallet kongeligt konfirmerede private stiftsenkekasser, hvortil alle præster i stiftet ydede 1 rdl. årligt. En sådan enkekasse var oprettet for Sjællands stift allerede i 1670.⁴⁴ Det er karakteristisk, at pensionsordningerne finan-

sieredes af præsterne selv. Det var muligt, fordi de hørte til den bedst aflagte del af de lokale embedsmænd, også selv om der i blandt dem fandtes præster, der levede på eksistensminimum.

De øvrige embedskategorier var for fattige til at bære pensionsbyrderne selv. Det måtte blive en statsopgave, men midlerne hertil – som til lønforbedringerne – manglede. Frederik IV anså imidlertid dette problem for at være så presserende, at han midt under Den store nordiske Krig, hvor rigets finanser var anspændt til det yderste, alligevel fandt udvej for at tage det første skridt til at oprette et statsligt pensionsvæsen. Chancen kom, da postvæsenets bortforpagtning blev bragt til ophør i 1711, og det kom ind under statslig administration. En del af indtægterne herfra blev da sat til side til en pensionskasse. Pensionerne skulle efter ansøgning til postdirektionen gives »til gamle, fast udlevede Betjente, hvilke ellers ikke deres Ophold kunne have, samt fattige, nødlidende enker og umyndige fader- og moderløse børn, hvis mænd eller forældre i vores Civil- eller Militærtjeneste haver været«. ⁴⁵

Pensionskassens midler var dog for små til, at der kunne blive tale om nogen virkelig afhjælpning af problemet. ⁴⁶ Kongen forblev derfor i dilemmaet, om han skulle tvinge alderdomssvækkede embedsmænd til at blive i embedet til deres død og dermed forhindre dem i gennem afståelser at ordne pensioneringen af de efterladte, eller om han skulle acceptere afståelsessystemet med dets tilsidesættelse af hans kongelige udnævnelsesret. Og kongen måtte fortsat søge at redde sig ud af den moralske forpligtelse, som man kan se, han har følt over for velfortjente embedsmænds enker, der ofte stod tilbage uden noget til livets ophold. En måde at hjælpe enkerne på, var at lade dem forblive i embedet et år eller mere mod at lade det passe af en fuldmægtig. Denne udvej anvendte kongen dog forholdsvis sjældent. ⁴⁷ Derimod fik ikke så få ansøgere et embede, fordi de i deres ansøgning erklærede sig villige til at ægte embedsmandens enke eller datter, eller fordi de var søn eller svigersøn til en afdød embedsmand og dermed måtte påtage sig forsørgelsen af de efterladte. At dømme efter udnævnelsessagerne hørte det dog til de absolutte undtagelser, at kongen stillede direkte krav om, at en ansøger skulle gifte sig med den tidligere embedsmands enke eller datter. ⁴⁸

Personlig embedsvaretagelse

En embedsmands pligter opregnedes i den instruks, han fik samtidig med bestallingen, og i den embedsed, som han underskrev, før han fik bestallingen. Han svor på at ville være tro mod enevoldskongen og hele det kongelige arvehus og at varetage embedet i henhold til de love og bestemmelser, der var givet for embedsførelsen.

Hvad der ikke stod nærmere specificeret i bestalling og embedsed var, at det nu i løbet af enevældens første 40 år var blevet et krav, at det var embedsmanden, der selv udførte embedsfunktionerne. En embedsmand måtte ikke opfatte sit embede som en sinecure, der gav ære og indtægt, mens dårligt lønnede stedfortrædere gjorde arbejdet. Embedets varetagelse af stedfortrædere kunne kun tolereres for kortere perioder efter opnået orlovsbevilling, eller når embedsmanden af helbredsmæssige grunde var ude af stand til at passe embedet. Herfra er naturligvis undtaget de fraværelser fra embedet, som skyldtes, at kongen havde pålagt embedsmanden andre opgaver. Et fænomen som var særdeles udbredt i centraladministrationen, men som også forekom i lokaladministrationens øverste lag.⁴⁹ På Frederik IV's tid var princippet om den personlige embedsvaretagelse alment anerkendt og stort set også efterlevet, men inden for tre embedskategorier var forholdene ikke helt tilfredsstillende.

Den første kategori udgjordes af den norske statholder. Den norske statholder under Christian V, Ulrik Frederik Gyldenløve, havde – bortset fra nogle kortvarige besøg i Norge – opholdt sig i Danmark siden 1679. Hans efterfølgere, vicestatholder Frederik Gabel og kommanderende general Wedel forblev heller ikke på deres poster i Norge. Gabel forlod Norge i 1702 og Wedel opholdt sig endnu kortere tid dér. For at råde bod på dette forhold oprettede Frederik IV i 1704 en norsk regeringskommission, Slotsloven, som kunne varetage statholderskabets embedsforpligtelser enten i samarbejde med statholderen, hvis han var til stede, eller uden hans medvirken, hvis han opholdt sig andetsteds. I de efterfølgende år, da ikke mindre end fire vicestatholdere afløste hinanden i hurtig rækkefølge, og hvor der imellem udnævnelserne indtrådte statholderløse perioder, fungerede Slotsloven som det stabile element. Da Ditlev Vibe som nyudnævnt statholder ankom til Christiania i 1722, blev Slotsloven ophævet. Kongen havde endelig fået en statholder, som han havde tillid til ville blive i landet og personligt varetage sit embede.⁵⁰

Den anden gruppe var stiftamtmandene og amtmændene. De var ikke altid indstillet på at vedblive i den daglige embedsrutine og udholde isolationen fra hoffet og det gode selskab i København. For at holde dem ved embedsforretningerne var de allerede af Christian V blevet pålagt pligt til at bo i amtet og måtte søge kongen om tilladelse til at forlade embedet selv for kortere perioder. Denne bopælspligt håndhævede Frederik IV. Overskred en amtmand den bevilgede orlov, truede kongen i hvert fald i nogle tilfælde med afskedigelse. For eksempel i 1706, da amtmand Nicolaus Gersdorf havde været fraværende i 2 år for at sollicitere om nogle penge i Firenze. Kongen truede ham da med afskedigelse, hvis han ikke indfandt sig inden 3 måneder.⁵¹ Ligeledes måtte kongen have truslen om afskedigelse frem, da Ove Schelderup, amtmand over Nordlands amt, ville forlænge en orlov i København med et halvt år for at skåne sit svage helbred for Nordnorges barske vinter.⁵² De to nordligste amtmandsskaber, Nordlandene og Finmarken, voldte i øvrigt ofte problemer. Amtmanden over Nordlandene fik således i 1710 tilladelse til at flytte fra Bodøgård til Trondhjem om vinteren.⁵³ Og da kammeradvokat Nicolaus Friis i 1718 blev degraderet til amtmand over Finmarken, måtte han samtidig have tilladelse til at forblive i København i 2 år for at føre sine retssager. Han nåede aldrig derop før sin død i København i 1721.⁵⁴ Senere ansøgte hans efterfølger, som havde fået tilladelse til at tilbringe sommerhalvåret 1727 i København, om også at få tilladelse til at forblive i København vinteren over. Denne gang gav Frederik IV tilladelse.⁵⁵ I denne forbindelse kan det nævnes, at først med udnævnelsen af Niels Fuhrmand i 1718 lykkedes det at få amtmanden over Island til at tage fast ophold på øen, mens den islandske stiftamtmand fortsat boede i København.⁵⁶ Den gamle, uforpligtende opfattelse af et embede kom til orde, da stiftamtmanden i Ålborg, Peder Rodsten i 1712 var blevet udnævnt til deputeret ved Landetatens Generalkommissariat. Han mente ikke at kunne klare sig for de 1.000 rdl., som embedet i København gav, og ansøgte derfor om at beholde stiftamtmandsskabet tillige eller frasige sig kommissariatet. Kongen resolverede kort og fyndigt: »Her kan ingen forandring ske. Han har antaget tjenesten i kommissariatet, og stiftet er bortgivet«. ⁵⁷ I et andet tilfælde var kongen dog nådig. Hans Schack, der var stiftamtmand i Ribe, opholdt sig som regel på sine godser Gram og Schackenborg eller i København. Han fik i 1707 tilladelse til at beholde gagen mod at ansætte en bestyrer.⁵⁸ Det generelle indtryk er dog, at det

stort set lykkedes kongemagten at holde stiftamtmand og amtmænd ved embederne, således at de kun forlod dem i kortere perioder, og da med udtrykkelig tilladelse fra kongen.

For de lavere verdslige embeder i lokaladministrationen synes det at have været accepteret, at man personligt passede det embede, man var udnævnt til. Kun én undtagelse herfra er fundet. Det var toldkontrollør i Assens, Søren Jacobsen Dejel, der blev fyret i 1716, fordi han siden sin udnævnelse i 1712 havde boet i Frederiksborg amt og ladet embedet forette ved en fuldmægtig.⁵⁹

Den tredje embedskategori, hvor der var problemer med den personlige embedsvaretagelse, var præstestanden. Her forekom det stadig, at velaflagte sognepræster antog huskapellaner til at varetage embedet uden lovlig grund, det vil sige uden at det var begrundet i præstens svigtende helbred. Forbudet herimod blev gentaget så sent som i Danske og Norske Lov,⁶⁰ men misbruget eksisterede stadig. Frederik IV udstedte derfor i 1728 en forordning, der blandt andet skulle forhindre, at huskapellaner blev antaget »alene for sognepræstens mageligheds skyld«. Sognepræster, der ønskede at antage en huskapellan, måtte først opnå provstens og biskoppens attest på, at det var nødvendigt med ekstra hjælp enten på grund af sognepræstens alderdom og skrøbelighed eller sognenes vidtløftighed. Præstens forslag med provstens og biskoppens udtalelser skulle derefter indsendes til kancelliet til endelig godkendelse i form af en kongelig konfirmation.⁶¹ Så vidt det overhovedet var gørligt, havde kongen hermed sikret sig, at sognepræsterne selv varetog deres embeder.

Et andet problem var, at residerende kapellaner og sognepræster drog til København for at søge bedre embeder. Og som tidligere nævnt kunne det betyde, at ansøgeren slog sig ned i hovedstaden i en længere periode, mens nabopræsterne så formentligt klarede det nødvendigeste i sognet. For at komme denne uskik til livs, udstedte Frederik IV i 1716 et reskript til biskopperne om, at præster og kapellaner ikke måtte forlade deres menighed uden skriftlig tilladelse fra biskoppen. I denne skulle anføres årsagen til bortrejsen og dens varighed.⁶² Og huskapellaner fik i forordningen af 1728 direkte forbud mod at rejse til København og søge andet embede, før de havde været i deres embeder i 7 år.

Kapitel 14

Ansættelsesformer

Generelt

Efter nutidens opfattelse er en kongelig embedsmand karakteriseret ved at have en kongelig udnævnelse, ved at have et embede at varetage og ved at modtage løn derfor. Så entydigt var embedsmandsbegrebet imidlertid ikke i den tidlige enevælde.

Kongen kunne udnævne folk til embeder, som det ikke var meningen, de nogensinde skulle varetage endsige modtage løn for. Der var udelukkende tale om hædersbevisninger uden indhold. Disse titulære udnævnelser blev uddelt med så rund hånd, at man inden for de mest benyttede embedskategorier efterhånden måtte føje »virkelig« til titlen, når der var tale om en egentlig embedsudnævnelse.¹

Inden for de egentlige embedsudnævnelser, som behandles her, var der imidlertid også flere variationer, idet de to elementer, embedstiltrædelse og løn, kunne kombineres på flere måder. Man opererede dengang med følgende tre ansættelsesformer: vakancer, ekspektancer og afståelser. Ved vakancer og afståelser overtog den nyudnævnte embedsmand embede og løn straks; ved ekspektance overtog han først embede og løn, når den embedsmand, der havde embedet, døde eller gav det fra sig. Men ekspektance og afståelse var ikke entydige begreber. En ekspektance kunne nemlig få samme indhold som en afståelse, hvis ekspektanten umiddelbart efter udnævnelsen indgik aftale med embedsindehaveren om at overtage embedet straks mod at påtage sig pensioneringen af embedsmanden. Hvornår og på hvilken måde ekspektanten overtog embedet var et privat anliggende, som kongen ikke blandede sig i. Bortset fra at en ekspektance på den måde i sit indhold kunne blive lig en afståelse, så lå der i ekspektance ikke mindre end tre forskellige ansættelsesformer. Der var den rene ekspektance, hvor ekspektanten hverken arbejdede eller fik løn, før embedsindehaveren døde eller afgik; der var viceekspektancen, hvor ekspektanten i en vis udstrækning tiltrådte arbejdet, men ikke fik løn, før embedsinde-

haveren døde eller afgik; og der var endelig medhjælper-ekspektancen eller adjunktur med successionsret, hvor ekspektanten dagligt bistod embedsindehaveren med arbejdet med en lille eller ingen løn fra embedsindehaveren, indtil embedsindehaveren døde eller afgik. I det følgende skal det undersøges, hvorledes Frederik IV anvendte de forskellige former for ansættelse, og om han førte en bevidst politik på dette felt.

Særlige ansættelsesformer for hele embedskategorier

Før vi nærmere undersøger Frederik IV's anvendelse af de forskellige ansættelsesformer, skal der dog gøres rede for nogle embedskategorier, hvor der var tradition for at anvende ansættelsesformer, der ikke betød umiddelbar tiltrædelse af embede og løn. Det drejer sig om sekretærer i Danske Kancelli, borgmestre og rådmænd i København og landsdommere.

Udnævnelsessystemet for sekretærer i Danske Kancelli var indrettet på følgende måde. Unge mænd, der havde afsluttet de indledende studier ved Københavns Universitet og skulle til udlandet for at videreføre studierne, ansøgte før afrejsen om at blive udnævnt til sekretærer.² Kongen afviste en del ansøgere, men udnævnte i hvert fald 20 i perioden 1706-30. Efter hjemkomsten meldte nogle af sekretærerne sig til tjeneste i kancelliet og fik da pålagt forskellige ulønnede opgaver som at sidde i Højesteret og i diverse kongelige kommissioner.³ Når et af de virkelige sekretærembeder blev ledigt, meldte de ulønnede sekretærer sig som ansøgere, og kongen og oversekretæren havde da en god forudsigt om ansøgernes egnethed. De ulønnede sekretærer kaldes her vicesekretærer, selv om dette udtryk ikke anvendtes systematisk i samtiden. Den ulønnede ventetid i kancelliet kunne blive lang; for eksempel anførte en af vicesekretærerne, da han var ved at opgive håbet om en sekretærstilling og søgte præsidentembedet i Fredericia, at han havde været brugt i kancelliet i 9 år.⁴ Og af de ialt 28 vicesekretærer, som Frederik IV havde udnævnt efter 1699, opnåede kun de 4 virkelige lønnet sekretæransættelse under Frederik IV. Uheldigt for de ventende vicesekretærer var det da også, at to ud af fire sekretærembeder var besatte med de samme personer perioden igennem. Nemlig med Niels Slange fra 1685 til 1737 og Hans Wilhelm Kålund fra 1697 til 1735. Og desuden skete der i 1727 det helt usædvanlige, at oversekre-

tær Møinichens 20 årige søn Henrik Wilhelm Møinichen blev ansat som sekretær uden at have været vicesekretær først.⁵

Systemet med ulønnede sekretærer på prøve og til oplæring var gammelt og fortsatte i hvert fald århundredet ud. Trods kritik af systemet afskaffede Struense det ikke, men han indskrænkede i 1771 antallet af ulønnede auscultanter og volontører således, at de, der blev antaget, også havde en reel chance for ansættelse.⁶

Rentekammeret anvendte almindeligvis ikke systemet med sekretærer, der måtte arbejde ulønnet, før de kunne gøre sig håb om virkelig lønnet ansættelse i Rentekammerkancelliet. I denne periode ses i hvert fald kun 2 eksempler herpå.⁷ Alle andre ansættelser indebar direkte tiltrædelse. Heller ikke i renteskriverkontorerne brugtes systemet ved ansættelsen af fuldmægtige. De, der blev ansat i Rentekammeret, havde i modsætning til kancellisekretærerne ofte praktisk erfaring fra anden ansættelse i administrationen, havde tjent sig op nede fra således, at man havde en rimelig forsikring om deres kapacitet. Viste de sig alligevel udelige i tjenesten, blev de som tidligere omtalt afskediget.

Inden for Københavns magistrat blev embederne som borgmester og rådmand næsten altid besat på den måde, at kongen udnævnte viceborgmestre og vicerådmænd. De deltog i arbejdet, men fik ikke borgmester- eller rådmandsløn, før et af de normerede embeder blev ledigt. Man fik ikke ekspektance på et bestemt borgmester- eller rådmands-embede, men avancerede i anciennitetsorden. Af 10 borgmesterudnævnelser i København i perioden 1706-30 havde de 8 form af udnævnelser til viceborgmester, og alle 22 rådmænd, der blev udnævnt, blev udnævnt til vicerådmænd. Præsidentembedet faldt ikke ind under dette system. Periodens 2 udnævnelser skete som normale vakancer med tiltrædelse af embede og løn straks. Udtrykket »vice« anvendtes ikke altid i bestallingsbrevets embedsbetegnelse, men den specielle ansættelsesform fremgik klart af bestallingsbrevet, hvor det hedder, at vedkommende »ascenderer efter sit senium til virkelig borgmester« eller »til rådmandsløn«.

Formålet med at udnævne det ekstra antal rådmænd var at skaffe arbejdskraft. Fire rådmænd fik i deres bestallingsbrev stillet den betingelse, at de, indtil de kunne tiltræde rådmandslønningen, skulle forestå de fattiges væsen. Og af to udnævnelssager fremgår, at rådmandsstillingen da blev givet som modydelse til mænd, der havde påtaget sig at være direktører for Søkvæsthuset.⁸ På tilsvarende måde har de øvrige

vicerådmænd sikkert skulle påtage sig opgaver, som de først ville få belønningen for, hvis de levede længe nok til at blive virkelige lønnede rådmænd. Om der også af viceborgmestrene ventedes en egentlig arbejdsindsats, kan ikke ses. De havde alle ret høje stillinger ved siden af og kan næppe, før de blev virkelige borgmestre, have lagt noget større arbejde i embedet.

Også for landsdommerne anvendtes systemet med vicelandsdommere. For de 5 danske landstingsområder var fastsat følgende antal landsdommere: fire for Sjælland, Fyn og Jylland, to for Lolland-Falster og en for Bornholm. Men af disse måtte to landsdommere for Sjælland, Fyn og Jylland og en landsdommer for Lolland-Falster gå uden løn, indtil de efter ancienniteten kunne avancere til et lønnet landsdommerembede, når en af de lønnede landsdommere afgik. Dog fik de to ulønnede landsdommere i Jylland hver 1/4 af sportlerne og benævntes virkelige landsdommere. De ulønnede landsdommere på Sjælland prøvede forgæves at få indført en lignende ordning. Hvor meget arbejde, der blev krævet af de ulønnede landsdommere, afhang af sagernes mængde.⁹ Alle 17 udnævnelser til landsdommere i de fire landstingsområder i perioden 1706-30 var udnævnelser til ulønnede landsdommere, én heraf var en ekspektance på et ulønnet landsdommerembede. På Bornholm fandtes kun én landsdommer. Her anvendtes vicelandsdommersystemet ikke. Årsagen til, at man anvendte vicelandsdommersystemet, har været ønsket om at skaffe gratis arbejdskraft, men dertil kom vel også et ønske om at skaffe de nyudnævnte landsdommere en praktisk oplæring. Landsdommerne var lige så lidt som kancellisekretærene etatsoplærte og kunne nok trænge til en introduktionsperiode. Men i modsætning til kancellisekretærene rykkede de ulønnede landsdommere automatisk efter anciennitet frem til de lønnede embeder. Systemet var ikke Frederik IV's opfindelse, men havde sin oprindelse i Christian V's reduktioner, hvor antallet af landsdommere blev skåret ned, men hvor embederne alligevel var så attraktive, at folk var villige til indledningsvis at arbejde gratis.

Ansættelsesformer for de øvrige embedskategorier

For kancellisekretærer, Københavns magistrat og landsdommere anvendtes særlige traditionsbestemte ansættelsesformer, men for de øvrige embedskategorier, hvor der hverken ved regler eller tradition var

fastsat bestemte ansættelsesformer, havde kongen frie hænder.

Den normale ansættelsesform var vakance, altså udnævnelse til et embede, der var ledigt, og med overtagelse af både embede og løn snarest muligt efter udnævnelsen. Frederik IV foretog i perioden 1706-1730 ialt 2.582 udnævnelser. Heraf faldt 68 udnævnelser ind under de 3 ovennævnte embedskategorier. Af de resterende 2.514 udnævnelser var de 2.249 det vil sige 89 %, vakancer. Denne ansættelsesform var idealet for Frederik IV. Atter og atter afviste kongen ansøgninger om ekspektancer og afståelser med henvisning til, at det måtte bero, til embedet blev ledigt. Som tidligere omtalt udmøntede kongen også dette synspunkt i anordninger og forordninger i årene 1705-08 og igen i 1717. Han gik ikke så vidt som til at sige, at de to andre ansættelsesformer, ekspektance og afståelse, var forbudt. Kongens politik udtryktes i form af bemyndigelser til kancelli og Rentekammer til at afvise ansøgninger herom og i 1717 i form af påbud til undersåtterne om ikke at indsende ansøgninger herom, da de ikke ville blive bevilgede.

Man kan, når man ser med nutidens øjne, nok undre sig over, at den normale praksis var at ansætte folk i faste livsvarige stillinger uden nogen form for prøvetid. Kun teologerne kunne fremvise eksamenspapirer, alle andre blev ansat, uden at kongen havde håndfaste beviser for deres duelighed. I de embedskategorier, der er medtaget i undersøgelsen, er der udover kancellisekretærene kun fundet et par udnævnelser, der blev gjort betinget af en prøvetid. Den ene gjaldt Hans Jørgen Kirchsteen, der måtte arbejde på prøve, før han kunne blive bogholder i Rentekammerets bogholderkontor.¹⁰ Den anden gjaldt en mand, der var blevet såret ved Rygen og havde mistet højre arm og 3 fingre på venstre hånd, »men kan dog skrive noget«. Han fik tilladelse til at prøve, om han kunne passe en underbetjentstilling ved Christiania toldsted. Det kunne han dog ikke, og efter 9 måneders forløb blev en anden udnævnt til stillingen.¹¹ En anden form for ansættelse på prøve praktiseredes også enkelte gange. Den bestod i, at en ansøger lovede at bringe embedets indtægter f.eks. fra told i vejret. Indtil det var bevist, måtte vedkommende varetage embedet uden løn.¹² Bortset fra disse betydningsløse undtagelser bestod ansættelsesformen vakance dog i, at man tiltrådte embede og løn straks.

Tilbage står imidlertid den kendsgerning, at Frederik IV i 11 % af alle udnævnelser benyttede sig af de andre ansættelsesformer, afståelser, rene ekspektancer, viceekspektancer og medhjælperekspektancer.

Af nedenstående oversigt ses, hvorledes disse ansættelsesformer fordelte sig på embedskategorier i perioden 1706-1730.

Tabel nr. 13 *Frederik IV's brug af ansættelsesformer 1706-1730*

	Udnævn. i alt	Vakancer	Fast vi- ceeksp.	Af- ståelse	Ren eksp.	Vice- ekspekt.	Adj. + succ.
Rentekammeret	128	124 96 %	2 2 %	1 1 %			1 1 %
<i>Danmark</i>							
Stiftamtmand	17	16			1		
Amtmand	35	28		1	6		
<i>Norge</i>							
Stiftamtmand	11	11					
Amtmand	15	9		2 (1)	4 (4)		
I alt	78	64 82 %		3 4 %	11 14 %		
<i>Danmark</i>							
Amtsforvaltere	50	36		10	4 (4)		
<i>Norge</i>							
Stiftamtsskr. og fogder	56	44		10 (1)	2 (2)		
I alt	106	80 75 %		20 19 %	6 6 %		
<i>København</i>							
Toldinspektører	7	7					
Toldbetjente	55	53			1		1
<i>Danmark</i>							
Toldere og strandinsp.	66	59		4			3
Toldbetjente og strandvisit.	115	109		3	1 (1)		2
<i>Norge</i>							
Toldere	42	32		3	5 (2)		2
Toldbetjente	130	112		6	1 (1)		11
I alt	415	372 90 %		16 4 %	8 2 %		19 4 %
I alt for Rente- kammerudnævn.	727	640 88 %	2 0 %	40 6 %	25 3 %		20 3 %

Tabel nr. 13 *Fortsat*

	Udnævn. i alt	Va- kancer	Fast vi- ceeksp.	Af- ståelser	Ren eksp.	Vice- ekspekt.	Adj. + succ.
Danske Kancelli	50	27 54 %	20 40 %	2 4 %			1 2 %
<i>Danmark</i>							
Landsdommere	18	1	16 (3)		1 (1)		
<i>Norge</i>							
Laugmænd	18	3			3	12 (2)	
I alt	36	4 11 %	16 44 %		4 11 %	12 33 %	
<i>København</i>							
Byfoged	2	2					
By- og rådstueskr.	2	1					1 (1)
<i>Danmark</i>							
Byfogder	71	65		2	2 (1)		2
By- og rådstueskr.	86	77		4	2 (2)		3
Herredsfogder	58	49		4 (1)	3 (3)		2
Herredsskrivere	43	39		3			1 (1)
Kgl. birke- dommere	33	32					1
Kgl. birke- skrivere	28	28					
<i>Norge</i>							
Byfogder	19	15		2	2 (2)		
By- og rådstueskr.	18	13			5 (3)		
Sørensskrivere	69	45		2	16 (13)		6 (1)
I alt	429	366 85 %		17 4 %	30 7 %		16 4 %
<i>København</i>							
Præsident	2	2					
Borgmestre	10	2	8				
Rådmænd	22		22				
<i>Danmark</i>							
Præsidenter og borgm.	64	49		2		13 (1)	
Rådmænd	125	120				4	1
<i>Norge</i>							
Præsidenter og borgm.	24	16		2	3 (2)	3	
Rådmænd	29	27		1		1	
I alt	276	216 78 %	30 11 %	5 2 %	3 1 %	21 8 %	1 0 %

Tabel nr. 13 *Fortsat*

	Udnævn. i alt	Vakancer	Fast vi- ceeksp.	Af- ståelse	Ren eksp.	Vice- ekspekt.	Adj. + succ.
<i>København</i>							
Bisp	1	1					
Stiftsprovst	4	4					
Sognepræster og res. kapellaner	40	40					
<i>Danmark</i>							
Bisper	9	9					
Stiftsprovster	12	11					1
Sognepræster	514	481		3	5		25
Res. kapellaner	89	87					2
<i>Norge</i>							
Bisper	5	4			1		
Stiftsprovster	5	5					
Sognepræster	307	278		11	3		15
Res. kapellaner	78	76		2			
I alt	1064	996 94 %		16 1 %	9 1 %		43 4 %
I alt for Danske Kancelli udnævnelser	1855	1609 87 %	66 4 %	40 2 %	46 2 %	33 2 %	61 3 %

Antallet af afståelser var for Rentekammeret 40 ud af 87 ansættelsesformer, der ikke var vakancer, og for Danske Kancelli 40 ud af 179. Inden for én embedskategori ligger antallet af afståelser forholdsvis højt. Det er i gruppen af amtsforvaltere, stiftamtsskrivere og fogder. Ud af 50 danske udnævnelser var 10 afståelser, og ud af 56 norske udnævnelser var 10 afståelser, altså henholdsvis 20 % og 18 %. Umidledbart kan det se mærkeligt ud, at Frederik IV, der tillagde finanserne afgørende betydning, skulle fravige sine principper over for de embedsmænd, der havde en central funktion i finansstyrelsen. Men årsagen til de mange afståelser var vel netop, at der var tale om så vigtige embeder, at kongen ikke kunne lade alderdomssvækkede embedsmænd forblive i funktion. Gav de selv udtryk for ønske om at afstå, måtte kongen opfatte det som deres egen indrømmelse af, at de var blevet for gamle til at varetage embedet, og det klogeste var derfor at lade dem få deres afsked. Kongens uvilje mod afståelsessystemet, hvor der kun præsenteredes én kandidat ved hver afståelse, måtte også formindskes

her ved amtsforvalter-fogedafståelserne, fordi det i de fleste tilfælde var fuldmægtigene i embederne, som embedsmændene ønskede som efterfølgere. Fuldmægtige, som havde tjent ved embederne i en årrække, og som derfor måtte anses for at være de bedst kvalificerede til at overtage embederne. I nogle andre tilfælde er den, embedet afstås til, embedsmandens søn eller svigersøn. Selvom det ikke fremgår, om de havde fungeret som fuldmægtige, har kongen også her kunnet føle sig rimeligt sikker på, at embedet fortsat ville blive varetaget forsvarligt, eftersom den afgående embedsmand i egen interesse ville sørge for en ordentlig oplæring eller overvågning af den pågældende, så han kunne bevare embedet og være i stand til at forsørge den afgående embedsmand og hans familie.

Vender vi os derefter mod de rene ekspektancer, ser vi, at denne ansættelsesform anvendtes henholdsvis 25 og 46 gange i Rentekammeret og kancelliet. Den vigtigste grund til, at kongen anvendte denne form for ansættelse, var hans ønske om at skaffe penge i statskassen.

14 ekspektancer i Rentekammeret og 27 ekspektancer i Danske Kancelli blev gjort betinget af, at ansøgerne betalte for embederne. Embedssalgene stammer næsten alle fra årene 1715-16, hvor Frederik IV tillod salg af embeder for at skaffe penge til opførelsen af den nye administrationsbygning til centraladministrationen og til Gehejmearkivet. Da antallet af vakancer var begrænset, og salget af disse ikke gav tilstrækkelige indtægter, udvidede kongen markedet ved – stik imod sine erklærede principper – at ty til ekspektancer.¹³

For de resterende rene ekspektancer var kongens motiver forskellige. Ekspektancerne til et dansk stiftamtmandsembede og seks danske amtmandsembeder blev givet til mænd, som kongen ønskede at begunstige. Kongen gav således sin kammertjener Iver Andersen ekspektance på et fynsk amtmandsembede, og da den indehavende amtmand endnu efter 3 års forløb ikke var død, fjede kongen endnu en nåde til ved at udnævne Iver Andersen til et ledigt amtmandsembede andetsteds.¹⁴ Da forvalterskabet ved Dronningborg ophørte i 1715, fik den hidtidige forvalter lovning på et jysk amtmandsembede, men først skulle dog en oberst Eyffler have et amtmandsembede. Den sidste fik fuld amtmandsløn i ventetiden.¹⁵ Frederik IV gav Selio Müller ekspektance på faderens amtmandsskab Skivehus i 1714 som tak for faderens lange og tro tjeneste, mens baggrunden for kongens øvrige uddelinger af danske amtmandsekspektancer ikke fremgår.¹⁶ Der er en meget stor

forskel herfra til de 4 norske ekspektancer på amtmændsskaber, der alle blev solgt.¹⁷ En anden ekspektance, der også kan henregnes til Frederik IV's ønske om at begunstige særligt loyale undersåtter, var bevillingen af en ekspektance på bispesædet i Trondhjem. Denne sjældne ære overgik sognepræsten ved Bergen domkirke, Peter Matthias Tancke, hvis afgørende kvalifikation nok var, at han var biskop Deichmans svigersøn. Helt uheldig var bispeekspektancer dog ikke. Frederik IV havde én gang tidligere, i 1703, givet ekspektance på Bergen bispesæde.¹⁸

En ekspektancebevilling til et jysk præstekald havde en ganske interessant begrundelse. Ansøgeren, en latinskolelærer fra Århus, anførte i sin ansøgning, at han frygtede, at kaldets 2 upriviligerede ejere kunne spille kongen den intrige pro forma før præstens død at afhænde kirkerne til andre, der var privilegerede, og som derfor havde kaldsret. Ved at give ansøgeren ekspektance kunne kongen afværge intrigen. Argumentet overbeviste Frederik IV, og han bevilgede den ansøgte ekspektance. Også i et andet tilfælde kan det dokumenteres, at kongen bevilgede en ekspektance til et præstekald for at udnytte kaldsretten, mens en upriviligeret ejede kirken, og før kirken eventuelt blev videresolgt til en privilegeret.¹⁹ Som et sidste eksempel skal Gothard Melis' ekspektancesag omtales. Han havde i 1713 fået løfte fra kongen om at måtte blive direktør for skibsmålingen i Norge, når embedsindehaveren døde; men han havde ikke fået brev derpå, da ekspektancer ikke udgaves. I 1716 havde Melis forlovet sig med »en pige af rigelige midler«, han kunne blot ikke få bryllup, før han havde bestalling på ekspektancen. I betragtning af, at Frederik IV netop var midt i et større salg af ekspektancer, kunne han dårligt undslå sig over for Melis' bøn, og han fik da også sit bestallingsbrev.²⁰ Det indblik i ekspektanceproceduren, som denne sag giver, erindrer om, at kongen naturligvis kunne give ekspektancer på embeder blot i form af mundtlige løfter. Antallet af disse uformelle ekspektancer kan ikke dokumenteres, men det har sandsynligvis været ganske stort.

Den anden form for ekspektance var vice-ekspektancen. Det er tidligere omtalt, at denne form altid anvendtes over for landsdommere, bortset fra den bornholmske, og over for københavnske borgmestre og rådmænd. Dette princip førtes for så vidt videre, som udnævnelsesformen var begrænset til de to kategorier, dommere i anden instans og magistratsmedlemmer, men for disse øvrige embeder med den forskel,

at ikke alle embedsbesættelser havde form af vice-ekspektancer.

For de norske laugmænds vedkommende var 12 ud af 18 embedsbesættelser udnævnelser til vicelaugmænd. I bestallingsbrevene gøres udtrykkeligt opmærksom på, at vicelaugmanden uden løn skal passe embedet, når den nuværende laugmand bliver svag, og ikke længere kan passe embedet, eller »når det er fornødent«.²¹ Her var klart tale om, at kongen på denne måde sikrede, at laugstolene blev betjent, når laugmændene blev alderdomssvækkede eller var bortrejst. Og at det kunne ske uden udgift for kongen og laugmanden.

Udnævnelserne til viceborgmester og vicerådmand gjaldt udelukkende de større byer Helsingør, Ålborg, Århus, Odense, Ribe, Kolding, Christiania, Bergen og Trondhjem. Kun en viceborgmesterudnævnelse i Varde falder uden for dette mønster. Men i modsætning til udnævnelserne til Københavns magistrat var der ikke tale om, at alle udnævnelser til borgmester eller rådmand i disse byer skete på denne måde. Det var et middel, kongen kunne bruge, når han mente, at det var fornødent at skaffe ekstra arbejdskraft til magistraterne i de større byer med de mange arbejdsopgaver, eller når han ønskede at bevidne nogle ansøgere en særlig nåde uden at have ledige embeder at uddele. Kongen udnævnte ialt 13 danske og 3 norske viceborgmestre og 4 danske og 1 norsk vicerådmand, altså et ret beskedent antal.

Den tredje form for ekspektance var medhjælperekspektancen, det vil sige, at den nyudnævnte embedsmand blev adjungeret den indehavende embedsmand med ret til at efterfølge ham, når han døde eller afgik fra embedet. Formålet med denne udnævnelsesform var at give en alderdomssvækket embedsmand en medhjælper uden udgift for staten. Over for de embedskategorier, hvor der var tale om kontantløn fra staten, anførtes det ofte i bestallingsbrevet, at den adjungerede skulle varetage embedet uden løn, indtil han virkelig tiltrådte embedet ved embedsindehaverens død. Om embedsindehaveren eventuelt ville betale den adjungerede løn for arbejdet, var kongen uvedkommende.²²

Det problem, som kongen søgte at afhjælpe med denne form for ekspektance, var det samme, som lå bag afståelserne: Embedsmænd, der på grund af alderdomssvækkelse ikke længere kunne passe deres embeder, og som på grund af den manglende pension ikke havde råd til at trække sig tilbage. Forklaringen på, at nogle embedsmænd søgte om afståelse, mens andre søgte om adjunktur, lå i embedets karakter. Inden for grupperne bisper, stiftamtmand, amtmænd, amtsforvaltere,

stiftamtsskrivere og fogder findes ingen eksempler på ansøgninger om medhjælperekspektancer. Det skyldtes, at disse embeders ressort var så stort, at der var opbygget et kontor til varetagelse af embedet, og at embedsmanden følgelig altid havde en fuldmægtig, som han kunne lade passe forretningerne. Hvis embedsmænd fra disse kategorier ønskede at komme af med embedet, ansøgte de enten om afsked eller om afståelse.

For de øvrige grupper stod valget mellem at søge om afståelse eller adjunktur åbent. Fordelen ved afståelse var, at den indehavende embedsmand fik ordnet pensionsforholdene for sig og sin familie, mens fordelene ved adjunktur var, at embedsmanden til sin død bevarede den fulde løn, eller i hvert fald det meste af den, men med den ulempe, at efterfølgeren ikke var forpligtet til at understøtte den afdøde embedsmands familie. Ved begge ansættelsesformer kunne indgå den yderligere fordel, at det var embedsmandens søn eller slægtning, der derved sikredes et embede.

Det var fortrinsvis de ringest stillede embedsmænd, der ansøgte om at få en adjunkt tilknyttet. De kunne selv have ansat en medhjælper, men fordelene ved at få kongen til at bevilge en adjunktur med successionsret var, at de dermed fik hjælpen gratis, eller i hvert fald kunne betale en meget lavere løn, da adjunkten naturligvis måtte være indstillet på at lide visse afsavn som modydelse for, at hans fremtid var sikret. Dertil kom, at det i nogle tilfælde ligefrem synes at have været nødvendigt for embedets varetagelse, at kongen bevilgede adjunktur med successionsret. Det gjaldt de isoleret beliggende præstekald. Her kunne en aldrende præst ikke få assistance fra nabopræsterne, fordi deres kald lå for langt væk, og han kunne have store problemer med at få en personlig kapellan, hvis vedkommende ikke fik et løfte om at kunne efterfølge præsten.²³ De grupper, der fik bevilget de fleste adjunkture, var danske og norske sognepræster med henholdsvis 25 og 15 adjunkture og norske toldbetjente med 11 adjunkture.

Kongens forhold til afståelse og adjunktur var tvetydigt. Han så klart, at de gjorde hans frie udnævnelsesret illusorisk, fordi der i disse udnævnelsessager kun præsenteredes én ansøger. Derfor erklærede han i anordninger og forordninger, at de ikke ville blive bevilget. På den anden side udgjorde disse ansættelsesformer den eneste løsning på det problem, der i høj grad hindrede opbygningen af et effektivt embedsmandskorps: At der ikke var en pensionsordning, der gjorde det

muligt at afskedige gamle, syge embedsmænd. I det ene øjeblik vejede hensynet til den kongelige magtposition tungest, og embedsmændene i kancelliet eller kollegiet fik en skarp tilrettevisning, når de refererede en ansøgning om ekspektance eller afståelse.²⁴ I det næste øjeblik så kongen mere på forholdene ved embedet og bevilgede ansøgningerne. Her spillede også belønningsaspektet ind. Kunne den aldrende ansøger henvise til, at han havde tjent kongen i mange år eller havde gjort sig særlig fortjent på anden måde, havde han større chancer for bønghørelse.²⁵ I Rentekammeret og kancelliet prøvede man at tage bestik af kongens politik, men det var ikke let. Utallige gange refererede de ansøgninger, som kongen afviste med bemærkningerne: afståelser og ekspektancer gives ikke. Afviste de en ansøgning kunne de på den anden side komme ud for at få besked af kabinetssekretæren om alligevel at referere ansøgningen.²⁶ Kunne de dække sig ind ved at henvise til, at f.eks. storkansleren havde krævet en ansøgning refereret, var de naturligvis i sikkerhed for eventuelle kongelige vredesudbrud.²⁷ Af og til søgte kammeret eller kancelliet selv at retfærdiggøre, at de refererede en ansøgning; det var da altid med en henvisning til, at den ansøgende embedsmand var gammel og svag, eller at han havde tjent kongen ekstraordinært længe og trofast.²⁸

Frederik IV reagerede enkelte gange utraditionelt på ansøgningerne om afståelse. En embedsmand, der søgte om afståelse, kunne risikere, at kongen imødekom hans afskedsansøgning, men ikke bevilgede ham afståelse. Det vil sige, at kongen til efterfølger ikke valgte den person, ansøgeren ønskede at afstå embedet til, men udnævnte en helt anden. Enkelte gange pålagde kongen da den nyudnævnte embedsmand at betale en årlig ydelse til den afgåede embedsmand.²⁹ Disse to varianter gav kongen alle fordele. Han kunne besætte embederne med hvem, han ville, og han fik fjernet de alderdomssvækkede embedsmænd. Men at anvende de to varianter systematisk ved alle afståelsesansøgninger var ikke hensigtsmæssigt. Anvendtes første variant, ville ingen embedsmænd søge om afståelse, eftersom de intet fik ud af det, og anvendtes anden variant, ville alle aldrende embedsmænd ansøge, og det ville betyde, at alle nyudnævnte embedsmænd ville blive pålagt pensionforpligtelser overfor forgængerer. Noget som kongen tilsyneladende ikke har ment, at embedsindtægterne normalt kunne bære. Også overfor ansøgninger om adjunktur kunne kongen reagere utraditionelt, nemlig ved at bevilge adjunkturen, men ikke give successionsret. Her-

ved havde kongen forbeholdt sig sit frie valg, når embedet blev ledigt, og givet den aldrende embedsmand den fornødne hjælp.³⁰ Men heller ikke denne variant kunne kongen anvende i større målestok, fordi konsekvenserne ville være, at ingen embedsmænd ville ansøge om adjunktur, når de ikke tillige kunne få deres medhjælper forsynet med successionsret.

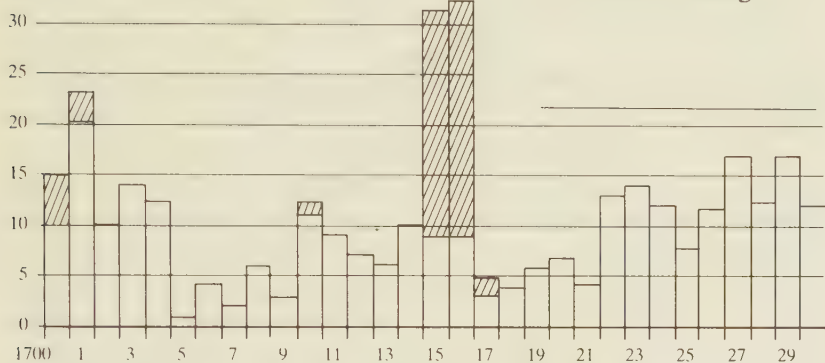
Det er værd at lægge mærke til, at Frederik IV ikke satte en effektiv stopper for alle ansøgninger om afståelser og adjunkture med successionsret ved konsekvent at bevilge afsked uden afståelse og adjunktur uden successionsret. Det viser nemlig, at ansøgningerne om afståelse og adjunktur havde en funktion. Det var en slags sikkerhedsventil, at det var muligt at få bevilget afståelse og adjunktur med successionsret. Det tilskyndede nemlig de embedsmænd, der følte sig for svage til at klare embedet, til at indsende ansøgning om afståelse eller adjunktur. Dermed fik kongen en tilkendegivelse af, at der var problemer med embedsvaretagelsen, og han kunne da tage stilling til, om han ville afhjælpe dem. Ulempen var blot, at embedsmændene alle måtte være interesserede i selv at vælge deres efterfølger og derfor søgte om afståelser og ekspektancer også, uden at det skyldtes problemer med embedsvaretagelsen. Kongen måtte derfor værge for sig og med mellemrum proklamere, at disse ansøgninger ikke ville blive bevilgede. Den anden grund til, at Frederik IV trods proklamationerne alligevel bevilgede afståelser og ekspektancer, var magtpolitisk. Den kendsgerning, at embedsmændene måske kunne opnå den kongelige gunst at få tilladelse til at afstå embedet eller få udnævnt en medhjælper med successionsret, understregede, at det var kongen der havde magten, at det var fra ham personligt, at al nåde udgik. Det var en sund lære for embedsmændene, og det animerede dem desuden til at udføre deres embedsopgaver bedst muligt.

Perioden før 1706 kan inddrages i undersøgelsen af ansættelsesformerne, fordi bestallingsbrevene, som er bevaret, er det grundlæggende dokumentationsmateriale her. Den følgende oversigt viser derfor Frederik IV's brug af alternative ansættelsesformer for hele regeringsperioden baseret på samtlige udnævnelser. Året 1699 er dog udeladt, da det kun omfatter 4 måneder.

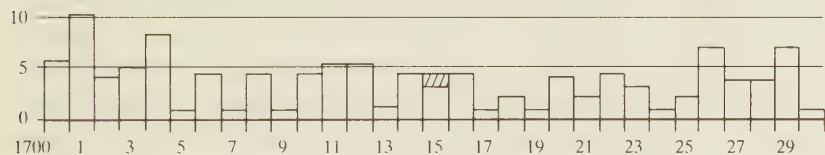
Tabel nr. 14 *Frederik IV's brug af alternative ansættelsesformer 1700-1730*

I alt

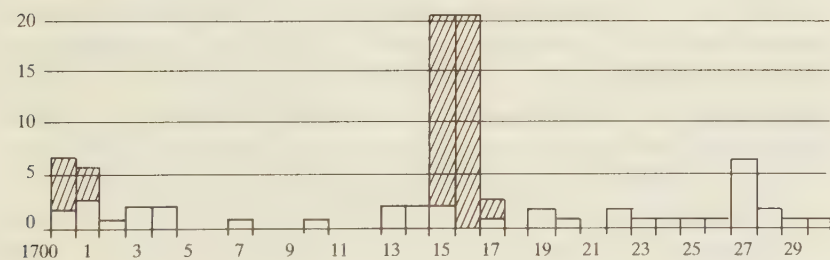
I absolutte tal med embedssalg markeret ved skravering

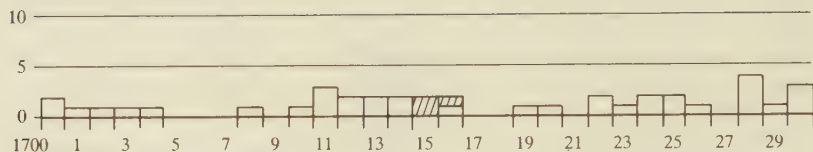
Afståelser

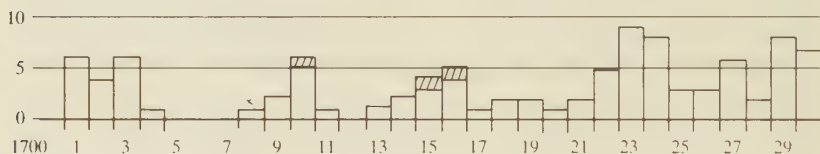
Rene ekspektancer

Viceekspektancer

Adjunktur med succession

Det fremgår af oversigten, at Frederik IV forholdsvis hyppigt anvendte de alternative ansættelsesformer i sine første regeringsår. Det gjaldt især afståelserne, men også i nogen grad adjunkturer med succession. Takket være embedssalgene i 1700 og 1701 blev også antallet af rene ekspektancer forholdsvis stort. I 1705 lagde Frederik IV imidlertid kursen om. Kun én afståelse blev bevilget i dette år, imod gennemsnitligt 13 i de foregående 5 år. I dette tal er de 9 embedssalg ikke medregnet. Anordninger i Rentekammer og kancelli i slutningen af året 1705 kodificerede den ændrede politik, idet kammer og kancelli fik besked på at afvise ansøgninger om ekspektancer og afståelser, eftersom de ikke ville blive bevilgede. Årsagen hertil var som tidligere omtalt, at Frederik IV ikke ønskede sin udnævnelsesret udhulet gennem udnævnelsesformer, hvor der kun var en ansøger. Et nyt sæt anordninger om ekspeditionerne i regeringskontorerne i 1708 gentog, at ansøgninger om ekspektancer og afståelser skulle afvises, og det blev atter fastslået i forordningen om supplikkers indgivelse af 17. februar 1717. Denne sidste repetition var nødvendiggjort af, at embedssalgene i årene 1715-16 i høj grad havde haft karakter af salg af rene ekspektancer.³¹

Af årsoversigten fremgår det imidlertid tydeligt, at Frederik IV ikke var i stand til at fastholde sin politik. Det gik bedst i årene lige efter

1705, 1708 og 1717, hvor alle havde reglerne i frisk erindring, men snart slækkede kongen atter på de strenge principper. At undvære disse midler til at afhjælpe i det mindste nogle af pensionsproblemerne og til at begunstige de mest trofaste embedsmænd ønskede han alligevel ikke.

Det væsentligste resultat af den nøjere undersøgelse af Frederik IV's bevillinger af afståelser og ekspektancer er, at man opnår en mere nuanceret forståelse af de motiver, der lå bag bevillingerne. Kongernes anvendelse af disse ansættelsesformer udlægges som regel som et upassende magtmisbrug, der hæmmede udviklingen af et effektivt og ubestikkeligt embedsmandskorps. Det var nogle af bevillingerne givetvis også eksempler på. Mest iøjnefaldende i så henseende var bevillingerne af rene ekspektancer.

Men vi ser også andre bevillinger, hvor hovedformålet netop var at forbedre administrationen. De tydeligste eksempler herpå er de afståelser, som bevilgedes alderdomssvækkede amtsforvaltere, og hvor embedet blev afstået til den person, som må have været bedst kvalificeret, nemlig embedets fuldmægtig gennem mange år. I det hele taget må man sige, at alle afståelser og adjungeringer – selvom de repræsenterede særskilte kongelige gunstbevisninger – dog først og fremmest er eksempler på Frederik IV's forsøg på at løse problemet med de aldrende embedsmænd, der ikke længere kunne varetage deres embeder, og som ikke havde nogen pension, de kunne trække sig tilbage til. Og endelig understregede disse bevillinger, at kongens personlige magtfuldkommenhed strakte sig ud over selve ansættelseshandlingen, og at han kunne være en nådig herre, hvis embedsmændene varetog deres embeder med troskab og flid.

Udvalgskriterier

Generelt

Tilbage står at undersøge, efter hvilke kriterier Frederik IV foretog sine valg af embedsmænd. Dette spørgsmål kan være svært at besvare, når man ser isoleret på den enkelte udnævnelssag. Alene det, at vi i det 20. århundrede ikke har datidens personkendskab, gør det umuligt i det enkelte tilfælde at forstå, hvorfor kongen foretrak den ene frem for den anden ansøger. Men når man inddrager alle udnævnelssager, får man trods alt så mange udsagn og oplysninger frem, at man kan danne sig en generel opfattelse af, efter hvilke kriterier kongen valgte sine embedsmænd.

Indledningsvis må det slås fast, at et embede i dag opfattes på en anden måde end på Frederik IV's tid. Efter en nutidig opfattelse udgør et embede en funktion, som bør varetages af den fagligt bedst kvalificerede blandt de ansøgere, der har meldt sig, efter at det er blevet offentligt bekendtgjort, at embedet er ledigt. Grundlaget for afgørelserne om, hvem der er bedst kvalificeret, er beviser og attester, der dokumenterer ansøgernes uddannelse og hidtidige karriere. Eventuelt afholdes der konkurrencer for at finde frem til de mest kvalificerede. Det er den almene opfattelse, at den bedst kvalificerede har et moralsk krav på at få embedet, og alt for tydelige tegn på, at andre hensyn som partiforhold eller forbindelser har spillet ind, giver anledning til kritik.

Frederik IV's tid var en brydningstid mellem to embedsopfattelser. Mellem den nye opfattelse, hvor udnævnelleskriteriet var faglige kvalifikationer, og den gamle opfattelse, hvor et embede var et gode, som den, der havde udnævnellesretten, kunne uddele som gave. Den gamle embedsopfattelse indebar, at mange af de højere embeder blev givet til mænd fra embedsudnævnerens omgangskreds som hædersbevisninger og som ekstra indtægt, mens arbejdet blev varetaget af underordnede, og at mange af de lavere embeder blev besat ud fra forsørgelsessynspunktet. Det ofte anvendte udtryk »et stykke brød« om et embede er

betegnende for denne opfattelse. Vurdering af faglige kvalifikationer var ikke det primære element ved embedsbesættelserne. Her var tale om gave, gunst og nåde. Men embedsmænd, der væsentligst var udvalgt, fordi de skulle hædres eller forsørges, var ikke nødvendigvis i stand til at honorere de krav, som det voksende statslige apparat pålagde dem. Embedsmandens duelighed blev en faktor af stadig større betydning.

Frederik IV's grundholdning og udgangspunkt var – som hans forgængeres – at et embede var en gave, og at uddelingen af denne gave afhang af hans nåde. Det stod i Kongeloven, og det blev understreget ved forelæggelsen af hver eneste udnævnelssag. I Danske Kancelli ved at sagerne refereredes i *gratia*protokollen, i Rentekammeret ved at kollegiet ledsagede referaterne med ordene om, at det i øvrigt dependerede af hans majestæts nåde. Det er imidlertid min opfattelse, at Frederik IV også så klart som nogen så, at et dueligt embedsmandskorps var nødvendigt, for at staten kunne fungere, og at han ikke heri fandt noget modsætningsforhold til nådesbegrebet. Det måtte blot være en forudsætning for, at en ansøger kunne få del i den kongelige nåde, at kongen fandt ham kapabel til at varetage embedsfunktionerne.

Det er i denne forbindelse vigtigt at understrege, at ingen ansøger havde nogen form for krav på et embede, heller ikke de der havde de bedste kvalifikationer. Var kongen gået ind på et princip om, at den efter objektive kriterier bedst kvalificerede skulle udnævnes, ville han dermed have bragt sin udnævnellesmagt i fare. Thi en kvalitetsbedømmelse efter objektive kriterier kunne topembedsmændene fuldt så vel foretage, og konsekvensen heraf ville være, at kongen blev moralsk forpligtet til at udnævne den ansøger, som blev prioriteret højest i referatet, og kun kunne unddrage sig denne styring ved selv at argumentere for en anden ansøgers kvalifikationer.

Krav om duelighed

Frederik IV var hele sin regeringsperiode igennem optaget af at få embederne besat med så duelige personer som muligt. »Man vil dog gerne tilstå det [embedet] til den bedste og mest samvittighedsfulde«, skrev han i 1720'erne i en privat optegnelse,¹ og man kan såvel på det generelle plan som i enkeltsager se, at han søgte at leve op til dette mål.

Fundamentet for denne politik lagdes med Frederik IV's krav om, at ansøgerne gav de oplysninger, der var nødvendige for, at han kunne foretage en faglig bedømmelse af dem. Vi ser hans krav i skriftlig form i 1707 i anledning af en udnævnelssesag, hvor der kun havde meldt sig en ansøger, som blot lovede at tjene kongen tro og vel. Og vi ser kravet blive gentaget i 1717-forordningen.² Når kongen ikke følte sig sikker på, om den, han ønskede at udnævne, var duelig, bad han kancelliet eller kammeret undersøge den pågældende ansøgers kvalifikationer. Det hørte dog til undtagelserne, at kongen bad om en sådan undersøgelse, og man kan da nok spørge om, hvorledes han så ellers kunne afgøre, om den, han foretrak, havde de nødvendige evner. For gejstlighedens vedkommende var sagen klar. Her var det fra gammel tid et krav, at ansøgerne havde bestået den teologiske afgangseksamen. Over for de øvrige embedskategorier var det anderledes vanskeligt at sikre sig, at valget faldt på en duelig mand. Her måtte kongen forlade sig på skriftlige og mundtlige udtalelser fra arbejdsgivere og stiftamtmand eventuelt suppleret med undersøgelser foretaget af kammeret eller kancelliet.

Til disse udtalelser kom imidlertid også den faktor, om kongen kendte ansøgerne. At Frederik IV tillagde »kendskab« stor vægt ses af flere af hans udtalelser. I sin optegnelse om sit ugentlige arbejdsskema skrev han beklagende om sit arbejde med embedsudnævnelserne under Danske og Tyske Kancellik at han ind imellem overhovedet ikke kendte nogen af ansøgerne.³ I tråd hermed er det, at kongen, når han bad embedsmændene om forslag eller undersøgelser, ofte gav som begrundelse, at han ikke kendte ansøgerne. Han brugte vendinger som: »eftersom Vi ingen deraf kender«, »eftersom Os ej er nogen af dem bekendt«, »Efterdi ingen af supplicanterne er Os synderlig bekendt«, »efterdi Vi ingen af disse godtfolk kendte«.⁴ Da en Michael Suhm i 1714 ansøgte om første ledige renteskriverembede, afviste kongen ansøgningen med den begrundelse, at man til sådanne tjenester ikke måtte antage nogen, man ikke kendte.⁵ At Frederik IV krævede kendskab til dem, der blev ansat som renteskrivere, er forståeligt, men at kongen skulle kende alle de embedsmænd, han udnævnte, virker ikke troligt. Heller ikke selvom man tager i betragtning, at kongen kom i forbindelse med hærskarer af supplikanter, og at han tillagde udnævnelse af embedsmænd stor vægt.

Efter min tolkning dækker Frederik IV's anvendelse af udtrykket

»at kende« to forhold. Dels at kongen personligt kendte ansøgeren, og dels at kongen havde fået kendskab til ansøgeren gennem en person, hvis bedømmelse han stolede på. Det vil sige, at udtrykket dækkede over både første- og andenhånds kendskab. Denne brede fortolkning af kongens »kendskab« stemmer i hvert fald med det billede af den kongelige beslutningsproces, som tidligere er givet. Nemlig at ansøgerne lagde megen vægt på enten selv at komme til at tale med kongen eller at få en patron til at tale deres sag. Et sådant system, hvor embedsudnævnelser afgøres af, hvem der har de bedste fortalere, virker i dag forkasteligt – omend ikke ganske ukendt. Men i den tidlige enevælde var grundlaget for udnævnelserne anderledes usikkert, da ingen undtagen gejstligheden havde formelle beviser på deres duelighed. Frederik IV var faktisk tvunget til at søge supplerende oplysninger om ansøgerne fra personer, som kendte dem.

Det var ikke noget ufejlbarligt system. I 1717-forordningen fremlægger Frederik IV åbenhjertigt sine uheldige erfaringer. »Saasom og af Forfarenhed er fornummen, at Recommendationer fra en og anden tit og ofte meget vorde misbrugte, i det mand undertiden i particuliere Henseende, saasom Interesse, Forvandtskab og deslige Passioner, end ogsaa vel af Medlidenhed, recommenderer de Personer, som mand selv ej en gang kiender, hvorved ej allene Vi selv daglig overløbes, og fatigueres, men end og Charger og Embeder, formedelst deslige Recommendationer og Forslage, ikke efter Meriter og Capacité blive beklædte ...« For at undgå dette, forbød kongen, at nogen herefter henvendte sig til ham med anbefalinger. Kun når kongen selv spurgte dem eller lod dem tilspørge om en eller anden person, skulle de komme med en sandfærdig og upassioneret efterretning om personen, en efterretning som »de trøste sig til for os allerunderdanigst at ansvare«. ⁶

Forordningens ord var ikke ganske klare. Nogle misforstod den som stiftamtmand Krag i Viborg, der med henvisning hertil undlod at give en ansøger den udtalelse, som han var tjenstligt forpligtet til at afgive. ⁷ Det blev heller ikke i forordningen præciseret, om forbudet gjaldt alle udtalelser fra arbejdsgivere. I de ansættelsessager, der refereredes i Rentekammer og kancelli er der intet, der tyder på, at det opfattes således. I hvert fald fortsætter patronerne dér fortrøstningsfuldt at anbefale deres klienter, hvad enten forholdet til ansøgeren var arbejdsgiverens, den beslægtedes eller den bekendtes. Sandsynligvis har kongen først og fremmest tænkt på den kategori at patroner, der mundtligt

eller skriftligt henvendte sig til ham personligt. Dette forbud har næppe været effektivt. I hvert fald tyder ansættelsessagernes vidnesbyrd om patronisme ikke på, at patronerne har ophørt med at henvende sig til ham. Men kongen fik dog gjort sit standpunkt klart og kunne måske ved at henvise til forbudet lettere væge for sig, når patronerne trængtes om ham.

Det er interessant at se, at kongen syntes at ville gøre dem, der udtalte sig, ansvarlige for deres udtalelser. Det var ikke en politik, som kongen generelt gennemførte, men i enkelte udnævnelsessager ses tegn herpå. Det er således tidligere nævnt,⁸ at kongen ved besættelsen af en fogedstilling i 1721 overlod til Rentekammeret at foreslå én af ansøgerne, for hvilken kammeret selv skulle være responsabel. Og da renteskriver Floor i 1724 anbefalede sin slægtning til overtoldbetjentembedet i Drammen, var det med en tilføjelse om, at han ifølge forordningen ville være ansvarlig for ham.⁹ Som ansat i centraladministrationen måtte Floor være velorienteret om, på hvilken måde man bedst vandt kongens øre. Når kongen lejlighedsvis lod anføre i et bestallingsbrev, at udnævnelsen var sket efter en bestemt persons recommendation,¹⁰ skal det ikke opfattes ud fra nutidens målestok som en utilsigtet afsløring af, at kongen havde ladet sig influere af den pågældende. Tværtimod må det forstås således, at der er tale om en bevidst handling, der havde til formål offentligt at gøre den anbefalende ansvarlig for sin recommendation. Det hindrede naturligvis ikke, at der samtidig heri lå en ære for anbefaleren i, at det blev offentligt kendt, at han havde opnået at få sin protégé ansat. Denne form for ansvarliggørelse af anbefaleren anvendte kongen dog kun sjældent. Lidt oftere anførte ham i selve resolutionen, at udnævnelsen skete efter N.N.'s recommendation eller intercession.

De egenskaber, der krævedes for at være kapabel, var naturligvis forskellige afhængigt af embedernes karakter. For præsternes vedkommende var der formelle kvalifikationskrav, for de øvrige embedskategorier, som er behandlet her, var der ikke udformet krav, men såvel Christian V som Frederik IV gjorde sig tanker om, hvilke kvalifikationer embedsmændene burde have.

Christian V videregav i sit testamente af 1683 sine overvejelser over, hvilke faglige egenskaber de efterfølgende konger skulle lægge vægt på ved besættelsen af de højeste embeder.¹¹ Han beskæftigede sig her både med det politiske aspekt – forholdet til den gamle danske adel –

og med de faglige kvalifikationer. Om de sidste gav han følgende vejledning: Ved valg af medlemmer til Gehejmerådet skulle kongen være fuldkommen forsikret om deres ærlighed, troskab og allerunderdanigste devotion imod det kongelige arvehus; de skulle have forstand, kapacitet og erfaring i udlændiske og indlændiske affæres; og de skulle kunne holde det, der var blevet forhandlet, i tilbørlig tavshed (§ 9). Til gehejmesekretæren stilledes krav om, at han skulle have vel studeret, forstå fremmede sprog og være flittig og arbejdsom. Han skulle være kvalificeret og tro (§ 10). Om lederen af Tyske Kancelli hed det, at han skulle være det tyske rige fuldkommen bekendt, skulle forstå jura og den kejserlige procesret; og skulle desuden være begavet med de kvaliteter, som til en sådan charge vel at forstå behøvedes (§ 11). De, der skulle ansættes i Rentekammeret, skulle være personer, der var ærlige, tro og arbejdsomme, og som ikke var egennyttige. De ledende stillinger burde ikke besættes med folk, der levede i betryk og armod, eller som havde for stor slægt eller anhang i landet. Forhold, der kunne blive til besværing for de kongelige finanser (§ 15). Højesteretsdommerne skulle være vel intentionerede, forstandige, skikkelige og erfarne i lov og ret (§ 4). I 1698 tilføjede Christian V mere generelt, at til justitiens administration burde kun de udnævnes, som forinden havde betjent en anden charge og havde vist, at de var mænd af probité og havde de kvaliteter, som en retsindig dommer burde have (§ 3). Københavns præsident skulle være en kapabel mand, som havde studeret og var fornuftig, skikkelig, erfaren i lov og ret, var bekendt med byens tilstand og forstod commercierne, og som derforuden var vel sindet både for kongens tjeneste og for indbyggernes nytte og fremtarv at befordre. Dette skulle også gælde borgmestrene og de andre øvrighedspersoner i byen (§ 27). I 1698 føjede Christian V hertil, at præsidenterne ikke behøvede at have studeret, hvis man ellers havde en mand, der var bekvem, men at ingen burde udnævnes, som ikke tidligere havde haft en anden tjeneste, hvor han havde forholdt sig trolig og ustraffelig (§ 27). Retningslinjer for valg af generalprokurøren kom først med i 1698. Han skulle være forfaren i lov og ret, ikke have for stort anhang og have betjent en anden charge, hvorudi han havde tilkendegivet sin nidkærhed for kongens tjeneste (§ 4).

Disse retningslinjer er i deres indhold måske nok at karakterisere som selvfølgeligheder baseret på almindelig sund fornuft, men de er interessante, fordi de viser, at Christian V var optaget af problemet

om, hvorledes man fik embeder besat med duelige mænd. De er også interessante, fordi de viser, at kongen i 1698 i større grad end tidligere lagde vægt på at vurdere folk ud fra deres tidligere embedsførelse. Krav om forudgående erfaring fra et andet embede føjede han til de tidligere krav til dem, der varetog justitiens administration, og til Københavns præsident, ligesom det indgik i de nyformulerede krav til generalprokurøren.

Frederik IV gav også sin efterfølger en vejledning om regeringsmaximerne i form af et testamente, men da dette udelukkende omhandler de politiske hensyn ved embedsbesættelserne, vil det først blive behandlet i det følgende afsnit om magtpolitiske hensyn. Også i ansættelsessagerne kan man her og der finde oplysninger, der viser, hvorledes kongen og hans rådgivere mente, de forskellige embedsmænd burde være.

De finansdeputerede havde i 1719 lejlighed til over for kongen at redegøre for, hvilke egenskaber en kammerkancellist burde have. Han skulle kunne gøre uddrag af en sag og afgive en udførlig relation herover uden at forfalde til vidtløftighed, hvilket krævede større eftertanke og kapacitet end revisionen af regnskaberne med tilhørende korrespondance. Han skulle helst have studeret, efterdi erfarenheden lærer, at hos sådanne subjecta mestendelen findes større judicium, færdighed og begreb end hos andre.¹² Også til sekretærerne i kancelliet stilledes krav om, at de havde studeret. Disse studier, der indledtes ved Københavns Universitet, afsluttedes traditionelt med et flerårigt studieophold ved udenlandske universiteter. Men udlandsopholdet imponerede ikke Frederik IV. »Det allerbedste ... finder Vi at være, at de bliver i deres Fædrene-Land, søger dér deres Studia at exolere, og lader sig være angelegen deres tid saaledes at anvende at de kand tiene baade Os og sig selv med noget Begreb og Nøtte, thi ved de udenlands Reyser forødes ickun Pengene, unøttig, gaar ud af Landet og gjør eendeel deslige Subjecta udelige og unøttige til nogen retskaffen Nøtte og Tieneste«.¹³ En opfattelse som heller ikke var Holberg fremmed.

Hverken Christian V eller Frederik IV har efterladt sig overvejelser over, hvilke faglige egenskaber en amtmand burde have; og de få udnævnelssager vedrørende amtmænd, der afgjordes med fuld procedure, giver heller ingen oplysninger om kongens opfattelse af duelighedskravene til disse embedsmænd, der havde en nøgleposition i den lokale administration. Ser vi på Frederik IV's amtmandsudnævnelser,

er det karakteristisk, at amtmændene i stort tal hentedes fra de øverste sociale lag, og at de som regel forinden havde haft ansættelse i andre embeder i centraladministrationen, ved hoffet, i diplomatiet eller ved militæret. De var, hvad man noget summarisk kunne kalde økonomisk uafhængige generalister. Såvel Edv. Holm som P. Munck gør opmærksom på, at Frederik IV efterhånden fik især stiftamtmandsposterne besat med duelige folk. En del af disse var mænd, der fra de højeste embeder var blevet degraderet til et stiftamtmandsembede, mens andre stiftamtmande viste sig så kvalificerede, at de fra disse embeder avancerede til de højeste embeder på centralt hold. Dette fænomen fremhæver Munck som en afgørende forudsætning for udviklingen af en effektivt fungerende lokaladministration.¹⁴

Regnskabsbetjentene, som omfattede amtsforvaltere og fogder, toldere og toldbetjente, skulle naturligvis først og fremmest være ærlige og i stand til at føre et regnskab. Tilsyneladende anså dog hverken kongen eller Rentekammeret regnskabsføringen for en særlig kunst; vi har i hvert fald næsten kun vidnesbyrd om, at det var den almene skrivefærdighed, der blev kontrolleret ved Rentekammerets examination af ansøgernes duelighed. Dog stillede der til den del af det underordnede toldpersonale, som var beskæftiget med inspektion og patruljering, væsentligt andre krav. Dette forhold kommer af og til frem, som når Rentekammeret påpeger, at der til visitørtjenesten i Vordingborg udfordres et frisk menneske, der altid kan være på færde, og at visitøren i Stavanger bør være stærk, for at klare de idelige rejser. På den baggrund virker det fagligt rimeligt, at Frederik IV til strandridereembederne foretrak afdankede militære, der jo var vant til barske vilkår. I andre tilfælde fremhæver kollegiet, at embedet indebærer, at der skal føres kontrabog, det vil sige, at man må vælge en ansøger med skrivefærdighed. Til konsumtionsskriver ved Måleværkets konsumtionskontor behøvedes en person, som var »vel ferdig i Reigen og Skrifven, saa og i at telge penge, thi de aarlige indkomster, som han paa Contoiret annammer, bedrager fra 80 indtil 100.000 rdl.«¹⁵ Tolderne rekrutteredes stort set fra gruppen, der »tjente ved pennen«, et udtryk der dækkede over mange forskellige karrierer. I flæng kan nævnes fra 1716 og 1717, at én tolder havde været ridefoged på Jungshoved, én havde været konstitueret som foged i Norge, én havde taget skade på helbredet i russisk flådetjeneste, og én var borgmester. Dertil kom, at Frederik IV lejlighedsvis lagde vægt på ansøgerens erfaring inden for toldvæ-

senet og udnævnte ansøgere med underordnede toldstillinger. I 1717 skete dette i 2 tilfælde. Forudgående erfaring inden for etaten kunne altså være en fordel, men var på ingen måde en nødvendighed.

Amtsforvalter- og fogedembederne stillede større faglige krav end tolderembederne, fordi langt større beløb passerede deres kasser, og her spillede oplæringen på en amtsstue ofte en rolle. Men om noget krav var der ikke tale. Sammenfattende kan man dog sige, at de, der blev udnævnt til amtsforvaltere og fogder, alle forinden havde haft en ansættelse, privat eller offentlig, hvorom de kunne fremlægge arbejdsgiverens udtalelser.

For amtsforvaltere, fogder og toldere var der imidlertid et krav ud over den faglige kunnen, som var helt afgørende. Det var kravet om kaution. For at opnå et af disse embeder skulle den kommende embedsmand stille sikkerhed for et beløb, som svarede til det beløb, som indgik i embedets kasse i løbet af et år. Dette krav havde under Christian V været administreret ret lemfældigt, men Frederik IV søgte ihærdigt at håndhæve det, hvilket naturligvis ikke hindrede, at kongen kunne dispensere fra kravet, når han ud fra sit kendskab til ansøgeren fandt det forsvarligt. Et synspunkt som vicestatholder Gabel udtrykte med ordene, at en ærlig tjener uden kaution var bedre end en uærlig mand med kaution.¹⁶ Kautionsforpligtelsen tjente to formål. Den fraserede de ansøgere, som ikke nød så megen tillid blandt familiemedlemmer, venner eller patroner, at de kunne få dem til at være kautionister for sig. Og den tjente til at holde statskassen skadesløs, hvis de mænd, som kongen havde udnævnt, skulle vise sig at være uduelige og svigagtige.

Af præsterne krævedes en bestået teologisk afgangseksamen. Denne eksamen var imidlertid ikke altid en garant for kandidaternes kundskaber, eftersom den kunne aflægges privat hos en enkelt professor. Efter kritik fra pietistisk side skærpedes eksamenskravene ved forordningen af 1. august 1707 om examinibus og vocation til prædikeembedet. Der blev nu indført offentlig eksamen med en efterfølgende prøveprædiken, og for at opnå ansættelse som præst skulle eksamen nu bestå med mindst non contemnendum, mens man tidligere også kunne blive ansat med karakteren mediocrem. Der indførtes en distinktionsprotokol, hvori alle teologiske kandidater skulle indføres med angivelse af karaktererne for eksamen og prøveprædiken, og hvori notater om eventuel utilstedelig vandel kunne anføres. Kandidater, der havde eksamen før

1707, skulle også optages i distinktionsprotokollen, og var deres karakter for lave, måtte de aflægge en ny prøve ved universitetet og opnå et bedre resultat, før de kunne gøre sig håb om at opnå et embede.¹⁷ Endelig blev det også pålagt bisperne at holde øje med de teologiske kandidater i stiftet og udtale sig om deres teologiske duelighed og moralske vandel, når de søgte et embede. Ved besættelsen af de gejstlige embeder havde kongen følgende et godt grundlag for at bedømme, om ansøgerne var egnede. Og dertil kom den dobbelte efterkontrol af de nyudnævnte præster. Dels havde menigheden indsigelsesret, og dels måtte bisperne ikke ordinere præsterne, med mindre de forinden havde bestået bispens examination af såvel lærdom som levned.¹⁸

Retsbetjentene skulle kunne forstå Danske respektive Norske Lov og være vederhæftige og uberygtede dannemænd.¹⁹ Christian V havde i 1698 givet det råd, at man til justitiens administration kun burde udnævne folk, der havde vist deres dygtighed i en anden charge først, men hvad, der mentes hermed, er ikke klart udtrykt. Hvis Christian V med udtrykket charge mente et kongeligt embede, kan han kun have tænkt på landsdommere og laugmænd. Retsbetjentene rekrutteredes sjældent fra andre kongelige embeder. De havde tidligere været bønder, men rekrutteringen til disse embeder var nu helt gledet over til den lidt ubestemmelige kategori af folk, der tjente ved pennen hos private eller embedsmænd, og som stilede mod at opnå et eller andet kongeligt embede.²⁰ Med denne nye type retsbetjente, der havde dommerhvervet som eneste arbejde og indtægt, var det afgørende grundlag lagt for dannelsen af en egentlig dommerstand, men endnu lod standens duelighed meget tilbage at ønske. Indberetningerne fra undersøgelseskommisionerne i 1682 gav et stundom mistrøstigt billede af retsbetjentenes faglige niveau, og da deres lønmæssige vilkår ikke havde bedret sig siden da, var det generelt vanskeligt at få ansøgere med tilstrækkelige kvalifikationer. Kravet om at kende loven blev administreret lemfældigt. Kun et mindretal af ansøgerne anførte, at de havde kendskab til loven, og kongen synes heller ikke i sine valg at have taget tungt på dette. Han synes at være gået ud fra, at de, der ikke kendte loven, ville være i stand til hurtigt at sætte sig ind i den. De retsbetjente, som Frederik IV udnævnte, må derfor have været af en meget svingende kvalitet. Vi ser på den ene side en mand udnævnt til sorenskriver i Nedre Romerrige i 1710, som stiftamtmanden bevidnede var velstuderet, forstod sig på lands lov og ret, var elsket af almuen, og »passerer

for en ærlig og retsindig mand, som er det første requisitum til en dommer«. ²¹ Men vi ser også Frederik IV udnævne en mand til sorenskriver i Nedenæs, der i 15 år havde været lakaj hos enkedronningen. Frederik IV var ikke ganske overbevist om hans duelighed, for undtagelsesvis tog han i resolutionen det forbehold, »såfremt han forstår den Norske Lov«. Prøven faldt heldigt ud, for bestallingsbrevet fulgte kort efter. Om der har været tale om en virkelig examination, kan vi ikke vide, men uvilkårligt kommer man til at tænke på den proforma-prøve i Norske Lov, som Gyldenløves lakaj, Matthias Skaanlund, bestod i 1688. ²²

Landsdommernes og laugmændenes faglige kunnen lå på et højere niveau og var vel i det store og hele tilfredsstillende. Ud af de 18 udnævnelser til landsdommer kender vi baggrunden for de 10. Én havde været legationssekretær, én havde været sekretær i Rentekammeret, to var vicesekretærer i Danske Kancelli, én var renteskriver, to var rektorer, én var amtsforvalter, én var godsforvalter på Vallø, én havde studeret i udlandet, og én var søn af en fhv. kommissær og var i følge stiftamtmanden kapabel. De fleste laugmænd udnævntes uden procedure, blot for 4 af de 18 udnævnelser giver gratialprotokollen oplysninger. En havde ført sager for Højesteret og anbefalede af statholderen, to var fogder, og en var vicesekretær i Danske Kancelli. Sandsynligvis har også de fleste af de øvrige landsdommere og laugmænd haft erfaring fra tidligere embedsgerning at bygge på. Der er ingen eksempler på, at retsbetjente bliver landsdommere eller laugmænd. Her var tale om to socialt set vidt forskellige embedskategorier.

Blandt magistratsmedlemmerne indtog de københavnske embeder så fremtrædende en plads, at Christian V som omtalt ovenfor havde givet sin søn nøje vejledning om, hvilke egenskaber der måtte kræves af personer, der skulle udnævnes hertil. Krav til magistratsmedlemmer i den øvrige del af rigerne var derimod ikke fastlagt, men man mente fortsat, at man, som fastslået i købstadsforordningen af 28. januar 1682, til borgmestre og rådmænd og byfogder skulle tage »af de bedste og vederhæftigste borgere, som længe har skattet og skyldet og bedst kender byens tilstand«. ²³

Jacob Gedsted, præsident i Fredericia, formulerede i 1707 kravene til en borgmester således: Han bør være en ærlig, fornuftig og fredsommelig mand, som ikke i blandt borgerskabet er beslægtet eller besvogret, og som nogenledes var af de midler, at han uden kroholderi og

anden høkeri kan sig ernære.²⁴ De uheldige forhold i Viborg, hvor hele magistraten blev afsat ved en Højesteretsdom, gav anledning til, at stiftamtmand Rosenkrantz nærmere vurderede kravene til en borgmester. De to forhold, han slog ned på, var kravene om lovkyndighed og om økonomisk uafhængighed. Han fandt det vigtigt at få lovkyndige mænd ind i magistraterne og mente, at det bedst kunne opnås ved, at man lagde de nærmestliggende herredsfogderier til rådmandstillingerne. Derved ville man få flere skikkelige og forstandige folk til at søge, og embederne ville blive bedre betjent. Kravet til økonomisk uafhængighed begrundede han med, at der på en borgmester hvilede to ting: »at være dommer og at svare in subsidium til kirkers, skoler og de fattiges og umyndiges hospitaler. Skal han nu være dommer, så bør han efter loven være vederhæftig, men er han i den yderste armod, kan han ikke være det, og meget mindre kan ham betros publique og umyndiges midler, når han således selv intet har af hæfte ved«. ²⁵

Problemet var blot i 1682 såvel som under Frederik IV, at medens sådanne bestillinger tidligere agtedes for en ære, så søgtes de nu sjældnere af vederhæftige borgere. Lønnen var for ringe til at leve af, og embedsopgaverne var efterhånden blevet så mangfoldige, at det vanskeligt kunne forliges med, at det egentlige erhverv skulle passes. Christian V havde ganske vist ved den meget kraftige reduktion af magistraterne i 1682 bragt lønningerne noget i vejret, men det var stadig ikke tilstrækkeligt til, at medlemmer af den bedre del af borgerskabet kunne leve af det. ²⁶ Disse rekrutteringsproblemer var størst i Danmark, hvor man ser dem afspejlet i de lave ansøgertal til magistratsembederne. I gennemsnit var der i perioden 1706-30 blot 3,5 ansøgere, og stiftamt-mændene måtte i nogle af de mindre byer ligefrem oplede folk, der kunne overtales til at søge. ²⁷ I Norge var problemerne mindre, her var det gennemsnitlige ansøgertal på 7,6. Frederik IV kunne ikke løse disse problemer, der hang sammen med tidens økonomiske afmatning og købstædernes ringe økonomiske formåen. Lønningerne, som påhvilede købstæderne selv, kunne han ikke forhøje, men som tidligere nævnt fortsatte han Christian V's politik med at bedre kårene for byfogderne i de små byer ved tillige at udnævne dem til herredsfogder i et af naboherrederne. Tilsvarende fik også byskriverne et herredsskriveri tillagt. Baron Rosenkrantz's forslag om også at lade rådmændene få tillagt et herredsfogderi, gik ham derimod ikke ind på.

Når de formuende borgere ikke ville påtage sig magistratsembeder-

ne, var kongen henvist til at vælge mellem borgere med en ringere indkomst, byens embedsmænd eller udenbys personer. Mod alle tre grupper kunne der rejses indvendinger. Fattige borgere var hæmmet af deres økonomiske afhængighed. Embedsmænd, der havde med toldvæsen at gøre, måtte efter kongens opfattelse ikke samtidig være magistratsmedlemmer, og de udefra kommende manglede kendskabet til byens forhold.

Blandt disse valgte Frederik IV først og fremmest borgere i byen. De kvalifikationer, der fremhæves, er, at man har været borger i byen i mange år, at man havde været gennem alle byens bestillinger, at man havde været blandt de bedste skatteydere. Men det var sjældent, at en ansøger forenede alle disse kvalifikationer. Især i de små købstæder måtte han som regel nøjes med meget mindre, som for eksempel »født i byen og af god forstand« eller »en skikkelig og fornuftig handelsmand« og så for øvrigt forlade sig på stiftamtmandens udtalelse om, at vedkommende kunne bestride embedet.²⁸

Byens embedsmænd havde også gode chancer for at blive medlem af magistraten. I nogle tilfælde fik de tilladelse til at bevare deres hidtidige erhverv, i andre tilfælde ophørte de dermed ved deres indtræden i magistraten. Det er et kendetegn for de danske magistraters lavere standard, at man i Danmark ser en kumulation af et magistratsembede med et andet embede betydeligt oftere end i Norge.²⁹

Kendskab til byens forhold synes at have været et afgørende krav. Udenbys personer blev ikke anbefalet af stiftamtmandene, og blev stort set heller ikke udnævnt af kongen. Men var byen opdelt i stridende fraktioner, der kæmpede for hver sin kandidat, kunne det blive så broget, at kongen udnævnte en ude fra kommende.³⁰

Gennemgangen af duelighedskravene viser, at kongen var optaget af at vælge personer med de rigtige kvalifikationer til de respektive embeder. Det var en vanskelig og ind i mellem umulig opgave, dels fordi mange embeder ikke tiltrak kvalificerede ansøgere, dels fordi man endnu befandt sig i kvalifikationsbedømmelsernes barndom, hvor man kun for præsternes vedkommende havde opstillet formelle og sammenlignelige kvalitetskrav.

Magtpolitiske hensyn

Ved valg af embedsmænd krævede Frederik IV først og fremmest, at

de var duelige, men andre hensyn måtte også spille ind. Det vigtigste hensyn var det magtpolitiske. Kun personer, af hvem man kunne vente fuld loyalitet mod det enevældige system, kunne udnævnes til embedsmænd.

Loyalitetskravet var ikke et påtrængende problem ved besættelsen af de lavere embeder. Aflæggelsen af troskabseden forud for embedstiltrædelsen blev anset for at være tilstrækkeligt til at knytte disse til enevældesystemet. Men ved besættelsen af de højere embeder var kravet om loyalitet af afgørende betydning. Ved besættelsen af disse embeder var det først og fremmest kongens vurdering af enkeltpersonen, der afgjorde sagen. Kongen måtte kræve fuld loyalitet og på det pågældende fagområde synspunkter, der var i samklang med kongens. De to store ministerudskiftninger i 1700 og 1721 er som tidligere omtalt (s. 37 og 93) eksempler på, at kongen afskaffede ministre, der ikke havde samme politiske opfattelse som han selv, og udnævnte nye, der passede ham bedre.

Men de tidlige enevoldskonger måtte også se udnævnelserne til disse stillinger i lyset af den politiske historie siden Christian IV. Adelsvælden var i frisk erindring, og ligeså den viden, at enevælden snarere var udsprunget af borgernes og gejstlighedens modstand mod adelens privilegerede stilling end af de to stænders kærlighed til en enevældig statsform. Frederik III havde frataget den gamle danske adel eneretten til de høje embeder i central- og lokaladministration, og Christian V havde i kollegieinstrukserne og i sit testamente foreskrevet, i hvilket styrkeforhold den gamle adel måtte være repræsenteret i de høje embeder. Kongernes uvilje mod standen mindskedes imidlertid i takt med, at enevælden konsoliderede sig, og modstanden fra den gamle adel viste sig kun at blive til et par isolerede og derfor ufarlige hændelser. Formildende måtte det også virke, at adskillige gammeladelige ydede enevoldskongerne fremragende og loyal tjeneste. Vi ser da også Frederik IV udnævne flere gammeladelige til de højeste embeder i Danske Kancelli og i Rentekammeret. Som deputerede i Rentekammeret ser vi Knud Thott (1700-1702), Joachim Ahlefeldt (1703-1706) og Niels Krag (1710-1713), mens vi i konseillet ud over Knud Thott og Joachim Ahlefeldt ser Otto Krabbe (1703-1717), Christian Sehested (1708-1721) og Carl Ahlefeldt (1710-12). Også til amtmænd udnævnte Frederik IV medlemmer af den gamle adel, men på begge planer var den gamle adels andel generelt faldende fra 1660, fordi der efterhånden var til-

Vi villen Iltir aus Unseren Königinlichen Bögen
gar wosleimend quarnant setzen, daß für sein tag
kinnen von der Dänischen oder Holfsteinischen Nooblese,
indarnen hinfünft, zu nimmern von inners nachfolgende
inre (hargen oder Functionen, aufstivas vor recommendacion
or aus, pör mag. hingelungen vorstatte; Und sinnd
pölsch Indirumungen oder (hargen nachfolgende, daß:

- (1) Ein Vöncecetaire von der Dänischen Cancelliey.
- (2) Ein Vöncecetaire von der Tüllischen Cancelliey.
- (3) Ein Vöncecetaire von der Kriegs Cancelliey.
- (4) Ein Insinuer Vöncecetaire.
- (5) Ein Deputirter von der Cämmer.
- (6) Ein Deputirter von dem Land General Commissariat.
- (7) Ein Deputirter ony dem der Etats General Commissariat.
- (8) Alldans General vöringe Commissarius. Ihlinndmanis
- (9) Zu nimmern Archivario ony Unseren Archiven.

Udand, dinstelligst, teben Iltir den Baron Christian Rantzow sinne
Dimission auf dem der Etats Commissariat quern Zietören (setzen.

Den 24. april 1723 underskrev Frederik IV sit politiske testamente. Hovedbudskabet til kronprinsen var, at den gamle adel aldrig måtte betroses ledende poster inden for administration, hær og flåde. Da intet i 1723 begrundede et sådant udfald, har testamentet været udlagt som et tegn på, at kongen var sygeligt mistænksom. Testamentet er imidlertid skrevet i 1719 eller 1720 og er en reaktion på enevældens fald i Sverige. På den gengivne side af testamentet ses det, at de to sidste linjer, der beretter om afskedigelsen af baron Christian Rantzow i 1721, er indført senere. På grund af pladsmangel har skriften måttet sammentrænges (Kongehusets arkiv, A 2. Frederik IV).

kommet borgerlige og nyadelige slægter med et dannelses- og uddannelsesniveau, som bevirkede, at også personer herfra kunne bestride disse embeder.³¹

Den 24. april 1723 satte Frederik IV imidlertid sit navn under sit politiske testamente til sønnen.³² Disse regeringsreglers altdominerende budskab var en advarsel mod nogensinde at udnævne personer fra den gamle danske og holstenske adel til de højere embeder. Disse regeringsregler har senere forskere betragtet som en uaftvættelig plet på Frederik IV's eftermæle, idet de finder, at kongen dermed fremtræder som sygeligt mistroisk og hævngherrig over for den gamle adel, som nu i over 60 år havde tjent enevælden.³³ Supplerende årsager til regeringsreglernes affattelse mener nogle forskere skal findes i den gamle adels misbilligelse af kongens forhold til Anna Sophie.³⁴ A. D. Jørgensen finder en årsag i de holstenske adeliges holdning under den plønske arvesag, som startede i 1722. Edv. Holm giver A. D. Jørgensen ret heri, og peger yderligere på, at regeringsreglerne blev affattet i den ophidsede stemning, som beherskede hoffet efter afsløringen af Poul Juels landsforræderiske planer i februar-marts 1723. Og dog finder Edv. Holm, at der igennem kongens udtalelser i testamentet går en lidenskabelighed, som synes ufattelig.³⁵ En analyse af teksten viser imidlertid, at testamentet ganske rigtigt er underskrevet i april 1723, men at det ikke er forfattet på dette tidspunkt, men derimod i perioden mellem juli 1719 og april 1721.³⁶ Det viser, at man, hvis man ikke vil nøjes med at begrunde regeringsreglerne i en generel sygelig mistænksomhed, må finde årsagen andetsteds. Og den årsag behøver man kun at gå over Sundet for at finde.

Den 2. marts 1719 førte den uvisse arvefølge i Sverige til, at Karl XII's søster Ulrika Eleonora for at opnå tronen måtte opgive den enevældige statsform og lade adelen og de øvrige stænder genindtræde i deres gamle rettigheder. Kongemagten bevarede i første omgang udnævnelsesretten til de højeste embeder, men med regeringsformen af 2. maj 1720 blev også denne rettighed frataget kongemagten.³⁷ De danske konger havde ellers siden 1660 kunnet hente styrke i den generelle udvikling henimod enevælde i de fleste stater af betydning: Frankrig, Brandenburg-Preussen, Rusland og Sverige. Men det, der begyndte at ligne en naturlov, blev slået i stykker i Sverige i 1719.

Begivenhederne i Sverige må have rystet Frederik IV.³⁸ Kunne det gå ligeså i Danmark? Den potentielle fjende var den gamle adel, dansk

som holstensk. Medlemmer herfra havde ydet enevælden fremragende tjenester, men Frederik IV havde ret i sin opfattelse af, at standen som sådan må have ønsket adelsvælden tilbage med alle dens privilegier. At hindre den gamle adel i at omstyrte enevælden er sigtet med regeringsreglerne. Og det er tydeligt at se, at Frederik IV først og fremmest frygtede, at det ville kunne ske ved et militært statskup. Nok præciserede han, at medlemmer af den gamle adel ikke måtte være repræsenteret med mere end én i konseillet, og at de ikke måtte udnævnes til ledere af ministerierne, til overgeheimsekretær, til arkivar eller få ansættelse ved hoffet. Disse påbud nævnes først, men klares på 3 korte paragraffer (§ 5-7). Derefter følger en meget detaljeret redegørelse for, hvilke militære charger den gamle adel ikke måtte komme i besiddelse af: general for kavalleriet, general for infanteriet, fæstningskommandant og frem for alt over- og underkommandant i København, kommandant for Citadellet i København og kommandant for Kastellet i København. Om den sidste var det vigtigt, at han ikke modtog ordrer fra andre end kongen. Gammeladelige måtte heller ikke få kommandoerne over hest-, fod- eller grenadergarden. De måtte ikke blive chef for artilleriet i Danmark eller i Holsten eller for Tøjhuset i København. De måtte ikke have posten som chef for Kadetkompagniet, og de måtte ikke blive generaladmiralløjtnant eller generaladmiral med kommando. Skulle en gammeladelig indlægge sig den fortjeneste at slå hele den svenske flåde³⁹ og bringe alle de fjendtlige skibe hjem, måtte man tillade, at han bevarede kommandoen, men han måtte bindes med en instruktion, så han ikke kunne skade den kongelige familie og det suveræne arvehus. Han måtte især ikke have noget at sige hverken over Søetatsgeneralkommissariatet eller Holmen. Ingen gammeladelige måtte stå for Holmens finansielle styre. I det hele taget måtte Holmen ikke stå under admiralitetet eller generaladmiralen, kun under kommissariatet. Frederik IV slutter denne liste med en generel advarsel mod nogensinde at tillade en civilbetjent samtidig at have en militærkommando. (§ 9-16). Frederik IV advarer endelig efterkommerne mod at bortsælge noget af ryttergodset, og han råder til, at man tid efter anden får opbygget solide stenmure med brede grave rundt om alle kongelige godser, dvs. sikrer det økonomiske fundament for militæret og kongefamilien (§ 17-18). Afslutningsvis understreger Frederik IV, at dette ikke betyder, at den gamle adel bør foragtes. Den må efter sine meritter få titler, rang og embeder, blot ikke de forannævnte (§ 19).

Frederik IV's testamente var ikke en bizar og sygelig mærkværdighed, som hidtil fremstillet, men en realpolitisk fornuftig reaktion på enevældens fald i nabolandet. Med hensyn til Danske Kancelli og Rentekammeret fulgte Frederik IV sine egne retningslinjer og udnævnte ikke efter 1720 repræsentanter for de gammeladelige til posterne som konseilsmedlem, overgehejmesekretær, finansdeputeret og arkivar. Hvorvidt han også fulgte denne politik over for de øvrige embeder, som han nævnte i testamentet, er ikke undersøgt.

Kongen handlede også ud fra magtpolitiske hensyn, når han begunstigede de personer, der tjente ved hoffet. Det var en uskreven, men alment kendt lov, at de, der tjente ved kongens eller den kongelige families hof, kunne regne med at blive forsørget med et embede eller på anden vis. Det gjaldt personer i de høje stillinger, der ofte fungerede som springbrædt til høje embeder uden for hofferne, og det gjaldt de mere ydmyge, der tjente i de kongeliges livré. Det var en kendsgerning, som man kunne henvise til, når man søgte et embede uden for hoffet. Henrik Hoftman, der i 5 år havde været informator hos kongens søster, udtrykte det således i en ansøgning indgivet i 1707: »Og som Eders Kongelige Majestæt af høj medfødt kongelig naade særdeles allernaadigst sørger for dennem, der en tid lang med allerunderdanigst troskab kan have tjent enten Deres Majestæt selv eller nogen af det høje herskab ...« I en anden ansøgning lyder det: »Kongen har givet fortrøstning naar noget vaceret, den højbaarne grevinde von Viereckens domestiquer at befordre ...«⁴⁰ Hoftjeneste var ikke et arbejde, der kunne sammenlignes med andet. De, der opnåede stilling ved hoffet, hørte til de udvalgte, hvis fremtidige lykke var sikret. En iøjnefaldende demonstration af, at magten og nåden udsprang fra kongen.

Dette fænomen udlægges altid som en kritisabel side ved enevælden, som en uheldig måde at rekruttere embedsmænd på. Denne fordømmelse er imidlertid baseret på vurderinger ud fra en senere tids normer og uden forståelse for embedsudnævnelsernes placering i det enevældige magtsystem. Udnævnelsesretten var først og fremmest en kilde til magt, og at begunstige hofansatte var en af måderne at udnytte denne på. Det betød imidlertid ikke, at de, der fra hoftjeneste gik over i embedsstanden, var udelige. På grund af de lyse fremtidsudsigter tiltrak hofembederne mange kvalificerede ansøgere, og mange hofembeder stillede desuden betydelige krav til indehaverens dygtighed. At kongens lakajer var mænd med højt betroede og ofte vanskelige opga-

ver er blot ét eksempel. Og endelig må man erindre, at kongen ved sin daglige omgang med mange af de hofansatte fik et førstehånds kendskab til deres evner og dermed var i stand til at vurdere, hvilke embeder de ville kunne bestride.

Effektivitetshensyn

Et andet forhold, som Frederik IV i høj grad tog hensyn til, var, at udnævnelserne kunne anvendes som et middel til at bedre regeringsapparatets effektivitet. De kunne bruges som belønning, der opmuntrede undersåtterne til at gøre en så effektiv indsats som muligt for enevælden. Det gjaldt embedsmænd, som håbede på at blive forfremmet, det gjaldt embedsmændenes privatansatte, som håbede på selv at opnå et embede, og det gjaldt folk uden for administrationen, som håbede på at opnå et embede.

Hvad angår den sidste gruppe, ser vi kongen give embeder som belønning til personer, der havde udmærket sig i krigen mod Sverige. De opnåede for eksempel at blive laugmænd i henholdsvis Telemarken og Tønsberg og visitør i Flækkefjord. En mand, der havde sat sit helbred til i et forsøg på at slukke en brand i Proviantgården i København, fik byskriveriet i Maribo til tak. Og en borger i Kalundborg, der havde angivet byfogden, og som lovede at finde flere uregelmæssigheder, blev belønnet med et rådmandsembede i samme by.⁴¹

De folk, der arbejdede gratis for kongen, kunne også håbe på en belønning i form af et embede. Det var ligefrem sat i system i regeringskontorerne, hvor vicesekretærer arbejdede gratis i håb om at opnå fast ansættelse. Den mulige belønning bevirkede også, at kongen til særlige opgaver, som for eksempel den norske matrikulering, kunne regne med en god del gratis arbejdskraft. For nogle gav det bonus. For eksempel skete udnævnelserne til sorenskriver i henholdsvis Helgeland og i Sundhørs i årene 1724 og 1729 med henvisning til det ulønnede arbejde, ansøgerne havde ydet.⁴² Derimod synes Henrik Friman i nogen grad at have forregnet sig. Han lod sig i 1722 udnævne til kommitteret ved matrikuleringen på vilkår, at han intet skulle nyde for rejser og omkostninger, men til gengæld være forsikret om promotion. I det håb tilsatte han alle sine midler, skrev han i 1729, da han søgte borgmesterembedet i Bergen. Han opnåede ikke embedet, men måtte nøjes med amtmandskabet i Finmarken, et lidet attraktivt embede.⁴³ At-

ter andre fik intet ud af deres indsats.⁴⁴ Måske havde de vist sig at være uduelige, måske blev de ofre for kongens princip om, at ingen skulle vide sig sikre på at få et embede. Det skulle være en kongelig nådegave og ikke en ret.

For de privatansattes vedkommende var det især regnskabsbetjentenes personale, kongen interesserede sig for. Det var herfra nye regnskabsbetjente med den fornødne erfaring bedst kunne rekrutteres, og deres samarbejde var afgørende, når regnskabsbetjentenes efterladte regnskaber skulle bringes i orden. Kammerretsordningerne af 30. juli 1684 og 18. marts 1720 fastslog derfor, at de kunne regne med forfremmelse, hvis de havde været flittige og tro, og hjalp med at bringe deres afdøde eller afskedigede principals regnskaber til rigtighed.⁴⁵ Fuld-mægtiggruppen i Rentekammeret, der indtil 1716 var ansat af renteskriverne og derefter af kongen, blev ligeledes holdt til ilden ved den mulighed for advancement til renteskriverembederne, som kongen stillede i udsigt.

Det primære sigte med belønningspolitikken var dog naturligvis at få embedsmændene til at varetage deres embeder med størst mulig effektivitet. Og det vigtigste middel hertil var at stille promotion i udsigt for de mest fortjenstfulde embedsmænd. En promotion, der kunne have form af et bedre embede i samme embedskategori eller et embede på et højere niveau. Af den grund var Frederik IV ikke tilhænger af advancement efter anciennitet. Heri var jo netop indbygget den automatik, som ikke måtte få hævde, og heri lå intet incitament for embedsmændene til at yde deres bedste. I 1717-forordningens § 2 giver kongen offentligt udtryk for sin forfremmelsespolitik: »da Vi af huld Kongelig Naade ville selv tage Plaisir udi enhver efter sine Meriter allernaadigst at recompensere og efter Sagens Beskaffenhed ved Lejlighed til Charge og Ære at forfremme uden at gjøre Reflexion på dem som alleneste formedelst deris Anciennitet ellers kunde være for ham, saasom Vores allernaadigste Villie og Intention er at see dem frem for andre avancerede og distingverede, som sig frem for andre gjøre meriterede, saa at Meriter alle Tider skulle nyde Preferencen for Ancienniteten«.

Om kongen levede op til sine principper, er et spørgsmål, der vanskeligt kan besvares, men adskillige embedsudnævnelser viser, at han brugte forfremmelser ganske bevidst i sin kamp for at effektivisere administrationen. En toldkontrollør, der havde gennemført en konfiskation, som indbragte kongen 400 rdl., blev tolder ved samme told-

sted »andre til opmuntring«. ⁴⁶ En proviantskriver ved den norske armé avancerede til foged som belønning for hans angivelse af hans overordnede, proviantforvalterens, utilbørlige forhold »til opmuntring for andre«. ⁴⁷ At tage en toldforpagtning på et særligt højt niveau banede vejen til et rådmandskab i Odense, ⁴⁸ og en hører i Middelfart skole, der med sine egne få midler havde ladet byens kirke pryde og male, blev belønnet med et præstekald. ⁴⁹ En overskibsskriver, der hævdede at have sparet på provianten til en værdi af 2-3.000 rdl., blev by- og rådstueskriver i Frederikshald, »eftersom han i sine forretninger har søgt vore interessers befordring«. ⁵⁰ En skibspræst, der havde været med Tordenskjold i det hårde slag ved Dynekilen, fik ved landgangen på Rygen et løfte af kongen om et norsk præstekald. ⁵¹ Vi ser også i 1711 Frederik IV bryde anciennitetsautomatikken i Rentekammeret, hvor det var skik, at renteskrivere fra de ringere kontorer avancerede til de bedre kontorer, når de blev ledige. Kongen udnævnte i stedet en person uden for Rentekammeret og gav den forbigåede renteskriver et løntillæg. ⁵²

Frederik IV anvendte også forfremmelser som et middel til at få usle og besværlige embeder betjent. Embeder, hvortil det var svært at tiltrække ansøgere, hvis ikke kongen stillede en senere forfremmelse til et bedre embede i udsigt. For nogle embeders vedkommende var forfremmelsen sikret embedsmændene i offentlige retsregler. Det gjaldt først og fremmest skolebetjente, der var tilsagt befordring frem for andre efter 5 års tjeneste. ⁵³ Ligeledes var præster, der havde tjent i Ostindiske kompagni og Finmarkens betjente i almindelighed, lovet forfremmelse. ⁵⁴ Ved interne resolutioner lovede Frederik IV desuden forfremmelse til præstekald til dem, der i 2 år som kateketer havde undervist ungdommen ved kirkernes skoler. ⁵⁵ Præster, der påtog sig at betjene Anholt og garnisonen på Kastellet, fik lovning på forfremmelse efter 3 år, og præster, der arbejdede som missionærer på Grønland, fik ligeledes forfremmelse stillet i udsigt. ⁵⁶ Og endelig førte Frederik IV den politik, at de præster, der havde påtaget sig de farlige embeder som felt-, skibs- og pestpræster, skulle foretrækkes fremfor alle. ⁵⁷

Denne form for forfremmelsespolitik brugtes næsten udelukkende inden for den gejstlige sektor; Finmarkens betjente danner alene undtagelsen. Men måske skal det fænomen, at kongen gav afdankede militære forret til strandriderembederne også opfattes som et forsøg på at tiltrække mere kvalificeret personale til militæret. Ved besættelsen af

en herredsfogedstilling i 1725 fremhævede en oberst i sin anbefaling af en auditør, at auditørpladserne ville blive bedre betjent, hvis de fik håb om at avancere.⁵⁸ Tankerne om ad denne vej at forbedre rekrutteringen til militæret var altså fremme, men ud over besættelsen af stranddrerembederne anlagde kongen ikke dette som en systematisk politik.

Om kongen opnåede sit mål at få de farlige og besværlige embeder besat, kan ikke besvares i denne undersøgelse, da ansættelsen af lærere, kateketer og de nævnte kategorier af præster ikke er medtaget her. Kun Finmarkens betjente indgår i undersøgelsen, og her var det, selv om der lovedes promotion, ganske vanskeligt at få ansøgere til stillingerne. Det skyldtes måske, at kongen langt fra altid holdt de løfter om promotion, som han havde givet. De lærere, som opnåede et præstekald, havde som regel været ansat i skolen i mange år, og præsten på Anholt, som skulle have været forfremmet efter 3 år, fik først nyt embede efter 15 år.⁵⁹ Ligeså kunne de Finmarkske betjente søge længe uden at få den lovede forflyttelse til et venligere embede.⁶⁰ Over for skibs-, felt- og pestpræsterne var Frederik IV mere ordholdende. Han udbad sig fortegnelser over de præster, der endnu ikke havde fået et kald, og udtalelser i ansøgningerne som »den eneste af skibspræsterne, der ikke har fået forfremmelse«, »en af de feltpræster i Norge som endnu ikke er hjulpne«, viser, at disse virkelig fik den lovede promotion.⁶¹ At de følte sig så sikre, at de ikke lod sig byde et hvilket som helst kald, fremgår af den sjællandske biskops karakteristik af kapellaniet i Nysted som værende for dårligt til, at skibspræsterne ville have det.⁶²

Et middel til belønning af en fortjenstfuld embedsmand var at give vedkommende tilladelse til at afstå embedet til en selvvalgt person, der påtog sig pensioneringen af embedsmanden. Det, som kongen belønnede ved tilladelserne til afståelse, var, at de pågældende embedsmænd havde varetaget deres embeder tilfredsstillende gennem en lang årrække. Derved animerede kongen embedsmændene til at holde ud, selv om vanskelighederne kunne være store, og den øjeblikkelige indtægt lav.

Endelig kunne kongen ved at sørge for fortjenstfulde embedsmænds børn opmuntre andre embedsmænd til at gøre en ekstra indsats for at opnå en lignende fordel. Eksempler på udnævnelser af embedsmænds sønner, svigersønner og andre familiemedlemmer er talrige, og kongens hensigt hermed kommer tydeligt til udtryk. En fik ekspektance på

sin svigerfaders præstekald i Norge, »i den consideration efter som den gamle Præst sig saa Vindskibelig har betæet for vores Tieneste«. ⁶³ Og da kongen imødekom generalfiskal Troels Smits forbøn for en søstersøn, udnævnte Frederik IV søstersønnen til det attræde præstekald med ordene »ud af besynderlig Naade og i consideration for General Fiscal Smit om at animere ham Vores affaires med Flid at udføre«. ⁶⁴ Michel Nansen, søn af præsidet Nansen, gav kongen landsdommerembedet på Bornholm med ordene: »I consideration hans faders Vores Sal. Hr. fader og Os beviiste troe tieneste«. ⁶⁵ Kongen imødekom Tordenskjolds mors bøn om at få sin svigersøn flyttet til et præstekald nærmere sin bopæl »i consideration for salig Tordenskjold«. Og da svigersønnen døde efter et års forløb, fik Tordenskjolds mor en af sine sønner udnævnt i samme kald. ⁶⁶ Kongen gav også lektor i Trondhjem, Thomas von Westens svigersøn et ansøgt kald »i consideration for Thomas von Westen efterdi hand haver haft saa megen Møye og Arbejde med Missionen i Finmarck og Lappland«. ⁶⁷ Stiftamtmand Frederik Kragh i Viborg udtalte sig i 1712 ved en landsdommerudnævnelse om dette forhold, idet han fremhævede, at det ville opmuntre andre [embedsmænd], om børnene måtte nyde deres forældres tjenester. Udtalelsen blev fremsat i forbindelse med en ansøgning fra Christian Braem, den eneste af forrige overkrigskommissær Braems børn, der ikke var blevet ansat i kongens tjeneste. Kongen fuldendte derpå forsørgelsen af overkrigskommissærens efterladte familie ved at udnævne Christian Braem til landsdommer. ⁶⁸

Frederik Krag mente med sin udtalelse sandsynligvis ikke, at børnene skulle ansættes i faderens embede. Var der flere børn, var det ikke muligt, og i det konkrete tilfælde var der i hvert fald ikke tale derom. Samtidig med at Frederik IV brugte udnævnelse af embedsmændenes sønner som opmuntringspræmie, var han nemlig på vagt over for den automatik, der lå i, at embeder gik i arv i samme familie. Ganske vist er der mange eksempler på, at en søn eller en svigersøn får tilladelse til at efterfølge i sin fars/svigerfars embede, men langt flere eksempler er der på, at ansøgninger fra familiemedlemmer afvises, og drejede det sig om en allerede etableret arvefølge, var kongen ekstra på vagt. Det mest iøjnefaldende eksempel herpå er udnævnelsen af en ny sorenskriver i Indre Sogn i 1724. Embedet havde da i tre generationer været betjent af samme familie, og fjerde generation stod parat. To velkvalificerede brorsønner til den afdøde sorenskriver anførtes som nr. 1 og 2

i rækken af ansøgere, men kongen brød arvefølgen og valgte en anden til embedet.⁶⁹ Det omtales ofte, at især præsteembeder blev betjent af samme familie igennem mange generationer, men eksemplerne herpå skal vist nok snarest findes blandt de private kald. I hvert fald ser man ikke blandt ansøgerne påberåbelse af, at dette skulle være kongens politik. Chancen for at holde et embede i familiens »eje« var sikkert størst, hvis man ikke henledte opmærksomheden på, at noget, der lignede en arvefølge, var under udvikling. Kun én undtagelse herfra har jeg noteret mig: besættelsen af Skallerup præstekald i 1730, hvor en ansøger anførte, at hans forfædre, mand efter mand, havde været præster i kaldet. Hovedkirken tilhørte en privilegeret, mens annekskirken tilhørte en uprilegeret, og det var nu kongens tur til at kalde. Kanceliet anførte den pågældende ansøger som nr. 11 ud af 13 ansøgere, det vil sige, at man ikke anså ham for favorit; men kongen lod denne gang nåden gå forud for sin generelle politik og udnævnte ham.⁷⁰

Finansielle hensyn

Frederik IV udnyttede også udnævnelserne finansielt, idet han skaffede staten indtægter ved at sælge embeder. Allerede Christian V havde indført, at undersåtterne skulle betale for rang og titler, men Frederik IV var den første og eneste danske konge, der benyttede sig af muligheden for at kræve et større beløb betalt som forudsætning for en embedsudnævnelse.

Det første embedssalg fandt sted i foråret 1700 og det sidste i sommeren 1730, men det betød ikke, at ansøgerne havde mulighed for at købe embeder i hele Frederik IV's regeringstid. I Rentekammeret var der tale om to salgsperioder. Den første strakte sig fra marts 1700 til marts 1701 og den anden fra januar 1715 til december 1716, dog med enkelte salg såvel før som efter anden salgsperiode. I Danske Kancelli er der ikke fundet spor af embedssalg før 1710, i årene 1710-1714 forekom enkelte embedssalg, mens den egentlige salgsperiode som for Rentekammerets vedkommende faldt i perioden januar 1715-december 1716. Også i Danske Kancelli ser vi enkelte salg i perioden efter 1716. Under Rentekammeret blev der ialt solgt 47 embeder inden for de embedskategorier, som undersøgelsen omfatter, det vil sige, at embedssalgene beløb sig til 6 % af udnævnelserne her. I Danske Kancelli var embeds-

salgene begrænset til den verdslige del af embederne.⁷¹ Her solgtes ialt 55, det vil sige 6 % af de verdslige embeder.⁷²

Årsagen til, at Frederik IV anvendte denne ekstraordinære fremgangsmåde, var pengemangel, i første som i anden salgsperiode forårsaget af krigene mod Sverige og Gottorp. For at finansiere krigene greb kongen til allehånde midler. I 1700 pålagde man således undersåtterne at yde store lån til staten, hvor offerviljen for embedsmændenes vedkommende blev fremmet ved diskrete trusler om embedsfortabelse. I krigsperioden 1709-20 tilbageholdt man desuden mange embedsmænds løn, mens man samtidig pålagde alle embedsmænd, bortset fra de aller- ringest stillede, en skat på 20 % af lønnen, også selv om den ikke blev udbetalt.⁷³ Når staten kunne gribe til så drakoniske metoder for at skaffe penge, kan det ikke undre, at også muligheden for at sælge embeder blev udnyttet.

Salget af embeder under Rentekammeret indbragte for perioden 1700-1701 for de medtagne embedskategorier 15.200 rdl. En meget beskednen gevinst når man betænker, at de »frivillige« indenlandske lån i 1699 og 1700 nåede op på over 1 million rdl.⁷⁴ Salgsindtægterne bogførtes som indtægt på normal vis i hovedbogholderiet, og de synes ikke at være øremærket til et særligt brug.⁷⁵ Den anden salgsperiode bragte større indtægter. Fra 1712-30 beløb indtægterne fra Rentekammeret sig til 26.100 rdl., og fra Danske Kancelli sig til 36.500 rdl. Disse penge var i følge kongelige resolutioner af 25. januar og 28. september 1715 henlagt til opførelsen af en ny og stærkt tiltrængt administrationsbygning og et nyt geheimearkiv.⁷⁶ Af regnskabet ses, at pengene stort set slog til, idet følgende summer, der var indkommet ved salg af embeder, titler og rang, udbetaltes til opførelsen: Danske Kancelli 50.478 rdl., Rentekammeret 28.943 rdl., Tyske Kancelli 4.800 rdl. og Krigskanceliet 596 rdl. Dertil kom to andre mindre poster på tilsammen 1.729 rdl. Og derned dækkedes opførelsessummen på 86.548 rdl.⁷⁷

At opførelsen af Den røde Bygning og Gehejmearkivet blev betalt med penge, der kom ind fra embedssalg, kunne ikke være en hemmelighed i samtiden, men det var ikke noget, der fremdroges i officielle sammenhænge, og i eftertiden blev denne kendsgerning fuldstændig fortrængt og glemt. Først Boisen Schmidt gør i 1967 opmærksom på den specielle finansiering af byggeriet.⁷⁸

At Frederik IV solgte embeder er derimod ikke blevet glemt, at forskernes vurdering heraf er en enstemmig fordømmelse, idet de alle

fremhæver, at embedssalgene bevirkede, at de pågældende embeder blev besat med mindre duelige personer, der ydermere blev korrupte under deres forsøg på at hente købesummen hjem igen. Ingen af forskerne kender omfanget af embedssalgene; de nævner blot tilfældige eksempler på embeder, der blev solgt, og lader indirekte forstå, at det var et generelt fænomen. Kun Boisen Schmidt anfører, at embedssalgene ikke havde noget større omfang.⁷⁹

Embedssalgene skal i det følgende indplaceres i Frederik IV's udnyttelse af udnævnelsesretten gennem en undersøgelse af følgende spørgsmål: Hvem var initiativtager til embedssalgene, hvilke embeder blev solgt, hvilke konsekvenser havde salgene for embedsmandsrekrutteringen og for embedsmændenes rettigheder.

Embedssalg var ikke tidligere blevet praktiseret, men et fænomen, der mindede herom, var de former for bortforpagtninger af en del amter, som anvendtes frem til 1671.⁸⁰ Også bortforpagtningen af tolden kan betragtes som et væsentligt skridt i denne retning. Hvem, der var initiativtager til de egentlige embedssalg i 1700, ved vi ikke. Knud Thott, der den 11. januar blev sat i spidsen for finanserne, havde ry for at være en hård pengeinddriver under optagelsen af det store indenlandske lån,⁸¹ og det kan være ham, der har fostret ideen om at udnytte de finansielle muligheder i embedsbesættelserne, således som man for eksempel længe havde gjort det i Frankrig. I 1710, da nogle militære embeder blev solgt, hævdede overkrigssekretær Lente, at det var sket på initiativ af den nyudnævnte finansdeputerede Niels Krag.⁸² Han kan dog ikke bære skylden for alle embedssalgene, eftersom han døde i begyndelsen af 1713, længe før embedssalgene blev sat rigtigt i system i 1715. Det er imidlertid åbenbart, at det var Rentekammeret, der førte an med embedssalgene. De 5 embeder inden for Danske Kancellis ressort, som blev solgt fra 1710 til 1714, blev således alle solgt gennem Rentekammeret. Rentekammeret havde ansvaret for at fremskaffe penge til krigens førelse, og meget naturligt var det her, man så chancen for at forøge indtægterne ad denne vej. Krigene i Europa i begyndelsen af det 18. århundrede synes i øvrigt generelt at have udløst bølger af embedssalg i stater, hvor dette ellers ikke forekom.⁸³ Da anden salgsperiode startede i 1715, markeredes det i modsætning til første salgsperiode ved en række kongelige reskripter. Rentekammeret fik besked på fremtidigt at lade ansøgninger, der tilbød penge for at opnå karakterer, rang og bestillinger overgå til Danske Kancelli, hvis

Centraladministrationens nye bygning med Geheimearkivet bagved, begge fuldført i 1720. Frederik IV forøgede Rentekammerets personale så meget, at det blev uomgængeligt nødvendigt at skaffe mere plads, også selv om staten var i en desperat pengemangel. Pengene blev da fremskaffet ved i perioden 1715-16 at tillade embedssalg. Ca. 85.000 rdl. kom ind på denne måde, fortrinsvis fra Danske Kancelli og Rentekammeret, og dermed var opførelsen af de to bygninger sikret (Pontoppidans Danske Atlas).

de henhørte under dets ressort.⁸⁴ Danske og Tyske Kancelli fik samtidig dispensation fra forbudet fra anordningen af 2. marts 1708 om, at ekspektancer og afståelser ikke måtte refereres for kongen, uden at han selv udtrykkeligt havde bedt om det. Dispensationen gjaldt, når nogen »imod nogen recognitions erlæggelse til Vores cassa« ansøgte herom og om karakterer og rang.⁸⁵ Karakteristisk for tiden er det, at reskripterne først udstedtes efter, at de første salg af ekspektancer havde fundet sted i såvel kammer som cancelli. Rentekammeret fik ikke en tilsvarende dispensation ved denne lejlighed. De deputerede efterlyste retningslinjer og fik dem i marts 1715 i form af en kongelig accept af et forslag om at sælge 2 ekspektancer på norske amtmands-embeder.⁸⁶

Konkluderende kan man sige, at initiativet til embedssalgene sandsynligvis kom fra Rentekammeret. Der er dog intet til hinder for, at det kan have været Rentekammerets øverste chef, Frederik IV selv, der var ophavsmanden. At kongen skulle have principielle betænkeligheder ved embedssalgene udtales intet steds.

Embedssalgene fandt i første salgsperiode fra 1700 til 1701 kun sted i Rentekammeret, og her var salgene inden for de undersøgte embedskategorier begrænset til embederne som amtsforvaltere, stiftamtsskriver, fogder og toldere. I denne periode solgtes følgende embeder:

Tabel nr. 15. *Rentekammeret, embedssalg 1700-1701*

	embeder	laveste-højeste pris
Danmark	3 amtsforvaltere	300-1500 rdl
	2 toldere	400- 500 rdl
Norge	3 stiftamtsskriver	1500-2000 rdl
	5 fogder	300- 900 rdl
	5 toldere	300-1000 rdl
I alt	18 embeder	

I anden salgsperiode udvidedes feltet i Rentekammeret til også at omfatte amtmænd og det underordnede toldpersonale, det vil sige, at alle embedskategorier nu var med. En opgørelse for hele perioden fra 1712 til 1730 viser, at følgende embeder blev solgt:

Tabel nr. 16 *Rentekammeret, embedssalg 1712-30*

	embeder	laveste-højeste pris
Danmark	4 amtsforvaltere	400-1000 rdl
	1 tolder	500 rdl
	4 toldbetjente	400- 600 rdl
Norge	6 amtmænd	1000-3000 rdl
	1 stiftamtsskriver	2000 rdl
	7 fogder	500-1000 rdl
	3 toldere	400-1000 rdl
	3 toldbetjente	300- 500 rdl
I alt	29 embeder	

I Danske Kancelli lå salgene hovedsageligt inden for retsvæsenet, hvor embederne som landsdommer og laugmand såvel som de underordnede embeder som fogder og sorenskrivere og skrivere i by og på land blev solgt. Inden for magistraterne solgtes kun nogle få præsident- og borgmesterembeder. Som tidligere nævnt solgtes gejstlige embeder ikke. Der kendes dog nogle få eksempler på, at kaldsherrer har købt sig ret til at kalde.⁸⁷

Betalingen for et embede, der var til øjeblikkelig tiltrædelse, skulle falde straks. Først når beløbet var indgået, blev bestallingsbrevet udstedt. Drejede det sig om ekspektancer, kunne vilkårene lempes således, at en del af beløbet først skulle betales ved embedstiltrædelse. Dette vilkår benyttedes i 1700-1701 ved 4 ud af 8 ekspektancer, men da det forårsagede årelange betalingsproblemer,⁸⁸ gik man efter 1712 bort herfra og krævede hele beløbet betalt straks.⁸⁹ Heller ikke det gik altid lige glat, og der er flere eksempler på, at det tog køberen næsten et år at fremskaffe pengene og dermed få bestallingsbrevet.⁹⁰

Der var ikke på forhånd fastsat en takst for embederne. Hans Nobel, amtmænd i Stavanger amt, havde ellers i marts 1715 indsendt et forslag til takster på 167 norske embeder, men kongen foretrak at fastsætte

Tabel nr. 17 *Danske Kancelli, embedssalg 1710-25*

	embeder	laveste-højeste pris
Danmark	5 landsdommere	500-1000 rdl
	2 byfogder	300- 500 rdl
	5 by- og rådstueskrivere	200-2000 rdl
	5 herredsfogder	200- 500 rdl
	3 herredsskrivere	100- 200 rdl
	2 præsidenter og borgmestre ^{a)}	500-1500 rdl
Norge	2 laugmænd	500-1000 rdl
	2 byfogder	300 rdl
	6 by- og rådstueskrivere	500-2000 rdl
	20 sorenskrivere	400-1000 rdl
	3 præsidenter og borgmestre	500-3000 rdl
I alt	55 embeder	

^{a)} De 1500 rdl. gaves for præsidentembedet i Fredericia plus tilladelse til at afstå et amtsforvalterembede.

priserne individuelt.⁹¹ Prisfastsættelsen skete på den måde, at ansøgerne i deres ansøgning lod indgå et tilbud om at betale et vist beløb til kongens kasse. Disse tilbuds højde afhang først og fremmest af, hvor attraktivt embedet var, og hvor mange penge ansøgeren kunne rejse. Dertil kom, at ansøgerne naturligvis holdt øje med, hvilke tilbud der blev afgivet, og somme tider forhøjede deres første tilbud. Enkelte klarede dette problem ved at tilbyde at betale lige så meget eller lidt mere »end den der byder højest«. Ganske ofte ser vi kongen kræve mere, end ansøgerne tilbyder. Som eksempel kan nævnes ekspektanceudnævnelsen af Just Must til amtmand i Rinkerike med flere amter i Christiania stift. Da Must første gang søgte om ekspektancen, afgav han og en anden ansøger hver et bud på 1.000 rdl. Kongen reflekterede ikke herpå, og ansøgerne måtte højere op. Must tilbød da 1.500 rdl. straks og 1.000 rdl. ved tiltrædelse, den anden ansøger 1.000 rdl. straks og 1.000 rdl. senere. Frederik IV gav Must ekspektancen mod, at han betalte yderligere 500 rdl. straks og 1.000 rdl. senere, altså ialt 3.000 rdl.⁹² Kammerets og kancelliets funktion ved ansøgernes afgivelse af tilbud fremgår ikke af kilderne, men man kan roligt gå ud fra, at de har søgt at få ansøgerne til at afgive så høje tilbud som muligt. I en sag anses Rentekammerets ikke særligt fine metoder. Det drejer sig om salget af ekspektance på stiftamtsskriveriet i Christiania, som i 1700 gik til Johan

Drøge for 2.000 rdl. En høj pris i betragtning af, at stiftamtsskriveriet i Bergen, der var til umiddelbar tiltrædelse, var blevet solgt til samme pris. Af Drøges originale ansøgning fremgår, at han selv allerede i første omgang tilbød at betale 2.000 rdl. Forklaringen på det generøse tilbud fremgår af Drøges senere ansøgninger, hvor han søger om ansættelse i ventetiden. I disse ansøgninger forklarer han, at han dengang troede, at stiftamtsskriveren ville dø ret hurtigt, men han var blevet rask igen, og desuden var manden heller ikke så gammel, »som det ham [Drøge] blev forestillet«!⁹³

Betegnelsen embedssalg er på sin vis et uheldigt udtryk, fordi det leder tanken hen på embedssalgene i Frankrig, hvor udnævnelsen automatisk gik til den, der bød højest, og hvor man med fuld føje kunne tvivle på dueligheden hos sådanne embedsmænd. Når alle danske forskere fordømmer Frederik IV's embedssalg, skyldes det sandsynligvis, at de uden måske at gøre sig det klart opfatter dem, som om de foregik efter den franske model. Frederik IV's embedssalg adskilte sig imidlertid afgørende herfra. På dette som på alle andre områder skyede Frederik IV alle former for automatik, der kunne sætte hans reelle udnævnelsesmagt ud af spillet. Det måtte derfor heller ikke være sådan, at han bandt sine egne hænder ved altid at udnævne den ansøger, der afgav det højeste bud. Kun ved bortforpagtningen af tolden i Danmark gik embedet automatisk til den, der bød højest, men her var ikke tale om egentlige embeder, men om kontrakter på åremål.

I princippet foregik embedssalgsudnævnelserne på samme måde som alle andre udnævnelser. På grundlag af ansøgninger, personligt kendskab og patroners anbefalinger vurderede kongen, om ansøgeren var uduelig. Var han det, kunne han udnævnes, og kongen benyttede sig da af lejligheden til at få et tilskud til statskassen. Det vil sige, at embedssalgene ikke i nævneværdig grad ændrede rekrutteringen til embederne. Denne opfattelse grundes på følgende forhold. Det var langt fra alle embeder inden for de »salgbare« embedskategorier, der blev solgt. I talrige tilfælde afgav ansøgerne favorable tilbud uden at kongen tog imod dem, men udnævnte en person uden at stille krav om betaling, og i talrige tilfælde afviste kongen tilbud om køb af ekspektancer. I de tilfælde, hvor kongen krævede betaling, tog han langt fra altid den højstbydende. Han lod sig af og til nøje med en mindre betaling, eller han udnævnte en ansøger, der enten havde budt lavere eller slet ikke, og krævede som betaling det højst budte beløb. Forhold, der viser, at

Frederik IV ikke lod det finansielle hensyn være det primære, men at han også her så på ansøgernes duelighed. Kun i 4 tilfælde, ved udnævnelsen af 3 sorenskrivere og 1 herredsfoged, ses pengene at have været det afgørende. I de 3 tilfælde lød kongens resolution, idet han krævede et væsentligt større beløb end tilbudt, at hvis en af ansøgerne ville give dette, kunne han blive udnævnt. Og i 1 tilfælde ser man kongen ændre sin første afgørelse og udnævne en ansøger, der tilbød penge.⁹⁴ De danske embedssalg adskilte sig også fra de franske embedssalg derved, at køberen ikke opnåede særlige rettigheder ved at have betalt for embedet. I Frankrig var solgte embeder købernes ejendom. De kunne mod betaling af en vis afgift nedarves eller videresælges. I Danmark havde køberen ingen rettigheder frem for de embedsmænd, der ikke havde betalt for deres udnævnelse. I det højeste kunne de håbe på lidt kongelig medlidenhed og nåde, hvis fremtiden ikke kom til at svare til forventningerne ved købet. Det var især ekspektancerne, der gav problemer, når embedsindehaverne ikke døde inden for en rimelig tid eller var uvillige til at afstå embedet til ekspektanten. Det skete, at ekspektanten døde, før embedet blev ledigt, og enken bønfaaldt da ofte kongen om hjælp med henvisning til de mange penge, der var givet ud forgæves. Frederik IV var da som regel nådig og lod hende sælge ekspektancen videre, så hun kunne få pengene igen. Andre ekspektanter blev utålmodige og fik lov til at videresælge ekspektancen, og enkelte blev trøstet med at få et andet embede i ventetiden.⁹⁵

Bortforpagtningen af tolden i Danmark i 1701 skabte særlige problemer for de to toldere i Korsør og Odense, der et halvt år forinden havde betalt henholdsvis 500 og 400 rdl. for deres embeder. Tolderen i Korsør, Kaspar Richter, lod sig for at bevare sit dyrekøbte embede drive op i en for høj forpagtningsafgift og forlod embedet i 1703 med en gæld på 1516 rdl. for at blive herredsfoged i Ramsø-Tune herred, hvortil han havde ekspektance. Da han døde i 1714, resterede endnu 418 rdl. af gælden, som enken efter ansøgning dog fik eftergivet med henvisning til, at hendes mand havde betalt 500 rdl. for embedet.⁹⁶ Værre gik det toldereren i Odense, Jørgen Himmelstrup. Han fik ganske vist forpagtningen i første omgang, men Rentekammeret fandt budet på 1.060 rdl. for lavt, og lod Odenstolden gå til fornyet auktion. Her fik en anden forpagtningen ved at gå op til 1.685 rdl., mens Himmelstrup lå på 1.575 rdl. Himmelstrup gjorde et sidste forsøg på at sikre sit levebrød. Han ansøgte om at måtte få Odenstolden for 1.725 rdl. –

Grundrids af 2. etage i centraladministrationens nye bygning, som blev taget i brug i 1720. Man ser placeringen af Geheimekonseillet nær kongen, derefter følger Tyske Kancelli, Danske Kancelli, Krigskancelliet og Rentekammeret. Grundplanen viser, at »Sollicitanten«, dvs. ansøgere og deres patroner, var et vigtigt og omfangsrigt element i styreformen. Der er for hver forvaltningsgren afsat et endog meget stort værelse til disse mennesker, der kom for at søge på egne eller andres vegne (Rigsarkivet).

eller hvis dette ikke kunne lade sig gøre – at få de indbetalte 400 rdl. tilbage. Himmelstrup fik intet ud af ansøgningen, hverken toldforpagtningen eller de 400 rdl. Ikke underligt, at hertug Ferdinand Wilhelm af Würtemberg kan fortælle Frederik IV, at Himmelstrup skal være blevet ganske desperat, og at hans hårde medfart har forvoldt megen skrigen [i befolkningen].⁹⁷ Så vidt jeg kan se, fik Himmelstrup ikke senere nogen ansættelse i et kongeligt embede.

Det var ved valget af ansættelsesformer, at Frederik IV lod sig påvirke af embedssalgene til at gå imod sin hidtidige politik. Som tidligere

omtalt var det Frederik IV's politik ikke at bevilge ekspektancer, fordi han følte sin udnævnelsesret gået for nær, når han kun blev præsenteret for én ansøger, således som det var vanligt ved ekspektanceansøgninger. Men skulle embedssalgene hurtigt indbringe større beløb, foreslog det begrænsede antal vakancer ikke. Ved at bevilge ekspektancer kunne kongen derimod straks få kapitaliseret alle embedernes værdi, hvis der i øvrigt var ansøgere, der var duelige, og som ville byde tilstrækkeligt. Salget af ekspektancer er begrænset til de egentlige salgsperioder, 1700-1701 og 1715-16, hvor de udgjorde en betragtelig del af salgene. I Rentekammeret var i 1700-1701 8 ud af 18 embedssalg ekspektancer, i 1715-16 var 14 af de 19 salg ekspektancer, og i Danske Kancelli var i samme periode 28 ud af 43 embedssalg ekspektancer. Af de ialt 22 salg, der fandt sted uden for disse perioder, gjaldt kun to af salgene en ekspektance. Kongen startede embedssalget i 1715 ved at erklære sig rede til at dispensere fra forbudet med ekspektancer, hvis nogen ville betale derfor, og da han den 28. december 1716 resolverede, at han ikke ville meddele flere ekspektancer, var det i virkeligheden en tilkendegivelse af, at embedssalgene dermed skulle ophøre.⁹⁸

Sammenfattende kan man konkludere, at den vigtigste konsekvens af embedssalgene var, at kongen accepterede, at de gjorde et midlertidigt mindre indpas i hans suveræne udnævnelsesmagt. Derimod er det ikke sandsynligt, at embedssalgene forringede embedsstandens kvalitet i nævneværdig grad. Embedssalgenes positive effekt var, at Frederik IV's embedsmænd i den nye kancellibygning fik bedre plads og råderum til at udføre hans kongelige befalinger.⁹⁹

Sociale hensyn

Frederik IV tog også lejlighedsvis sociale hensyn i sine udnævnelser, forstået på den måde, at han lod ansøgerens trang til at opnå en forsørgelse være afgørende.

Det skete, når han lod to bryggere, der var blevet ruineret ved Københavns brand, blive henholdsvis herredsskriver i Støvring og herredsfoged i Houlberg,¹⁰⁰ og når han som toldbetjent i Helsingør blandt 14 ansøgere valgte en, om hvem referatet alene meldte, at han med hustru og 3 børn var udi en slet tilstand.¹⁰¹ Det sociale hensyn må også have spillet ind, da kongen »ud af besynderlig nåde« lod Cornelius Schumacher efterfølge sin far som taxadør ved Københavns Toldbod.

Der var 58 ansøgere, og Schumacher anførte i sin ansøgning intet om sine faglige kvalifikationer, kun henviste han til, at moderen og de mange små søskende ville være i stor nød, hvis han ikke blev sat i stand til at forsørge dem.¹⁰² Socialt hensyn lå også bag udnævnelsen af Hans Jacob Hjort til præst i Øreschou i Norge. Han fik ikke stillingen, fordi han i 4 år havde været huskapellan hos den gamle præst, men fordi han var forlovet med Bastian Reimers yngste datter. På grund af den skade, som hun og hendes søskende havde taget ved stiftamtsskriver Mohrensens fallit, havde kongen til hendes konservation i 1717 givet ekspektancebrev til Oes præstekald til en person, med hvem hun tænkte sig at blive forsynet. Denne person absenterede sig for gæld, og pigen fik derfor ikke del i den kongelige nåde. Hun blev derefter forlovet med Hjort, og da borgmester Fasting i Bergen gik i forbøn for hende, blev »den fattige pige soulageret« ved, at hendes forlovede fik kaldet.¹⁰³

I de nævnte og en del flere tilfælde fremgår det af ansættelsessagen, at kongen lod det sociale hensyn være tungest vejende, men hvor ofte skete det, kan ikke opgøres. Følgende udnævnelsessag illustrerer dette. Da Hasle præstekald skulle besættes i 1725, tænkte kongen først på at udnævne en, der på 12. år var skoleholder på Christiansø, men endte med at udnævne kapellan Børge Poschulan »i henseende til hans mange børn«. At dette sociale hensyn var grunden, fremgår imidlertid ikke af udnævnelsessagen. Der begrundes kongen ikke sit valg, og i referatet af Poschulans ansøgning nævnes intet om mange børn eller betrængte kår. Det fremgår alene ved en tilfældighed af en senere ansættelsessag.¹⁰⁴

At Frederik IV i en vis udstrækning tog sociale hensyn er givet. Konkrete eksempler som de anførte beviser det, og den kendsgerning, at mange ansøgere fremdrog deres vanskelige levevilkår viser, at ansøgerne var klar over, at der var en chance for at påkalde sig kongens medlidenhed og ad denne vej at opnå et embede.

Det sociale hensyn adskiller sig på afgørende vis fra de andre hensyn, som Frederik IV inddrog i sine valg af embedsmænd ved siden af duelighedskravet. I de andre tilfælde var det kongens formål at sikre enevældens magtposition over for de ledende samfundslag, at effektivisere administrationen og at skaffe penge i statskassen, altsammen bevæggrunde, der var dele af denne helhed, at enevoldskongerne opfattede udnævnelsesretten som et våben i kampen for at opbygge og bevare det enevældige statssystem. At tage hensyn til ansøgernes trang var et

fænomen, som lå helt uden for de nævnte målsætninger. Her er vi tilbage i den gamle opfattelse af et embede, at det var et stykke brød, og at den, der havde retten til at udnævne, burde give embederne til dem, der trængte til at blive forsørget.

Kapitel 16

Sammendrag og konklusion

I bogens første og anden del er det gennem en undersøgelse af beslutningsprocessen ved udnævnelserne påvist, at Frederik IV gennem sin erobring og fastholdelse af den reelle magt over udnævnelserne opnåede umiddelbare magtpolitiske fordele. I denne tredje del har formålet været at undersøge de mere indirekte magtpolitiske konsekvenser af, at kongen havde den reelle udnævnelsesret. Det har været spørgsmålet om, i hvilken udstrækning kongen udnyttede udnævnelsesretten til at fremme embedsmandskorpsets loyalitet og effektivitet. Her er tre spørgsmål nærmere undersøgt: på hvilke vilkår blev embedsmændene ansat, hvilke ansættelsesformer anvendte kongen, og efter hvilke kriterier valgte han sine embedsmænd.

Det første vilkår som er undersøgt, er ansættelsesvarigheden. Her havde kongen alle rettigheder og embedsmændene ingen i bestemmelsen af, hvor længe en ansættelse skulle vare. For alle ansatte gjaldt, at kongen kunne afsætte dem efter behag, mens embedsmændene ikke havde ret til at frasige sig embedet. Undersøgelsen viser imidlertid også, at Frederik IV ikke anvendte afskedigelserne med vilkårlighed, men med det formål at effektivisere styret.

Embedsmænd på de højeste poster, det vil sige enevældens »politikere«, blev afskediget, når de ikke var i overensstemmelse med den politik, kongen ønskede ført, eller når han ikke længere havde tillid til dem, hvad enten det var, fordi de havde vist sig at være bestikkelige, eller de misbilligede hans forhold til Anna Sophie eller af andre grunde. Over for embedsmænd, der var lavere placeret, var afskedsgrunden dårlig embedswaretagelse. Det ser vi for eksempel i Rentekammeret, hvor såvel renteskrivere som fuldmægtige blev afskediget af denne grund. Regnskabsbetjentene kunne direkte kontrolleres i centraladministrationen, og her førte Frederik IV en hård kurs over for de betjente, der havde uorden i regnskaberne. Afgang fra amtsforvalter-, stiftamtsskriver- og fogedembeder skyldtes i 17 % af tilfældene en afskedigelse på grund af regnskabsmangler, og afgang fra tolderembeder havde i 9 % af tilfældene den samme årsag.

Ingen stiftamtmand, amtmænd, landsdommer, laugmand eller biskop blev afskediget mod eget ønske, og kun ganske få sognepræster blev afskediget for utilbørlige forhold. For retsbetjente og magistratsmedlemmer lå afskedigelserne på 2-6 %. Kongen og centraladministrationen var her afhængig af, med hvilken nidkærhed stiftamtmand og biskoper udførte deres tilsyn med embedsmændene. Undersøgelsen viser i øvrigt her, at disse ikke blot anvendte den metode at indberette utilbørlige forhold, men at de også ordnede forholdene lokalt ved at presse uduelige embedsmænd til selv at søge deres afsked.

Når administrative omlægninger forårsagede afskedigelser, skete det normalt med et kongeligt løfte om at blive hjulpet til et andet embede. En undtagelse herfra er den summariske afskedigelse af de danske toldere, der ikke sikrede sig deres egne embeder ved at byde højest ved auktionerne. Kongens ræsonnement synes her at have været, at de selv – ved ikke at byde højt nok – var skyld i afskedigelserne.

Embedsmænd, der selv søgte om afsked, fik den almindeligvis bevilget, for regnskabsbetjentene dog med det forbehold, at regnskaberne skulle være i orden først. Meget ofte var afskedsansøgningen imidlertid samtidig en ansøgning om, at en bestemt person måtte overtage stillingen ved en afståelse eller måtte blive medhjælper med løfte om overtagelse ved embedsmandens død. Her stod kongen i et uløseligt dilemma. Hvis administrationen skulle være effektiv, var det ikke heldigt, at embedsmænd, der var kronisk syge eller alderdomssvækkede, havde ansvaret for embedsførelsen. Men at afskedige dem af denne grund greb kongen sjældent til, da det normalt var ensbetydende med økonomisk ruin for embedsmanden og hans familie. På den anden side var det et indgreb i den kongelige udnævnelsesret, hvis embedsmændene fik tilladelse til selv at vælge deres efterfølger. I sin principielle holdning værnedes Frederik IV om udnævnelsesretten og forbød afståelser og ekspektancer, men når problemerne præsenteredes for ham i de konkrete tilfælde, sejrede hensynet til den effektive administration ofte med det resultat, at ganske mange afståelser og medhjælperekspektancer blev bevilget.

Frederik IV fastholdt den lønpolitik og det lønniveau, som var blevet fastlagt under Christian V. De højtplacerede embedsmænd i central- og lokaladministrationen var vellønnede og kunne, hvis de blev afskediget i nåde, være nogenlunde sikre på en pension. Til gengæld forventede kongen også af dem, at de levede i en sådan stil, at de kastede glans

over hoffet. For de lavere placerede embedsmænd var lønniveauet lavt, så lavt ifølge de fleste forskere, at de ofte ikke kunne leve af det og heller ikke bevare deres hæderlighed. De ansattes klager over utilstrækkelig løn er imidlertid en meget ringe kilde til bedømmelse heraf. Nok så relevant er det at mærke sig, at embeder, der ikke lige netop lå i barske og isolerede egne, var eftertragtede. Selv om lønniveauet for os at se var ufatteligt lavt i mange embeder, så var et embede et eftertragtet gode, fordi det gav en sikker indtægt i en tid, hvor ydre forhold så let kunne true eksistensen for de fleste mennesker.

Skulle der overhovedet ske lønforbedringer, måtte det være uden udgift for statskassen. Et eksempel herpå er forordningen af 1728, der sikrede huskapellanerne en løn på 1/6 af præstekaldets indtægter. Her var det nemlig præsterne, der skulle betale huskapellanernes løn. Ligeledes kunne kongen i visse tilfælde gå med til kumulationer, således at en embedsmand fik to embeder og dermed to lønninger, men Frederik IV lod det aldrig blive en almindelig fremgangsmåde, først og fremmest fordi han mente, at embederne skulle brødføde så mange som muligt. At han også var imod kumulationerne, fordi de let kunne bevirke en forringet embedsvaretagelse og i nogle tilfælde resultere i en forening af embeder i et indbyrdes kontrolforhold, skal dog også fremhæves.

Pensionsproblemet var det mest påtrængende for den lavere embedsstand. Præsterne havde fra tidligere tid selvfinansierede ordninger, der nødtørftigt sikrede præsternes efterladte. For de øvrige embedskategorier fandtes intet tilsvarende. Derfor var kongen under et konstant pres fra embedsmænd, der ansøgte om afståelser for dermed at sikre sig og sine en pension. Disse afståelser var kongen af principielle grunde imod, og oprettelsen af et statsligt pensionsvæsen i 1712 var Frederik IV's konstruktive svar på problemet. Der var blot ikke tilstrækkeligt med penge i pensionskassen, og derfor forblev pensionsproblemet uløseligt og plagsomt for Frederik IV i resten af hans regeringstid.

Frederik IV lagde meget vægt på, at embederne skulle varetages af embedsmændene personligt. De skulle ikke være sinecurer, der sikrede embedsmændene indtægter, mens arbejdet blev udført af underbetalte og af kongen ukendte medhjælpere. To grupper voldte i så henseende problemer. Amtmændene, der oftest tilhørte de højere sociale lag, og som havde svært ved at acceptere stavnsbindingen ved embedet; og præsterne, der ofte havde så store indtægter, at de kunne antage en huskapellan til at varetage præstegjerningen. Amtmændene blev holdt

til arbejdet med trusler om afsked, hvis de forlod embederne uden kongelig tilladelse, og præsternes magelighed blev begrænset ved forordningen i 1728, der pålagde bisperne at vurdere, om en præst havde behov for en huskapellan.

Også ansættelsesformerne var et forhold af betydning ved anvendelsen af udnævnelsesretten. Her havde Frederik IV ikke mindre end 5 forskellige former at vælge imellem. Vakance, afståelse og tre varianter af ekspektance. Der var den rene ekspektance, hvor ekspektanten intet havde med embedet at skaffe, før embedsindehaveren døde eller afgav det frivilligt; der var viceekspektancen, hvor ekspektanten tiltrådte arbejdet straks, men først tilkom løn, når en lønnet stilling blev ledig; og der var endelig medhjælperekspektancen, hvor ekspektanten blev adjungeret embedsindehaveren som medhjælp, indtil embedsindehaveren afgik, og ekspektanten kunne overtage embedet. Som medhjælp fik ekspektanten af embedsindehaveren en lille løn eller måske slet ingen løn.

Hertil kom yderligere den variant, som sekretærer i Danske Kancelli og tildels i Rentekammerkancelliet faldt ind under: Udnævnelse til vicesekretær med ret til at varetage tilfældige ulønnede opgaver og med håb om at opnå en virkelig sekretærstilling. Også over for københavnske magistratsembeder og danske landsdommerembeder var der tradition for anvendelse af en bestemt ansættelsesform. Alle ansættelser her var i form af viceekspektancer. Man tiltrådte arbejdet straks, men opnåede først løn herfor, når en af de virkelige, lønnede borgmestre, rådmænd eller landsdommere afgik, og man selv havde størst anciennitet blandt viceekspektanterne. Set fra kongemagtens side var systemet nyttigt, fordi det sikrede gratis arbejdskraft og en vis oplæring.

For alle andre embedskategorier var vakance den normale ansættelsesform. Af 2.582 udnævnelser var de 2.249 vakancer. I ca. 10 % af udnævnelserne anvendte Frederik IV imidlertid de øvrige ansættelsesformer. Undersøgelsen viser, at de anvendtes bevidst til løsning af forskellige problemer i administrationen.

Rene ekspektancer blev givet til personer, som kongen ønskede at begunstige, og hvor ingen passende embeder var ledige. Fordelen for kongen var, at denne form for begunstigelse var uden udgift for statskassen. Begrundelsen for de fleste ekspektanceudnævnelser var imidlertid, at de skaffede statskassen indtægter. De blev solgt i salgsperioderne 1700-01 og 1715-16 og var et nødvendigt supplement til salget af

vakancer, hvor udbudet af stillinger var begrænset.

Viceekspektancerne anvendte Frederik IV lejlighedsvis også overfor magistraterne uden for København og overfor laugmændene, dels for at få gratis arbejdskraft og dels vel også for at belønne fortjenstfulde undersåtter med udsigten til et lønnet embede, hvis ingen af disse var ledige for tiden. For laugmændenes vedkommende betød viceudnævnelserne, at der var sikret laugstolen en vikar, når laugmanden blev gammel, eller når han var bortrejst.

Afståelser og medhjælperekspektancer anvendte Frederik IV som pensionsordninger for aldrende, trofaste embedsmænd. Amtsforvaltere, stiftamtsskrivere og fogder ansøgte aldrig om en pensionsordning i form af en medhjælperekspektance, eftersom de ved embedet havde fuldmægtige, der kunne fungere som medhjælpere. For dem var afståelse den ønskværdige form. For de øvrige embedsgrupper stod valget mere åbent med hensyn til, hvilken pensionsform de opfattede som den fordelagtigste, men det er tydeligt at se, at de dårligst stillede foretrak medhjælperekspektancen, hvor lønnen helt eller næsten helt kunne bevares til embedsmandens død, og hvor embedets værdi vel var så ringe, at ingen ville tilbyde en særlig stor afståelsessum.

Det indtryk, som forskerne almindeligvis giver af Frederik IV's benyttelse af de tre ansættelsesformer vakance, afståelse og ekspektance, er unuanceret og som regel misvisende. Man har ikke gjort sig klart, at ekspektanceansættelserne dækkede over vidt forskellige ansættelsesformer, og man har ikke forstået, at Frederik IV anvendte ansættelsesformerne bevidst i sine forsøg på at effektivisere administrationen. Tværtimod fremstilles tilladelserne til afståelser og ekspektance næsten altid som lunefulde kongelige magtmisbrug, der hæmmede opbygningen af en effektiv administration.

Det sidste og ikke mindst vigtige aspekt af Frederik IV's anvendelse af udnævnelsesretten er spørgsmålet om, efter hvilke kriterier han valgte sine embedsmænd.

På Frederik IV's tid var embedsbegrebet ved at ændre sig fra den gamle opfattelse, at et embede var en gave, som den, der havde udnævnelsesretten, kunne give til de personer, han ønskede at hædre og forsørge. Nutidens opfattelse: at embeder bør besættes med de personer, der i åben kappestrid fremtræder som de bedst kvalificerede, var dog på den tid et ukendt princip.

Frederik IV's grundholdning var, at et embede var en gave, og at

uddelingen af denne gave afhang af hans nåde. Men forudsætningen for at få del i nåden var, at man var kapabel til at varetage embedet. Der var ikke nogen modsætning mellem nådesbegrebet og kravet om duelighed. Nådeshandlingen sættes først ud af funktion, når det vedtagne princip er, at den bedst kvalificerede bør foretrækkes, og når kvalifikationerne er målelige og sammenlignelige.

Frederik IV var meget optaget af spørgsmålet om, hvorledes han sikrede sig, at kravet om duelighed blev opfyldt. Hans afgørende indsats for at sikre sig duelighedskravet var indførelsen af referatsystemet og præciseringen af kravene om, at ansøgerne skulle fremlægge deres kvalifikationer og ikke blot udmale deres armod eller forsikre om deres gode hensigter. Men da der kun eksisterede formelle kvalifikationskrav for præsterne, var de vidnesbyrd, der blev fremlagt i ansøgningerne om de øvrige stillinger, vanskelige at bedømme trods alle krav om attester fra arbejdsgivere. Det var derfor klart, at kongen også måtte inddrage endnu en faktor i bedømmelsen. Nemlig om han selv kendte ansøgerne eller om folk, han havde tillid til, sagde god for dem. Denne fremgangsmåde passede ind i kongens magtpolitiske udnyttelse af patronismen, men den var ikke ufejlbarlig med hensyn til duelighedskravet. Kongen proklamerede derfor med 1717-forordningen, at folk ikke længere uopfordret måtte anbefale ansøgere, men blot måtte udtale sig, når kongen spurgte dem. Der er også vidnesbyrd om, at kongen tænkte på at gøre anbefalerne ansvarlige for de embedsmænd, der blev ansat efter deres anbefalinger, men det blev stående ved nogle få tilløb.

De egenskaber, der krævedes for at være kapabel, var forskellige afhængig af embedets karakter. Christian V videregav i sine testamenter sine tanker om, hvilke egenskaber de ledende embedsmænd burde have. De var måske nok temmelig selvfølgelige, baseret på almindelig sund fornuft, men de er interessante som vidnesbyrd om, at enevoldskongerne prøvede at opstille mere systematiske kvalifikationskrav til de forskellige embeder.

Frederik IV efterlod sig ikke sådanne retningslinjer om kvalifikationskrav; hans tanker må udledes af udnævnelsessagerne, dels af kongens egen udtalelser og dels af hans udnævnelser.

For de ledende embeder har Frederik IV's tanker været sammenfaldende med Christian V's retningslinjer. Frederik IV erklærede sig dog som modstander af de lange udenlandske studieophold, de var for kostbare og fordrejede hovederne på en del af studenterne.

Ved valg af amtmænd synes Frederik IV at have lagt vægt på, at de havde vist deres egnethed i andre kongelige stillinger først. Amtmændene rekrutteredes alle fra samfundets øvre lag, men med et tydeligt fald i social position fra de højt estimerede stiftamtmands- og amtmændsemployer på Sjælland over de fynske og jyske embeder og ned til de nordnorske amtmænd.

Regnskabsbetjente og toldere skulle være ærlige og kunne føre et regnskab. De rekrutteredes fra den store uensartede gruppe, der havde tjent ved pennen. For amtsforvalter- og fogedembederne var det en væsentlig, men ikke nødvendig kvalifikation at være oplært på en amtsstue, men ellers synes kongen ikke at have lagt større vægt på regnskaberfaring. Til gengæld søgte han gennem krav om kaution at sikre sig mod, at uduelige eller uærlige regnskabsbetjente påførte statskassen alt for store tab.

Retsbetjentene skulle kende Danske respektive Norske Lov. De rekrutteredes ikke som tidligere blandt lokale bønder, men blandt dem, der havde tjent ved pennen. Kravet om lovkendskab blev administreret lemfældigt. Kongens synspunkt synes at have været, at hvis ansøgerne var generelt kapable, ville de være i stand til hurtigt at erhverve sig det nødvendige kendskab. Landsdommernes og laugmændenes faglige niveau lå højere. De havde næsten alle haft ansættelse i et andet kongeligt embede og dér vist prøve på deres generelle kapacitet.

Retningslinjerne for valg af magistratsmedlemmer var givet i købstadsforordningen af 1682. De skulle tages blandt byens rigeste, ærligste og mest ansete borgere, der havde boet længe i byen og havde det bedste kendskab til byen. Dette krav var vanskeligt at imødekomme i de mindre byer i Danmark, hvor der fandtes få velkonsoliderede borgere, der var rede til at forsømme deres næring for et arbejdskrævende og ikke særlig godt betalt magistratsembede. Her måtte Frederik IV ofte slå af på fordringerne og udnævne uformuende borgere eller kongelige embedsmænd.

Mange embedsmænds faglige kvalifikationer lod meget tilbage at ønske, omend der vel var tale om en fremgang i forhold til Christian V's tid. Undersøgelsen viser imidlertid klart, at Frederik IV tillagde duelighedskravene stor vægt, og at han var optaget af at vælge personer, på hvis generelle duelighed han kunne føle sig sikker.

Når først kongen var sikker på, at duelighedskravet var opfyldt, kunne han imidlertid også tage andre hensyn i sit valg af embedsmænd.

Det vigtigste af disse hensyn var det magtpolitiske, og her var forholdet til den gamle adel det afgørende. Frederik IV syntes i de første 20 år af sin regeringstid at fortsætte den samme forsonlige holdning som sin far, men med testamentet af 1723 lagde han pludselig kursen om og formentede medlemmer af den gamle adel al adgang til de ledende poster. Man har søgt forskellige årsager til kongens kursændring, men da man ikke umiddelbart før 1723 har kunnet finde acceptable grunde, har man udlagt testamentet, som om kongen var kommet til at nære et urimeligt og nærmest sygeligt had til den gamle adel. Min undersøgelse viser imidlertid, at kongen skrev testamentet i 1719 eller 1720, og min vurdering af testamentet er, at det var en magtpolitisk forståelig reaktion på enevældens fald i Sverige i 1719.

Jeg tolker det endvidere som et magtpolitisk hensyn, at kongen belønnede alle hoffolk med et embede, når de udgik fra hoftjenesten. Dermed blev det understreget, at det at tjene kongen personligt var en ophøjet tjeneste, der var forbundet med særlige gunstbevisninger.

Frederik IV udnyttede også udnævnelsesretten til at fremme administrationens effektivitet. Personer, der ikke var ansat, fik et embede som belønning for en særlig indsats, således at andre animeredes til også at præstere noget ekstra. Og ved at stille forfremmelse efter meritter og ikke efter anciennitet i udsigt søgte kongen at opildne embedsmændene til en bedre indsats.

Frederik IV anvendte også forfremmelsespolitikken som et middel til at få usle og besværlige embeder besat, idet han lovede, at de, der påtog sig sådanne embeder, skulle være sikret forfremmelse til et bedre embede efter en passende tid. Skolebetjente og kateketer, missionspræster og præster i Ostindisk Kompagni, skibs-, felt- og pestpræster og embedsmænd i Finmarken var kategorier, der lovedes og fik belønning i form af et bedre embede.

Bevilling af afståelse, det vil sige overdragelse af udnævnelsesretten til embedsindehaveren, var også en form for belønning, der kunne opmuntre embedsmændene til den bedst mulige embedsvaretagelse for derved at gøre sig fortjent til denne gunstbevisning. Og endelig animerede kongen også sine embedsmænds arbejdsiver, når han sørgede for afdøde, fortjenstfulde embedsmænds familier ved at udnævne sønner og svigersønner til embedsmænd, dog ikke således at der blev opbygget arvefølge i de enkelte embeder. Kongen var her som alle andre steder på vagt over for alt, der kunne udvikle sig til en automatik, der gav

undersåtterne rettigheder og krav, som kunne gøre skår i kongens suveræne magt.

Frederik IV udnyttede også udnævnelsesretten finansielt, idet han som den eneste danske konge solgte embeder, det vil sige krævede større beløb betalt forud for nogle af udnævnelserne.

Disse embedssalg lå hovedsageligt i to perioder: 1700-1701 kun i Rentekammeret og 1715-1716 også i Danske Kancelli. Årsagen til embedssalgene var i begge perioder pengemangelen under krigen. Anden salgsperiodes indtægter finansierede opførelsen af Kancellibygningen og Gehejmearkivet, mens den første periodes indtægter ikke ses at være øremærket.

Frederik IV's embedssalg er blevet enstemmigt fordømt af eftertidens forskere: De bevirkede, at de pågældende embedsmænd ikke blev ansat, fordi de var bedst egnede, men fordi de kunne betale mest. Embedsmændene blev ydermere korrupte, fordi de blev nødt til at indtjene købssummen på irregulær vis, hedder det. Fælles for disse forskere er imidlertid, at de blot har haft en fragmentarisk og tilfældig viden om embedssalgene. En egentlig systematisk undersøgelse af embedssalgene er først foretaget her.

Frederik IV solgte ialt 47 embeder under Rentekammeret og 56 under Danske Kancelli, det vil sige, at embedssalgene hvert sted udgjorde 6 % af embedsudnævnelserne i de berørte embedskategorier. Under Rentekammeret var følgende embeder genstand for salg: norske amtmænd, stiftamtsskrivere, amtsforvaltere, fogder, toldere og toldbetjente. Amtmænd og toldbetjente kom først med i 1715. Under Danske Kancelli solgtes ingen gejstlige embeder, omend et par midlertidige salg af patronatsrettigheder tangerede embedssalg. Af verdslige stillinger solgtes laugmænd, herreds- og byfogder, herreds- og byskrivere, sorenskrivere, præsidenter, borgmestre og rådmænd. Priserne var ikke fastsatte på forhånd og svingede fra 3.000 til 100 rdl. I de tilfælde, hvor en ansøger var særlig ivrig efter at opnå et embede, ser vi kongen eller administrationen presse prisen i vejret.

Det er meget muligt, at Knud Thott, der blev finansdeputeret i januar 1700, var initiativtager til embedssalgene i 1700, men det kan lige så vel have været Frederik IV selv, og der er ikke bevaret udtalelser, der tyder på, at kongen har næret principielle betænkeligheder ved embedssalgene. Det skyldes utvivlsomt, at kongen ikke selv fandt, at han derved brød sine grundprincipper: at bevare udnævnelsesretten ube-

skåren og at hævde kravet om duelighed. De danske embedssalg havde nemlig ingen lighed med de franske, hvor embederne blev sat på auktion, og hvor de bortsolgte embeder derefter blev embedsmandens ejendom.

De danske embedssalg bevirkede ingen ændret rekruttering. Udnævnelserne foregik som ved andre udnævnelsessager, og kongen forledtes ikke af sit ønske om at skaffe penge til altid at tage den højstbydende. Havde han gjort det, var magten over udnævnelserne ikke længere hans. Det ses heller ikke, at de embedsmænd, der købte deres embeder, på nogen måde fik rettigheder fremfor andre embedsmænd. Kongen kunne være nådig, hvis de senere kom i nød på grund af udredningen af købesummen, men der er også eksempler på, at kongen fuldstændigt så bort fra købernes ofre.

På ét sted måtte kongen give køb på sine principper. Mere end halvdelen af embedssalgene havde form af ekspektancer, og de fleste af dem var rene ekspektancer. Da der ikke var tilstrækkeligt med ledige embeder, var det nødvendigt at gribe til ekspektancer for at få tilstrækkeligt med penge.

Endelig kunne kongen lejlighedsvis, men at dømme efter udnævnelsessagerne ret sjældent lade sociale hensyn spille ind. Om han også her sikrede sig, at ansøgernes duelighed var til stede, er vanskeligt at afgøre. Men det er tydeligt, at med denne type ansættelser er kongen tilbage i fortidens opfattelse af et embede som en forsørgelse af trængende undersåtter.

Undersøgelsen viser, at Frederik IV inden for de stramme finansielle rammer arbejdede aktivt for at gøre embedsstanden så loyal og effektiv som muligt. Som enevoldskonge var det dog samtidigt magtpåliggende for ham, at denne embedsstand ikke udviklede sig til en selvstændig magtfaktor, til et bureaukrati. Kongens afvisning af en sådan udvikling ses tydeligt, når man holder hans politik op mod Max Webers definition af et bureaukrati. I følge Weber er et bureaukrati karakteriseret ved følgende forhold:¹

Udnævnelse og forfremmelse baseret på kontraktmæssig overenskomst og reguleret i henhold hertil. Frederik IV's udnævnelse af en embedsmand besegledes af en kontrakt mellem arbejdsgiveren og arbejdstageren, hvorved kongen forpligtede sig til at yde embedsmanden løn, mens embedsmanden lovede at være tro mod kongen og varetage sine embedsopgaver i henhold til forskrifterne. Men en kontraktmæssig

overenskomst i den Weberske forstand kan man ikke tale om, eftersom kongen havde den suveræne afskedigelsesret helt ubunden af regler. Og med hensyn til forfremmelser var Frederik IV's politik direkte imod faste regulativer. Forfremmelser skulle afhænge af kongens nåde, og det var kongens erklærede politik at belønne merité fremfor anciennité.

Teknisk (= professionel) uddannelse og erfaring som formel betingelse for ansættelse. Frederik IV lagde stor vægt på embedsmændenes duelighed. For gejstlighedens vedkommende, hvor den professionelle uddannelse allerede var opstillet som formelt krav, stillede han skærpede krav til uddannelsens kvalitet, men for ingen af de øvrige embedskategorier eksisterede der formelle betingelser om speciel uddannelse eller erhvervsoplæring. Kongen lagde vægt på generel duelighed og kunne følgelig uden at være bundet af formelle betingelser udnævne, hvem han ville.

Skarp adskillelse mellem embede og indehaver således forstået, at embedsmanden ikke besidder embedet som ejendom, og at han ikke som privat person kan udnytte embedets prærogativer. På dette punkt var Frederik IV's politik i samklang med Webers vilkår. Ingen embedsmand ejede sit embede, heller ikke de der havde betalt dyrt for deres udnævnelse. Kongen kunne give tro embedsmænd tilladelse til at afstå deres embede til en selvvalgt person, men det var en nådesakt fra kongens side og ikke en rettighed, som embedsmanden havde. Embedsmændene havde heller ikke mulighed for som privatpersoner at udnytte embedets beføjelser. I hvert fald ikke legalt.

Embedet som indehaverens eneste erhverv. På dette punkt ændrede Frederik IV ikke vilkårene i forhold til, hvad der gennemførtes under Christian V. Ved embedssammenlægningerne i 1680'erne og ved væksten i embedsopgaverne var de fleste embeder efterhånden blevet heltidsbeskæftigelser. Kun for magistratseembedernes vedkommende var det almindeligt, at embedsmanden bevarede et egentligt erhverv ved siden af.

Aflønning i form af fast pengeløn. Frederik IV bevarede lønsystemet, som han havde overtaget det ved sin regeringstiltræden, det vil sige, at visse embedsmænd lønnedes med fast pengeløn, andre ved at gårde var udlagt til embederne. Næsten alle embedsmænd havde derudover indtægter i varierende grad fra embedsvaretagelsen.

Frederik IV ønskede at fremme embedsstandens effektivitet, men

han undgik alle forhold, der kunne indskrænke kongens magtbeføjelser og gøre embedsstanden selvstændig i forhold til enevoldskongen. Alligevel vandt den bureaukratiske styreform terræn også under Frederik IV trods hans særdeles aktive indsats for at hævde kongemagten over for de ledende embedsmænd. Weber anfører i sin karakteristik af den bureaukratiske styreform yderligere en række faktorer, der kendetegner dens arbejdsform og organisation: Administrationen er centralt ledet og opbygget som et formelt hierarki, der er opdelt i departementer med specialisering i de forskellige fagområder, og sagsafgørelserne hviler på formelle love og regler og på sagkundskab.² Et bureaukrati med disse karakteristika havde de enevældige konger selv aktivt medvirket til at skabe, fordi de indså, at forudsætningen for, at rigerne kunne sikres, og de tabte landsdele erobres tilbage, var, at der blev skabt et velfungerende administrativt apparat; dette var for de første enevoldskonger en hovedopgave, som blev løst med betydeligt dygtighed. Østdanmark blev ikke genvundet, men Sveriges stormagtsrolle var udspillet, og Slesvig-Holsten kom under dansk herredømme. Den danske stat havde for første gang i hundrede år sikre grænser. Den pris enevoldskongerne måtte betale for løsningen af denne store opgave var imidlertid, at de i stigende grad måtte se deres magt overtaget af det uundværlige bureaukrati.

IV EFTERSKRIFT

Kapitel 17

Udnævnelsesretten som magtfaktor i det enevældige regeringssystem

Denne undersøgelse handler om magten og magtens placering i det enevældige regeringssystem i de første menneskealdre efter enevældens indførelse. Tabet af Østdanmark og truslen om statens udslettelse havde i 1660 bevirket, at adelsvælden havde måttet strække våben og se sig afløst af et enevældigt regeringssystem, hvor kongen fik tillagt al magt, og hvor der i de første år efter enevældens indførelse blev gjort op med magthaverne i det overvundne regeringssystem. Adelen blev frataget sin umiddelbare politiske magt ved, at dens monopol på alle overordnede embeder blev brudt. Kongen havde nu den suveræne og magtpolitisk altafgørende ret til efter eget behag at udnævne og afsætte alle ledende embedsmænd. Den adelige godsejerstand forblev dog en økonomisk og dermed også en politisk betydningsfuld faktor – en rest af adelsvælden – som enevælden måtte leve med.

Den enevældige konges alvorligste modstandere skulle imidlertid vise sig at blive de ledende ministre, der som magtfundament havde det administrative apparat, der var en forudsætning for, at den enevældige stat kunne fungere. Netop da den enevældige stat samlede sig i en kraftanstrengelse for at erobre Østdanmark tilbage, erfarede Christian V, hvor megen magt en borgerlig sekretær kunne opnå ved at beherske det administrative apparat. Griffenfeld straffedes behørigt, og Christian V forsøgte selv at regere. Men hans begavelse og udholdenhed rakte ikke til en sådan indsats.

Frederik IV's forestillingsverden og ønsker havde udgangspunkt i Christian V's regeringsperiode og i den samtidige europæiske udvikling med den franske kongelige enevælde som et lysende eksempel til efterfølgelse, men også med ærkefjenden Karl XI's praktiske og effektive enevælde som en nærliggende inspiration. Herudfra og ud fra sine egne erfaringer fra det ydmygende nederlag over for Sverige og Holsten i 1700 nåede Frederik IV til den konklusion, at den formelle enevælde

ikke var et tilfredsstillende regeringssystem. Hvis staten skulle styrkes, så Østdanmark kunne genvindes, måtte kongen være den, der reelt regerede, og det kunne kun lade sig gøre ved, at kongen personligt afgjorde alle vigtigere regeringssager. I løbet af sine første 6 regeringsår fik Frederik IV overvundet modstanden og skabt de organisatoriske rammer for den kongelige, personlige enevælde, og i de følgende år, hvor krigsførelsen ydermere stillede ekstraordinære krav, arbejdede han med enestående energi og udholdenhed på at få regeringssystemet, den kongelige, personlige enevælde, til at fungere. Men Frederik IV måtte erkende, at samfundets stigende kompleksitet og deraf følgende krav om stadig mere gennemgribende regulering medførte et regeringsarbejde af sådanne dimensioner, at det ikke var muligt for et enkelt menneske at tage personlig stilling til alle vigtige sager. Frederik IV gav i 1720 en del af magten fra sig i Danske Kancelli, men han fortsatte med selv at styre finanserne. Hans efterfølgere på tronen opgav tanken om den personlige enevælde, og det er med en vis ret sagt, at 1730 markerede afslutningen på den kongelige og begyndelsen på den bureaukratiske enevælde.¹

Det er imidlertid vigtigt at understrege, at den såkaldte bureaukratiske enevælde kun gjaldt den daglige administration. Frederik IV's enevældige efterfølgere bevarede muligheden for at fastlægge landets uden- og indenrigspolitiske kurs, eftersom de fortsat besad retten til at udnævne og afsætte de ledende embedsmænd, der skulle udmønte den politiske kurs i lovgivning og kontrollere, at lovene blev bragt til udførelse. Ikke alle konger ønskede eller evnede at udnytte disse rettigheder. Men det ændrer ikke den kendsgerning, at udnævnelsesretten til de ledende embeder var den afgørende magtfaktor. Sålange kongerne besad dette prerogativ, må regeringssystemet betegnes som kongelig enevælde. Kongerne kunne desuden håndhæve herredømmet over alle de øvrige udnævnelser takket være Frederik IV's erobring af den reelle udnævnelsesret til disse embeder. De embeder, der før enevælden havde været afgjort af lensmænd, magistrater og menigheder, og som under Christian V i det væsentligste blev afgjort af ministrene. Og dermed havde kongerne herredømmet over de mange ansøgere, der trængte efter et embede, og over de mange stormænd, der som patroner søgte at skaffe deres klienter et embede. Og som det magtpolitiske mest afgørende fratog de dermed ministrene en særdeles vigtig magtbasis. Alle ønskede de indflydelse på embedsudnævnelserne, og kongerne

kunne efter behag lade snart én, snart en anden opnå indflydelse. Men kongerne afgjorde selv, hvem de ville lytte til, og dermed bevarede de magten.

Frederik IV og hans efterfølgere har ikke åbent udtrykt deres holdning til udnævnelsesretten på denne magtpolitiske måde. Den begrundelse for kongernes reelle udnævnelsesret, som kom det magtpolitiske aspekt nærmest, var det synspunkt, at enevældens styrke i høj grad var afhængig af, at alle embedsmænd følte sig personligt knyttet til kongen. De skulle vide, at de skyldte kongen selv deres udnævnelse, og at deres loyalitet og lydighed derfor altid måtte gælde ham. Kongernes egen begrundelse for at fastholde den reelle udnævnelsesret var af en mere ideel karakter: De var overbeviste om, at de, der var hævet over undersåtternes indbyrdes afhængighed, var dem, der bedst kunne afgøre, hvem der burde udnævnes til kongelige embedsmænd. Kongernes overbevisning om, at de var de bedst egnede til at træffe afgørelserne, forhindrede dog på ingen måde, at de dagligt oplevede magtens herlighed ved at være centrum for mange menneskers ihærdige forsøg på at opnå indflydelse på embedsudnævnelserne.

Enevoldskongerne afviste til det sidste alle forsøg fra de ledende embedsmænds side på at få afgørende indflydelse på udnævnelserne. Da der i 1847, året før enevældens fald, blev stillet forslag om, at embedsudnævnelserne skulle refereres i statsrådet, og det vil sige, afgøres der, udtrykte statsminister Anders Sandøe Ørsted utvivlsomt Christian VIII's opfattelse, da han afviste forslaget: »Vi maae yttre Os herimod, idet Valget af Statens Tienere til de forskjellige Embeder nærmest angaaer Ministerierne, hos os Collegierne og Departementerne, og disse bør have den Forpligtelse at foreslaae Kongen, hvem de ansee bedst skikket til det Embede, der skal besættes. Valget maa træffes af Kongen selv, ei som en Naadessag, men som en af de vigtigste Regieringssager, en Udøvelse af Kongens Høiheds-Rettighed, af hvilken Statens og den enkelte Embeds-Kredses Vel og Vee kan afhænge«.² Frederik IV, Christian VIII's fjerne forgænger på enevoldstronen, må have nikket bekræftende i sin himmel.

I 1848 blev den enevældige regeringsform bragt til fald. Som i 1660 var det de udenrigspolitiske forhold, der fremtvang en ny regeringsform. Tabet af Norge i 1814 ledsaget af en statsbankerot rejste tvivl i manges sind om styreformens effektivitet, og med den overhængende fare for også at miste Slesvig-Holsten blev det klart, at det enevældige

regeringssystem havde spillet fallit. Folkestyrets sejr markeredes ved, at kongen blev frataget retten til at udnævne de personer, der skulle varetage det politiske og lovgivende arbejde. Denne ret blev overtaget af folket, det vil sige af vælgerne og de politiske partier. Kongen bevarede den formelle udnævnelsesret til embederne i den administrative og dømmende sektor, men – og det var det afgørende – den reelle udnævnelsesret blev overtaget af ministrene og derfra for de mindre værdifulde embeders vedkommende uddelegeret til ledere på lavere niveauer i administrationen. På den politiske arena og i ministeriernes og de underordnede institutioners korridorer fortsætter nu kampen om embederne med uformindsket styrke. De, der har den reelle udnævnelsesret, har den afgørende magt i et hvert regeringssystem.

SUMMARY

THE RIGHT OF APPOINTMENT IN THE POWER POLITICS OF DANISH ABSOLUTISM 1660-1730

Subject and Sources

The general framework of this study is the struggle for power within the absolute monarchy in the first generations after its establishment. In 1660 the King gained absolute and unrestricted power over the kingdoms of the dual monarchy of Denmark and Norway. The reasons for this lay above all in the desperate situation of Danish foreign affairs. Sweden had conquered the Eastern part of Denmark and exposed Copenhagen, the capital, so that it was now a border town in constant danger. Crippling economic breakdown completed the picture of a state foreseeing possible total extinction. The aristocratic government collapsed and was superseded by absolute monarchy, endowing the King with a set of extraordinarily extensive prerogatives, which were codified a few years later in the Royal Law.

Within this frame of reference the present book examines an important but unexplored aspect of the establishment of the Danish absolutist power apparatus in the first phase. Formally, the Danish King gained the unrestricted right to appoint and dismiss all royal officials in 1660. The aim of this study is to discover where the real power and decision-making lay and in doing so to discover the significance of the real right of appointment in the power structure of Danish absolutism.

The study concentrates on the system of government under Frederik IV from 1699-1730 because he was the first Danish absolute ruler trying systematically to put personal royal absolutism into effect. Developments from 1660 to the accession of Frederik IV in 1699 will only be treated in broad outline.

The source material used is the record of archives of appointment procedures which were used in the Danish Chancellery (Danske Kancelli) and the Exchequer (Danske Rentekammer). This limitation of the subject, with the omission of the German part of the monarchy, foreign affairs and the military system, has been necessary in order to keep the work within manageable proportions. Within the Exchequer and the Chancellery the study includes the officials of the two departments themselves, and in the local administration the categories of officials whose functions were directed towards the population. Very small categories of officials are omitted. This means that the study deals with the following categories:

the officials of the Exchequer

the prefects (amtmand)

the district revenue officers (Danish amtsforvaltere, Norwegian stiftamtsskrivere and fogder)

the customs officers (toldere, toldbetjente)

the officials of the Chancellery

the judges of the higher courts (Danish landsdommere, Norwegian laugmænd)

the judges of the lower courts (retsbetjente)

the presidents, mayors and aldermen of the boroughs

the clergy (sognepræster and residerende kapellaner).

The King is the center of the study. It is his policy, his actions, his position that are the subject of the study. Consequently the source material is the information he was presented with, the influence he was exposed to and his reactions to them. And it is the frame within which he made his decisions. That is the apparatus of government, its structure, its routines and its procedures of decision making.

PART I

The Seizure of Power

The aim of Part I is to examine the way in which Frederik IV administered the absolute power which he inherited from his father, Christian V.

At his accession in 1699 Frederik IV reorganized both the Exchequer and the Chancellery. At the Exchequer, Christian Siegfried Plessen, the all-powerful minister of finance, was replaced by three Deputies (*deputerede*), making it possible for the King to become the real leader of finance. Three to five Commissioners (*kommiterede*) with the three Deputies formed an advisory board of the Exchequer (*Rentekammerkollegiet*). This structure was found to function satisfactorily, and Frederik IV maintained it unaltered throughout his reign. As regards the Chancellery Frederik IV chose the support of two men whom he trusted. Conrad Reventlow, who had been chief of the Danish and the German Chancelleries under Christian V now became Great Chancellor, and Ditlev Wibe, a friend from the King's childhood was appointed First Secretary (*oversekretær*) instead of Mathias Moth. At the same time Frederik IV abolished the boards (*kancellikollegier*) of the Danish and German Chancelleries, very likely because he fully trusted the Great Chancellor and the First Secretaries and so decided that he could manage without the rather ponderous administrative organs.

Frederik IV had originally meant to have the assistance of a supreme advisory council, the *Conseil*, consisting of the leaders of all the departments. It is not known whether the *Conseil* ever actually functioned in this way, for the King soon reached the conviction that this government apparatus did not work satisfactorily. Among other things a humiliating defeat by the Swedes in 1700 gave him a lesson from which he concluded that an efficient rule could only be obtained if he himself decided all important affairs. By New Year 1703 he had a programme for reform ready. In January 1703 Frederik IV decided that in future he would make his decisions of matters regarding the Exchequer alone in his cabinet, on the basis of the written summaries and recommendations of the board and not as hitherto during the meetings with the

board. The royal decisions were to be taken down by his personal secretary. This change was of fundamental importance to the King's position of power. He avoided the direct verbal influence of the deputies and commissioners at the moment of decision-making and he did not have to defend the decisions that were contrary to the recommendations of the board. He gained time to form his own opinion and to control the board by studying the documents of the cases, and finally he could ask the advice of others before he made his decisions. In the same month of January 1703 the Conseil was reduced to the position of a preparatory board whose only function was to prepare the summaries and make recommendations in the affairs of the Danish and the German Chancelleries. And from New Year it also became the invariable rule in the Danish Chancellery that the King made his decisions in his cabinet safely guarded from the direct influence of the councillors. This retrogression closely corresponds to the development in the other absolutist states, where the suppression of the Conseil to the administrative routine was a characteristic element in establishing personal royal absolutism.

Frederik IV's moving his decision-making to his cabinet did not mean that his form of government can be described as Cabinet rule. That form of government, which is personal absolutism carried to its utmost limit, is characterized by the ruler either bypassing his council and only consulting some private advisers or, as was the case under Christian VII, leaving the rule to an adviser with permission to issue orders in the King's name. The rule of Frederik IV must be described as personal absolutism carried to its utmost limit, under the maintenance of continuous political-administrative advisory assistance from the persons in the administration whose duty it was to perform these functions. The policy of Frederik IV as regards the prerogative of appointment has to be seen on this background.

The predecessors of Frederik IV had acquired the right of appointment and had made use of it to consolidate absolute rule. They had withdrawn the monopoly of the nobility to the most important offices in the central and local administration, so that the kings had completely free hands to fill these politically important posts. They had enlarged the corps of royal officials with new categories such as district revenue officers and customs officers, they had taken over the appointments of the borough corporations and the clergy thus weakening the local self-

governing elements in the borough administrations and congregations and finally they had curtailed the power of the prefects, the former lord lieutenants, by taking away most of their influence on the appointments of the royal officials. They had had to let the landed nobility keep the right to appoint the clergy and the judges of the lower courts on their land, but they had decreed that these officials should have royal approval before their appointments were valid. At the accession of Frederik IV the power of appointment was thus largely moved to Copenhagen. The King decided who was to be given the »political« highest posts in the central and local administration, and he could, if he wished, decide who was to have all the other offices. However, all sources indicate that the leaders of the Chancellery and the Exchequer, Reventlow, Moth and Plessen, made the actual decisions in most of the appointments.

Before 1699 the administrative routines as regards appointments must have been slack and informal, as there is hardly any source material left which shows the administrative procedure or the decisions on the appointments. The same is true of the first years of the new king's reign. I have interpreted the few sources that are left from these years as follows: During the first years appointments were normally decided by the King while respectively the Deputies and the Great Chancellor and/or the First Secretary were present. In the Exchequer we see the Deputies being gradually ousted from 1702 to 1706, while the Great Chancellor and/or the First Secretary have probably been present at the decisions in the Chancellery until the summer of 1705. In some cases the King decided the appointments during meetings with the board of the Exchequer or the Conseil, and in other cases he seems to have given offices to applicants who managed to get into contact with him without any formalities at all. Nothing definite can be said about the relative strength of the King and the ministers, but it is probable that Frederik IV was mainly interested in the political posts and that it was only by degrees that he realised the importance also of appointing the lower officials. The King's policy as to appointments was finally the same as that in the other matters that had to be submitted to him. He was determined to get away from the influence of his ministers, he was determined to decide the appointments alone in his cabinet. In the Exchequer he occasionally used cabinet decisions in cases of appointment from January 1703, and in the Chancellery he did so from July

1705, but it was only in the spring of 1706 that he had this procedure made effective both in the Exchequer and the Chancellery by introducing a procedure by which every vacant office was presented by itself with all necessary factual information, followed by summaries of all applications. In the Exchequer all cases of appointment were submitted together with the other matters that were submitted to the King; in the Chancellery a special protocol (*Gratialprotokol*) was used for that purpose. Thus for the first time a routine was introduced and a procedure of decision-making was laid down which ensured that the absolute monarch personally could decide all appointments of the royal officials.

PART II

The Assertion of Power

The procedure of cabinet decisions raised problems, however. It made immense demands on the King's working capacity, and in 1720 at the conclusion of the Great Northern War when he had time to take stock, he was forced to admit that he could not cope with such an amount of work. In the Chancellery he therefore gave up the cabinet decisions with regard to the ordinary matters and returned to making his decisions during the meetings with the *Conseil* on the basis of verbal summaries and recommendations, his reasoning being that the administration of justice, boroughs, church and education was of secondary importance. In the Exchequer, however, Frederik IV retained the cabinet decisions to the end of his reign. Keeping matters of finance under his personal control was the most important basis of his absolute rule. But in spite of the cabinet decisions Frederik IV must have recognized that most of the cases submitted to him were so complicated that he had to rely on the preparatory work of the administration and follow their recommendations. A personal absolute rule was impossible in societies which had become as complex as those at the beginning of the 18th century.

Turning from general aspects to that of appointments, the purpose of this second part is to find out who gained influence on the royal appointments from 1706 to 1730. Here one has to distinguish between two groups: the Administration and Others, that is between the offi-

cials whose duty it was to prepare the cases of appointment and all the others who tried to influence the King.

When studying the influence of the administration the most conspicuous fact is that Frederik IV decided almost a quarter of the 2.582 appointments in the Exchequer and the Chancellery without procedure, that is without having a summary submitted by the administration, and moreover, in almost a tenth of the submitted appointments he chose a person who was not mentioned in the summary of the administration. The appointments without procedure concerned above all the highest posts in the central and local administration. These politically important posts could not be applied for. The King appointed those persons of whose loyalty and ability he felt convinced. But it was not only the position of the office in the administrative hierarchy that determined whether the King made the appointment without procedure. Also its position in relation to the royal residential town played a part. Most of the offices in Copenhagen were filled in this way; the prefects on Zealand were also appointed without procedure; most of the other Danish prefects likewise; while the Norwegian prefects were seldom appointed without procedure. The lower officials in the local administration were mainly appointed on the basis of the summaries submitted by the administration, but there were numerous exceptions, where the King appointed officials without having had a summary submitted, or he chose a person whose name was not amongst those in the summary of the administration. Frederik IV had introduced an efficient appointment procedure but naturally he did not consider himself obliged to use it. He nominated the persons he preferred to the important posts, and he ignored the summary system either when he had a candidate himself or when others had convinced him of the excellency of their candidates. Men from the administration may have bypassed the summary system and addressed the King directly, a method without doubt used by Christian Møinichen, First Secretary from 1725 to 1730, but in all probability most of these appointments stem from influence outside the administration.

The obvious possibility for the administration to influence the King was through the preparation of the cases for appointment. In the central administration the following officials took part in the preparatory work: in the Exchequer the Danish Secretary (*danske kammerkancellisekretær*) and the Board, in the Chancellery two secretaries and

the First Secretary. They had to submit the summaries without recommendations and their best chance of influencing the appointments therefore lay in the technique of summarizing. My analysis of this technique concentrates on the measurable elements: the length and the placing of the summary of each applicant. The result of these analyses shows that in little more than half the appointment cases the Chancellery and the Exchequer were not neutral but showed their preferences by giving an applicant a summary that was considerably longer than those given to the other applicants seeking the same office, or by giving 2-4 applicants considerably longer summaries. Often the administration placed these lengthy summaries at the top of the lists of summaries, but my research shows that their placing as a means of gaining influence was secondary to the length of the summaries. In a little less than half of the appointment cases where the administration had shown its preferences in this indirect way, the King followed their recommendations, but in a little more than half of these appointments the King decided contrarily to the recommendations. The King's choice of applicants is the more remarkable in that the criteria of the administration for preferring an applicant must often have been concurrent with the King's assessments. The King made use of the guidance in the preferences of the administration but he asserted his sovereignty by very often ignoring this guidance. However, the administration might also influence the King verbally. This type of influence cannot be proven systematically, but occasional examples can be found. The official inquiry in 1725 of First Secretary Frederik Rostgaard for taking bribes showed that now and then Rostgaard verbally recommended some of the applicants to the King, and letters and notes from First Secretary Møinichen indicates that the King often sought his advice. All of which shows that the First Secretaries – at least after 1721 – tried to influence the King in a way which does not shown in the summaries, and the result of which we cannot now measure. In the Exchequer the King seems to some degree to have listened to verbal advice from the Deputies as concerns posts in the Exchequer itself but apart from that and contrary to the state of things in the Chancellery, the Deputies are not seen to have given verbal recommendations. Very likely the explanation is that the King gave matters of finance first priority and therefore considered it more important to act independently also in matters of appointment. The fact that the governance of the Exchequer con-

sisted of three Deputies of equal status further strengthened the King's independence. This structure made it impossible for one of the Deputies to become an intimate adviser of the King.

Prefects and bishops, the highest officials in local administration might also gain influence in the appointments, as it was their duty to give testimonials to the applicants desiring it. This testimonial system was used mainly in the Chancellery. In the Exchequer the applicants usually enclosed only testimonials from their private or public employers. In many instances both prefects and bishops went considerably further than simply testifying to the applicant's ability and conduct of life. Often they recommended one applicant as best qualified for a certain office. Applicants with such recommendations were often supported by the central administration in being given a considerably longer summary than the other applicants, but not infrequently the Chancellery recommended applicants without local recommendations. The King made no objections to these recommendations though in instructions in 1707 and 1717 he did underline that he demanded testimonials and not recommendations. In the Chancellery in a third of the lay appointments and in half of the clerical appointments he chose persons who had recommendations or satisfactory testimonials from the local authorities. This means that Frederik IV made use of the advice and guidance of the local administration, but only to a certain degree. He made a great part of the decisions contrarily to all recommendations and testimonials. An administrative automatism was not allowed to develop as that would encroach upon his prerogative of royal appointment.

In describing the influence of the administration, only part of the forces that tried to influence the King has been considered. The applicants themselves sought by all means to get into direct contact with the King, hoping in this way to elicit a royal promise of an office. They also pressed people who had access to the King to intercede for them. These patrons belonged to the Royal Family and the Royal Household or they were highly placed officials of all sorts. How many appointments were decided through the direct contact of the applicants and through the intervention of patrons it is impossible to say.

Summing up, the examination has established that Frederik IV was exposed to considerable influence from the administration, the applicants and the patrons and that to a high degree he allowed himself to be

influenced. The decisive fact, however, was that the King did not thereby loose his command of the appointments. The power, that he had seized in 1706 he asserted till his death. He might comply with the proposals of officials and patrons, but the crux of it was, that he himself decided whom he was going to oblige. No one could feel assured of having their candidate appointed – not even Møinichen, the most influential of the ministers. The many attempts to influence him did not diminish his power, on the contrary, they formed its basis. The fact that the offices were much coveted gave the King control over all the applicants, over the great persons who sought the high offices as well as over the anonymous subjects who tried to gain an office that would provide a living. They were all of them dependent upon the King's grace. As to the structure of power in the absolute government system it was even more important that the King by having the full command of the appointments, became the master of all the persons who tried to augment their own power and prestige by persuading the King to appoint their clients. This group of persons consisted of the members of the Royal Family and Household and – and this was important – of the highly placed officials whose power and influence in all other affairs encroached so disenchantingly upon the King's absolute rule.

It had been the King's aim that personal royal absolutism should be the government system for all important affairs, but because of the pressure of work he had to give up this type of government in the Chancellery in 1720, and though he maintained it in the Echeequer, the great number and complexity of affairs forced him to trust the summaries of the administration and follow their recommendations. The appointments remained as the most important basis of power for the absolute King. Here the royal absolutism could be exercised without being bound by laws and ordinances, according to the King's own pleasure – and that over an element which was of fundamental importance to absolutism, as it is to every system of government. The highest post in the central and local administration were all-important. This group of officials took part in decisions on state policy and translated the policy into law. The offices in the lower part of the hierarchy were not important taken singly but together they formed the instrument necessary to carry out the state policy by enforcing its laws.

PART III

Exploitation

The subject of the third part of this study is the question of how the King used the appointment prerogative. Were his appointments made haphazardly or were they elements of a policy? The following themes are examined: on which conditions were the officials employed, what forms of appointment did the King utilize and after what criteria did he choose his officials.

The first condition which has been examined is the length of employment. Here the King had all rights and the officials none in deciding how long the employment was to last. The King could dismiss all officials at his pleasure while the officials had no right to resign. The analysis shows however, that the officials normally held their offices for life and that Frederik IV only dismissed officials with the aim of furthering the efficiency of the government.

Officials in the top posts, the politicians in the absolute system, were dismissed if they were not in agreement with the policy of the King, or when he no longer trusted them either because they had shown themselves to be corrupt or they disapproved of the King's mistresses or whatever the reason might be. Officials placed on a lower level might be dismissed on grounds of unsatisfactory discharge of their duties. This applied mostly to the officials under the Exchequer where more than a tenth were dismissed owing to deficiencies in the accounts.

With regard to remuneration Frederik IV continued the policy and the level which was laid down during his father's reign. The highly placed officials in the central and local administration were well paid and if they were not removed because of misconduct were pensioned off handsomely. In return the King expected them to live in a style that lent lustre to the Court. For the lower placed officials the wage level was low, så low often according to most historians, that they could not exist on their pay, at least not without being corrupt. The lamentations of the officials is not the best source material, however. It is more relevant to bear in mind that all offices apart from the ones situated in rough and isolated regions were much coveted. Even if the remunera-

tion of many offices was incredibly poor by our standards they were then considered a boon because they secured an income at a time when the bare existence of many people was threatened daily.

The pension problem was a burden to the lower officials. The clergy had already build up systems which scantily secured the surviving families. For the other categories of officials nothing like that existed. Therefore the King was under constant pressure from officials who asked the favour to be allowed to surrender their office to another person against a compensation, thus securing a pension for themselves and their families. As these surrenders to persons chosen by the officials were blatant encroachments upon the royal prerogative the King naturally objected to them and the establishment in 1712 of a public pension system for deserving elderly officials was the King's answer to this problem. As the pension funds were insufficient, however, the pension problem remained insoluble for the King.

The various types of appointment also constituted a factor of importance in the use of the right of appointments. At that time no less than five different forms existed. Vacancy, surrender and three variations of expectancy. There was the regular expectancy which meant that the expectant had nothing to do with the office before the officeholder died or surrendered it of his own free will; there was the vice-expectancy which implied that the expectant started performing the duties of the office at once but was only entitled to a salary when one of the remunerated offices became vacant through the death of one of the officeholders. And finally there was the assistance-expectancy where the expectant was assigned as an assistant to the officeholder until he died and the expectant succeeded him. While working as an assistant the expectant recieved a small salary from the officeholder or perhaps none at all.

The vice-expectancies were used with regard to the secretaries in the central administration, the corporation of Copenhagen and the judges of the higher courts. It was a useful – even necessary – method of making sure that the occupants of these important offices received a certain amount of training. At the same time the King had a good deal of work done without paying for it.

For all other office categories, vacancy was the normal type of appointment. Out of 2.582 appointments 2.249 were vacancies. In the less than 10 % where Frederik IV used the other types of appointment

he used them deliberately in order to solve various administrative or financial problems.

Regular expectancies were given to persons whom the King wished to favour with an office and no suitable offices were vacant. The advantage to the King was that this sort of favour was without expense for the Exchequer.

Surrenders and assistance-expectancies were used by Frederik IV as a pensioning of old faithful officials. As shown above this way of pensioning could only be used sparingly as they invalidated the King's rights, but as a favour that might be obtained by long and loyal officeholding they played their role in building up a more efficient corps of officials.

The judgement of posterity of Frederik IV's use of vacancy, surrender and expectancy has been harsh and mostly misleading. No one has realized that the term of expectancy covered widely different types of appointment of which most were used deliberately by Frederik IV with the aim of improving the administration. On the contrary, royal grants of surrender and expectancy are almost always presented as capricious abuses of power hindering the development of an efficient administration.

The last but not least important aspect of the King's exploitation of the right of appointments is the question of the criteria guiding his choice of officials.

At the time of Frederik IV the conception of a royal office was gradually changing from the old view that an office was a favour which the man who had the right of appointment could bestow on persons whom he wished to favour and support. The principle of the present day that offices ought to be held by those who have shown themselves most qualified in open competition was at that time unknown. The basic attitude of Frederik IV was that an office was a favour and that the giving away of this favour depended upon his grace. But the prerequisite to partake in this grace was capability in performing the duties of the office. The royal act of grace is only set aside when the accepted rule is that the most qualified is to be appointed and when the qualifications are measurable and comparable.

Frederik IV was very interested in the problem of meeting the demand for capability. His decisive contribution here was the introduction of the summary system, and his repeated demands that the appli-

cants had to present their qualifications and not simply elaborate on their poverty or make assurances of their good intentions. However as there were only formal demands of qualifications for the clergy, the testimonials presented in applications for other types of offices were difficult to assess. It was evident, therefore, that the King had to include yet another factor in his assessment – namely whether he himself knew the applicants or if persons whom he trusted vouched for them. This method fitted in very well with the King's power political exploitation of patronage, but it was not infallible with regard to the demand for capability. In 1717 the King therefore issued an order that no one was allowed to recommend an applicant to him; they had to resign themselves to expressing their opinion when the King asked for it. The order is not seen to have altered matters, however. In the years that followed there is some evidence that the King contemplated making the patrons responsible for the officials appointed on their recommendation, but no more than a few tentative efforts came of it.

When the King felt sure that the demand for capability was satisfied he took other factors into consideration as well, the all-dominant one being the political relationship to the old nobility. During the first 20 years of his reign Frederik IV continued the same conciliatory attitude as his father Christian V had done, but in issuing his political testament in 1723 he suddenly changed his mind and debarred members of the old nobility from all high posts. Posterity has looked for reasons for the King's change of policy and having found no reasonable ones, the testament has been interpreted as if the King had developed an absurd and morbid hatred of the old nobility without reason. An analysis of the testament shows, however, that the King wrote the testament in 1719 or 1720. Those were the years when the Swedish nobility brought an end to absolute rule in Sweden, and the reaction of Frederik IV was therefore perfectly logical.

Frederik IV also exploited his right of appointment financially, being the only Danish King who sold offices, in the sense that he demanded payment of a considerable amount of money as a condition for some of his appointments. These sales of offices took place mainly in two periods: 1700-1701, and then only in the Exchequer and in 1715-1716 when the Chancellery was also included. The reason for this unprecedented way of raising money was the severe financial crisis during the Great Northern War. The King's sales of offices has been unanimously

condemned by historians, saying that these officials were appointed not because of their qualifications but because they were able to pay most, and that the officials became corrupt as they had to regain the price of purchase in an irregular way. However this judgement has been based only on flimsy knowledge of the sales. No proper examination has been made until now.

Frederik IV sold 47 offices under the Exchequer and 56 under the Chancellery, which means that the offices sold for each department amounted to 6 % of the appointments in the categories that were sold. In the Exchequer sales concerned prefects (but only the Norwegian prefects), collectors of revenue and customs officials. In the Chancellery, the clergy was unaffected by the sales, offices were sold, however, in the following categories: judges of the higher courts (only the Norwegian judges), judges of the lower courts and the borough offices of president, mayors and aldermen. The prices, which were not fixed in advance ranged from 100 to 3.000 rixdollars.

No utterances are extant to show that the King had any misgivings as to the sales, the reason no doubt being that he did not find that he was breaking his principle of asserting his right of appointment and his demand for capability. That opinion is warranted by the fact that the Danish sales of offices in no way resembled the French sales. In France the offices were put up to auction and went automatically to the highest bidder, who could then consider the office his private property. The Danish sales did not alter the recruiting of applicants. The appointments were decided upon in the same way as the other appointments, and the King was by no means led by his wish for money into always appointing the highest bidder. If he had done so, the prerogative of appointment would no longer have been untainted. There is no evidence, either, that the persons who bought their offices had any rights which the other officials did not have. The King might be gracious, if they later met difficulties because of the payment, but there are also examples which show the King might completely ignore the sacrifices of the buyers.

Conclusion

In conclusion, it can be stated that the examinations show that within very narrow financial limits Frederik IV actively strove to make the corps of officials as loyal and efficient as possible. However, it was at the same time of great importance to him as an absolut ruler that this corps did not develop into an independent factor of power – into a bureaucracy. The King's rejection of developments in that direction is clearly seen when his policy is compared with Max Weber's definition of a bureaucracy. According to Weber, a bureaucracy is characterized by the following elements:

Appointment and promotion is based on a contractual agreement and regulated accordingly. Frederik IV's appointment of an official was sealed by a contract between the employer and employee according to which the King promised to pay certain wage to the official, and the official gave his oath to be loyal to the King and to perform his duties according to the rules. But this was not a contractual agreement in the sense of Weber, as the King had all the rights, amongst others, the unrestricted right of dismissal, and the official none. And with regard to promotions the King was positively against fixed rules. Promotion had to depend upon the grace of the King and it was the openly stated policy of the King to reward "merité" before "ancienneté".

Vocational training and experience as a formal condition to employment. Frederik IV paid great attention to the capability of the officials. As regards the clergy where professional training was already a formal requirement, he demanded higher qualifications, but no formal demands for special training or working experience existed for other categories of officials. The King attached decisive importance to general capability and thus could appoint whomsoever he chose without being fettered by formal conditions.

A sharp distinction between office and officeholder in the sense that the officeholder did not own his office and could not exploit the rights of the office as a private person. On this point the policy of Frederik IV was in accordance with the terms of Weber. No official did in any way own his office, not even those who had paid dearly for their appointment. The King might allow old faithful officials to surrender their

offices to persons of their own choice but this was an act of royal grace and not a right of the employee. Nor did the officials have the possibility of exploiting their offices – at least not legally.

The office as the officeholder's only occupation. On this point Frederik IV did not alter the state of things as carried through under Christian V. By the combination of offices in the 1680'es and through the growth of office duties most of the offices had become full-time occupations. Only for members of the borough corporations was it usual to have a main occupation in addition.

Remuneration in the form of fixed wages. Frederik IV maintained the system that he had inherited at his accession: Some officials received fixed wages paid in cash, others lived from farms attached to the offices. In addition, almost all officials had incomes of varying size from the public they served through their office duties.

Frederik IV wished to promote the efficiency of the officials but he avoided all initiatives that would diminish his position of power and make the officials independent of the absolute king. Nevertheless the bureaucracy gained ground even during his reign, in spite of his very active endeavours to assert the power of the King against the top officials. In his characterization of bureaucracy Weber notes still another group of factors which mark its work and structure. The administration is centrally led and built up as a formal hierarchy, it is divided into departments that specialize in the various sections of government affairs, and decisions are made on the basis of formal laws and rules and expert knowledge. The absolute rulers themselves cooperated to form a bureaucracy with these characteristics, because they saw quite well that an efficient administration was a prerequisite to safeguarding the monarchy and recapturing the lost parts of the realm. This was the main object of the first absolute rulers and in this they had a considerable success. Eastern Denmark was not regained, but Sweden's role as a great power was outlived and the Duchies of Sleswig and Holstein came under Danish sovereignty. For the first time in a hundred years the Danish borders were safe. However, the price which the absolute King had had to pay for this was the gradual take-over of power by the indispensable bureaucracy. With a good deal of truth it has been said that the death of Frederik IV in 1730 marked the end of the royal and the beginning of the bureaucratic absolutism. It is important, however, to underline that the so-called bureaucratic absolutism

only concerned the daily administration. The absolute successors of Frederik IV preserved the possibility of deciding the policy of state, as they retained the right to appoint and dismiss the top officials who translated the policy into laws and ensured that the laws were enforced. Not all the kings wished to utilize these rights or had the capacity to do so, but this does not alter the fact that the right of appointing the top officials was an all-important factor of power. As long as the King possessed this prerogative, the rule must be characterized as royal absolutism. Besides this, the kings might assert their power still more by appointing all other officials, thanks to the efforts of Frederik IV.

To the end the Danish absolute Kings rejected all efforts from the top officials to gain a decisive influence over the appointments, even as late as in 1847, one year before the fall of absolutism, when it was proposed that the appointments should be decided by the King during his meetings with the Conseil.

In 1848 absolutism was brought to fall. As in 1660 it was the state of foreign affairs that forced through a new system of government. The loss of Norway in 1814, accompanied by a state bankruptcy, sowed doubts in the minds of many subjects as to the efficiency of the rule, and the imminent danger also of losing Sleswig-Holstein made it evident that absolute rule was no longer an adequate form of government. The victory of democracy was marked by the King being deprived of his right to appoint the persons who were to perform the political and legislative work. This right was taken over by the people, that is the electors and the political parties. The King still had the formal right of appointing the officials in the executive and judiciary sectors but – and this was decisive – the real right of appointment was taken over by the ministers and, as concerns the less important offices, passed on to leaders at lower levels in the administration. In the political arena and in the corridors of the departments and the lower institutions the fight for offices continues with unabated strength. They who have the right of appointment have the decisive power in every system of government.

Bilag

Kilder og litteratur

Noter

Bilag 1

Embedsetater for Gehejmekonseillet og de vigtigste embeder i Danske Kancelli og Rentekammeret under Frederik IV

Kilde: G. N. Kringelbach, Den civile centraladministrations embedsetat 1660-1848 (1889).

Hvert embede er anført for sig.

d betyder, at vedkommende døde i embedet

+ betyder, at vedkommende blev afskediget af Christian VI ved tronskiftet i 1730.

Gehejmekonseillet

1681-1708 d Conrad Reventlow

1708-1721 Ditlev Vibe

1692-1703 Chr. Siegfred v. Plessen

1703-1717 d Otto Krabbe

1719-1730 + Ulrik Adolf Holstein

1680-1700 d Jens Juel

1700-1702 d Knud Thott

1702-1708 Christopher Blome

1708-1721 Christian Sehested

1721-1725 d Christian Lente

1725-1734 Chr. Ludvig v. Plessen

1699-1710 Christian Lente

1710-1712 Carl Ahlefeldt

1712-1730 d Johan Georg Holstein

1703-1706 Joachim Ahlefeldt

Danske Kancelli, storkansler, oversekretær og kancellisekretærer

Storkansler

1699-1708 d Conrad Reventlow

1721-1730 + Ulrik Adolf Holstein

Oversekretær

1699-1721 Ditlev Vibe
1721-1725 Frederik Rostgård
1725-1730 + Christian Møinichen

Kancellisekretærer

1685-1737 Niels Slange

1697-1735 Hans Wilh. Kålund

1699-1720 Chr. Leegård
1719-1746 Rasmus Rasmussen

1699-1705 Søren Rasmussen
1706-1715 Jacob Mathesius
1715-1727 d Erasmus Winding
1727-1728 Henrik Wilhelm Møinichen
1728-1730 Hans Seidelin

**Rentekammeret, deputerede, kommitterede og kammersekretærer
1700-1730****Deputerede**

1700-1702 d Knud Thott, 1. deputeret
1703-1706 Joachim Ahlefeldt, 1. deputeret
1706-1712 Johan Georg Holstein, 1. deputeret til 1710
1712-1716 Henrik Ocksen
1716-1718 Johan Neve
1718-1720 Andreas Weise
1720-1724 Johan Schrader
1724-1730 + Kaspar Bartholin

1700-1701 G. v. Breitenau
1701-1706 d Ernst Ulrik Dose
1706-1718 d Johan Worm, 1. deputeret i 7 mdr. i 1713 og 1717-1718
1719-1730 + Christian Gyldencrone, 1. deputeret

1700-1707 d Hans Rosencreutz
1710-1713 d Niels Krag, 1. deputeret
1713-1717 Fr. Chr. Adeler, 1. deputeret
1719-1719 d Hans Schack, 1. deputeret
1719-1724 d Wilhelm Helt
1724-1725 Christian Møinichen
1725-1729 d Peder Rasmussen
1729-1734 Christian Berregård

Kommitterede

1700-1706	Johan Worm
1707-1725	Peder Rasmussen
1725-	Michael Basballe
1700-1703 d	Hieronimus Klothach
1702-1722 d	Michael Fr. Thomsen
1722-1730 +	Kaspar Gähler
1700-1713 d	Niels Leth
1714-1728 d	Hans Justesen
1728-1742	Peder Larsen Schmidt
1700-1716	Johan Neve
1720-1724	Christian Møinichen
1724-1729	Nikolaj Nielsen Braem
1730-	Peder Michaelsen Lund
1708-1734	Filip Julius Borneman
1709-1712	Daniel Benjamin Weise
1714-1730 +	Hans Meyer

Dansk kammersekretær

1699-1708	Niels Leth
1708-1719	Filip Julius Borneman
1720-1725	Michael Basballe
1725-1727	Peder Ramshart
1727-1734	Christian Leth

Tysk kammersekretær

1699-1702	Johan Neve
1702-1719	Michael Fr. Thomsen
1720-1723	Chr. Carl Schäffer
1723-1733	Johan Heinrich Bäreus

Norsk kammersekretær

1720-1721	A. O. Ørbeck
-----------	--------------

Bilag 2

Fortegnelse over Frederik IV's embedssalg

Rentekammerets embedssalg 1700-1701

Best. dato ¹	Embede		Betaling ²	Ansættelsesform	Regl. løn
1700					
3/4	Tolder	Korsør	500	V	200
10/4	Stiftamtsskriver	Bergen	2.000	V	350
24/4	Amtsforvalter	Koldinghus	500	V	300
24/4	Amtsforvalter	Tryggevælde	300	V	225
16/6	Tolder	Drammen	1.000 (500)	E	200
16/7	Amtsforvalter	Nyborg	1.500	V	300
23/7	Tolder	Odense	400	V	100
27/8	Foged	Aggers, Folloug	500 (250)	E	300
4/9	Foged	Nedernæs	300	V	150
7/9	Foged	Sundfjord, Hardanger	700	V	150
17/11	Stiftamtsskriver	Christiania	2.000	E	400
27/11	Foged	Nordhord, Waarse	900 (400)	E	150
31/12	Stiftamtsskriver	Bergen	1.500 (700)	E	350
1701					
15/1	Tolder	Tønsberg	300	V	120
25/1	Tolder	Frederikshald	600	E	200
19/2	Tolder	Frederiksstad	500 (250)	E	200
26/2	Tolder	Langesund	1.000	V	250
22/3	Foged	Sollør, Østerdalen	700	E	200

Rentekammerets embedssalg 1712-1730

Res. dato

1712					
17/2	Stiftamtsskriver	Bergen	2.000	V	350
1714					
9/4	Foged	Nordhord, Waarse	1.000	V	150
1715					
21/1	Foged	Moss, Onø m.m.	600	V	200
22/4	Amtmand	Rinkerike, Buskerud	3.000 (1.000)	E	400
10/5	Amtmand	Frederiksstad m.m.	2.000	E	400
10/5	Amtmand	Bradsberg	2.000	E	400
10/5	Amtsforvalter	Ålborgus	1.000	E	400

10/5	Kontrollør	Koldinghus	400	V	100
15/8	Tolder	Langesund	1.000	E	250
15/8	Amtmand	Finmarken	1.000	E	400
15/8	Amtsforvalter	Silkeborg m.m.	500	E	380
1716					
13/1	Toldskriver	Trondhjem	500	V	200
13/1	Amtsforvalter	Hald, Skivehus	500	E	380
4/2	Foged	Øvre Romerrike	600	E	150
13/4	Tolder	Christianssand	1.000	E	100
24/3	Amtsforvalter	Kolding	400	E	250
10/8	Kontrollør	Laurvigen, Sandefjord	400	V	50
17/8	Overvisitør	Bergen	300	E	150
24/8	Tolder	Øster Risør	400	V	120
23/11	Toldinspektør	Nyborg Strømtold	600	E	100
23/11	Foged	Aggers, Folloug	500	E	300
1717					
13/12	Foged	Nordhord, Waarse	1.000	V	150
1718					
10/6	Amtmand	Lister, Mandal	2 års løntilgodehavende ³	V	400
16/7	Foged	Guldbrandsdalen	1.000	V	150
1719					
16/6	Tolder og landfoged	Læssø	500	V	34
1723					
9/4	Overvisitør	Børsens lille accisebod	500	V	50
26/5	Overvisitør	Børsens lille accisebod	400	V	50
1726					
20/4	Amtmand	Stavanger	2.000	V	400
1730					
5/6	Foged	Aggers, Folloug	1.000	V	300

1) For 1. salgsperiode kendes kun undtagelsesvis resolutionsdatoen.

2) I parentes angives hvor stor en del af beløbet, der først skulle betales ved embedstiltrædelse.

3) Beløbet angives ikke.

Danske Kancellis embedssalg 1710-1725

Best. dato	Embede		Betaling	Ansæt- telses- form	Regl. løn
1710					
5/12	Byskriver	København	300	Adj.	
1711					
5/6	Byskriver	Bergen	600	V	
1713					
19/4	Sorenskriver	Nordhordland	1.000	V	
10/11	Præsident	Bergen	3.000	V	600
1714					
17/9	By- og rådstueskr.	Christiania	2.000	V	
1715					
25/1	Laugmand	Trondhjem	1.000	Viceeks.	
25/2	Sorenskriver	Rinkerike, Hallingdal	800	E	
25/3	Præsident	Christianssand	1.000	E	
5/4	Landsdommer	Jylland	1.000	V	
15/4	Herredsfoged	Sunds, Gudme	500	E	
1/6	Sorenskriver	Nrd. og Sdr. Guldbrandsdal	1.000	E	
1/6	By- og rådstueskr.	Christianssand	500	E	
21/6	Landsdommer	Fyn	1.000	V	
10/8	Sorenskriver	Modum, Eger m.m.	1.000	E	
12/8	By- og herredsskr.	Holstebro, Hjern	200	V	
14/8	Sorenskriver	Lister Len	600	E	
14/8	Sorenskriver	Guldal	400	E	
14/8	Sorenskriver	Heggen, Frøland	600	V	
14/8	Herredsfoged	Ans, Jerløv	200	Afst.	
14/8	By- og rådstueskr.	Ålborg	800	E	
14/8	Herredsfoged	Ø. og V. Hanherred	200	V	
31/8	Sorenskriver	Rakkestad	600	E	
10/9	Sorenskriver	Størdalen, Selbo	1.000	E	
21/9	Landsdommer	Sjælland	500	V	
27/11	Borgmester	Ålborg	500	Viceeks.	
7/12	Sorenskriver	Ydre Sogn	500	Adj.	
1716					
2/3	Herredsfoged	Års, Slet	200	E	
9/3	Sorenskriver	Sollør, Østerdalen	1.000	V	
9/3	By- og rådstueskriver	Viborg	T 200-500	V	? ¹
16/3	By- og herredsfoged	Holstebro, Hjern	500	V	
12/6	Sorenskriver	Nedre Telemarken	500	E	
15/6	Sorenskriver	Nummedal, Sandsvær	600	E	
15/6	Byskriver	Bragenæs	500	E	

3/7	Sorenskriver	Ryfolke	500	E	
7/8	Herredsskriver	Sønderh. Ø. Lisbjerg	200	V	
14/8	Præsident	Fridericia	1.500	V	200
28/8	Landsdommer	Jylland	500	E	
28/8	Herredsskriver	Bjerre, Hatting	100	V	
12/10	Rådstueskriver + byskriver og not. publ.	Trondhjem Trondhjem	1.000	V E	
20/11	Herredsfoged	Vinding, Bjerre, Åsum	200	E	
20/11	Byfoged	Bergen	300	E	
20/11	Sorenskriver	Sundsmør	500	E	
20/11	Laugmand	Hedemarken, Opl.	500	Viceeks.	
27/11	Herredsskriver	Ans, Jerløv	200	Adj.	
27/11	Byfoged	Arendal, Øster Risør	300	E	
30/11	Sorenskriver	Tune, Råboyde m.m.	400	E	
4/12	Rådstueskriver	Horsens	200	E	
11/12	Byfoged	Ålborg	300	E	
1717					
26/3	Rådstueskriver	København	T 2.000-3.000	V	? ¹
22/4	Borgmester	Christianssand	500	E	
21/5	Sorenskriver	Øvre Telemarken	500	E	
1719					
4/9	Sorenskriver	Nedre Telemarken	800	V	
1720					
9/2	Sorenskriver	Vestre Råboydelauget	500	V	
7/6	Sorenskriver	Salten	600	V	
1725					
9/7	Landsdommer	Fyn	600	V	

1) I 2 udnævnelsessager var der forhandlinger om salg, men det fremgår ikke af kilderne, om udnævnelserne indebar betaling. De 2 udnævnelser er markeret med spørgsmåltegn. T angiver de tilbudte beløb. I opgørelsen er de to udnævnelser talt med, og i indtægtsopgørelsen er det laveste tilbudte beløb medregnet.

Utrykte kilder

Alle benyttede kilder stammer fra Rigsarkivet.

Kongehusets arkiv

A 2 Frederik IV

Frederik IV's regeringsregler af 24. april 1723.

Frederik IV's egenhændige bestemmelse for hans anvendelse af tiden efter ugedagene, udat.

Frederik IV's annotationsbog for 1720.

Partikulærkammeret

89 1715-22, Regnskab over Geheimearchivets og Collegiets bygning.

Danske Kancelli

A 3 1666-1847 Originale kgl. anordninger og resolutioner samt afskrifter og diverse dokumenter ang. kancelliets organisation og forretningsgang.

A 63 1715-26 Originale kgl. ordrer m.m. til regnskabet for penge erlagte for ekspektancer på embeder og bestallinger på karakterer.

A 90 1698-1730 Instruktionsbog.

A 92 [1680], 1695, 1699-1724 Embedseder.

D 1 1706-1730 Gratialprotokoller.

D 2 1708-1727 Ekstrakter til Gratialprotokollen med kgl. resolutioner.

D 3 1703-1708 Ekstrakt- og resolutionsprotokoller for de sager fra Danske Kancelli, der er blevet refereret for kongen.

D 4 1708-1709 »Protokol dels fra Conseillet refererede Justitssager som Gratialia beg. 17. Novbr. 1708 og endt 20. Juli 1709.

D 18-33 1699-1730 Sjællandske, Fynske, Jyske og Norske Registre og Tegnelser med koncepter og indlæg.

D 65-72 1699-1716 Sjællandske, fynske, jyske og norske registraturer over konfirmationer på Christian V's breve.

D 106 1701-1706 Kancelliprotokoller.

D 109 1699-1706 »Suppliquer«.

Forskellige institutioner i tilknytning til Danske Kancelli

2. Kommissioner i Rådstuen for Slottet 1690-1705

1-2 Kommissionsprotokol nr. 4 med bilag.

Rentekammeret

12.1-2	1660-1788 Instruktioner for Skatkammeret og Rentekammeret m.m.
12.6.	1660-1848 Diverse dokumenter til oplysning om organisation, forretningsområde, forretningsgang og andre forhold ved Rentekammeret.
13.4.-10	1696-1848 Embedseder.
13.11	1728-1848 Eder aflagt af adskillige Rentekammerbetjente.
13.12-45	1660-1848 Embedsansøgninger.
2211.1-42	1699-1705 Deliberationsprotokoller.
2211.50-74	1703-20 Relations- og resolutionsprotokoller for Danmark og Norge.
2211.75-134	1721-1730 Relations- og resolutionsprotokoller for Danmark.
2211.163-96	1699-1719 Kgl. resolutioner med indlæg.
2211.197	1720-30, 43 Diverse kgl. resolutioner, tildels med indlæg.
2211.198-212	1720-30 Bilag til danske relations- og resolutionsprotokoller.
2212.4-38	1699-1730 Ekspeditionsprotokoller.
2212.92	1699 Ekstraktprotokol over indkomne supplikker ang. bestallinger, benådninger og andre kgl. breves konfirmation.
2212.108-28	1699-1730 Bestallingsprotokoller med bilag.
2212.144-46	1680-1819 Instruktioner.
2213.25-34	1699-1705 Kammerkollegiets protokoller.
2213.35	1700, 1703 Dokumenter til sagernes behandling under kongens rejser.
222.112-207	1699-1730 Civiletatens reglementer.
222.597-641	1699-1730 Indtægtsprotokoller.
223.5-8	1700-1703 Hoved- og generalkassebøger.
52.2-73	1720-30 Rentekammerets norske relations- og resolutionsprotokoller.

Privatarkiver

5869	Hugo von Lente.
6202	Conrad Reventlow.

Utrykte hjælpemidler

Findes alle i Rigsarkivet

Fortegnelse over embedsudnævnelser under Rentekammeret 1660-1848 I-III, folioregistratur.

Embedsansøgninger til Rentekammeret 1660-1848, seddelregistratur.

Embedsudnævnelser under Danske Kancelli, danske udnævnelser 1660-1848, norske udnævnelser 1660-1779, seddelregistratur.

Julius Bidstrup, Retsbetjente i Danmark efter 1660, folioregistratur.

Fortegnelse over kgl. resolutioner gennem Rentekammeret 1660-1719, folioregistratur.

Trykte kilder og litteratur

- Aubert, V. m.fl.: The Professions in Norwegian Social Structure 1720-1955, Oslo, Institut for samfundsforskning, 1961.
- Aylmer, G. E.: The King's Servants. The Civil Service of Charles I. London 1961.
- Bang, H.: Nogle bidrag til Frederik IV's historie af den Bülowiske manuskriptsamling. Indbydelsesskrift til den offentlige eksamen i Sorø Akademis Skole i 1865.
- Bartholdy, Nils G.: Adelsbegrebet i den ældre enevælde. Sammenhængen mellem privilegier og rang i tiden 1660-1730. Historisk tidsskrift 12. rk. V (1971), s. 577-650.
- Beck, Svend Cedergreen: Oplysning og Tolerance 1721-1784, Politikens Danmarks Historie IX, Kbh. 1965.
- Blix, Einar: Stattholderskap og Slottsslov 1699-1722. Historisk Tidsskrift bd. 33, Oslo 1943-46, s. 337-71.
- Bloch, J.: Stiftamtmand og Amtmænd i Kongeriget Danmark og Island 1660-1848, Kbh. 1895.
- Bruun, Chr.: Frederik Rostgaard. I-II, Kbh. 1869-71.
- Bruun, Henry: Danmarks amtsforvaltere 1660-1848. Personalhistorisk Tidsskrift 7. rk. IV, 1919, s. 85-139.
- Carlson, F. F.: Sveriges historia under konungarne av Pfalziska huset. I-VIII, 1855-85.
- Carlsson, A. B.: Den svenske centralforvaltningen 1521-1809, 1913.
- Carlsson, Sten og Jerker Rosén: Svensk Historia. I-II, Stockholm 1961-62.
- Christiansen, Carl: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger. I-II, Kbh. 1908 og 1922.
- Dansk biografisk Leksikon, 1. udg. red. af C. F. Bricka, Kbh. 1887-1905. 2. udg. red. af Povl Engelstoft, Kbh. 1933-44. 3. udg. red. af Sv. Cedergreen Beck, Kbh. 1979-84.
- Delaney, William: The Development and Decline of Patrimonial and Bureaucratic Administrations. Administrative Science Quarterly, 1962-63, s. 458-501.
- Dombernowsky, Lotte: Lensbesidderen som amtmænd. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. Administrationshistoriske studier nr. 8, Rigsarkivet, 1983.
- Éden, Nils: Kammarkollegiets historia från Gustav Vasa til Karl XII's död (1539-1718). Kammarkollegiets historia udg. af Kungl. Maj:ts og Rikets Kammarkollegium. Stockholm 1941, s. 9-194.
- Engelstoft, C. T.: Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider. Theologisk Tidsskrift V, s. 145 ff og VI, s. 1 ff., Kbh. 1841 og 1842.
- Fabricius, Knud: Enevældens dæmring og den ældre enevælde. Schultz's Danmarks Historie III, Kbh. 1952, s. 235-524.
- Fabricius, Knud: Kongeloven. Kbh. 1920.

- Feldbæk, Ole: Tiden 1730-1814. Danmarks Historie IV, red. af Aksel E. Christensen m.fl. Kbh. 1982.
- Fiskaa, Haakon: Gjaldker og Byfoged. Historik og biografi 1125-1975, Oslo 1980.
- Fladby, Rolf: Fra lensmannstjener til kongelig Majestæts foged. 1963.
- Fogtman, L. og T. Algreen Ussing m.fl., udg.: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge 1660 ff. Kbh. 1806 ff.
- Frederik IV's testamente. Auszug der Regierungs Regeln, welche S.K.M. Friderich IV seinem Sohne Christian VI hinterlassen. Dansk Månedsskrift, 1865, I, s. 51-57.
- Fridericia, J. A.: Adelsvældens sidste dage. Kbh. 1894.
- Gaspari, A. C.: Urkunden und Materialien zur nähern Kenntniss der Geschichte und Staatsverwaltung Nordischer Reiche. Hamburg 1786.
- Gram, Herman udg.: Breve fra Hans Gram 1685-1748, Kbh. 1907.
- Gyldenløves Lakaj. Optegnelser fra Christian V's tid af Matthias Skaanlund. Memoirer og Breve XVII udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist. Kbh. 1912.
- Hammerich, Kai Fr.: Den danske Dommerstand under Enevælden. Et Bidrag til Retsvæsenets Historie i det 17. og 18. Århundrede. Kbh. 1931.
- Hansen, Svend Åge: Adelsvældens grundlag. Kbh. 1964.
- Hartung, Fritz og Roland Mousnier: Quelques problèmes concernant la monarchie absolue. Relazioni del X Congresso Internazionale de Scienze Storiche, IV, Firenze 1955, s. 1-55.
- Heiberg, P. A.: Udkast til en skildring af forretningsgangen og bogføringen ved Danske Kancelli 1670-1848. Kbh. 1977.
- Helveg, Ludvig: Den danske kirkes historie efter reformationen. I-II, 2. udg. Kbh. 1857, 1883.
- Herlitz, Nils: Nordisk Offentlig Rätt. Stockholm 1958.
- Himmelstrup, Jens: Danske forfatningslove 1665-1953. Kbh. 1958.
- Hintze, Otto: Staat und Verfassung. I, 2. udg. Göttingen, 1962.
- Højer, Andreas: König Friedrich des IV glorwürdigstes Leben. Tønder 1829.
- Holm, Edvard: Aktstykker vedrørende Frederik IV's sidste Levetid og dødelige Sygdom. Danske Magazin 5 rk. II, 1891, s. 243-64.
- Holm, Edvard: Danmark-Norges indre Historie under Enevælden 1660-1720. I-II, Kbh. 1885-86.
- Holm, Edvard: Danmark-Norges Historie fra Den store nordiske Krigs Afslutning til Rigernes Adskillelse 1720-1814. I: 1720-1730, Kbh. 1891.
- Hubatsch, Walter: Das Zeitalter des Absolutismus 1600-1789. Braunschweig 1962.
- Hvidtfeldt, Johan: Den nordslesvigske embedsstand 1700-1848. Sønderjyske Årbøger 1958, s. 101-222.
- Håndbog for danske lokalhistorikere, udg. af Johan Hvidtfeldt. Kbh. 1952-56.
- Ilse, Grethe: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. restbetjent- og magistratsembede 1735-1765. Administrationshistoriske Studier I, Århus 1978.
- Jensen, Birgit Bjerre: Christian V's greve- og friherreprivilegier. Arkiv II 1968-69, s. 89-132.
- Jensen, Birgit Bjerre: Rentekammerets originale embedsansøgninger 1660-1848. En ødelagt gruppe arkivalier. Arkiv VIII 1980-81, s. 167-79.
- Jørgensen, F.: Af det danske Toldvæsens Historie i det 18. Århundrede. Rønne 1905.

- Jørgensen, Frank og Morten Westrup: Danske centraladministration i tiden indtil 1848, 1982.
- Jørgensen, Harald: De private birkers endeligt. Arkiv III, 1969, s. 92-110.
- Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. Administrationshistoriske studier nr. 11. Rigsarkivet 1985.
- Jørgensen, Poul Johs.: Dansk retshistorie. 2. udg. Kbh. 1947.
- Jørgensen, S.: Familien v. Møinichens Slægtsbog, Personalhistorisk Tidsskrift II, 1881, s. 141-168.
- Kanstrup, Jan: Svingagtig angivelse. Øresundstolden i 1700-tallet. Zise III, 1979, s. 16-59.
- Kong Christian den Femtes Danske Lov af 1683.
- Kong Christian den Femtes Norske Lov af 1687.
- Kong Christian den Femtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven. Udg. af J. J. A. Worsaae, Kbh. 1860.
- Kornerup, Bjørn: Danske Kancelli og de dermed beslægtede institutioner. Vejledende arkivregistratur I, Kbh. 1943. Indledning om Danske Kancellis opbygning indtil 1848.
- Kornerup, Bjørn: Det lærde tidsrum. Den danske kirkes historie, red. af Hal Koch og Bjørn Kornerup. IV, Kbh. 1959, s. 11-380.
- Kringelbach, G. N.: Den civile centraladministrations embedsetat 1660-1848. Kbh. 1889.
- Kyhl, O.: Den landmilitære centraladministration 1660-1763. Kbh. 1976.
- Linde, Helle: Købstadsadministrationen i Danmark. Stadsadministrationen i Norden på 1700-talet. Udg. af Birgitta Ericson m.fl. Oslo, Bergen, Tromsø 1982.
- Linvald, Axel: Struensee og den danske Centraladministration. Statsstyrelse og Statsforvaltning i det 18. århundrede. Den danske Centraladministration udg. af Åge Sachs i Anledning af den danske Kancellibygning 200 års dag. Kbh. 1921.
- Løgstrup, Birgit: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. Administrationshistoriske studier nr. 7. Rigsarkivet 1983.
- Lövgren, Anna-Brita: Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontratsignering under Karl XI:s envælde. Bibliotheca Historica Ludensis XLVI, Lund 1980.
- Mousnier, Roland: La Vénalité des Offices sous Henri IV et Louis XIII. 2. udg. Paris 1971.
- Munch, P.: Købstadsstyrelsen i Danmark. I 1619-1745, Kbh. 1900.
- Mykland, Knut: Skiftet i forvaltningsordningen i Danmark og Norge i tiden fra omkring 1630 og inntil Frederik den Tredjes død. Bergen 1967.
- Nielsen, O.: Kjøbenhavns Diplomatarium. I, Kbh. 1872.
- Olavsen, Arent: Våre sorenskrivere. I-II, Oslo 1940-45.
- Pedersen, Johannes: Pietismens tid. Den danske kirkes historie, red. af Hal Koch og Bjørn Kornerup. V, Kbh. 1951, s. 11-227.
- Petersen, Erling Ladewig: Fra standssamfund til rangsamfund 1500-1700. Dansk social historie. III, Kbh. 1981.
- Petersen, Erling Ladewig, red.: Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser, Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres I, Odense 1984.
- Petersen, Niels, udg.: Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki. Kbh. 1969.

- Prange, Knud: Anmeldelse af Svend Åge Hansen: Adelsvældens grundlag. Jyske Samlinger, Ny række VI, 1965, s. 423-34.
- Prange, Knud: Indfødsretten – en analyse af embedsstandens og adelens nationale rekruttering før og under enevælden. Personalhistorisk Tidsskrift 96, 1976, s. 1-16.
- Reksten, Erling: Krongodssalg og embedsstand i Bergenhus len i 2. halvdel af 1600-tallet. I-II, Oslo 1979.
- Rian, Øystein: Hva og hvem var staten i Norge? Erling Ladewig Petersen, red.: Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres bd. I, 1984, s. 73-98.
- Riegels, N. D.: Udkast til Fjerde Friderichs Historie efter Højer. I-II, Kbh. 1795.
- Riising, Anne: Dansk lokaladministration i 1700-tallet (Fyns stiftamt). Från medeltid till välfärdssamhälle, Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Stockholm 1976, s. 187-220.
- Rosenkrantz, Palle: Amtmandsbogen. Portrætter og Biografier af Stiftamtmand og Amtmand i Danmark 1660-1935, Kbh. 1936.
- Rystad, Göran: Med råds råde eller efter konungens godtycke? Makten över ämbetstill-sätningarna som politisk stridsfråga under 1600-talet. Scandia 29, 1963.
- Rørdam, H. F.: Valget af Kirkens tjenere i Danmark. Småskrifter til Oplysning for Kristne ved Fr. Nielsen. 1893.
- Schmidt, J. Boisen: Kommissionerne i rådstuen for slottet 1690-1705. Historisk Tidsskrift 11. rk. VI, 1960.
- Schmidt, J. Boisen: Studier over statshusholdningen i Kong Frederik IV's regeringstid 1699-1730. Kbh. 1967.
- Schmoller, Gustav: Der preussische Beamtenstand unter Friedrich Wilhelm I. Preussische Jahrbücher Bd. 26, Berlin 1870, s. 148-172.
- Schmoller, Gustav: Preussische Verfassungs-, Verwaltungs- und Finanzgeschichte, 1921.
- Schou, J. H.: Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 ere udkomne. Kbh. 1795 ff.
- Secher, V. A.: Vejledende arkivregistratur. I. Danske Kancelli. 1. udgave Kbh. 1886. Indledningen om kancelliets opbygning.
- Secher, V. A. og Chr. Stöckel: Forarbejderne til Kong Christian V's Danske Lov. II, Kbh. 1894.
- Seidelin, C.: Levnedsskildring, Historisk Tidsskrift 3. rk. II. 1860-63, s. 261-412.
- Severinsen, P.: Folkekirkens Ejendoms historie. 1920.
- Slange, Niels: Cancelliets Tilstand og Forandringer fra Kong Frederik I's tid til Kong Frederik IV's Regerings Begyndelse, dat. juni 1707. Suhms Nye Samlinger. I, s. 23 ff.
- Stampe, Henrik: Erklæringer, Breve og Forestillinger General-Procureur-Embedet vedkommende for Tiden 1753-84. I-VI, Kbh. 1793-1807.
- Supphellen, Steinar: Lokaladministration og avgjerdspolice i Trøndelag omkring 1750. Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Stockholm 1976, s. 165-178.
- Steen, Sverre: Det norske folks liv og historie gjennom tidene. VI, Oslo 1932.
- Swart, K. W.: Sale of Offices in the Seventeenth Century. 's-Gravenhage 1949.
- Tuxen, A. P.: Poul Vendelbo Løvenørn. Kbh. 1924.

- Tuxen, Jette Kjørulff: Den danske centraladministrations embedskorps 1766-1797. En analyse af dets sammensætning. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1975, s. 123-193.
- Valkner, Kristen: Norges Kirkehistorie ca. 1500-1800. Oslo 1959.
- Vaupell, O.: Rigskansler Grev Griffenfeld. I-II, Kbh. 1880-82.
- Weber, Max, From: Bureaucracy. *Essays in Sociology*. Udg. af H. H. Gerth and C. Wright Mills. 7. udg. London 1970, s. 196-244.
- Weibel, Fr.: Organisation af den centrale Toldbestyrelse fra ca. 1660 til Nutiden. *Tidsskrift for Toldvæsen* XV, 1897.
- Wiberg, S. V.: Dansk Præstehistorie. I-IV, 1867-73.
- Worsøe, H. H.: De gamle amters tilblivelse. *Arkiv* III, 1970-71, s. 151-71.
- Æreboe, Rasmus: Autobiografi. Udg. af G. L. Grove, Kbh. 1889.
- Årsberetninger fra det Kongelige Geheimearkiv II, Kbh. 1856-60.

Noter

Kapitel 1. Emne, metode, kilder og forskning

1. Udenrigspolitiske forhold som drivkraften til forandring af regeringssystemer fremhæves overbevisende af Otto Hintze: *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen*. I, 2. udg. Göttingen 1962, s. 34 ff.
2. Nils G. Bartholdy: Adelsbegrebet under den ældre enevælde. Sammenhængen mellem privilegier og rang i tiden 1660-1730. *Historisk Tidsskrift*. 12. rk. V, 1971, s. 577-650.
3. Rtk. 2212.108-129 og DK D 18,22,26 og 30.
4. G. N. Kringelbach: Den civile centraladministrations embedsetat 1660-1848. 1889, s. VII. Det store antal præsteudnævnelser er dog ikke kontrolleret på denne måde, da jeg har skønnet, at arbejdet ikke ville stå i rimeligt forhold til udbyttet.
5. Se herom Birgit Bjerre Jensen: Rentekammerets originale embedsansøgninger 1660-1848. En ødelagt gruppe arkivalier. *Arkiv VIII*, 1980-81, s. 167-179.
6. Grethe Ilsøe: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735-1765, 1978, s. 115.
7. Andreas Højer: *König Friedrich des IV gloriwürdigstes Leben*. Skrevet 1732, trykt 1829. N. D. Riegels: *Udkast til Fierde Friderichs Historie efter Højer*. I-II, 1795. Edv. Holm: *Danmark-Norges indre Historie 1660-1720*, I-II, 1885-86, og *Danmark-Norges Historie fra Den store nordiske Krigs Afslutning til Rigernes Adskillelse 1720-1814*. I: 1720-30, 1891. J. Boisen Schmidt: *Studier over statshusholdningen i Kong Frederik IV's regeringstid 1699-1730*, 1967.
8. Vi savner i høj grad en større samlet fremstilling af Frederik IV's regeringsperiode. Højer og Riegels er forældede, Boisen Schmidts fremstilling er begrænset til finansforvaltningen, og Edvard Holms fremstillinger er – hvor fortrinlige de end kan være – helt utilstrækkelige. Den første, der spænder over perioden 1660-1720, behandler kun indenrigspolitikken og er tematisk opdelt, hvorved begivenhedsforløbet i høj grad forsvinder. Og den anden fremstilling begynder først i 1720. Netop fordi Frederik IV repræsenterer den danske virkeliggørelse af den kongelige, personlige enevælde på linje med Ludvig XIV's, Peter den Stores og Frederik Wilhelm I's, ville et samlet studium af denne konges regeringsform og dens resultater være af særlig stor interesse.
9. F.eks. V. Aubert m.fl.: *The Professions in Norwegian Social Structure 1720-1955*. 1961. Kai Fr. Hammerich: *Den danske Dommerstand under Enevælden*, 1931, s. 23 ff. Svend Åge Hansen: *Adelsvældens grundlag*, 1964 og Knud Pranges anmeldelse i *Jyske Samlinger*, Ny række VI, s. 423-34. Johan Hvidtfeldt: *Den nordslesvigske embedsstand 1700-1848*. *Sønderjyske Årbøger* 1958, s. 101-222. Grethe Ilsøe anf. værk s. 74 ff. Knud Prange: *Indfødsretten – en analyse af embedsstandens og adelens nationale rekruttering før og under enevælden*. *Personalhistorisk Tidsskrift* 96, 1976, s. 1-16.

10. Edv. Holm: DK-Norge 1720-30, s. 305.
11. G. E. Aylmer: *The King's Servants. The Civil Service of Charles I.* 1961, s. 69-96.
12. Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. *Administrationshistoriske studier* nr. 11. Rigsarkivet, 1985.
13. Begge trykt i *Från medeltid till valfardssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag og mötesförhandlingar.* 1976, s. 187-220 og 165-178.
14. Rtk. 222.112-207.
15. Udeladt af undersøgelsen er de mere perifere embeder i stempelpapirforvaltningen og mønten. Embedsetat: G. N. Kringelbach: *Den civile centraladministrations embedsetat 1660-1848.* 1889.
16. Rtk. res. prot. 1714/55, 8.1.1714.
17. Frederik IV oprettede i 1704 Slotsloven i Christiania, en regeringskommission, der skulle bistå statholderen i varetagelsen af embedets pligter. Udnævnelserne til kommissionsmedlemmer er ikke medtaget, da Slotsloven kun fik en kort levetid. Den ophævedes allerede 1722. Einar Blix: *Stattholderskap og Slotsslov 1699-1722. Historisk Tidsskrift* bd. 33, Oslo 1943-46, s. 337-71.
18. Tallet var i 1672 kommet ned på 31, i 1770 på 24. H. H. Worsøe: *De gamle amters endeligt.* Arkiv III, 1970-71, s. 151.
19. Embedsetater: J. Bloch: *Stiftamtmand og Amtmand i Danmark og Island 1660-1848.* 1895, og Palle Rosenkrantz: *Amtmandsbogen. Portrætter og Biografier af Stiftamtmand og Amtmand i Danmark 1660-1935.* 1936.
20. Embedsetat: Henry Bruun: *Danmarks Amtsførvaltere 1660-1848.* 1919. Øystein Rian: *Hva og Hvem var staten i Norge?* i Erling Ladewig Petersen, red.: *Magtsstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres* bd. I, 1984, s. 83.
21. Øresunds Toldkammer er ikke medtaget i undersøgelsen, fordi forholdene her var helt specielle. Se Jan Kanstrup: *Svigagtig angivelse. Øresundstolden i 1700-tallet.* Zise III, 1979, s. 16-59.
22. Heraf betragtedes 35 visitører som toldinspektørernes personale og udnævntes af disse, men lønnedes af kongen med 66 2/3 rdl. årligt.
23. Indtægterne fra Øresunds Toldkammer og den nordenfjelds told gik til kongens eget kammer og lønningerne udbetaltes derfra.
24. Embedsetat: G. N. Kringelbach: *Den civile centraladministrations embedsetat 1660-1848.* 1889.
25. Embedsetat: Kai Fr. Hammerich: *Den danske Dommerstand under Enevælden.* 1931. Indeholder en meget magtfuld etat over landsdommerne.
26. Embedsetater: Julius Bidstrup: *Retsbetjente i Danmark efter 1660. Utrykt folioregistratur i Rigsarkivet.* Arent Olavsén: *Vore Sørenskrivere. I-II, 1940-45.* Haakon Fiskaa: *Gjaldker og Byfoged. Historik og biografi 1125-1975.* 1980.
27. Der findes ingen landsomfattende magistratsetater.
28. Embedsetat: S. V. Wiberg: *Dansk Præstehistorie. I-IV, 1867-73.*

Kapitel 2. Frederik IV's regeringstiltræden

1. Gengivet efter Jens Himmelstrup: *Danske forfatningslove 1665-1953.* 1958.

2. L. Laursen om Frederik IV i DBL 3. udg.
3. Riegels I, s. 28-29.
4. Kong Christian den Femtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven. Udg. af J. J. A. Worsaae. 1860.
5. Vedr. nedenfor anførte afskedigelser og ansættelser henvises generelt til Kringelbach.
6. Udførlig redegørelse herfor findes i Boisen Schmidt s. 24 ff. Instruksen findes i Rtk. 12.1. og er trykt i Riegels I, s. 138-145.
7. Christian V's Testamenter, s. 22, art. 15.
8. Se f.eks. Boisen Schmidt s. 25.
9. Trykt i Riegels I, s. 202-07 og i A. C. Gaspari: Urkunden und Materialien zur nähern Kenntniss der Geschichte und Staatsverwaltung Nordischer Reiche, Hamburg 1786, s. 31-37. Instruksen er uden dato blot med årstallet 1700 anført. I instruksen omtales ledelsen som »skatmester eller de som vi siden overlade dette embede eller direktionen over vore finanser«, hvilket tyder på, at instruksen må dateres lige før Rentekammerinstruksen af 9. januar 1700.
10. Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie. II, 1922, s. 89.
11. Anna-Brita Lövgren: Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI's enevælde. Bibliotheca Historica Lundensis XLVI, 1980, s. 177-178.
12. DK Sjæll. Registre 1670/125, 12.4.1670.
13. Højer, s. 10.
14. DK Sjæll. Registre 1699/166. Teksten var en direkte afskrift af 1670-patentet, som Schumacher havde udarbejdet.
15. DK Norske Registre 1700/54.
16. I juli 1700 havde Danske Kancelli således fået 6.500 rdl. ind for konfirmationerne. Rtk. 2213.35, Rosencreutz' kopibog, 17.7.1700.
17. DK Sjæll. Registre 1700/87. Kopier af konfirmationsbestallingsbrevene findes i Rtk. 2212.92 og DK D 65-72.

Kapitel 3. Kongen flytter Rentekammerafgørelserne fra kollegiet til kabinettet

1. Rtk. 12.1. Trykt i Riegels I, s. 138-145.
2. Instruks af 12.7.1690 refereret af Boisen Schmidt s. 41.
3. Riegels I, s. 204.
4. Rtk. 2213.25. Kammerkancelliet fungerede som sekretariat for sager, der ikke hørte under bestyrelsen af finanserne, hvor assignationskontoret var sekretariat, og ikke vedrørte embedernes regnskabsaflæggelse, der blev behandlet i renteskriverkontorerne.
5. Rtk. 2211.163 ff.
6. Datoen kendes ikke.
7. Ahlefeldts efterfølger Johan Georg Holstein, der blev udnævnt til deputeret i 1706, blev først medlem af konseillet i 1712, da han fratrådte som deputeret, og ikke i 1706, som anført af Boisen Schmidt s. 47.
8. Rtk. 2211.50 ff.

9. Nils Éden: Kammarkollegiets historia från Gustav Vasa til Karl XII's död (1539-1718). Kammarkollegiets historia udg. af Kungl. Maj:ts og Rikets Kammarkollegium. Stockholm 1941, s. 138 ff. F. F. Carlson: Sveriges historia under konungarne av Pfalziska huset. 1855-85, V. s. 144-50 og Anna-Brita Lövgren: Handläggning och inflytande, 1980, s. 177 ff.
10. Rtk. 2212.115 ff.
11. Rtk. 2213.25 ff.
12. Rtk. 13.12 ff. Se herom s. 19.
13. 1700, 6.2, amtmænd, Silkeborg (1)
 - 3.4, portner, Christianshavn (3)
 - 21.5, skibsmåler, København (1)1702 6.5, tolder, Svendborg (2)
 - 20.6, foged, Sundfjord (2)
 - 4.7, foged, Stør og Værdalen (1)(1) Rtk. 2211.163 ff. [Originale] kgl. resolutioner,
(2) Rtk. 2211.1 ff. Deliberationsprotokoller
(3) findes i (2) og desuden i Assignationskontorets kopibog med den originale resolution som bilag: Rtk. 222.7/fol. 108 og 225.15/nr. 32.
14. For Danske Kancellis vedkommende gjaldt dette i hvert fald. Se s. 64.
15. Frederik IV drog med hæren til Holsten d. 22. maj 1700, og efterlod da den ene deputerede i København. Riegels I, s. 64 og Boisen Schmidt s. 69.
16. Rtk. 13.12-45. Embedsansøgninger under Christen Ruus.
17. Om embedssalg se s. 283 ff.
18. G. L. Wad om Knud Thott i Dansk Biografisk Leksikon, 1. udg.
19. Rtk. 2211.50 ff. De løse referater med indstillinger og kongelige resolutioner blev indbundet årgangsvis. Disse bind benævnes Relations- og resolutionsprotokoller, her forkortet til resolutionsprotokoller.
20. De 17 resolutioner fordeler sig således: 1703: 4 res. ud af 23 besatte embeder, 1704: 7 res. ud af 28 embeder, 1705: 6 res. ud af 18 embeder, altså en procentvis stigende andel.
21. Rtk. 2211.163 ff. Kgl. resolutioner med indlæg under 20.7.1703. Ansøgningen er ikke indført i kammerkollegieprotokollen eller i resolutionsprotokollen.
22. Rtk. res. prot. 1719, 6.11.1719.
23. Rtk. 12.1, Instruktioner for Rentekammeret.

Kapitel 4. Kongen flytter kancelliafgørelserne fra konseillet til kabinettet

1. P. A. Heiberg: Udkast til en skildring af forretningsgangen ved Danske Kancelli 1670-1848. Skrevet 1911, trykt 1977, s. 35. Heiberg har her givet en minutiøs, men desværre også perspektivløs redegørelse for forretningsgangen i kancelliet.
2. Der henvises generelt til Heibergs oven for omtalte værk.
3. DK D 106.
4. DK D 109.
5. Gehejmekonseillets instruks er aftrykt i Riegels I, s. 197-202 og i Gaspari, s. 37-43,

- Danske Kancellis i Chr. Bruun: Frederik Rostgård. 1869-71, II, s. 48-52, Storkanslens instruks er ikke trykt, den findes i DK A 90 Instruktionsbog.
6. De øvrige 6 instrukser gjaldt Borg- og Hofretten, Holmens Admiral, Admiralitetskollegiet og Land- og Søetatens deputerede. DK Forskellige institutioner, Kommissionerne i rådstuen for slottet, 1, Protokol IV, s. 508, 22. nov. 1702 med bilag.
 7. DK D 3.
 8. I resolutionsprotokollen findes nu kun månedsangivelser og ikke mødedatoer.
 9. Heiberg (s. 41-42) har som den eneste forsker set ændringen, som han beskriver detaljeret, men uden at vurdere den politisk.
 10. Heiberg, s. 34.
 11. Privatarkiver, nr. 6202. Conrad Reventlows privatarkiv, 39 pkr.
 12. DK A 90, Instruktionsbog.
 13. I Tyske Kancelli indførtes i 1707 en tilsvarende »Protokoll die Wiederbesetzung der Chargen und Bedienungen betr«. Den kaldtes fra 1738 Gratia protokol. Vejledende Arkivregistratur VII, Tyske Kancelli, s. XXV.

Kapitel 5. Udnævnelsesretten før 1699

1. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1947, s. 346, 347, 493 og 540.
2. P. J. Jørgensen, s. 353, 358, 414 og 506.
3. P. J. Jørgensen, s. 436-7.
4. P. J. Jørgensen, s. 507-09.
5. P. J. Jørgensen, s. 359.
6. H. F. Rørdam: Valget af Kirkens Tjenere i Danmark. Smaaskrifter til Oplysning for Kristne ved Fr. Nielsen. 1893, s. 17.
7. Kampen om udnævnelserne på det lokale plan har været genstand for en del forskning. F.eks. Rolf Fladby: Fra lensmannstjener til kongelig majestæts foged. 1963, og Knut Mykland: Skiftet i forvaltningsordningen omkring 1630 og indtil Frederik III's død. 1967.
8. Knud Fabricius: Kongeloven, 1920, s. 50.
9. P. J. Jørgensen, s. 562.
10. Göran Rystad: Med råds råde eller efter konungens godtycke? Makten över ämbets-tillsättningarna som politisk stridsfråga under 1600-talet. Scandia 29, 1963, s. 157-249.
11. Knud Fabricius, 290.
12. Knud Fabricius, s. 264.
13. Jens Himmelstrup: Danske forfatningslove 1165-1953. 1958, s. 17.
14. Knud Fabricius, s. 316 og kap. I.
15. Knud Fabricius, s. 266.
16. V. A. Secher og Chr. Stökel: Forarbejderne til Kong Christian V's Danske Lov. II, 1894, s. 510-11.
17. Fritz Hartung og Roland Mousnier: Quelques problèmes concernant la monarchie absolue. Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche IV, 1955, IV, s. 30.
18. Grethe Illsøe: Vejen til embede, s. 6-7 og P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark I, 1900, s. 166.

19. Årsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv II, 1856-60, s. 306.
20. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720 I, s. 96.
21. Se nærmere herom i H. F. Rørdam: Valget af Kirkens Tjenere i Danmark, s. 47-51 og C. T. Engelstoft: Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider. Theologisk Tidsskrift V, 1841, s. 213-18, og Bjørn Kornerup: Det lærde Tidsrum. Den danske Kirkes Historie, red. af Hal Kock og Bjørn Kornerup, IV, 1959, s. 364-65. Reskript til bisperne af 17. marts 1685. Fogtman.
22. Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. Administrationshistoriske studier, nr. 7, Rigsarkivet, 1983, s. 33 ff. Lotte Dombornowsky: Lensbesidderen som amtmænd. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. Administrationshistoriske studier nr. 8, Rigsarkivet 1983. s. 82 ff. Birkeret indebar, at godset dannede en særlig retskreds med eget ting, og at godsejeren beskikkede dommer og skriver. Kaldsret betegnede retten til at besætte præste-, degne- og skolelærerembeder. Den var normalt et appendiks til patronatsretten, der bestod i adkomst til kirkens tiende og andre indkomster mod vedligeholdelse af kirkerne. Først i 1809 indskrænkedes de privilegerede godsejeres udnævnelsesret til en forestillingsret, hvorefter de kunne bringe 3 personer i forslag over for kongen, og i 1848 bortfaldt deres rettigheder på dette område helt. Harald Jørgensen: De private birkers endelig. Arkiv III, 1969, s. 97.
23. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720. I, s. 94. Kong Christian den Femtes Testamenter. s. 37.
24. Privilegier for Københavns borgere af 10. aug. 1658, 24. marts 1659, og 24. juli 1661, trykt i O. Nielsen: Københavns Diplomatarium, I, 1872, s. 698-99, 702-04 og 770-74. Privilegier for de kongelige betjente af 23. nov. 1661, konfirmeret og forbedret 11. februar 1679, trykt i Schous Forordninger.
25. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720. I, s. 135. Birgit Bjerre Jensen: Christian V's greve- og firherreprivilegier, Arkiv II, 1968-69, s. 123-126. Her argumenteres i øvrigt for, at der i 1671 var planer om at fratage adelen dens birke- og kaldsret.
26. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720. I, s. 94 og P. Severin: Folkekirkens Ejendomshistorie. 1920, s. 62.
27. DL 2-3-9.
28. DK Sjæll. Tegn. 1.7.1690.
29. DK Sjæll. Tegn. 15.7.1690.
30. DK Sjæll. Tegn. 7.1.1696.
31. Anne Riising: Danske lokaladministration i 1700-tallet (Fyns Stiftamt), s. 204.
32. Ludvig Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. I, 1857, s. 484-86. O. Vaupell: Rigskansler Grev Griffenfeld. II, 1882, s. 19, 38 og 101. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720. I, s. 368.
33. Fortegnelse over kgl. resolutioner gennem Rentekammeret 1660-1719. Utrykt folio-registratur i Rigsarkivet.
34. Rtk. 13.12. Embedsansøgninger. Simon Glud (han fik ikke stillingen, men blev senere tolder i Kalundborg) og David Ellen.
35. Rtk. 2212.4 Ekspeditionsprotokol 1679-84, nr. 174, trykt i Årsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv. II, s. 242.

36. Rtk. 2212.101, Fornembste Bestallingsbog fol. 53-60, trykt i Årsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv. II, s. 306 ff.
37. DK A 90, Instruktionsbog nr. 60, trykt i Årsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv. II, s. 241.
38. DK A 90, Instruktionsbog nr. 1.
39. At stiftamtmandene og amtmændene efter 1660 overtog lensmændenes rolle, fremgår af forarbejderne til Danske Lov, se P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark. I, s. 96.

Kapitel 6. Sammendrag og konklusion

1. C. V. Nyholm i Salmonsens Leksikon. 1. udg. under Kabinet.
2. Se f.eks. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 242, Bjørn Kornerup: Danske Kancelli. Vejledende arkivregistratur I, 1943, s. XXXI, og Frank Jørgensen og Morten Westrup: Danske centraladministration i tiden indtil 1848, 1982, s. 62.
3. F. Hartung og R. Mousnier: Quelques problèmes concernant la monarchie absolue, s. 30.
4. Samme erkendelse nåede Frederik Wilhelm I af Preussen til: »Ein Regente, der mit Honneur in der Welt regieren will, muss seine Affairen alle selber tun«. Walter Hubatsch: Das Zeitalter des Absolutismus 1600-1789. 1962, s. 164.

Kapitel 7. Kongens generelle forhold til administrationens ledelse

1. I bilag 1 gengives en oversigt over indehaverne af disse embeder.
2. Louis Bobé om Conrad Reventlow i DBL. 1. udg. Albert Olsen (3. udg.) påpeger, at Reventlows indflydelse var på retur fra 1701.
3. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 266 ff.
4. Oversekretær i Tyske Kancelli, Chr. Sehested, afskedigedes samtidig. Som retrætepost fik han stiftamtmandskabet over Fyn. Til hans efterfølger udnævnte Frederik IV Frans von Hagen.
5. Harald Jørgensen om Christian Møinichen i DBL. 3. udg.
6. F. J. Meier om Chr. Blome i DBL. 1. udg. Steffen Heiberg om Chr. S. v. Plessen i DBL. 3. udg.
7. Boisen Schmidt, s. 53.
8. Boisen Schmidt, s. 427.
9. Boisen Schmidt, s. 73-75.
10. P. A. Heiberg, s. 45-50. Den kgl. befaling er ikke bevaret, men indhold og tidspunkt fremgår af Vibes indlæg til forslag fra juli 1707 og af kancelliprotokollen.
11. P. Heiberg, s. 45-47.
12. Heiberg, s. 50-53.
13. Heiberg, s. 57. Samtidig bortfalder resolutionsprotokollen, der var oprettet for at dokumentere den skriftlige beslutningsproces. Protokollen ophørte med udgangen af året 1720. Ophøret skyldtes altså ikke, som V. A. Secher mente, at det i Frederik IV's sidste tiår var vanskeligt at opretholde den reglementerede orden. V. A. Secher: Vejledende arkivregistratur I. Danske Kancelli. 1. udg. 1886, s. 115-16.

14. Konseillet opnåede også en arbejdslettelse ved, at oversekretæren overtog brevåbningen og dermed sorteringen. Hvornår denne ændring er indført, vides ikke, men den synes i hvert fald at have været gældende fra februar 1725, da Møinichen blev oversekretær. Heiberg, s. 58-59.
15. Kongehusets arkiv. Frederik IV's egenhændige bestemmelse for hans anvendelse af tiden efter ugedagene. Trykt i Danske Magazin, 5. rk. II, 1891, s. 251-253. Aktstykker vedrørende Frederik IV's sidste Levetid og dødelige Sygdom. Meddelte af Edvard Holm.

Kapitel 8. Referatsystemets virkemåde

1. Heiberg, s. 51.
2. Heiberg s. 53. 7. nov. 1708 instruks til Otto Krabbe og Chr. Sehested. DK Sjæll. Tegn. 1708/nr. 349.
3. DK D 4.
4. Heiberg, s. 55. Missiver af 17. juli 1711 til Carl Ahlefeldt, Otto Krabbe og Chr. Sehested. DK Sjæll. Tegn. 1711/318-20.
5. Biskoppernes indberetningspligt i reskript af 1. sept. 1702. Stiftamtmandenes og amtmændenes instrukser. Her udtales det ikke explicit, men fremgår uundgåeligt af tilsynspligten. I enkelte instrukser udtales det klart. F.eks. i instruks for amtmænd i Norge af 7. febr. 1685, § 3. Fogtmans Rescripter.
6. DK grat. prot. 1729-30/81, 1719-20/21, 1706/72.
7. Forordning om examinibus og vocation af 1. aug. 1707 § 11.
8. Se f.eks. DK grat. prot. 1715-16/161, hvor stiftamtmanden opgiver de visse og uvisse indtægter til 150 rdl. årligt for by- og rådstueskriveren i Roskilde, og 1725-27 439, hvor byskriveren i Sæby angives at have knap 10 rdl. i visse og uvisse indtægter.
9. Indberetning om embedernes indkomster blev først krævet ved prom. af 26. febr. 1774, jfr. Fogtmans Rescripter; note til reskript af 29. august 1722.
10. DK grat. prot. 1715-16/120, præsidentembedet i Fredericia foreslås afskaffet. Grat. prot. 1715-16/118, byfoged i Nykøbing Mors foreslås betjent af nærmestboende herredsfoged.
11. Reskript af 29. aug. 1722. Fogtmans Rescripter.
12. DK grat. prot. 1712²/225 og 390, 1715-16/nov. 1 og 1729-30/47.
13. Claus Koefoed havde i 1715 fået kongens løfte om at blive hjulpet. Først i 1725 efter at have indsendt 298 ansøgninger kom hjælpen i form af en norsk visitørtjeneste. Rtk. No. res. prot. 7/nr. 22.
14. Rtk. Orig. embedsansøgninger, H. N. Rue.
15. Brev af 16. marts 1714 gengivet i Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram, 1907, s. 3.
16. Rasmus Æreboes Autobiografi, udg. af G. L. Grove, 1889, s. 218.
17. En undersøgelse heraf kan kun foretages ved hjælp af de originale ansøgninger, og de er i stort tal kasseret.
18. Talgrundlaget for tabellen er følgende: Danske sognepræster 430 embeder/5.877 ansøgninger, norske sognepræster 253/3.817, danske magistratsmedlemmer 137/471, norske magistratsmedlemmer 34/248, danske by- og herredsfogder 116/1.535,

- norske byfogder og sorenskrivere 52/893, amtsforvaltere 30/364, fogder 39/368, danske toldere 42/784, norske toldere 22/321.
19. Københavns toldvæsen er ikke medtaget, da dets opbygning var anderledes. Stillingerne der var meget eftertragtede. F.eks. nåede ansøgstallet til stillingen som konsumtionsskriver tre gange op over 60. Rtk. res. prot. 1710/202, 1721/19 nov., 1728/12. juli.
20. Grethe Ilsøe, s. 52.
21. Stikprøven er baseret på de fem år i perioden 1706-30, der ender på tallene 3 og 8.
22. DK grat. prot. 1727-28/229.
23. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Didrik Mouritsen Kray.
24. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Frederik Schumacher og DK grat. prot. 1729-30/4.
25. DK grat. prot. 1712¹/139 og 1728-29/143.
26. Forordning af 20. febr. 1717 om supplikkers indgivelse, §§ 4 og 6.
27. Forordning af 20. febr. 1717 om supplikkers indgivelse, § 9.
28. Gyldenløves Lakaj. Optegnelser fra Christian V's Tid af Matthias Skaanlund, Memoirer og Breve XVII udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, 1912, s. 191.
29. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Peter J. Struck.
30. Bruun: Rostgård II, s. 239.
31. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Hans Winslow. Res. prot. 1721/febr. upag., 10.2.1721, DK grat. prot. 1718-19/91.
32. DK grat. prot. 1707/259.
33. Rtk. res. prot. 1710/532, 27.8.1710, Orig. embedsansøgninger, Fr. Schumacher.
34. DK grat. prot. 1714-15/63.
35. DK grat. prot. 1714-15/95.
36. DK grat. prot. 1720-21/343.
37. DK grat. prot. 1725-27/439.
38. DK Bilag til Sjæll. Registre 1711/256, 22.8.1711 og grat. prot. 1712¹/76.
39. DK grat. prot. 1712²/383.
40. Da hverken referater eller resolutioner i gratialprotokollen er daterede, er det vanskeligt at sige noget præcist herom.
41. Fr. Rostgård til kongen 19.1.1720 og 23.4.1721 gengivet i Bruun: Rostgård II, s. 110-111.
42. Bruun, Rostgård I, s. 258-61.
43. DK grat. prot. 1706/45 og 1720-21/333 og 334.
44. DK grat. prot. 1717-18/1a.
45. Se f.eks. Frederik IV's optegnelse om anvendelse af tiden efter ugedagene, pkt. 6, hvor han skriver, at gratialprotokollerne for Tyske og Danske Kancelli blev indleveret til ham. Kongehusets arkiv, Frederik IV's egenhændige optegnelser.
46. Gengivet i Bruun: Rostgård II, s. 288.
47. DK grat. prot. 1707-08/315 og 1712²/260.
48. Rtk. res. prot. 1722/marts nr. 4, 2.3.1722 og No. res. prot. 8/42 og 57, 22.3.1727.
49. DK grat. prot. 1707/13 og f.eks. 1706/9 og 1707/93.
50. DK grat. prot. 1715-16/161 og 1709-10/240.
51. Boisen Schmidt, s. 76.
52. Kun i tre tilfælde synes kongens afgørelse at være faldet i konseilsmøde. Det drejede

- sig om tre præsteudnævnelser hhv. 12. og 19. dec. 1721 og 1. april 1722. DK grat. prot. 1720-21/203-4 og 1722-23/53.
53. DK grat. prot. 1725-27/27 og 87 og Bruun: Rostgård II, s. 288.
54. Rtk. res. prot. 1715/1001, 15.8.1715, bestallingsbog 6/328, 12.10.1716. No. res. prot. 9/nr. 11, 27.1.1727.
55. Se f.eks. reskript af 2.12.1707 i Fogtmans Rescripter.
56. DK grat. prot. 1723-25/243 og Sjæll. Reg. 1725/95, 13.4.1725.
57. DK grat. prot. 1712²/159 og Sjæll. Reg. 1713/186, 21.7.1713 og Jyske Reg. 1713/89, 21.7.1713.
58. O. Vaupell: Rigskansler Grev Griffenfeld I, s. 9.
59. Kun enkelte embedeseder er bevaret: Rtk. 13.4-10, Embedseder og 13.11, Eder aflagt af Rentekammerbetjente. DK A 92 Embedseder.
60. Rtk. res. prot. 1721/nov. upag. 19.11.1721.
61. Se f.eks. DK grat. prot. 1715-16/128a, 137 b og 5.2.1717, res. 10. Den førstudnævnte bevarede embedet.
62. Rtk. 2212.108-28 Bestallingsprotokoller og DK D 18-33 Sjællandske, Fynske, Jyske og Norske Register.

Kapitel 9. Administrationens indflydelse på udnævnelserne

1. F. J. Meijer om A. Lüders i DBL. 1. udg.
2. Harald Jørgensen om Peter Ramshart i DBL. 3. udg.
3. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 590 ff.
4. I kap. 1 er redegjort nærmere for udnævnelsesbegrebet. Alle opgørelserne er baseret på udnævnelserne i perioden 1706-1730.
5. Rtk.res.prot. 1708¹/425, 16.3.1708, bestallingsbog 4/331, 17.11.1710, Boisen Schmidt, s. 118 ff. og Rtk. res. prot. 1716/553.
6. De manglende udnævnelsessager i Danske Kancelli fra 1711-12, se side 105, er talt som procedureløse udnævnelser. Det drejer sig om 22 udnævnelser i 1711 og 23 udnævnelser i 1712. Hvorledes kongen afgjorde disse sager, vides ikke, men da de næppe alle var procedureløse, bliver tallet for afgørelser uden procedure følgelig lidt for højt.
- 6a. Boisen Schmidt, s. 92 ff, Rtk. res. prot. 1719²/1220 og 1229, 28.12.1719, bestallingsbog 8/33, 2.2.1723, DK Sjæll. Reg. 1725/99a, 17.4.1725 og Rtk. res. prot. 1727/okt. nr. 8, 10.10.1727.
7. De danske amtmænd var at dømme efter afgørelsesmetoderne den vigtigste kategori. Af 35 udnævnelser blev de 30 afgjort uden procedure og 2 uden for referat. Ud af de 7 sager, der blev refereret for kongen, var der i 4 tilfælde specielle omstændigheder, der gjorde, at sagen måtte refereres. 2 gange var der tale om sammenlægning af amter, 2 gange var der af en eller flere ansøgere fremsat tilbud om at betale for et amtmandsskab.
8. For de embedsmænd, der skulle udarbejde referaterne, må det have været en kilde til ærgrelse, at kongen ikke altid gav besked, når han havde besat en ledig stilling, for det betød, at de fik sagen retur med »er allerede bortgivet«. I 1725, da kollegiet refererede 75 ansøgere til kontrollørembedet i Ålborg, må stemningen have været på

- kogepunktet, da referatet kom tilbage med besked fra kongen, at han allerede forud havde givet en af ansøgerne stillingen. Rtk. res. prot. 1725/dec. nr. 15, 21.12.1725.
9. Om embedssalg se side 283. Bortset fra de norske amtmænd bevirker embedssalgene ikke ændringer i fordelingen af embedskategorierne på de 3 grupper. Kun for yderligere én kategori udgjorde embedssalgene en betragtelig del af udnævnelserne. Det var for de danske landsdommere, hvor 5 ud af 18 udnævnelser skyldtes salg. Trækker man de 5 salg fra, afgjordes 69 % af landsdommerudnævnelserne uden procedure.
 10. Rtk. res. prot. 1711/603, 604 og 634, 29.9.1711 og 7.11.1711 (kongen imod), 29.11.1711 (kongen imod), 1724/aug. nr. 25, 21.8.1724 og 1727/okt. nr. 8, 10.10.1727.
 11. Rtk. No. res. prot. 9/nr. 139, 12.11.1727.
 12. Rtk. res. prot. 1716/681, 27.5.1716.
 13. Rtk. res. prot. 1711/611, 13.10.1711.
 14. Rtk. res. prot. 1711/643, 10.11.1711.
 15. DK A 63 Originale kgl. ordrer m.m. til regnskabet for penge erlagte for ekspektancer på embeder og bestallinger på karakterer.
 16. Se side 173.
 17. DK grat. prot. 1709-10/337.
 18. DK grat. prot. 1707/237, 1707-08/215 og 1710-11/201.
 19. Rtk. res. prot. 1727/aug. nr. 7 og okt. nr. 21, 15.8. og 23.10.1727.
 20. Rtk. res. prot. 1724/okt. nr. 18, 24.10.1724.
 21. Rtk. No. res. prot. 3/nr. 131, 168, 193, 16.6., 2.8. og 3.11.1721.
 22. Ved at vælge disse år får man repræsenteret alle tre oversekretærer i Danske Kanceli, og man undgår Italiensopholdet i 1709 og salgsårene i 1715 og 1716, tre år som ikke var normale. Da et 20 % udsnit giver et for spinkelt undersøgelsesmateriale for Rentekammeret, er det her udvidet til også at omfatte årene 1707, 1712, 1717, 1722 og 1727.
 23. I 6 tilfælde udarbejdede administrationen referat af ansøgningerne, hvorpå det viste sig, at kongen havde truffet sin afgørelse før referatets forelæggelse. Disse 6 tilfælde er regnet som procedureløse.
 24. DK grat. prot. 1723-25/485.
 25. Grethe Ilsøe, Vejen til embede, s. 112-13. Grethe Ilsøe har i sin opgørelse medregnet sager, hvor der kun var to ansøgere, og denne type sager er derfor også her medregnet for Frederik IV's vedkommende.
 26. Se f.eks. DK. grat. prot. 1722-23/189. Nr. 1-15 er skrevet på én gang. Nr. 16-20 er skrevet af samme sekretær, men det ses tydeligt, at der er ophold i referatet efter nr. 15. Nr. 16 anbefales af kronprinsen og denne ansøgning ville, hvis ansøgningerne var blevet indført på én gang, sandsynligvis være placeret som nr. 1.
 27. DK grat. prot. 1722-23/194.
 28. C. Seidelins levnedsskildring, Hist. Tidsskrift 3. rk. II, s. 370, DK grat. prot. 1729-30/221.
 29. Bruun: Rostgård I, s. 355.
 30. Bruun: Rostgård II, s. 124-25 og 131.
 31. Bruun: Rostgård II, s. 150.
 32. Bruun: Rostgård II, s. 239.

33. DK Norske Reg. 1722/338, 27.11.1722.
34. Se tidligere omtale side 120.
35. DK grat. prot. 1722-23/117.
36. DK grat. prot. 1723-25/91. Det store ansøgertal på 23 stemmer ikke helt overens med Deichmans lille overtalende bemærkning om, at det var et ganske ringe kald!
37. DK grat. prot. 1722-23/305.
38. Bruun: Rostgård II, s. 250-51.
39. Bruun: Rostgård II, s. 288.
40. Gengivet i Bruun: Rostgård II, s. 288.
41. DK grat. prot. 1723-25/542.
42. Overkrissekreter Ch. C. Gabel, der før 1725 hørte til Frederik IV's særligt betroede, kunne også i de tilfælde, hvor han udtalte sig om embedsansøgere, komme med meget åbenhjertige bedømmelser. O Kyhl: Den landmilitære centraladministration 1660-1763, 1976, II, s. 39.
43. Gengivet i Bruun: Rostgård II, s. 289.
44. Det virker som en bevidst reaktion fra Christian VI's side, når det i kancelliinstruksen af 11. december 1730 om gratialprotokollen hedder, at referaterne skal være »kortelig, men dog så fyndig, at enhvers motiver og meriter deraf kan ses«. Fogtmans Rescripter.
45. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720 I, s. 368.
46. DK grat. prot. 1706/33.
47. DK grat. prot. 1720-21/355.
48. DK grat. prot. 1717-18/152a.
49. Se f.eks. borgmester i Varde, rådmand i Viborg, rådmand i Helsingør, by- og rådstueskriver i Frederikshald. DK grat. prot. 1707-08/247, 269, 1710-11/243, 1712²/301.
50. DK grat. prot. 1712²/291.
51. Verdslige embeder 24 ud af 76, gejstlige embeder 58 ud af 107.
52. P. Munch anfører i Købstadstyrelsen I, s. 127, at reskripterne af 26. april 1737 og 15. jan. 1745 forudsatte, at stiftamtmandene ved embedsledighed altid foreslog, hvem der skulle efterfølge. En udtalelse, der tyder på, at stiftamtmandene fik, eller hele tiden havde haft, afgørende indflydelse på embedsudnævnelserne. De to reskripter kan imidlertid ikke tages til indtægt for en sådan opfattelse. Reskriptet af 26. apr. 1737 handlede om kumulationer af de små retsbetjentembeder i by og på land og pålagde stiftamtmanden ved en retsbetjents død at foreslå, hvilket embede det vakante embede kunne adjungeres. Reskriptet af 15. jan. 1745 pålagde stiftamtmandene at foreslå kandidater til de vakante magistratsposter, der var så dårligt lønnede, at ingen ville søge dem. Altså samme funktion som stiftamtmandene også havde under Frederik IV.
53. Boisen Schmidt, s. 118 ff.
54. Rtk. res. prot. 1719²/1235.
55. Rtk. No. res. prot. 2/1459, 9.9.1720. Jeg har ikke fundet kongens direkte ordre herom, men der henvises i 1726 til, at kongen ønskede det således, og denne ordre må da stamme fra det tidspunkt, hvor der første gang indstilles 2 ansøgere sidestillet. Af sig selv har renteskriverne næppe fundet på at forringe deres magt. Rtk. res. prot. 1726/dec. nr. 28.

56. Rtk. res. prot. 1721/aug. upag., 11.8.1721.
57. Rtk. No. res. prot. 5/139, udat. 6.1723.
58. Rtk. res. prot. 1724/aug. nr. 25, og dec. nr. 17, 21.8. og 30.12.1724.
59. Rtk. res. prot. 1725/april nr. 16, 10.4.1725. Kongen kunne yderligere have fremhævet, at Dedekam i 1723 sammen med en anden havde været indstillet til fuldmægtig i et andet kontor.
60. Rtk. res. prot. 1726/dec. nr. 28, 21.12.1726.
61. Rtk. res. prot. 1727/okt. nr. 19, 23.10.1727.
62. Rtk. No. res. prot. 10/nr. 25, 18.3.1728.
63. Rtk. res. prot. 1728/juni nr. 8, 10.6.1728.
64. Rtk. No. res. prot. 11/nr. 15, 26.1.1729.
65. Rtk. No. res. prot. 11/nr. 89, 22.6.1729.
66. Rtk. res. prot. 1722/nov. nr. 10, 9.11.1722.
67. Fogtmans Rescripter.
68. Se f.eks. DK Sjæll. Reg. 1701/87, 12.4.1701 og 1706/94, 17.5.1706.
69. DK grat. prot. 1712¹/74 og 1712²/210.
70. DK grat. prot. 1706/15 og 21, 1707/81, 1709-10/112, 1710-11/30 og 106, 1712²/158 og 1714-15/211.
71. DK A 63 Regnskabet for penge erlagte for ekspektancer, 1716/29.
72. DK grat. prot. 1717-18/164 b, 1720-21/365, 1707/253, 1709-10/229.
73. Se side 66.
74. Rtk. res. prot. 1712/745, 2.3.1712, 1713/15, 229 og 249, 18.1, 25/7. 25.9.1713.
75. DK grat. prot. 1710-11/205, 1712²/260 og 1714-15/95.
76. Se f.eks. kgl. fogedkonstitueringer i Nordhordland-Waarse og i Jædern-Dalerne. Rtk. res. prot. 1714/401, 9.4.1714 og 1719/622, 18.9.1719.
77. DK grat. prot. 1728-29/209.
78. Se side 149.
79. Forordning af 10. marts 1676 om forbud på skænk og gave at give og tage.
80. Forordning af 23. oktober 1700 om forbud på skænk og gave at give og tage.
81. Forordning af 23. okt. 1700 om vocation til prædikeembedet.
82. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 324.
83. Boisen Schmidt, s. 99.
84. Boisen Schmidt, s. 158.
85. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 342.
86. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 322-44 og Chr. Bruun, der i sin Rostgård-biografi I s. 303-81 har givet en detaljeret skildring af Gehejmekommissionens arbejde, hvortil der generelt henvises.

Kapitel 10. Anden indflydelse

1. Se f.eks. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Herman Krøier, der i 1704 søgte at blive regimentsskriver. Udover ansøgningen til Rentekammeret sendte han også en mere personlig ansøgning til kongen, hvor han fremhævede en rapport om Ålholm Slot, som han havde udarbejdet.
2. Familien v. Møinichens Slægtsbog. Meddelt af S. Jørgensen. Personalhistorisk Tidsskrift II, 1881, s. 165, og Rtk. res. prot. 1708²/587, 20.12.1708.

3. Kongehusets arkiv. Frederik IV's egenhændige optegnelser. Se f.eks. Annotations-bog for 1720.
4. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Peder Bendtzen 1706, Johan Danxst 1706, Didrik Mouritsen Kray 1704.
5. DK grat. prot. 1717-18/50a.
6. DK grat. prot. 1707/11.
7. DK grat. prot. 1710-11/60.
8. Rtk. res. prot. 1712¹/234, 1.7.1712.
9. DK grat. prot. 1722-23/381.
10. DK grat. prot. 1725-27/40.
11. DK grat. prot. 1712²/276.
12. Rtk. res. prot. 1713/176, 17.7.1713.
13. DK grat. prot. 1723-25/57.
14. DK grat. prot. 1725-27/93.
15. DK grat. prot. 1728-29/72.
16. DK grat. prot. 1729-30/229.
17. DK grat. prot. 1729-30/245.
18. DK grat. prot. 1719-20/230, 1710-11/36, 1715-16/april 44 b.
19. DK grat. prot. 1729-30/215, Rtk. res. prot. 1710/527, 28.7.1710, DK grat. prot. 1718-19/154.
20. DK grat. prot. 1722-23/461, Rtk. res. prot. 1721/dec, upag. 29.12.1721 og DK grat. prot. 1727-28/213.
21. DK grat. prot. 1707/202.

Kapitel 11. Udnævnelsesrettens omfang

1. Boisen Schmidt, s. 116 f.
2. Se side 180 ff.
3. Ialt 4 udnævnelser i 1700, 1706, 1708 og 1711. Rtk. bestallingsbog 1/287, res. prot. 1706/292, ekspeditionsprotokol 8/675, res. prot. 1711/661.
4. Boisen Schmidt, s. 94.
5. F. Jørgensen: Af det danske Toldvæsens Historie i det 18. Århundrede, 1905, s. 15 ff.
6. Ikke alle toldforpagtere ulejligede sig med at få et bestallingsbrev, men de fleste ønskede at få det, fordi de fandt, det gav dem mere autoritet. Kollegiet på sin side fandt det gavnligt, at de aflagde ed. Rtk. res. prot. 1710/910.
7. Boisen Schmidt, s. 229. Rtk. res. prot. 1709/466, 1710/792.
8. Rtk. 222.112 ff., Civilreglement for 1700.
9. Rtk. bestallingsbog 2/101 og 292.
10. Boisen Schmidt, s. 226 og Rtk. res. prot. 1705/44.
11. Rtk. res. prot. 1708¹/424.
12. Rtk. bestallingsbog 4/273 – 342 passim.
13. Rtk. res. prot. 1716/323, 24.3.1716.
14. Instruksen er gengivet i Riegels I, s. 212. Om oprettelsen af politimesterembede i Trondhjem se DK grat. prot. 1707-08/252.
15. DK grat. prot. 1709-10/249 og 302, 1720-21/367.

16. DK Norske Reg. 1704/23, grat. prot. 1723-25/369 og 1727-28/239.
17. DK Norske Reg. 1705/51 og 1717/204, Grat. prot. 1715-16/113.
18. DK grat. prot. 1714-15/196.
19. Fogtmans Rescripter, DK Sjæll. Reg. 1712/55.
20. DK Sjæll. Reg. 1715/243.
21. DK Norske Reg. 1709/104.
22. DK Sjæll. Reg. 1707/228, 1722/113, grat. prot. 1723-25/393 og 376.
23. DK Sjæll. Reg. 1711/365.
24. DK grat. prot. 1714-15/21.
25. I Danmark udnævnte kongen selv vejere og målere i følgende byer: Bandholm (Rtk. res. prot. 1705/411 og 1715/1247), Fredericia (DK Jyske Reg. 1726/17), Frederikssund (DK Sjæll. Reg. 1726/340), Holbæk (DK Sjæll. Reg. 1727/81), Middelfart (DK grat. prot. 1718-19/227), Ribe (DK grat. prot. 1718-19/283), Ringkøbing (DK Jyske Reg. 1728/178), Roskilde (DK Sjæll. Reg. 1708/66), Rødby (DK grat. prot. 1710-11/250, Fynske Reg. 1717/37), Samsø (Rtk. res. prot. 1715/889), Varde (DK grat. prot. 1719-20/380), Ålborg (DK Jyske Reg. 1727/182). I Norge gjaldt det følgende byer: Bergen vejer (DK Norske Reg. 1702/144, Rtk. bestallingsbog 4/279, No. res. prot. 8/180, DK grat. prot. 1728-29/213), måler (Rtk. res. prot. 1716/1711, DK grat. prot. 1723-25/371), Bragenæs (Rtk. res. prot. 1707²/1016, DK grat. prot. 1729-30/242), Christiania vejer (DK grat. prot. 1706/5, 1719-20/384, 1723-25/423), Langesund (DK grat. prot. 1715-16/125a), Stavanger (DK Norske Reg. 1704/116, grat. prot. 1719-20/369), Trondhjem (DK Norske Reg. 1715/139, 1720/241, 1724/44), Østerrisør (Rtk. res. No. res. prot. 9/67).
26. DK Sjæll. Reg. 1725/217, grat. prot. 1723-25/385.
27. DK grat. prot. 1718-19/283 og 1719-20/337.
28. Vejer og måler i Rødby i 1687, vejer i Langesund i 1694 og vejer i Christiania i 1698. DK grat. prot. 1710-11/250, 1715-16/125a og 1706/5.
29. Rtk. res. prot. 1716/1711, 30.11.1716 og DK grat. prot. 1723-25/371.
30. DK grat. prot. 1706/5 og 1719-20/384.
31. DK grat. prot. 1723-25/423 og Norske Reg. 1721/321, 22.11.1721.
32. DK grat. prot. 1709-10/302.
33. DK grat. prot. 1727-28/239.
34. Schous Forordninger.
35. Ved reskript af 23. dec. 1729 lempedes vilkårene for nyansatte sognepræster. Huskappellaner, som de nye sognepræster ikke behøvede, fik fortrinsret til ledige embeder som huskappellaner inden for stiftet, og desuden nedsattes huskappellanernes løn, mens de ventede på anden ansættelse.
36. Kopi af konfirmationsbrevene findes i Sjællandske, Fynske, Jyske og Norske Registre.
37. Se side 77 ff.
38. E. T. Engelstoft: Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider. Theologisk Tidsskrift VI, 1842, s. 95.
39. Kirsten Valkner: Norges kirkehistorie ca. 1500-1800. 1959, s. 54.
40. DK grat. prot. 1723-25/547.
41. Hertil kom dog 234 og 50 udnævnelser til købstadskald og 84 og 37 udnævnelser til retsbetjentembeder i byerne i hhv. Danmark og Norge.

42. Grevskaberne Laurvig og Jarlsberg, baroniet Rosendal og 3 adelige sædegårde. Salmonsens Leksikon. 1. udg. under Birk.
43. Forordning af 23. oktober 1700 om vocation til prædikeembedet.
44. DK grat. prot. 1710-11/89, Rtk. res. prot. 1711/277, 7.4.1711.
45. Rtk. res. prot. 1715/171, 4.2.1715. Norske Reg. 1715/38, 15.3.1715.
46. Rtk. res. prot. 1715/723, 22.4.1715, 1715/97, 9.7.1715.
47. DK grat. prot. 1719-20/165.
48. DK grat. prot. 1718-19/71.
49. Konseillet redegør herfor ved besættelsen af Nebel-Lydom kald. DK grat. prot. 1717-18/71a.
50. DK grat. prot. 1725-27/5 og 1706/8.
51. DK grat. prot. 1723-25/315.
52. DK grat. prot. 1707/115, Jysk Reg. 1707/86, 12.8.1707, grat. prot. 1707-08/1, Jyske Reg. 1707/129.
53. DK Sjæll. Reg. 1726/363.
54. DK grat. prot. 1729-30/121.
55. F.eks. DK grat. prot. 1718-19/71 og 1710-11/17. Boisen Schmidt: Kommissionerne i rådstuen for slottet. Historisk Tidsskrift 11. rk. VI s. 293, der henviser til DK Kommissioner i rådstuen for slottet, 1. Protokol nr. 1/154, 11.5.1690.

Kapitel 12. Sammendrag og konklusion

1. Aktstykker vedrørende Frederik IV's sidste Levetid og dødelige Sygdom. Meddelt af Edvard Holm. Danske Magazin, 5. rk. II, 1891, s. 256.

Kapitel 13. Ansættelsesvilkår

1. Gentaget i Danske og Norske Lov 1-1-5,6.
2. Grethe Ilsøe, Vejen til embede, s. 6 og N. Herlitz: Nordisk offentlig Rätt, 1958, s. 48.
3. Boisen Schmidt, s. 158.
4. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 342.
5. Boisen Schmidt, s. 158, Rtk. res. prot. 1722/dec. nr. 20, 21.12.1722.
6. Rtk. Orig. kgl. resolutioner 6.8.1708, res. prot. 1725/marts nr. 14, 28.3.1725, res. prot. 1721/avg. upag. 11.8.1721.
7. Rtk. res. prot. 1725/april nr. 16, 10.4.1725, res. prot. 1726/marts nr. 36, 27.3.1726 og No. res. prot 8/nr. 193, 3.12.1726.
8. Patent af 24. februar 1725 anl. at Hans Majestæt selv hver onsdag vil modtage memorialer. DK Sjæll. Reg. 1727/s. 930.
9. Se nærmere herom i Boisen Schmidt s. 142-58. Om Mohrsen se Rtk. res. prot. 1712/6, jan. 1712.
10. DK grat. prot. 1728-29/209.
11. DK Norske Reg. 1730/33, grat. prot. 1728-29/261.
12. Se f.eks. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720, II, s. 133 ff., Kai F. Hammerich: Den danske Dommerstand under Enevælden, 1931, s. 53-67, P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark, I, s. 132.

13. Hammerich: Den danske Dommerstand under Enevælden, s. 53-67.
14. DK grat. prot. 1712²/243.
15. DK grat. prot. 1723-25/255.
16. En af de få undtagelser var amtsforvalter over Assens og Hindsgavl amter, Christian Nielsen, der i 1711 efter 27 års tjeneste søgte afsked på grund af alder og svaghed. Kongen resolverede herpå, at »kammeret måtte tilse at persuadere ham, at han ved hans tjeneste forbliver, så længe denne krig varer, efterdi han samme stilling så vel har forstanden«. Det lykkedes dog ikke for kammeret, og kongen blev nødt til at bevilge ham afsked. Rtk. res. prot. 1711/623. 28.10.1711 og res. prot. 1712/39, 17.2.1712.
17. DK grat. prot. 1720-21/402 og 1722-23/122.
18. DK grat. prot. 1725-27/415.
19. Rentekammeranordning af 4.6.1708 i Rtk. 12.6. Kancellianordninger af 24.11.1705 og 2.3.1708 i DK A 90 b Instruktionsbog.
20. Rtk. res. prot. 1708¹/806, 14.5.1708.
21. DK grat. prot. 1728-29/239 og 1714-15/254.
22. Retsbetjente, der blev afskediget ved rytterdistrikternes omlægning, fik andre embeder, se f.eks. DK grat. prot. 1718-19/264. Hørere på Herlufsholm loves promotion, da skolen lukkes, DK grat. prot. 1729-30/85. To bliver ansat som byfoged i Grenå og viceborgmester og postmester i Århus, da teatret lukkes, grat. prot. 1729-30/203 og 213. Da forvalterskabet ved Dronningborg ophørte, fik forvalteren ekspektance på et jysk amtmandskab, Rtk. res. prot. 1715/371, 11.3.1715, og da kirkerne i Danmark og Norge blev solgt, blev stiftsskriverne lovet anden ansættelse, Rtk. res. prot. 1721/nov. upag., 24.11.1721 og No. res. prot. 8/nr. 72, 20.5.1726.
23. Rtk. res. prot. 1719²/1233, 18.12. og 28.12.1719 og DK grat. prot. 1722-23/447.
24. Under skatteforhandlinger i 1718 nævnes det, at nogle regnskabsbetjente ved tilladelige accidenfer kunne tjene op til tre gange så meget som den visse løn. Det skulle gælde de fleste betjente ved Københavns toldkammer og en del ved de andre toldsteder med nogenledes handel. Rtk. res. prot. 1718²/405, 3.10.1718. Generelprokurør Stampe hævdede senere i århundredet, at de norske embeder som magistrater, fogder, sorenskrivere og laugmænd var bedre aflagt end de danske. Hvis dette også gjaldt i Frederik IV's periode, har det ikke været tilsigtet fra centralt hold, for fogderne, de eneste af disse, der fik kontantløn, fik mindre end deres danske kolleger. Henrik Stampe: Erklæringer, Breve og Forestillinger. 1793-1807, V, s. 440.
25. Boisen Schmidt, s. 283 og 325.
26. Se f.eks. P. Munch: Købstadsstyrelsen, I, s. 130.
27. Rtk. Civilreglementer og Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720 II, s. 137.
28. Rtk. res. prot. 1704/46, 20.12.1704 og 28.12.1705.
29. Rtk. res. prot. 1724/okt. nr. 24, 24.10.1724, Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720 II, s. 135.
30. Forordning af 1. aug. 1707 om examinibus og vocation til prædikeembedet, art. 11. Se også DK bilag til Sjæll. Reg. 1707/140.
31. DK grat. prot. 1714-15/200 og 245.
32. Forordning af 9. jan. 1728 om huskapellaner.
33. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Didrik Mouritsen Kray, 20.12.1703 og DK grat. prot. 1722-23/182..

34. DK grat. prot. 1712²/307. Kumulationsophævelser: Romsdalen-Nordmør, Korsør-Skelskør, Grenå-Ebeltoft, Rtk. res. prot. 1717²/1008, 1719²/719, 1723/nov. nr. 17.
35. Rtk. res. prot. 1716/1655, 23.11.1716, generel udtalelse. Laugmand og foged, Fortegnelser over kgl. resolutioner gennem Rentekammeret 1714 [dato og henvisning ikke anført]. Laugmand og sysselmænd, Arne syssel, Island, Rtk. No. res. prot. 6/nr. 6, 16.2.1724. Foged og sorenskriver i Sundmør, DK grat. prot. 1723-25/496.
36. Tolder i Korsør bliver tillige rådmand der, DK grat. prot. 1727-28/223. Tolder i Odense bliver tillige rådmand der, DK grat. prot. 1728-29/247. Borgmester i Frederiksstad bliver adjungeret med successionsret til kontrolløren der, Rtk. No. res. prot. 12/nr. 57, 3.5.1730. Tolder i Køge fortsat også rådmand, DK grat. prot. 1727-28/197.
37. P. Munch: Købstadsstyrelsen, I, s. 206-22 og Grethe Ilsøe: Vejen til embede, s. 139 ff. bringer skematiske oversigter over kumulationer. Ingen dog med særskilte opgørelser for Frederik IV.
38. F.eks. i Christianssand. Dk Norske Reg. 1721/132, 20.5.1721.
39. A. P. Tuxen: Povl Vendelbo Løvenørn, 1924, s. 171-79. Rtk. No. res. prot. 10/nr. 105, res. prot. 1717¹/967, 30.4.1717, res. prot. 1717²/203 og 237, 28.6. og 3.7.1717.
40. F.eks. bevarede Johan Otto von Raben ved sin afsked som amtmand over Kronborg amt sin fulde gage på 3.000 rdl. Rtk. res. prot. 1717/967, 30.4.1717.
41. Kirkeordinansen af 1539, DL 2-13, NL 2-13.
42. DK grat. prot. 1722-23/257.
43. Fogtmans Rescripter.
44. Se f.eks. Fogtmans Rescripter 10.11.1703: Confirmation på en fundats om et årligt subsidio for gejstlige enker i Århus stift, og 15.12.1670 for Sjællands stift.
45. Forordning af 19. juli 1712.
46. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720, II, 138. Først med oprettelsen af Den almindelige Enkekasse i 1775 fik man en obligatorisk enkepension for alle embedsmænd. Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848. 1982, s. 157 ff.
47. Tilladelse blev givet til enkerne efter 5 toldere, 1 overvisitør, 1 byskriver, 3 postmestre og 1 auktionsdirektør, Rtk. res. prot. 1710/72, 1711/439, 1715/997, 1729/226, 1722/juli nr. 20 og dec. nr. 1., DK grat. prot. 1709-10/346, 1712-14/53, 1722-23/405, 1727-28/8a, Sjæll Reg. 1718/98.
48. Som et af de forholdsvis få eksempler kan nævnes besættelsen af by- og rådstueskriveriet i Odense. By- og rådstueskriver Hans Bendixen havde i 1723 haft stillingen i 22 år og følte, at han måtte sørge for en pension til sin familie. Han søgte og fik udnævnt sin fuldmægtig Morten Larsen Møller til medhjælper med expectance på embedet mod, at han ægtede Bendixens datter. Bendixen døde, og Morten Larsen Møller overtog embedet. Han blev imidlertid så alvorligt syg, at han hverken kunne passe embedet eller ægte datteren, og han fik derfor – efter storkanslerens forbøn – kongens tilladelse til at afstå embedet til sin fuldmægtig August Martfeldt, der til gengæld ville ægte datteren og give Morten Larsen Møller 100 rdl. årligt. DK grat. prot. 1722-23/443 og 1725-27/413.
49. Som eksempel kan nævnes, at da Poul Løvenørn blev stiftamtmand i Århus i 1725, var han gesandt i Berlin og kom først til Århus i efteråret 1727. Amtmanden i

Skanderborg vikarierede for ham imens. A. P. Tuxen: Povl Vendelbo Løvenørn, s. 177.

50. Einar Blix: Stattholderskab og Slottslov 1699-1722. No. Historisk Tidsskrift bd. 33, 1943-45, s. 341-59.
51. Rtk. res. prot. 1706/255, 12.10.1706.
52. Rtk. No. res. prot. 10/nr. 83, 9.9.1728.
53. Rtk. res. prot. 1710/544, 4.8.1710.
54. Rtk. res. prot. 1718/201, 27.8.1718 og No. res. prot. 4/nr. 184, 6.10.1721.
55. Rtk. No. res. prot. 10/45, 13.5.1728.
56. Rtk. res. prot. 1716/889, 3.8.1716.
57. DK grat. prot. 1712²/78.
58. Louis Bobé om Hans Schack i DBL 1. udg.
59. Rtk. res. prot. 1716/504, 30.3.1716.
60. DL og NL 2-14-2.
61. Forordning ang. huskapellaner af 9. jan. 1728.
62. Reskript af 13. marts 1716 i Fogtmans Reskripter.

Kapitel 14. Ansættelsesformer

1. Boisen Schmidt, s. 88-89 og reskript af 14. okt. 1746, Fogtmans Reskripter.
2. Se f.eks. DK grat. prot. 1728-29/211.
3. Se f.eks. DK grat. prot. 1710-11/266.
4. DK grat. prot. 1720-21/381.
5. Kringelbach: Den civile centraladministrations embedsetat, og Familien v. Møinichens Slægtetog, meddelt af S. Jørgensen. Personalhistorisk Tidsskrift II, 1881, s. 165.
6. Se f.eks. reskript af 7. oktober 1689 i Fogtmans Reskripter, hvorved de ulønnede sekretærer i Danske Kancelli blev fritaget for kopskat. Axel Linvald: Struensee og den danske centraladministration i Åge Sachs, red.: Den danske Centraladministration, 1921, s. 349.
7. Boisen Schmidt s. 136-37. Rtk. res. prot. 1719/1445, 14.5.1719, og Bestallingsbog 9/140, 27.8.1728.
8. DK Sjæll. Reg. 1709/172, 16.8.1709, 1710/117 og 118, 26.5.1710, grat. prot. 1710-11/272 og 1714-15/268.
9. Reskript af 8.9.1717, Fogtmans Reskripter og DK grat. prot. 1723-25/558.
10. Rtk. res. prot. 1711/603, 29.9.1711.
11. Rtk. res. prot. 1717²/968, 6.12.1717.
12. Rtk. No. res. prot. 3/nr. 42, 3.3.1721 og 7/nr. 102, 3.7.1725, toldinspektør i Trondhjem.
13. Se herom s. 283 ff.
14. DK Fynske Reg. 1715/47, 21.8.1715 og Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen under Iver Andersen.
15. Rtk. res. prot. 1715/371, 11.3.1715 og 1714/905, 25.6.1714.
16. Rtk. res. prot. 1714/63, 8.1.1714, bestallingsbog 8/137, 26.3.1725 og res. prot. 1727/okt. nr. 20, 23.10.1727.

17. Rtk. res. prot. 1715/671, 854 og 1001, 22.4., 10.5. og 15.8.1715.
18. DK Norske Reg. 1724/131, 18.4.1724 og 1703/44, 17.3.1703.
19. DK grat. prot. 1729-30/124, og 1725-27/192.
20. Rtk. res. prot. 1716/120, 28.1.1716.
21. Se f.eks. DK Norske Reg. 1715/10, 25.1.1715 og 1720/6, 12.1.1720. Trondhjem og Christiania laugstole.
22. Se f.eks. Rtk. No. res. prot. 8/nr. 19, 12.2.1726, overtoldbetjent og DK Norske Reg. 1715/21, 25.2.1725 sorenskriver.
23. Præstekaldene Nordby og Før på vestkysten og Bøe i Nordlandene. DK grat. prot. 1722-23/287, 1723-25/56 og 1715-16/maj fol. 58a.
24. Se f.eks. DK grat. prot. 1717-18/okt. 141.
25. F.eks. byskriver i Randers i 43 år, præst i Romnedal i 51 år og kontrollør i Drammen i 39 år. DK grat. prot. 1722-23/357 og Norske Reg. 1724/250, 23.9.1724, Rtk. No. res. prot. 5/208, 26.11.1723.
26. Se f.eks. Rtk. res. prot. 1729/jan. nr. 8, 12.1.1729.
27. Se f.eks. DK grat. prot. 1725-27/413 og 1728-29/235.
28. Se f.eks. Rtk. No. res. prot. 9/nr. 51, 29.3.1727 og res. prot. 1726/maj nr. 10, 8.5.1726.
29. Rtk. res. prot. 1724/okt. nr. 18, 24.10.1724, toldbetjent på Samsø, No. res. prot. 2/1303, 12.8.1720, visitør i Frederiksstad.
30. Adjungeringen kunne da ske med eller uden bestallingsbrev. Se f.eks. DK Sjæll. Reg. 1703/172, 4.12.1703, grat. prot. 1725-27/165 og 337, Sjæll. Reg. 1726/68, 8.3.1726, Rtk. res. prot. 1721/okt. upag., 28.10.1721.
31. Instruks for Rentekammerdeputerede af 28. sept. 1705 og anordning for Rentekammer ekspeditionerne af 4. juni 1708, Rtk. 12.1., Instruktioner for Rentekammeret og 12.6. Diverse dokumenter om forretningsgangen m.m. Instruks for Danske Kancelli af 24. nov. 1705 og instruks af 2. marts 1708 om ekspeditionerne i Danske Kancelli, DK A 90, Instruktionsbog.

Kapitel 15. Udvalgskriterier

1. Kongehusets arkiv. Frederik IV's egenhændige optegnelser. Anvendelse af tiden efter ugedagene, udatt. s. 10.
2. Se s. 111 ff.
3. Kongehusets arkiv. Frederik IV's egenhændige optegnelser. Anvendelse af tiden efter ugedagene, s. 10.
4. Se f.eks. DK grat. prot. 1707-08/315 og 1723-25/417, by- og rådstueskriver i Frederiksstad og rådmand i Frederikshald. Rtk. res. prot. 1724/okt. 18 og 22, kontrollør på Samsø og amtsforvalter i Århus.
5. Rtk. res. prot. 1714/1160.
6. Forordning af 20. febr. af 1717 om supplikkers indgivelse, § 4.
7. DK grat. prot. 1717-18/125a.
8. Se side 152.
9. Rtk. No. res. prot. 6/nr. 15, 16.2.1724.

10. Se f.eks. DK Norske Reg. 1728/56, 13.2.1728, hvor en sorenskriverekspektance gives »efter biskop Barth. Deichmans intercession«.
11. Kong Christian den Femtes Testamenter, udg. af J. J. A. Worsaae, 1860, s. 9 ff.
12. Boisen Schmidt, s. 94.
13. DK grat. prot. 1728-29/211.
14. Edv. Holm: Dk-Norge 1720-30, s. 334, P. Munch: Købstadsstyrelsen I, s. 128.
15. Rtk. res. prot. 1723/nov. nr. 11, 22.11.1723 og No. res. prot. 8/42, 22.3.1726, res. prot. 1716/553, 13.4.1716 og 1711/279, 3.4.1711.
16. Boisen Schmidt, s. 142-48.
17. Johannes Petersen: Pietismens Tid. Den danske Kirkes Historie. Red. af Hal Kock og Bjørn Kornerup, V, 1951, s. 35-36. Om karakterkravet se f.eks. DK D 4 Protocol dels fra conseillet refererede justitssager som Gratialia 1708-09/154 og grat. prot. 1712²/215.
18. DL 3-1-2. Om kontrollen virkede, er måske nok tvivlsomt. Menighedens indsigelsesret er vel mest tænkt rettet mod de privatudnævnte præster, og bisperne måtte ved reskript af 14. juni 1728 mindes om, at de skulle tage examinationen alvorligt. Fogtmans Rescripter.
19. DL 1-5-3 og NL 1-5-1, DK grat. prot. 1710-11/225.
20. Kai Hammerich: Den danske Dommerstand under Enevælden, s. 33 hævder, at skift fra skriver til dommer og omvendt ikke var sjældent, men det gælder ikke 1706-30, hvor kun 5 skrivere blev dommere, i alle tilfælde ved kumulation, således at skriveren bevarede sit skriverembede.
21. DK grat. prot. 1710-11/206.
22. Gyldenløves Lakaj. Optegnelser fra Christian V's Tid af Matthias Skaanlund. Memoirer og Breve XVII af Julius Clausen og P. Fr. Rist, 1912, s. 190-91.
23. P. Munch: Købstadsstyrelsen, I, s. 84.
24. DK grat. prot. 1707/177.
25. DK grat. prot. 1723-25/520 og 1414.
26. P. Munch: Købstadsstyrelsen, I, 84.
27. F.eks. i Nykøbing Falster, DK grat. prot. 1723-25/468.
28. Rådmand i Kolding og i Holbæk, DK grat. prot. 1707-08/261 og 1717-18/102a.
29. Magistratsembeder forenet med andre embeder: Norge: 1 byfoged og 1 kontrollør. Danmark: 1 amtsforvalter, 6 toldere, 1 måler og vejer, 2 herredsfogder, 1 herredsskriver og 6 postmestre. Tallene er minimumstal, da en del udnævnelser skete uden procedure, og den ansattes baggrund derfor ikke er angivet.
30. Byfoged i Middelfart, DK grat. prot. 1717-18/152a.
31. I 1670, 1700 og 1720 havde den gamle adel hhv. 59 %, 30 % og 12 % af de højere embeder defineret som sæde i regeringskollegierne, i appelinstanserne og som amtmænd. Erling Ladewig Petersen: Fra standssamfund til rangsamfund 1500-1700. Dansk social historie, III, 1981, s. 401. Frederik III valgte 89 % af sine danske stiftamtmand og amtmænd blandt de gammeladelige, Christian V valgte 51 % fra denne stand og Frederik IV 23 %. Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen, 1936, s. 15.
32. Kongehusets arkiv. Frederik IV's egenhændige optegnelser. Frederik IV's regeringsregler af 24. april 1723.

33. Se f.eks. Knud Fabricius: *Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde*. Schultz's Danmarks Historie, III, 1952, s. 456.
34. Svend Cedergreen Beck: *Oplysning og tolerance 1721-1784*. Politikens Danmarks-historie, IX, 1965, s. 35-38. Knud Prange: *Indfødsrettens analyse af embedsstan-dens og adelens nationale rekruttering før og under enevælden*. Personalhistorisk Tidsskrift 96, 1976, s. 9.
35. Edv. Holm: *Dk-Norge 1720-30*, s. 297 og samme om Frederik IV i DBL. 1. udg. Sv. Cedergreen Bech slutter sig i sin biografi af Frederik IV i DBL 3. udg. til disse fordømmelser.
36. Frederik IV's testamente findes trykt i Dansk Månedsskrift, 1865, I, s. 51-57: Auszug der Regierungs Regeln. welche S.K.M. Friedrich IV seinem Sohne Christi-an VI hinterlassen. Alle daterbare begivenheder, der omtales i testamentet, indtraf i perioden 1715 til juli 1719. I § 5 omtales gehejmeråd Otto Krabbe i fortid. Han døde 13. juli 1719. I § 13 omtales Christen Thomesen Sehesteds afsked som admiral og udnævnelse til gehejmeråd og overlanddrost i Oldenborg. Det fandt sted i 1718. I samme paragraf omtales viceadmiral Just Juel og generalmajor Christian Juel som afdøde. De døde i hhv. 1715 og 1717. Undtaget herfra er en omtale i § 6 af Chr. Rantzaus afskedigelse fra Søetatsgeneralkommissariatet, der fandt sted 25. april 1721. Men af originalen ses tydeligt, at sætningen herom er føjet til senere. Desuden står der i § 5 om vicesatholder Frederik Kragh, der blev afskediget 2. december 1721 »der in Norwegen Vice Stadthalter gewesen«. Ordet »gewesen« er skrevet på en lidt anden måde end teksten forud. Her må oprindelig have stået »ist«, men ved ajourføringen i 1723 er det ændret til »gewesen«.
37. Sten Carlsson og Jerker Rosén: *Svensk Historia*, II, 1961, s. 91-95.
38. Løvenørn, der i foråret 1719 forhandlede i Stockholm om fredsvilkårene, fik således besked på at rapportere, hvad gejstlighed, borgere og bønder mente om den nye regeringsform. A. P. Tuxen: *Poul Vendelbo Løvenørn*, 1924, s. 95.
39. I 1719-20 var Sverige fjenden, i 1723 var det Rusland.
40. Rtk. Orig. embedsansøgninger, Henrik Hoftmann, 1707, og Niels Sorterup, 1706.
41. DK grat. prot. 1710-11/271, Norske Reg. 1716/206, Rtk. No. res. prot. 11/nr. 52, 20.4.1729. DK grat. prot. 1725-27/368 og 1718-19/263.
42. DK grat. prot. 1723-25/462 og 1728-29/254.
43. DK grat. prot. 1728-29/263 og Rtk. No. res. prot. 11/nr. 131, 28.9.1729.
44. DK grat. prot. 1728-29/juli 254.
45. Kammerretsordningen af 30.7.1684, kap. 1. art. 12 i Rigsarkivets Tryksagssamling, Kammerretsordningen af 18. marts 1720, kap. 1. art. 12 i Schous Forordninger.
46. Rtk. res. prot. 1727/dec. nr. 6, 25.12.1727.
47. Rtk. res. prot. 1710/532, 28.7.1710.
48. DK grat. prot. 1712¹/55.
49. DK grat. prot. 1709/19.
50. DK grat. prot. 1712²/301.
51. DK grat. prot. 1715-16/sept. fol. 88.
52. Rtk. res. prot. 1711/604, 29.9.1711.
53. Forordning af 23. oktober 1700 om vocation til prædikeembedet.
54. Ostindisk Kompagnis oktroj § 15 og forordning af 25. april 1702 om Finmarken.

55. Kgl. resolution af 3.2.1705 og 28.9.1714 jfr. DK grat. prot. 1719-20/49.
56. DK grat. prot. 1722-23/230, 1710-11/96 og 1718-19/5.
57. DK grat. prot. 1712¹/15, 1715-16/98a, 1714-15/15 og Rtk. res. prot. 1712/455.
58. DK grat. prot. 1723-25/592.
59. DK grat. prot. 1722-23/230.
60. Rtk. No. res. prot. 11/nr. 94, 13.7.1729 og DK grat. prot. 1728-29/265.
61. DK grat. prot. 1722-23/209 og 1723-25/290.
62. DK grat. prot. 1715-16/maj 57a, se ligeledes 1719-20/227.
63. DK grat. prot. 1722-23/53.
64. Dk grat. prot. 1722-23/151.
65. DK grat. prot. 1715-16/119.
66. DK grat. prot. 1720-21/8 og 1722-23/79.
67. DK grat. prot. 1723-25/277.
68. DK grat. prot. 1712¹/61.
69. DK grat. prot. 1723-25/428.
70. DK grat. prot. 1729-30/65.
71. Der var dog, som omtalt s. 212, enkelte eksempler på, at kongen solgte kaldsretten for én udnævnelse.
72. I bilag 2 er samtlige embedssalg anført. Her redegøres også for usikkerhed med hensyn til 2 af Danske Kancellis embedssalg.
73. Boisen Schmidt, s. 201 og Hertug Ferdinand Wilhelm af Würtemberg til Frederik IV den 4.1.1701. Gengivet i Indbydelsesskrift til den offentlige Eksamen i Sorø Akademis Skole i 1865. Nogle Bidrag til Frederik IV's Historie af den Bülow'ske Manuskriptsamling meddelt af Overlærer H. Bang, s. 9-10.
74. Boisen Schmidt, s. 201.
75. Rtk. 223.5 Hovedbøger. Penge der kom ind ved betaling for rang og titler var reserveret særlige formål, i 1701 f.eks. Christianshavns kirke. Reskript af 26. april 1701, Fogtmans Reskripter.
76. DK Sjæll. Tegn. 1715/49 og 448.
77. Partikulærkammeret 89, Regnskab over Geheimearchivets og Collegiets bygning. Penge, der derefter kom ind for bestillinger, titler og rang, gik først til Christianshavns kirke, derefter til Christianshavns broers reparation og fra 1726 til Højesteretsassessorernes løn. DK grat. prot. 1719-20/301, Sjæll. Tegn. 1. marts og 5. aug. 1726.
78. Boisen Schmidt, s. 346.
79. Edv. Holm: Dk-Norge 1660-1720, II, s. 150, Bruun: Rostgård, I, 313, Kai F. Hammerich: Dommerstanden, s. 61, Boisen Schmidt, s. 283.
80. P. Rosenkrantz: Amtmandsbogen, s. 7.
81. Ferdinand Wilhelm af Würtemberg til Frederik IV 4.1.1701. For gengivelse se note 73 i dette kapitel.
82. Chr. von Lente til Johan Hugo von Lente, 2.9.1710. Privatarkiver 5869 Hugo von Lente.
83. K. W. Swart: The Sale of Offices in the Seventeenth Century, 1949, s. 92.
84. Reskript til de deputerede af 22. februar 1715. Sjæll. Tegn. 1715/95.
85. Reskripter til oversekretærene for Danske og Tyske Kancelli af 22. febr. 1715, Sjæll. Tegn. 1715/93 og 94.

86. Rtk. res. prot. 1715/449 og 671, 18/3 og 22/4-1715.
87. Se herom s. 212.
88. F.eks. foged for Nordfjord og Waarse. Rtk. bestallingsbog 27.11.1700, Kammerkollegieprotokol 1701/supplik nr. 273, res. prot. 1704/nr. 10 og fol. 53, 1705/407 og 442, 1712/280.
89. Undtagelse herfra: amtmand for Rinkerike, der skulle betale 2.000 rdl. straks og 1.000 rdl. ved tiltrædelse, Rtk. res. prot. 1715/671.
90. F.eks. amtmand for Finmarken, resolution 15.8.1715, bestallingsbrev 12.10.1716 og amtsforvalter for Ålborghus, resolution 10.5.1715, bestallingsbrev 2.3.1716.
91. DK A 63, Regnskabet for penge erlagte for ekspektancer. Takstlisten er siden bortkommet, men fra Bruuns gengivelse af eksempler kan nævnes: amtmænd 2-3.000 rdl., laugmænd 1-3.000 rdl., præsidenter i byerne 200-1.500 rdl. Bruun: Rostgård, I, s. 313.
92. Rtk. res. prot. 1715/449 og 671, 18/3 og 22/4-1715, bestallingsbog 6/135.
93. Rtk. bestallingsbog 17.11.1700, Indtægtsprotokol 15.11.1700, Orig. embedsansøgninger, J. Drøge 6.11.1700, res. prot. 1706²/513 og 1707¹/42. I starten af embedssalgene har det nok voldt problemer at sætte prisen, og vi ser de finansdeputerede i Holsten i 1700 spørge den hjemmenværende Norgeskyndige Rosencreutz, om ekspektancen på fogedembedet i Aggers og Folloug herreder, der var forenet med embedet som slotsfoged på Aggershus, kunne meritere en højere summa end de tilbødte 500 rdl. Svaret må have været benægtende, for slutprisen blev 500 rdl. Rtk. 2213,35, Kopibog 27.7.1700.
94. DK grat. prot. 1714-15/304, A 63, Regnskabet for penge erlagte for ekspektancer, 1715/13 og 23, Norske Reg. 1715/149 og 158. Kongens resolution fremgår af A 63, Regnskabet ..., 1715-regnskabsnotat. grat. prot. 1719-20/339.
95. Rtk. res. prot. 1710/360, 20.5.1716, kontrollør i Frederikshald. Rtk. bestallingsbog 3/69, 13.11.1703, tolder i Frederiksstad, DK grat. prot. 1709/215, Johan Drøge havde for 2.000 rdl. købt ekspektancen på Christiania stiftamtsskriveri i 1700. I 1709 blev han præsident i Christiania, da stiftamtsskriveren stadig levede.
96. Rtk. bestallingsbog 3.4.1700, Indtægtsprotokol 3.3.1700, Kammerkollegieprotokol 17.11.1700, res. prot. 1703/271, 13.11.1703, Orig. embedsansøgninger, Andreas From 1703, res. prot. 1714/449, 16.4.1714.
97. Rtk. bestallingsbog 23.7.1700, Indtægtsprotokol 31.7.1700, Kammerkollegieprotokol 17.11., 8.12., 17.12., 22.12. og supplik nr. 466, 28.12.1700. Ferdinand Wilhelm af Würtemberg til Frederik IV 4.1.1701. For gengivelse se note 73 i dette kapitel.
98. Rtk. res. prot. 1716/1865, 28.12.1716.
99. De danske embedssalg udgjorde en parentetisk episode, affødt som de var af akutte og helt ekstraordinære finansieringsproblemer, og de kan derfor ikke sættes i forhold til embedssalgene i de stater, hvor fænomenet var en fast bestanddel af det politiske system, stater som Frankrig, Spanien og i en vis udstrækning England og Nederlandene. Diskussionen om forudsætningerne for sådanne embedssalgssystemer har derfor ikke relevans. Et eksempel herpå er K. W. Swart: *Sale of Offices in the Seventeenth Century*, 1949, s. 112 ff og G. E. Aylmer: *The King's Servants*, 1961, s. 449 ff.
100. DK grat. prot. 1728-29/240 og 1729-30/252.

- 101. Rtk. res. prot. 1727/sept. nr. 43, 30.9.1727.
- 102. Rtk. res. prot. 1726/marts nr. 25, 27.3.1726.
- 103. DK grat. prot. 1719-20/81.
- 104. DK grat. prot. 1725-27/27 og 87.

Kapitel 16. Sammendrag og konklusion

- 1. Max Weber, From: Bureaucracy. Essays in Sociology udg. af H.H. Gerth og C. Wright Mills. 7. udg. London 1970, s. 196-244. Her gengivet efter Grethe Ilsøe: Vejen til embede s. 5.
- 2. William Delaney: The Development and Decline of Patrimonial and Bureaucratic Administrations. Administrative Science Quarterly, 1962-63, s. 462-64.

Kapitel 17. Udnævnelsesretten som magtfaktor i det enevældige regeringssystem

- 1. Sverre Steen: Det norske folks liv og historie gennem tidene. VI, 1932, s. 123.
- 2. Niels Petersen udg.: Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki, 1969, s. 158-60 og 221.

Publikationer fra Rigsarkivet

I Serien Studier og kilder

1. *Hans Sode-Madsen*: Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950. 1985. 244 s. 183,00 kr.
2. *Johan Hvidtfeldt*: Fra Kapitulationsdagene 1945. Dönitz, Lindemann og Best. – *Wehrmachtbefehlshaber Dänemark*: Kriegstagebuch 20. april-26. maj 1945. 1985. 128 s. 134,20 kr.
3. *Inger Dübeck*: Fra gammel dansk til ny svensk ret. Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645-1683. Udkommer 1987. Ca. 128 s. 146,40 kr.

I serien Administrationshistoriske studier

1. *Grethe Ilsøe*: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsemede 1735-65. 1978. 183 s. 61,00 kr.
2. *Helle Linde*: Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750 med særlig hensyntagen til forholdene i Helsingør, Roskilde, Næstved og Holbæk. 1978. 132 s. 61,00 kr.
3. *Harald Jørgensen*: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980. 451 s. 122,00 kr.
4. *Erik Nørr*: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981. 559 s. 122,00 kr.
5. *Birgit Løgstrup*: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982. 269 s. 134,20 kr.
6. *Niels Petersen*: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982. 194 s. 134,20 kr.
7. *Birgit Løgstrup*: Jorddrot og offentlig administrator. Gods-ejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983. 479 s. 134,20 kr.
8. *Lotte Dombernowsky*: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. 1983. 525 s. 183,00 kr.
9. *August Wiemann Eriksen*: Eksportrådgivning i Danmark 1910-1921. Privat eller statslig opgave? 1984. 198 s. 134,20 kr.

10. *Niels Petersen*: Kultusministeriet. Organisation og arkiv. 1984. 372 s. 152,50 kr.
 11. *Harald Jørgensen*: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt. 1985. 628 s. 183,00 kr.
 12. *Birgit Bjerre Jensen*: Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730. 1987. 378 s. 244,00 kr.
 13. *Birgit Nüchel Thomsen m.fl.*: Samspillet mellem organisationer og stat. Studier inden for Handelsministeriets område 1879-1950. Udkommer 1987. Ca. 368 s. 134,20 kr.
- Blandt Rigsarkivets andre nyere udgivelser kan nævnes:*
- Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt. 1. del, 1.-2. halvbind. 1983. 982 s. 268,40 kr. 3. del, Forsvarets arkiver 1, hæren. 1984. 266 s. 152,50 kr. 4. del, Oversigt over større private personarkiver under Rigsarkivets 4. afdeling. 1984. 280 s. 91,50 kr.
- Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. 1982. 168 s. 134,20 kr.
- Inger Dübeck*: Dansk arkivret. 1980. 222 s. 134,20 kr.
- Inger Dübeck*: Statsmagt og arkiver. Det offentliges ret til arkivalier. 1982. 178 s. 134,20 kr.
- Kommercekollegiet 1735-1816. Ved *J. O. Bro-Jørgensen og Morten Westrup* (Vejledende Arkiveregistraturer 22). 1984. 182 146,40 kr.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag. Ved *Jens Holmgaard*. Udkommer 1987. Ca. 440 s. 244,00 kr.

